

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพ
ของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น
บนเส้นทางนิราศเมืองแกลง บริเวณภาคตะวันออกเฉียง

The Management of Conservation Method Consistent with the Competent Development
of Local Archaeological Resources along the Route of Travel Genre Nirat Muang
Klaeng in the Lower Eastern Region

สุชาติ เถาทอง
ประเสริฐ ศิลรัตน์
นพดล ใจเจริญ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

14 พ.ค. 2555 ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2553

302511

BK0141887

เริ่มบริการ

๗1 ก.ค. 2555

ชื่อเรื่อง : การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทาง
โบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง บริเวณภาคตะวันออกเฉียง
ผู้วิจัย : สุชาติ เกาทอง ประเสริฐ ศีลรัตน์ และ นพดล ใจเจริญ
ปี พ.ศ. : ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง บริเวณภาคตะวันออกเฉียง
ตอนล่าง ตั้งแต่ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ลงไปทางใต้ถึงตำบลกร่ำ อำเภอแกลง
จังหวัดระยอง มีหลักฐานโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาร่วมสมัยกัน
และในช่วงหลังลงมา จำนวนมากมีคุณค่าทางวัฒนธรรม คุณค่าความแท้ดั้งเดิม และคุณค่าทางสังคม
เศรษฐกิจ ไปตามคุณลักษณะ ศิลปะลักษณะของทรัพยากรและบริบทเกี่ยวข้องในหลาย ๆ ด้าน การ
จัดการ วิธีการอนุรักษ์ หรือการจัดการพัฒนาให้เกิดผลสัมฤทธิ์นำไปสู่การปฏิบัติจริงได้ ต้องสรรหา
อุปาย หรือยุทธวิธีเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนาที่เรียกว่า “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา และการ
พัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” แบบส่งเสริมเกื้อกูลกัน โดยคำนึงวิธีการจัดการไปตามศักยภาพของ
ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในแต่ละแห่ง พิจารณาถึงคุณค่า จุดเด่นจุดแข็ง สภาพแท้ดั้งเดิม
และภัยคุกคาม เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการให้เหมาะสมเป็นกรณี ๆ ไป

ชื่อเรื่อง : The Management of Conservation Method Consistent with the Competent
Development of Local Archaeological Resources along the Route of Travel
Genre Nirat Muang Klaeng in the Lower Eastern Region
ผู้วิจัย : Suchat Thaothong Prasert Silrattana and Nopadon Jaicharoen
ปี พ.ศ. : 2553

Abstract

Archaeological resources in the poem- “Nirat Muang Klaeng” - the local route of Klaeng town, around the lower Eastern region from Bang Pla Soi, Muang, Chonburi Province and downward to Krum, Klang, Rayong Province are the evident of the historic sites, antiques, and artifacts that are overlapping on the time period and after that. They are representing culture values, traditional values, economic and social values which are based on the art qualities of various related resources and context, such as, management, conservation methods, and development that can lead to the real practical activities of those contexts. There are the needs to find and set up some strategies in order to influence people to the conservation and development that called “The conservation that based on the development and the development that based on the conservation” and they both are supporting each other. The project concerns on the management methods based on the potentials of the local archaeological resources. And also analyze on values, strengths, original conditions and risks in order to create suitable management methods.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
สารบัญ.....	ค
สารบัญภาพ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำวิจัย.....	1
วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	3
ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	3
ทฤษฎีสัมมติฐานและกรอบแนวคิดของการวิจัย.....	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
วิธีการดำเนินการวิจัยและสถานที่ทำการทดลอง / เก็บข้อมูล.....	5
แผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย.....	9
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรมสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง.....	13
ภูมิศาสตร์.....	13
ภูมิหลัง.....	15
การคมนาคมและการสัญจรในอดีต.....	21
การอนุรักษ์และการพัฒนา.....	30
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	33
เชิงอรรถ.....	40
บทที่ 3 การศึกษาข้อมูล.....	45
บางมั่งกง.....	46
บางปลาสร้อย.....	52
หนองมน.....	88
บางพระ.....	92
ศรีมหาธาตุ.....	100
บ้านบางละมุง.....	104
นาเกลือ.....	104

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บ้านเก่า.....	144
บ้านนาตาขวัญ.....	121
บ้านแดง.....	123
บ้านตะพง.....	123
อ่าวสมุทร.....	126
บ้านแก่ง.....	126
บ้านกร่ำ.....	129
เชิงอรรถ.....	169
บทที่ 4 บทวิเคราะห์.....	177
วิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญ.....	177
วิเคราะห์แบบสอบถามและสัมภาษณ์.....	209
วิเคราะห์ภัยคุกคามและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง.....	213
แนวทางการจัดการอนุรักษ์ (พัฒนา) ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น	215
เชิงอรรถ.....	227
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย.....	229
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป.....	234
เชิงอรรถ.....	235
บรรณานุกรม.....	237
ภาคผนวก.....	245

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 ภาพชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงใต้ ถ่ายทางอากาศมองเห็นพื้นที่จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด.....	14
2 เส้นทางสัญจรทางน้ำจากปากน้ำ ผ่านแม่น้ำเจ้าพระยา และลำน้ำที่คดเคี้ยวก่อนถึง กรุงเทพฯอยุธยา บริเวณเส้นทางนี้จะมีเส้นทางแยกเข้าคลองลำโรงพระประแดงเป็น เส้นทางน้ำที่สุนทรภู่ใช้เดินทางสู่จังหวัดระยอง.....	17
3 แผนที่โบราณจากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับธนบุรี.....	18
4 แผนที่แสดงเส้นทางสัญจรจากคลองลำโรงผ่านมาแม่น้ำบางปะกง บางปลาสร้อย บ้านหนองมน บางพระ บางละมุง จนถึงเมืองระยอง เมื่อ พ.ศ. 2469 ของ กรมราชเลขาธิการ.....	19
5 เส้นทางนิราศเมืองแกลง ขณะผ่านมาถึงจังหวัดระยอง.....	21
6 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี มาตรฐานส่วน 1 : 50,000 (โดยประมาณ).....	22
7 แผนที่แนวชายฝั่งทะเลเดิมในสมัยโบราณแสดงถึงการพัฒนาของชุมชนโบราณ ใกล้เคียงในช่วงเวลาเดียวกัน.....	23
8 แผนที่สมัยกรุงศรีอยุธยาแสดงเมืองชายทะเลภาคตะวันออกเฉียงใต้และระยะทางจาก เมืองศรีอยุธยา.....	26
9 ภาพลายเส้นบางส่วนโดยคณะสำรวจของนายอองรีมูโอดี พ.ศ. 2401 – 2403.....	28
10 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยเรือไฟขนาดเล็กพร้อมด้วย พระราชวงศ์และข้าราชการบริพารขณะ โดยเสด็จมาขึ้นที่ท่าหลวงเมืองจันทบุรี (ตรงข้ามวัดจันทนาราม).....	29
11 แผนที่ไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏชื่อเกาะสีชัง.....	47
12 ทศนิยมภาพเขาสามมุขฝั่งด้านทิศเหนือ พ.ศ. 2522.....	48
13 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณปากแม่น้ำบางปะกง ตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เขตต่อเนื่องจังหวัดชลบุรี.....	48
14 ศาลเจ้าพ่อสาคร (ซ้าย) เจว็ดภายในศาลเจ้าแม่ทับทิม (ขวา) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม ในพื้นที่บางปะกง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550.....	49
15 เจว็ดขนาดและรูปร่างต่าง ๆ ภายในศาลเจ้าพ่อแสนลาย ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง	50
16 แผนที่แสดงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำบางปะกงลงมาบริเวณเมืองศรีฟโล และบางปลาสร้อย จังหวัดชลบุรี.....	52

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
17 แผนที่แสดงเขตผังเมืองชลบุรี.....	53
18 โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ค้นพบจากบริเวณตัวเมืองศรีพโล.....	54
19 แผนที่แสดงเขตบางปลาสร้อยและใกล้เคียง.....	55
20 เรือนปลูกสร้างในทะเลของชาวบางปลาสร้อยและใกล้เคียง.....	56
21 เรือนปลูกสร้างในทะเล (ซ้าย) และการสัญจรของผู้คนในสะพานหลวงพ.ศ. 2492 (ขวา) ซอยด้านหลังถนนวชิรปราการระหว่างซอยที่สามารคกับทิพย์สถาน ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2553 (ล่าง).....	58
22 เรือนไทยท้องถิ่นบนสะพานยาว (ที่สามารค) เดิมถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2553.....	59
23 วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี ปรากฏหลักฐานศาลาโถงและมณฑปเก่า.....	60
24 พระประธานภายในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม.....	61
25 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือวัดใหญ่อินทาราม ภายในห้องภาพพระมหาชนก.....	62
26 ศาลาทรงธรรมสร้างเลียนแบบศาลาการเปรียญเดิมที่สร้างด้วยไม้ (ซ้าย) ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ (ขวา) ภายในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม.....	63
27 มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาด้านหลังพระอุโบสถ วัดใหญ่อินทาราม.....	64
28 ศาลาการเปรียญหลังเก่าวัดใหญ่อินทาราม (ขวา) บุษบกในศาลาทรงธรรม สมัยกรุงศรีอยุธยา (ซ้าย).....	65
29 อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินด้านหน้าวัดใหญ่อินทาราม (ซ้าย) หลวงพ่อเจยองค์จำลองพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ขวา).....	66
30 โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีปรากฏจำนวนมากภายในวัดใหญ่อินทาราม...	67
31 จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดต้นสน ตำบลบางปลาสร้อย.....	68
32 จิตรกรรมฝาผนังวัดราษฎร์บำรุง ตำบลมะขามหย่ง ตอนโปรดชฎิลสามพี่น้อง.....	69
33 วัดสวนตาลสร้างตามแบบอาคารทรงจีน.....	70
34 ศาลาว่าการเมืองชลบุรีปัจจุบันคือเทศบาลเมืองชลบุรี และศาลจังหวัดชลบุรีเดิม.....	70
35 ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเดิม (ซ้าย) ศาลหลักเมืองหลังนี้ได้รับการปรับปรุงใหม่ พ.ศ. 2539 มีโครงสร้างเพริวยขึ้น (ขวา).....	71
36 เจี๊วดมีขนาดและรูปทรงหลายลักษณะ ภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองมีชื่อเรียกได้แก่ เจ้าแม่สามमुख พระทรงเมือง พระหลักเมือง ฯลฯ.....	72
37 เจี๊วดภายในศาลเจ้าพ่อหลวงเขียนรูปเคารพบุคคลและเทพารักษ์ภายในแผ่นเจี๊วด.....	73
38 เรือนแบบท้องถิ่นชายทะเลของที่สามารค (ซ้าย) ฝาเรือนบ้าน (ขวา) มีปรากฏอยู่ทั่วไป	74

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
39 บริเวณท้ายซอยระหว่างท่าเรือพลีและเสริมสันติเป็นชายทะเล (ซ้าย) ปากซอย ท่าเรือพลีขวามือมีศาลเจ้าฮักเกี้ยน (ขวา).....	75
40 อาคาร เรือน ชุ่มประตู่ ตั้งเดิมในซอยท่าเรือพลี และสำราญราษฎร์.....	76
41 บริเวณปลายสะพานด้านหน้าเมืองชลบุรีเดิม เมื่อ พ.ศ. 2498	77
42 ปากซอยเสริมสันติฝั่งตรงข้ามคือ ศาลเจ้าพ่อสาคร (บน) ท้ายซอยมีเรือน แบบท้องถิ่นชายทะเลเลขที่ 696ฉ (ล่าง).....	78
43 ภาพลายเส้นแสดงเรือนไทยท้องถิ่นในทะเลบ้านสมพล พงศ์ไทย เมื่อพ.ศ.2467....	80
44 ฝาขัดตะของเรือนท้องถิ่นชายทะเลฝั่งตรงข้ามบ้านสมพล พงศ์ไทย (ซ้าย) การทำกะปิ พ.ศ. 2505 (ขวา).....	80
45 ร้านไม้ไผ่ตากกะปิ พ.ศ. 2505 (ซ้าย) นาฬิกาแก่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) (ขวา) บ้านสมพล พงศ์ไทย.....	81
46 ประเพณีวิ่งควายจังหวัดชลบุรี.....	83
47 การถีบกระดานหาหอย การหาเลี้ยงชีพดั้งเดิมสมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา.....	83
48 จิตรกรรมฝาผนังวัดเสม็ด เนื้อเรื่องภายในภาพแสดงการทำโป๊ะและถีบกระดานหาหอย	84
49 การทำประมง การค้าขายสัตว์น้ำจากทะเลบริเวณสะพานปลา (ซ้าย) ตลาดล่าง ที่บางปลาสร้อย (ขวา).....	85
50 เรือนค้าริมทางแบบชั้นเดียวในซอยท่าเรือพลี (ซ้าย) ศาลเจ้าตี่จี่ ซอยเสริมสันติ (ขวา)	86
51 อุปรากรจีน “จีว” ในซอยท่าเรือพลีบริเวณศาลเจ้าฮักเกี้ยน (ซ้าย) การกองข้าว ที่ศรีราชาเริ่มต้นที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี (ขวา).....	87
52 แผนที่แสดงชุมชนในเขตตำบลแสนสุข (หนองมนเดิม).....	87
53 เส้นทางสายสุขุมวิทจากโรงพยาบาลชลบุรีไปหนองมนก่อน พ.ศ. 2500.....	88
54 พระอุโบสถวัดบางเป้ง ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551...	89
55 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบางเป้ง.....	89
56 บ้านทรงไทยแบบท้องถิ่นตำบลแสนสุข ของสมควร สมนวล (ขวา) และตำบลบ้านปึก (ซ้าย).....	90
57 พระอุโบสถและเจดีย์วัดกลางดอน ตำบลแสนสุข.....	91
58 พระอุโบสถวัดศาลล้อมหลังเก่า.....	92
59 จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถหลังเก่าวัดศาลล้อม.....	93

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
60 ศาลเจ้าแม่สามमुख บนเขาสามमुख ตั้งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองชลบุรีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ซ้ายล่างและขวา) ศาลเจ้าแม่สามมุขมองจากแหลมแท่นเห็นศาลาราชนาวิ เมื่อก่อน พ.ศ. 2500 (บนซ้าย).....	94
61 เจ็ดภาพเทพารักษ์ภายในศาลเจ้าพ่อสุวรรณรอยต่อ.....	95
62 การประกอบบอชีพระมงและการต่อเรือมีปรากฏตามชายฝั่งทะเลชลบุรี ตั้งแต่ บ้านโศดลงไปถึงสัตหีบ.....	96
63 ประเพณีก่อพระทรายวันไหล ตำบลแสนสุขริมหาดบางแสน.....	97
64 มณฑปพระพุทธบาททางพระ และอักษรจารึกของชาวจีน.....	98
65 ประเพณีแห่พญายมของชาวบางพระ พ.ศ. 2552.....	99
66 แผนที่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้า ฅ ศรีราชา พ.ศ. 2501.....	100
67 เรือนพักผู้ป่วยในทะเลโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้า ฅ ศรีราชา.....	101
68 ตึกพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อาคารอนุรักษ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้า ฅ ศรีราชา.....	102
69 ประเพณีกองข้าวศรีราชา.....	102
70 เกาะลอยศรีราชา.....	103
71 แผนที่แสดงเขตพื้นที่บางละมุงและใกล้เคียง.....	105
72 เจดีย์บรรจุอัฐิทหารไทย – จีน วัดท่ากระดาน บางละมุง.....	106
73 พระอุโบสถวัดโบสถ์ร้าง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551.....	107
74 พระอุโบสถวัดนางเศรษฐี (ร้าง) ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551.....	108
75 พระอุโบสถเก่าวัดสว่างฟ้าพุทธาราม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป มีอายุ 220 ปี	109
76 ภูมิประเทศด้านทิศตะวันตกของบางละมุง มีการทำประมง ทำโป๊ะ ต่อเรือ (ล่างและซ้ายขวา) จิตรกรรมฝาผนังวัดเสม็ดมีเนื้อเรื่องการทำโป๊ะ ภาพและลายเส้น การทำโป๊ะ (ขวา).....	110
77 เทศกาลประเพณีวันไหล (ขวา) กองข้าว (ซ้าย) ที่บางละมุง.....	111
78 แผนที่ทางอากาศแสดงเส้นทางนิราศเมืองแกลงจากบางพระ – นาเกลือ (ขวา) แสดงเขตพื้นที่บางละมุง และวัดสำคัญ (ซ้าย).....	112
79 เส้นทางนิราศขณะเดินทางผ่านมาบริเวณบ้านชากรุกหญ้า หรือชากกล้วย มีหมุดกวี จุดที่ 6 ติดตั้งไว้ ฝั่งตรงข้ามมีต้นยางขนาดใหญ่ตามที่ระบุไว้ในนิราศ.....	113

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
80 พระอุโบสถวัดบ้านเก่า และฐานเจดีย์มีสภาพทรุดโทรมมากขาดการดูแลจากผู้เกี่ยวข้อง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551.....	115
81 หอไตร วัดบ้านเก่า จังหวัดระยอง.....	116
82 การรื้อสวดวัดบ้านคอน ตำบลบ้านค่าย เป็นการสาธิตให้นักเรียนชม พ.ศ. 2551....	117
83 ผนังใหญ่วัดบ้านคอนอายุ 200 ปี จังหวัดระยอง (ซ้าย) การขีดผนังใหญ่ของนักเรียนในปัจจุบัน (ขวา).....	118
84 ลายเส้นแสดงการส่งฟ่อนข้าวและอุปกรณ์การเกี่ยวข้าว จุฑารัตน์ กอบนวรรตน์เขียนภาพ.....	119
85 เกวียนในเขตระยองและใกล้เคียงมีล้อใหญ่ มีการตกแต่งตามส่วนประกอบต่าง ๆ	120
86 พระอุโบสถเก่าวัดนาตาขวัญ (ซ้าย) และเจดีย์ข้างพระอุโบสถ (ขวา).....	121
87 แผนที่ทางอากาศแสดงเขตพื้นที่วัดบ้านแลง วัดนาตาขวัญและวัดบ้านเก่า.....	122
88 แผนที่ทางอากาศแสดงเขตพื้นที่วัดบ้านแลงและวัดนาตาขวัญ.....	123
89 พระอุโบสถเก่าวัดบ้านแลง และหอไตร ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550.....	124
90 พระอุโบสถและเจดีย์วัดตะพงโน มีคำกลอนในนิราศระบู่ไว้ชวนให้เชื่อว่าเป็นวัดเดียวกัน.....	125
91 แผนที่ตำบลชากพงระบู่พื้นที่เกี่ยวข้องเส้นทางนิราศหลายจุด.....	126
92 ศาลเจ้าปู่โตะกงหรืออ่าวสมุทร ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2552.....	127
93 แผนที่เส้นทางนิราศเมืองแกลงโดยรวมและรายละเอียดตามหมุดกวีบริเวณจังหวัดระยอง	128
94 แสดงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่บึงสำนักใหญ่และใกล้เคียง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551	129
95 รูปจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่เก่า ศิลป์ พีระศรีออกแบบปัจจุบันนำไปก่อสร้างไว้ที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง (ซ้าย) อนุสาวรีย์ที่บริเวณวัดป่ากร่ำเดิมออกแบบและควบคุมโดยสนั่น ศิลากร (ขวา).....	130
96 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ นางเงือก และนางผีเสื้อสมุทร ที่ตั้งวัดป่ากร่ำเดิม.....	131
97 พระพุทธรูปวัดป่ากร่ำ (ซ้าย) พระพุทธรูปทรงเครื่อง (ขวา) และเครื่องเบญจรงค์ (ล่าง) ค้นพบบริเวณตำบลกร่ำ.....	132
98 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของหนองจรุง บึงสำนักใหญ่ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551.....	133
99 วัดพลงช้างเผือก จังหวัดระยอง.....	134
100 ภายในศาลเจ้าพ่อสาคร ตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา.....	178

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
101 ศาลเจ้าพ่อที่บางปลา อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ.....	179
102 จิตรกรรมฝาผนังห้องเวชยันตราชคค กำเนิดทศพร มีเนื้อเรื่องเขียนภาพเจี๊ว พระภูมิเจ้าที่ ศาลเจ้าจิ้น วัดสุวรรณาราม ริมคลองบางกอกน้อย.....	179
103 เจี๊วเขียนภาพเทพารักษ์ท้องถิ่นทรงจระเข้ สุชาติ เกาทอง วาดภาพ.....	180
104 เจี๊วคภายในศาลเจ้าพ่อสาคร จังหวัดชลบุรี.....	181
105 ลายเส้นแสดงรูปลักษณะของเจี๊ว.....	182
106 เจี๊วคพบจากบางปลาสร้อยและบางปะกง.....	183
107 แผนที่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุชื่อบางปลาสร้อยและจันทบูร.....	184
108 แผนที่แสดงเขตตัวเมืองชลบุรีตามแนวถนนวชิรปราการ.....	185
109 ลายเส้นเจดีย์เก้าวัดอ่างศิลา สมัยอยุธยาตอนกลางลงมา เขียนภาพโดยภาสกร แสงสว่าง (ซ้าย) ภาพอุโบสถ เจดีย์ วัดอ่างศิลาใน เมื่อ พ.ศ. 2435 มองเห็นเจดีย์มีภาพครุฑ ที่ส่วนฐาน (ขวา).....	187
110 ถนนโพธิ์ทองมีบ้านเรือน วัด ตั้งอยู่สองฟากฝั่ง เมื่อ พ.ศ. 2497.....	187
111 สถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	188
112 ตลาดล่างในเขตบางปลาสร้อยมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมหลายด้าน.....	189
113 ลายเส้นภาพชุมชนชาวน้ำบางปลาสร้อย คัดลอกจากภาพถ่ายเก่าเมื่อประมาณ 100 ปี มาแล้ว สุชาติ เกาทอง ผู้วาด (ภาพซ้าย) ชุมชนชาวน้ำตื้นหรือชายฝั่งระหว่าง ซอยเสริมสันติและท่าเรือพลี (ภาพขวา).....	190
114 สภาพปัจจุบันของบ้านและซุ้มประตูของหลวงอำนาจ จินนิกร หรือคนรุ่นหลังเรียกว่า บ้านคุณยายหยี่ที่สะพานหัวค่าย มองเห็นซอยด้านหน้าตามแนวสะพานเดิม และที่ตั้งบ้านเรือนเรียงคู่ขนานกันไป	191
115 บ้านเรือนย่านท้ายบ้าน ตำบลบางปลาสร้อย มีวัดใหญ่อินทารามและศาลเจ้าพ่อ หลักเมืองเป็นศูนย์กลาง.....	192
116 ชุมชนย่านจิ้นในซอยท่าเรือพลี หรือสะพานศาลเจ้าเดิม.....	193
117 กระซังและขน้าเลี้ยงปลาต้านหน้าเมืองชลบุรี.....	194
118 ประเพณีแห่เจ้าพ่อพญาชม บางพระ พ.ศ. 2552.....	195
119 เรือนไทยท้องถิ่นเลขที่ 6 หมู่ 4 ตำบลแสนสุข พ.ศ. 2550 (ปัจจุบันปรับพื้นที่แล้ว)	196
120 ศาลเจ้าแม่สามมุขแห่งใหม่ฝั่งทิศเหนือสร้างตามแบบศิลปะจีน.....	197
121 แผนที่แสดงเขตวัดบางละมุงและใกล้เคียง สุชาติ เกาทอง เขียนภาพ.....	198

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
122 ต้นสนที่วัดบางละมุง (ขวา) พระอุโบสถหลังเดิมมีขนาดเล็กกระทัดรัด.....	199
123 การเขียนแบบโบสถ์เก่าวัดนางเสรษฐี เพื่อการอนุรักษ์โดยสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี.....	200
122 ต้นสนที่วัดบางละมุง (ขวา) พระอุโบสถหลังเดิมมีขนาดเล็กกระทัดรัด.....	199
123 การเขียนแบบโบสถ์เก่าวัดนางเสรษฐี เพื่อการอนุรักษ์โดยสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี.....	200
124 สุนทรภู่อื่นๆพบบิดาที่วัดป่ากร่ำ (ขวา) และขณะนั่งเรือท่องเที่ยวไป ตามที่ต่าง ๆ (ซ้าย).....	202
125 ลายเส้นเจดีย์แบบท้องถิ่นระยอง.....	203
126 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ฝีมือศิลปิน พีระศรี ออกแบบปัจจุบันตั้งอยู่ที่สวนสาธารณะ เทศบาลเมืองแกลง.....	204
127 ลายเส้นแสดงอนุสาวรีย์จำลองที่วัดป่ากร่ำ อำเภอแกลง.....	205
128 การทอเสื่อหลังวัดท่าเรือ อำเภอแกลง.....	207
129 ผนังใหญ่วัดบ้านดอน (ขวา) และการลำสวด (ซ้าย).....	207
130 การทอเสื่อรูปแบบใหม่ตามสมัยนิยมที่แกลง.....	213
131 แสดงตำแหน่งเขตชุมชนที่มีความหนาแน่นในเขตจังหวัดชลบุรีและระยอง.....	214

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร โบราณคดีในท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง.....	165
2 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการเห็นคุณค่าของทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชน ในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง.....	166
3 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชน ในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง.....	167
4 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชน ในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง.....	168
5 การประเมินคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น.....	208
6 วิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น.....	216
7 การจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น.....	218

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
1 แสดงวิธีการจัดการบนฐานการอนุรักษ์และการพัฒนา.....	4
2 บริบทความเชื่อมโยงบนเส้นทางนิราศ.....	209
3 วิธีการจัดการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดี ท้องถิ่น.....	226

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ภาคตะวันออกเฉียงมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ แบ่งออกเป็น 2 อนุภูมิภาค ได้แก่ พื้นที่ชายฝั่งทะเล บริเวณตอนล่างของภาค หรือ “ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง” และพื้นที่ราบลุ่มเชิงเขา เขตที่ลุ่มตอนบริเวณ ตอนใน หรือ “ภาคตะวันออกเฉียงตอนบน” พิจารณาถึงภูมิประเทศใน 2 เขต ต่างมีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ ก่อให้เกิดภูมิหลัง ภูมิประชา ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงสอดคล้องไปกับ พัฒนาการของท้องถิ่นในทั้ง 2 อนุภูมิภาคนี้ มาโดยลำดับ โดยมีทรัพยากรทางโบราณคดี ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และแหล่งโบราณคดี แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าที่มีอารยธรรม ในสมัยทวารวดี สมัยลพบุรี (หรือเขมรในประเทศไทย) ยุคก่อนสยามประเทศ และสมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา รวมถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีการสร้างบ้านแปลงเมืองของผู้คนจากหลายชาติพันธุ์ บนดินแดนภาคตะวันออกเฉียง

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310) ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง มาเติบโตมากขึ้นบริเวณ ภาคตะวันออกเฉียงแถบชายฝั่งทะเล ตั้งแต่จังหวัดชลบุรีเรื่อยไปจนถึงจังหวัดจันทบุรี เกิดมีชุมชน ชายทะเล และเกิดบ้านเมืองในอาณาบริเวณแถบชายฝั่งอีกหลายแห่ง ในแผนที่ไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา มี ชื่อระบุชุมชนคือ บางเหี้ย บางทราย บางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง ซึ่งชุมชนบางทรายก็คือ บริเวณเมืองศรีพโล หรือเมืองชลบุรีเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนต้น หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย (พุทธศตวรรษที่ 19) และต่อมาตัวเมืองได้ย้ายลงไปที่ยางปลาสร้อย คือตัวจังหวัดชลบุรีปัจจุบัน มีการ ค้นพบทรัพยากรทางโบราณคดีในบริเวณเมืองเก่านี้จำนวนมาก โดยเฉพาะจากซากเรือจมในทะเลตรง ด้านหน้า และบริเวณอื่นของเกาะแถบเมืองพัทยา เกาะที่อำเภอสัตหีบ เกาะที่จังหวัดระยอง เป็นต้น การ ค้นพบทรัพยากรดังกล่าวชวนให้เชื่อว่ามีชุมชนเมืองเก่าเกี่ยวข้องกับเส้นทางการค้า หรือเป็นที่จอดพักเรือ สิ้นค้าบริเวณชายฝั่งทะเลแถบนี้ก่อนที่จะแล่นใบต่อไปยังกัมพูชา เวียดนาม และจีน หรืออวกลงไปทางใต้ อย่างใดอย่างหนึ่ง

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา เรื่องราวของผู้คน บ้านเมือง สังคม และวัฒนธรรมในภาค ตะวันออก ยิ่งประจักษ์แจ่มชัดขึ้นเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระยาวชิรปราการ) ได้พาสมัครพรรค พวกออกจากกรุงศรีอยุธยา มาหากำลังสนับสนุนทางหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียง เดินทางเดินทัพผ่านชุมชน บ้านเมืองในท้องถิ่นต่าง ๆ ของพระองค์ได้ช่วยไขปริศนาเรื่องราวบางด้านของท้องถิ่นชายขอบไว้ได้ใน ระดับหนึ่งเป็นต้นว่า “มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง” หรือ “มีอะไรเกิดอยู่ก่อน” บนเส้นทางเดินทัพตั้งแต่ กรุงศรีอยุธยาผ่านมายังจังหวัดนครนายก และอีกหลายจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงตอนบน ล่วงมาถึง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2350 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ในระยะต่อเนื่องกัน เมื่อครั้งสุนทรภู่ (พระสุนทรโวหาร) เป็นข้าในกรมพระราชวังหลัง (เจ้าฟ้ากรมหลวง

อนุรักษ์เทเวศร์) ได้เดินทางไปพบบิดาซึ่งบวชอยู่ที่วัดปากกร่ำ (ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ปัจจุบัน) ด้วยความเป็นเจ้าบเจ้ากลอน ได้แต่ง “นิราศ” (คำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่ใช้กลอนแปดเป็นฉันทลักษณ์ในการเขียน) เป็นคำกลอนพรา่ำพรรณนาถึงคนรักที่จากมา เปรียบเทียบกับสิ่งที่ได้พบเห็นในการเดินทาง ด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง เขียนเป็นกลอนแปดหรือโคลงสี่สุภาพเรื่องราวในนิราศเมืองแกลงประหนึ่ง “การบันทึกประวัติศาสตร์ของสังคมวัฒนธรรม” ของชุมชนชนบทในท้องถิ่นขณะนั้น เช่นมีเรื่องราวอันเป็นวัฒนธรรม และหรือภาพสะท้อนทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นให้ชวนพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงในบริบทต่าง ๆ บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงจากกรุงเทพฯ อันเป็นต้นทางผ่านชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของจังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี และสุดท้ายตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง อันเป็นจุดหมายปลายทาง

กรณีการศึกษาผ่านเรื่องราวในนิราศเมืองแกลง และตามการวิจัยศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคตะวันออกมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 ได้ช่วยให้พบเห็นแหล่งทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และข้อมูลมรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางนิราศเมืองแกลงในแต่ละช่วงเวลา เป็นต้นว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ จำนวนมาก อันเป็นทรัพยากรทางโบราณคดีที่มี “คุณค่า” และ “มูลค่า” พร้อมกันไป อย่างเช่น วัดบางพลีใน อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ศาลเจ้าที่หัวตะเข้ ตำบลจรเข้ใน้อย เขตลาดกระบัง กรุงเทพฯ วัดใหญ่อินทาราม ศาลหลักเมือง ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี วัดบางละมุง ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี วัดบ้านเก่า ตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่าย วัดนาตาขวัญ ตำบลนาตาขวัญ อำเภอเมืองระยอง เป็นต้น

ปัญหา คือ ภาคตะวันออกมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เป็นต้นมา จนถึงวิกฤตการณ์จากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern seaboard) และการพัฒนาภูมิภาคตะวันออกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในช่วงระยะหลัง เป็นต้น ปัจจัยดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ ตามมาอีกมากโดยเฉพาะการเติบโตและการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในบริเวณชายฝั่งทะเลตอนล่างของภาค มีโรงงานเพิ่มขึ้นกว่า 3,000 โรง มีการอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณศูนย์กลางเมือง และพื้นที่โดยรอบโรงงานมากยิ่งขึ้น เกิดการกระจุกตัวรวมกันอยู่อย่างหนาแน่นตามพื้นที่ชายฝั่งทะเล ตลอดความยาวตั้งแต่จังหวัดชลบุรี ถึงจังหวัดตราด มีการรุกกล้าพื้นที่แหล่งประวัติศาสตร์ ย่านประวัติศาสตร์ และแหล่งโบราณสถาน อันเป็นทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นที่มีคุณค่า ส่งผลให้ภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดี ตามช่วงเวลาในประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงและสูญหายไปมากที่สุด

คำถามคือ “ทำอย่างไรจึงจะอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองนิราศไว้ได้?” และ “การจัดการการอนุรักษ์จะใช้วิธีการแบบใด จึงจะพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในแต่ละลักษณะและแต่ละแห่งได้” เพื่อให้ทรัพยากรเหล่านั้นเกิดประโยชน์ต่อชุมชนสังคม และประเทศชาติโดยรวม

ทั้งนี้ เพราะปัญหาการจัดการวัฒนธรรม กรณี “การอนุรักษ์และการพัฒนา” เพื่อให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และสังคมวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ยาก และมีปัญหาความขัดแย้ง ระหว่างผู้เกี่ยวข้องมาโดยตลอด เพราะต่างก็มีจุดยืนบนความเชื่อที่แตกต่างกันไปจนส่งผลให้เกิดแนวความคิด การปฏิบัติแบบสุดโต่งแบบวิธีที่เรียกว่า “การอนุรักษ์โดยไม่พัฒนา” และ “การพัฒนาโดยไม่อนุรักษ์” เป็นอาทิ ดังนั้น การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้จึงต้องพิจารณาถึงการจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่มีความเหมาะสม สอดคล้องและผสมผสานไปกับการพัฒนาบนฐานความรู้ตามแนวทางของชาติและของท้องถิ่นต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

2.1 ศึกษาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงในบริเวณพื้นที่ดั้งเดิมแบบสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิสังคมและภูมิวัฒนธรรม

2.2 ศึกษาวิเคราะห์ถึงศักยภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงพร้อมกับจำแนกคุณลักษณะ ศิลปะลักษณะ ตามประเภทและแบบอย่างที่สอดคล้องกัน

2.3 ศึกษาการจัดการวิธีการอนุรักษ์ และหรือการจัดการวิธีการพัฒนาที่สอดคล้องกัน เพื่อการพัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และความรู้ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น อย่างครอบคลุมตามวงจรการดำเนินงานของกรอบแนวความคิด

3. ขอบเขตของโครงการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ จะศึกษาอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลของภาคตะวันออกเฉียงใต้ บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ บริเวณสองข้างทางและสองฝากฝั่งเป็นหลัก โดยแบ่งการวิจัยออกเป็น 2 ช่วง ดังนี้

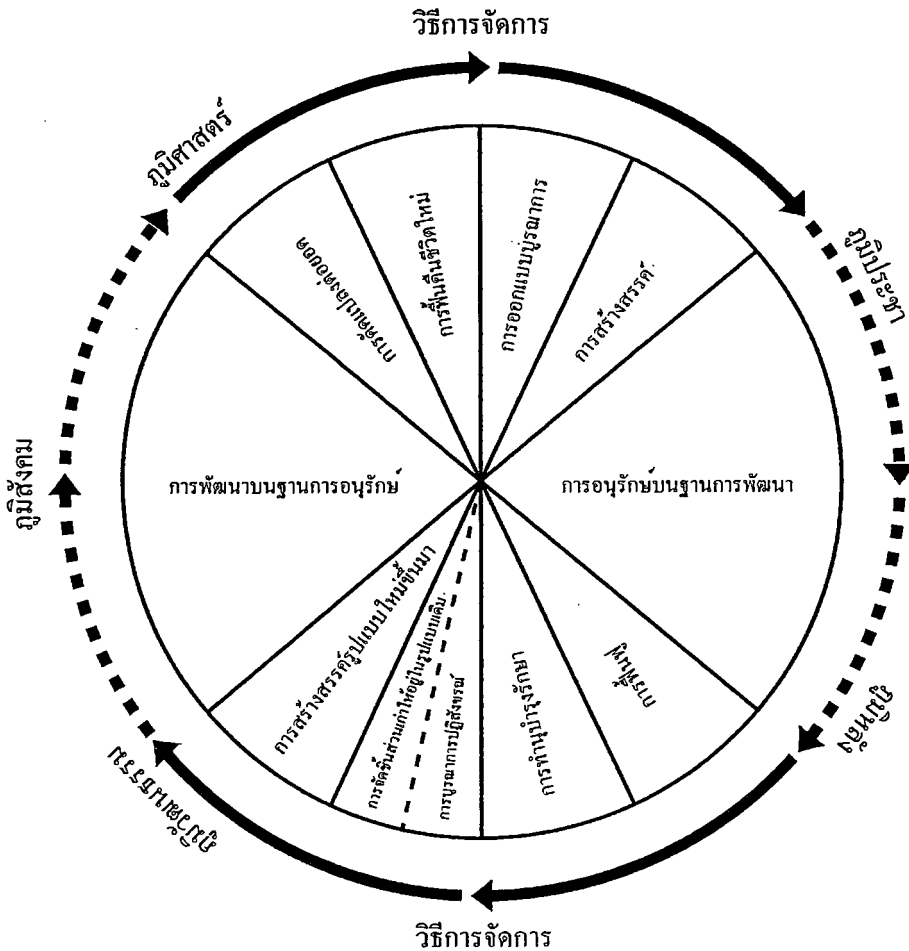
3.1 ช่วงแรก เริ่มต้นจากตำบลท่าข้าม ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เทรยทอดระหว่างตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี ไปจนถึงอำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี

3.2 ช่วงที่สอง เริ่มต้นจากตำบลสำนักเสม็ด อำเภอบ้านฉาง ไปจนถึงตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

4. ทฤษฎีสัมมติฐานและกรอบแนวความคิดของการวิจัย กรอบแนวความคิดของการวิจัยเรื่อง “การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงบริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้” มีแนวความคิดว่าเรื่อง “การอนุรักษ์กับการพัฒนา” เป็นการดำเนินงานทางวัฒนธรรมที่มีความขัดแย้งกันมาโดยตลอด แบบสุดขั้วสุดโต่งของความเชื่อ ความเข้าใจคิดเห็นที่ไม่ลงรอยกัน ความจริงแล้วทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนาต่างก็สามารถบริหารจัดการให้สมประโยชน์พร้อมไปด้วยกันได้ ด้วยต่างก็มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่มีคุณประโยชน์ สามารถนำมาเกื้อกูลต่อกันได้ แบบที่เรียกว่า “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา” หรือ “การพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” โดยต่างนำคุณค่าจุดแข็ง อันเป็นเอกลักษณ์ของกันและกันมาใช้ส่องทางสร้างแนวความคิดให้สมประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ก็มีความเป็นไปได้ว่า ศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นที่แฝงเร้น ซุกซ่อนอยู่ก็จะถูก

สกัดและดึงเอาคุณค่าลักษณะต่าง ๆ กันมาจัดการให้เกิดประโยชน์ สร้าง “คุณค่า” และ “มูลค่า” ของทุนวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่อไปในอนาคต (แผนภูมิที่ 1)

แผนภูมิที่ 1 แสดงวิธีการจัดการบนฐานการอนุรักษ์และการพัฒนา

ด้านซ้าย : การพัฒนามรดกวัฒนธรรม
ด้านขวา : การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ สามารถจำแนกได้ดังนี้

5.1 ได้ผลิต (output) ฐานข้อมูลของทรัพยากรทางโบราณคดี บนเส้นทางนิราศเมืองแกลง ที่แสดงถึงคุณค่า คุณสมบัติ คุณประโยชน์ของแหล่งโบราณสถาน แหล่งประวัติศาสตร์ (เกี่ยวเนื่อง) โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุแบบเชื่อมโยงกับพื้นที่ระหว่างจุดเริ่มต้นของเส้นทางที่บางปะกง ถึงยังปลายทางที่ จังหวัดระยอง รวมถึงมิติอื่น ๆ ได้แก่ ภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรมในบริบทดั้งเดิม และในสิ่งแวดล้อมใหม่ ที่เกี่ยวข้องกันตามกระแสของการพัฒนาในแต่ละท้องถิ่น

5.2 ได้ระบบหรือแนวทางการจัดการวิธี “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา” หรือ “การพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” ที่สอดคล้องไปกับทรัพยากรทางโบราณคดี และไปตามศักยภาพของทรัพยากรในแต่ละท้องถิ่น ได้แก่ การจัดการวิธีทำนุบำรุงรักษา วิธีฟื้นฟู วิธีการตัดแปลงต่อยอด วิธีการสร้างสรรค์ เป็นต้น โดยมีเส้นทางนิราสเมืองแกลงที่เป็นตัวบ่งชี้ (ทั้งนี้ จากผลการดำเนินงานครั้งนี้ อาจนำไปสู่การจัดการเส้นทางนิราสเมืองแกลง ให้เป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมตามรอยสุนทรภู่ก็เป็นได้)

6. วิธีการดำเนินการวิจัยและสถานที่ทำการทดลอง / เก็บข้อมูล

6.1 ขั้นการสำรวจศึกษา มีแนวทางการดำเนินการดังนี้

6.1.1 ในเบื้องต้นก่อนออกสำรวจต้องจัดเตรียมเอกสารนิราสเมืองแกลง แผนที่ตามพื้นที่เกี่ยวข้อง และแบบสัมภาษณ์ แบบสอบถามให้พร้อม หลังจากนั้นจึงศึกษาคำกลอนของนิราสเมืองแกลงให้เข้าใจถึงเนื้อความที่ระบุถึงทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ รวมถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ (ภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรม) พร้อมระบุจุดตำแหน่งลงบนแผนที่ในพื้นที่นั้น ๆ เพื่อการกำหนดที่หมายของการออกสำรวจภาคสนาม กรณีพื้นที่กรณีทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นที่จะเป็นข้อมูลเพื่อการศึกษาทำความเข้าใจต่อไปนั้น มีเกณฑ์การพิจารณาให้นำหนักคุณค่าความสำคัญบนเส้นทางนิราสเมืองแกลงตามลำดับดังนี้

6.1.1.1 ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในพื้นที่มีองค์ประกอบของคุณค่า ได้แก่ ประวัติศาสตร์ สุนทรียะ สังคมและวัฒนธรรม มีความเชื่อมโยงในช่วงเวลาเดียวกัน (พ.ศ. 2349 – 2350) กับนิราสเมืองแกลง และหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย มีการระบุในคำกลอนอย่างชัดเจน และมีสภาพภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามสภาพเดิมที่ปรากฏในคำกลอนให้เห็นได้

6.1.1.2 ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในพื้นที่มีองค์ประกอบของคุณค่า เช่นเดียวกับข้อ 6.1.1.1 บางข้อ และมีการระบุในคำกลอนบนเส้นทางเดียวกันหลายจุด (แห่ง) ได้แก่ ตำบล อำเภอ และจังหวัด ตามช่วงเวลาเดียวกัน หรือช่วงระยะหลังต่อมา และชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงความเกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ อาทิ เช่น การสัญจร การค้า การเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัย เป็นต้น

6.1.1.3 ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในพื้นที่มีองค์ประกอบของคุณค่า เช่นเดียวกับข้อ 6.1.1.1 ถูกสร้างขึ้นในระยะหลังลงมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) และมีความสำคัญ มีคุณค่าต่อชุมชนท้องถิ่น

6.1.1.4 ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในพื้นที่ มีองค์ประกอบของคุณค่า เช่นเดียวกับข้อ 6.1.1.1 บางข้อ ถูกสร้างขึ้นเมื่อ 50 ปี (ตามเกณฑ์การพิจารณาอายุโบราณสถาน) มีความสำคัญ มีคุณค่าต่อชุมชนท้องถิ่นสมัยปัจจุบัน

6.1.2 บันทึกวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจศึกษาในเบื้องต้น พร้อมจัดระเบียบของข้อมูลตามประเภท รูปแบบ ของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นแต่ละพื้นที่

6.1.3 บันทึกวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ท้องถิ่น ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ ผู้มีบทบาททางวัฒนธรรม เป็นต้น พร้อมแจกแบบสอบถามไปยังกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ

6.2 **ขั้นวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประเมินคุณค่าและกำหนดแนวทางวิธีการจัดการ** การดำเนินการในขั้นนี้ จะวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบของคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น ตามที่กล่าวมาแล้ว (ข้อ 6.1.1.1 – 6.1.1.4) จากนั้นสำรวจศึกษาและดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

6.2.1 วิเคราะห์ประเมินคุณค่าศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นด้านรูปแบบรูปลักษณะ คุณลักษณะ ตามประเภทของทรัพยากร คือ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และแหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง ตามพื้นที่บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงแต่ละจุด (แห่ง) ตาม เกณฑ์ลำดับความสำคัญ (ข้อ 6.1.1.1 – 6.1.1.4) ทั้งนี้ จะพิจารณาจากพื้นที่จริงเป็นปัจจัยหลักประกอบไปด้วย

6.2.2 วิเคราะห์ประเมินคุณค่า ศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นตามบริบทที่เกี่ยวข้อง เชื่อมโยงกับภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิประชา ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรม ในท้องถิ่นและพื้นที่

6.2.3 วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ เพื่อจัดระบบข้อมูลที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเรื่องที่จะศึกษา ตามประเด็นต่าง ๆ อย่างรอบคอบ

6.2.4 วิเคราะห์ สังเคราะห์ถึงแนวทางการจัดการวิธีการอนุรักษ์ และการพัฒนาที่สอดคล้องกันในแต่ละพื้นที่ อาทิ วิธีการฟื้นฟู การทำนุบำรุงรักษา การดัดแปลงต่อยอด หรือการสร้างสรรค์ เป็นต้น โดยเฉพาะตามกรอบแนวคิดของแนวทางการจัดการแบบ “วิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนา” (การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา) และ “วิธีการพัฒนาที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์” (การพัฒนาบนฐานอนุรักษ์) เป็นเป้าหมายหลัก

6.2.5 วิเคราะห์ถึงแนวทางการจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาไปตามศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น ให้สามารถกำหนดรูปแบบ และวิธีการ หรือแผนการดำเนินงานที่ให้เกิดผลต่อการนำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้

6.2.6 วิเคราะห์เส้นทางนิราศเมืองแกลง และกำหนดจุดตำแหน่งต่าง ๆ ของแผนที่เส้นทาง เพื่อการจัดทำต้นแบบ ของแผนที่โดยรวม

6.3 **ขั้นการสรุป** ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้เป็น คือ

6.3.1 สังเคราะห์ทรัพยากรทางโบราณคดีบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง ของจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง และจังหวัดฉะเชิงเทราบางส่วน ที่มีศักยภาพตามคุณค่า ความสำคัญ จนนำวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับวิธีการพัฒนาไปใช้ให้เกิดคุณค่าและมูลค่าวิธีการหนึ่งวิธีการใด

6.3.2 สังเคราะห์แนวทางการจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับพัฒนาศักยภาพของโบราณคดีท้องถิ่น บนเส้นทางนิราศเมืองแกลง ตามวิธีการหนึ่งวิธีการใด ได้แก่ วิธีการฟื้นฟู วิธีการทำนุบำรุงรักษา วิธีการดัดแปลงต่อยอด วิธีการสร้างสรรค์ เป็นต้น พร้อมแผนดำเนินการที่เป็นรูปธรรม โดยรวม

6.3.3 จัดทำแผนที่เส้นทางนิราศเมืองแกลงที่เชื่อมโยงกันโดยรวม จากเส้นทางที่จังหวัดชลบุรีถึงปลายทางที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ทั้งในส่วนภาพรวมของเส้นทาง และภาพถ่ายของเส้นทางที่เฉพาะเจาะจงตามพื้นที่สำคัญ ๆ บางแห่ง

6.3.4 สังเคราะห์ปัญหาอุปสรรคและแนวทางวิธีการแก้ไข

6.3.5 จัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

6.4 สถานที่ทำการทดลอง / เก็บข้อมูล

บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ได้แก่ จังหวัดฉะเชิงเทรา อำเภอบางปะกง จังหวัดชลบุรี คือ อำเภอเมืองชลบุรี อำเภอสรีราชา อำเภอบางละมุง และอำเภอสัตหีบ และจังหวัดระยอง คือ อำเภอบ้านฉาง อำเภอเมืองระยอง และอำเภอแกลง บนเส้นทางนิราศตามเส้นทางเดิน

ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources) หมายถึง สถานที่สิ่งก่อสร้างรวมถึงวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคสมัย ประกอบด้วย โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ อันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ สามารถนำมาจัดการให้เป็นคุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนสมัยปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การพิทักษ์รักษา และธำรงไว้ซึ่งทรัพยากรทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ และนามธรรมจับต้องไม่ได้ เพื่อก่อให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความเข้าใจ และความภูมิใจในความรักชาติ

การฟื้นฟู (Revival) หมายถึง การเลือกทรัพยากรทางโบราณคดีที่สูญหาย หรือกำลังเสื่อมสลาย มาทำให้มีความหมาย และความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต การจัดการควรต้องรู้ว่าทรัพยากรใดมีคุณค่า ความสำคัญต่อการฟื้นฟูก่อนหรือหลัง

การส่งเสริมและสนับสนุน (Promotion) หมายถึง การสนับสนุนให้บุคคล หรือหน่วยงานสามารถจัดกิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล การดำเนินงานอาจไม่ต้องลงไปทำเอง ใช้วิธีการประสานงานการอำนวยความสะดวกในรูปแบบอื่น ๆ อย่าให้ฝ่ายปฏิบัติ (คณะกรรมการดำเนินงาน) เกิดปัญหาอุปสรรคได้

การทำนุบำรุงรักษา (Preservation) หมายถึง การกระทำที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น เป็นการหมั่นเวียนหรือประจำ ตลอดจนการซ่อมแซมเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น การใช้เคมีเพื่อป้องกันความชื้นจากรน้ำ การกำจัดแมลงหรือวัชพืช เพื่อมิให้ทรัพยากรทางโบราณคดีเสื่อมสภาพ

การบูรณปฏิสังขรณ์ (Restoration) หมายถึง การทำให้โบราณสถานที่เสียรูปร่าง หรือขาดหายไปคืนสู่สภาพเดิม ภายในขอบเขตของวัตถุที่คงเหลืออยู่โดยรวมแบบที่ไม่ใช่การคาดคะเน

การสร้างรูปแบบขึ้นมาใหม่ (Reconstruction) หมายถึง การปลูกสร้างอาคารขึ้นมาใหม่ โดยใช้วัสดุเก่าหรือวัสดุใหม่ทั้งสองอย่างตามความถูกต้อง และข้อมูลทางโบราณคดี และสถาปัตยกรรมโดยใช้การคาดคะเน การเคลื่อนย้ายแหล่งที่ตั้ง (Re-Location) ไม่ได้อยู่ในแนวทางระบบดังกล่าวนี้ การนำมาใช้

ในกรณีมีความจำเป็นเกี่ยวกับผลกระทบที่ไม่อาจแก้ไขได้ แต่ต้องเป็นการอนุรักษ์ในระดับชาติ หรือระดับนานาชาติเท่านั้น

การจัดชิ้นส่วนเก่าในรูปแบบเดิม (Analysis) หมายถึง การปฏิสังขรณ์ โดยใช้วัสดุเดิมที่เหลืออยู่ หรือซากที่พังทลายอยู่ในบริเวณนั้นนำมาประกอบให้โบราณสถานกลับไปสู่รูปแบบอาคารสิ่งปลูกสร้างเดิม หรือตามผลวิเคราะห์ทางโบราณสถานเกี่ยวกับรูปแบบศิลปกรรมนั้น

การสร้างสรรค์ (Creation) หมายถึง การคิดค้น ประดิษฐ์ การพัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดี ท้องถิ่นให้มีความเจริญก้าวหน้า เกิดประโยชน์กับสังคมปัจจุบัน และอนาคตอย่างต่อเนื่องวิธีการสร้างสรรค์อาจจะนำคุณค่าภูมิปัญญาของทรัพยากรฯ เดิมมาเป็นแนวทางในการสร้าง หรืออาจคิดใหม่ สร้างใหม่ โดยไม่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเดิมอย่างใดอย่างหนึ่ง

การดัดแปลงการต่อยอด (Proceeding modification) หมายถึง การนำทรัพยากรทางโบราณคดี หรือศิลปกรรม มาทำการศึกษาถึงคุณค่าความสำคัญ แล้วนำคุณลักษณะและศิลปะลักษณะที่โดดเด่นมา ดัดแปลง หรือต่อยอดกับผลงานใหม่ที่จะบังเกิดขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มคุณค่าในลักษณะใหม่ต่อทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น

การออกแบบบูรณาการส่วนใหม่ (Infilld Design) หมายถึงการออกแบบเพิ่มเติมแทรกเข้าไปใน ส่วนหรือกลุ่มของอาคารเดิม สำหรับรองรับส่วนใช้สอยเพิ่มเติม มีความต่อเนื่องในรูปแบบสถาปัตยกรรม เพื่อมิให้มีความเสียหายขยายตัวต่อเนื่องถึงอาคารข้างเคียง

ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) หมายถึง บริบทหลายด้านทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับ คุณค่า ความรู้ ภูมิปัญญา และความเชื่อที่ผูกพันสังคม ทำให้เกิดการจัดระเบียบของสังคม หรือสร้างกติกาให้เป็น คุณต่อสังคมโดยส่วนรวม รวมถึงกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง

การฟื้นคืนชีวิตใหม่ (Revitalization) การปรับปรุงอาคารทรัพยากรทางโบราณคดีให้คืนสู่สภาพ ปกติ มีการปรับปรุงอาคารที่อยู่อาศัยและอาคารอื่น ๆ ทางด้านกายภาพ เพื่อให้มีการใช้สอยอย่างเหมาะสม หรือการปรับเปลี่ยนการใช้สอยในกิจกรรมใหม่ที่เกิดขึ้น

การพัฒนา (Development) หมายถึง การริเริ่มสร้างสรรค์ และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ทรัพยากรทางโบราณคดีให้เหมาะสมกับยุคสมัย บังเกิดประโยชน์แก่ชีวิต สังคม และธรรมชาติโดยรวม

เส้นทางนิราศเมืองแกลง (Route of travel genre Nirat Muang Kjaeng) หมายถึง เป็นเส้นทาง การเดินทางของสุนทรภู่เพื่อไปพบบิดาซึ่งบวชอยู่ที่วัดป่ากร่ำ ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ขณะ เดินทาง ได้แต่งนิราศคำกลอนขึ้นเพื่อบรรยายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นตามเส้นทางผ่าน ตั้งแต่เริ่มต้นทางที่ กรุงเทพฯ เรื่อยลงมาถึงจังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี และจังหวัดระยอง อันเป็น ปลายทางตามลำดับ ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็นต้น

ภาคตะวันออกตอนล่าง (Lower Eastern Region) หมายถึง พื้นที่อนุภูมิภาคบริเวณชายฝั่งทะเล ของจังหวัดฉะเชิงเทราบางส่วน (อำเภอบางปะกง) จังหวัดชลบุรีบางส่วน (อำเภอเมืองชลบุรี ศรีราชา เกาะสีชัง บางละมุง สัตหีบ และหนองใหญ่) จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด

แผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย

ตุลาคม 2553 – กันยายน 2554

จังหวัดชลบุรี และจังหวัดระยอง

กิจกรรม	เดือนที่											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. ก่อนการสำรวจต้องเตรียมแบบสอบถาม / แบบสัมภาษณ์และศึกษาคำกลอนของ นิราศเมืองแกลงให้เข้าใจเนื้อความที่ระบุ ถึงทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น รวมถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ (ภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม และ ภูมิประชา) บริเวณภาคตะวันออก ตอนล่าง พร้อมกำหนดจุดลงแผนที่ กำหนดที่หมายออกสำรวจตามเกณฑ์การ พิจารณาคูณค่าและความสำคัญ (ข้อ 6.1.1.1 – 6.1.1.4)			↔									
2. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในเบื้องต้นจากการ สำรวจพื้นที่การวิจัยบริเวณภาคตะวันออก ตอนล่าง บริเวณจังหวัดชลบุรี และ จังหวัดระยอง บนเส้นทางนิราศ เมืองแกลงจากแผนที่เก่าพร้อมจัดระเบียบ ข้อมูลตามประเภท แปลความหมาย คำกลอนและเทียบเคียงกับสถานที่ในแผนที่ กำหนดจุดและเส้นทาง				↔								
3. บันทึกเก็บรวบรวมข้อมูลด้านกายภาพ และสิ่งแวดล้อมข้อมูลด้านทรัพยากรทาง โบราณคดีท้องถิ่น ข้อมูลด้านประชากร และข้อมูลด้านสังคมและวัฒนธรรม จาก แหล่งข้อมูลจริง มีการศึกษาจากภาพถ่าย ทางอากาศและสอบถามผู้นำท้องถิ่นและ ประชากรที่อาศัยอยู่บนเส้นทางนิราศฯ พร้อมแจกแบบสอบถาม					↔							

กิจกรรม	เดือนที่											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
คิดปะลักษณะ อย่างครอบคลุม พร้อม เลือกแนวทางการบริหารจัดการตามผล การสังเคราะห์ (ดูข้อ 6.3) กำหนด ออกแบบเส้นทางนิราศเมืองแกลง ระบุจุด ตำแหน่งบนแผนที่ จัดทำแผนที่เส้นทาง นิราศเมืองแกลงโดยภาพรวม												
8. จัดทำแผนการจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่ สอดคล้องกับการพัฒนาทรัพยากรทาง โบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมือง แกลงโดยภาพรวม							←————→					
9. วิเคราะห์และประเมินผลการดำเนิน โครงการ							←————→					
10. จัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์										←————→		

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยโครงการ “การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงบริเวณภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง” ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าการศึกษากการทบทวนวรรณกรรม สารสนเทศที่เกี่ยวข้องอย่างครอบคลุมในเมืองต้น จะช่วยให้เข้าใจสถานะขององค์ความรู้ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเรื่องที่ทำกรวิจัยได้ลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น พร้อมไปกับช่วงส่องทางสร้างเหตุผลในการอ้างอิงยืนยันผลการวิจัยให้มีน้ำหนักเพิ่มขึ้นด้วย ทั้งนี้โดยมีการแบ่งเป็นหัวข้อย่อยดังนี้

1. ภูมิศาสตร์
2. ภูมิหลัง
3. การคมนาคมและการสัญจรในอดีต
4. การอนุรักษ์และการพัฒนา
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ภูมิศาสตร์ พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างครอบคลุมจังหวัดชลบุรีบางส่วน (เขตอำเภอเมืองชลบุรี อำเภอพนัสนิคม อำเภอศรีราชา อำเภอเกาะสีชัง อำเภอสัตหีบ และอำเภอหนองใหญ่) จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด

สภาพภูมิศาสตร์ ภาคตะวันออกเฉียงบริเวณชายฝั่งทะเลมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ดอน ตามชายทะเลตอนล่างเป็นที่ราบเชิงเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะในการเพาะปลูกผลไม้ ไม้ยืนต้น ตอนล่างของภาคที่เทือกเขาจันทบุรีมียอดเขาสอยดาวให้เป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในภาคตะวันออกเฉียง เทือกเขานี้เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำประแสร์ แม่น้ำจันทบุรี ซึ่งเป็นแหล่งเกษตรกรรมของพื้นที่ภูมิภาคและมีลักษณะภูมิประเทศดังนี้

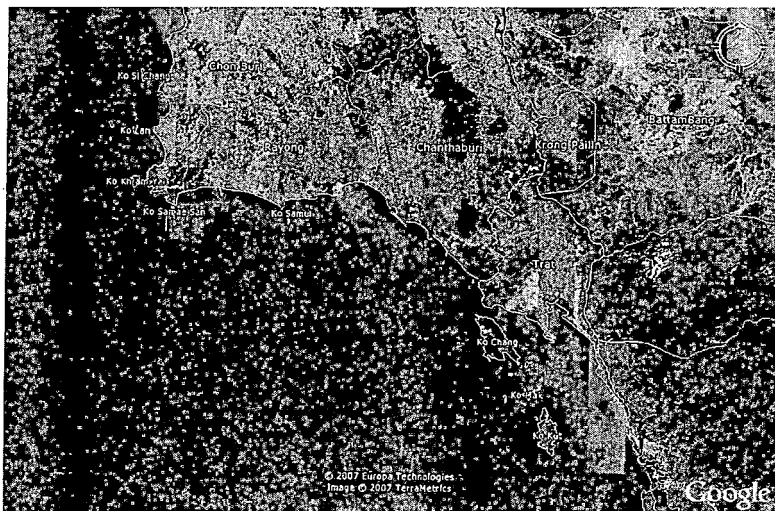
1.1 ทิวเขา เป็นแนวยาวอยู่ตอนกลางของภาคในแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วย 2 ทิวเขา คือ ทิวเขาจันทบุรี และทิวเขาบรรทัด ทิวเขาจันทบุรี ตั้งต้นจากอำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี ไปสิ้นสุดที่อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี มีความยาว 281 กิโลเมตร ทิวเขานี้แบ่งน้ำไหลเป็น 2 ทาง คือ ทางเหนือไหลไปลงแม่น้ำปราจีนบุรี – บางปะกง ส่วนทางใต้ไปลงแม่น้ำสายสั้น ๆ ซึ่งไหลลงสู่อ่าวไทย ส่วนทิวเขาบรรทัดอยู่ถัดจากทิวเขาจันทบุรี ไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ทิศทางในแนวเหนือ-ใต้ กั้นพรมแดนประเทศไทย กับประเทศกัมพูชาโดยตลอด ตั้งแต่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด จนถึงที่สุดทิวเขาที่แหลมสารพัดพิช ในอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด

1.2 ที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบลอนลาด บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมีขนาดใหญ่ที่สุดของภูมิภาค คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำปราจีนบุรี-บางปะกง มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลอนลาด คือ มีระดับสูง ๆ ต่ำ ๆ เกิดจากการผุพัง สลายตัวของหินตามบริเวณลาดเขา มีเนินเขาเตี้ย ๆ สูงประมาณ 200 เมตร ปรากฏอยู่ประปราย ลุ่มน้ำลำธารของจังหวัดจันทบุรี มีแม่น้ำสายสั้น ๆ หลายสาย ซึ่งมีทิศทางการไหลของน้ำจาก

เหนือลงทางใต้เป็นส่วนใหญ่...ลุ่มแม่น้ำจันทบุรี เป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญที่สุดของจังหวัดไหลผ่านตัวเมืองจันทบุรีถึงบ้านคลองน้ำใส¹

1.3 ที่ราบชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออกมีฝั่งทะเลยาว 515 กิโลเมตร ตั้งแต่ปากแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงอำเภอคลองใหญ่จังหวัดตราด บริเวณปากแม่น้ำบางปะกงถึงอำเภอสัตหีบ ประกอบด้วยที่ราบแคบ ๆ ชายฝั่งทะเล มีภูเขาสูงเล็ก ๆ สลับเป็นบางตอนลักษณะชายฝั่งเป็นหาดโคลนในเขตอำเภอเมือง...บริเวณก้นอ่าวเป็นที่ตั้งของจังหวัดชลบุรี² บริเวณชายฝั่งทะเลจังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยที่ราบชายฝั่งทะเลแคบ ๆ และที่ราบลุ่มบริเวณปากแม่น้ำบริเวณที่ราบดินตะกอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ เกิดจากการทับถมของตะกอนที่เกิดจากการพัดพามาทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีน้ำท่วมขัง เช่น บริเวณปากแม่น้ำพังราด แม่น้ำวังโดนด แม่น้ำจันทบุรี และแม่น้ำเวฬุ บริเวณที่น้ำทะเลท่วมถึงสภาพพื้นที่จะเป็นป่าชายเลน ส่วนบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลจะเกิดจากการทับถมของตะกอนทราย ส่วนบริเวณชายฝั่งที่เป็นดินจะมีลักษณะของแหลมยื่น³ (ภาพที่ 1) จังหวัดตราดมีที่ราบต่ำชายฝั่งทะเลเป็นบริเวณที่รวมเอาตะกอน โคลนตม จากแม่น้ำลำคลองมาทับถม ซึ่งมีลำคลองเล็ก ๆ หลายสายไหลลงสู่ทะเล ส่วนบริเวณที่ราบต่ำมีอยู่ทั่วไปทางฝั่งทะเลด้านตะวันตก ตั้งแต่อำเภอเขาสมิง อำเภอแหลมงอบ อำเภอเมืองตราด จนถึงอำเภอคลองใหญ่⁴

ชายฝั่งทะเลของภาคตะวันออก มีเกาะกั้นเรียงรายอยู่ตามชายฝั่งรวม 144 เกาะ ในจำนวนนี้เป็นเขตจังหวัดตราด 30 เกาะ และในเขตจังหวัดชลบุรี 43 เกาะ เกาะในจังหวัดชลบุรีส่วนมากเป็นเกาะขนาดเล็กมี เกาะคราม เกาะสีชัง และเกาะล้านเป็นเกาะขนาดใหญ่ ส่วนจังหวัดระยองมีเกาะชายฝั่งรวม 12 เกาะ เกาะที่มีขนาดใหญ่และขึ้นชื่อมากที่สุด คือ เกาะเสม็ด (เกาะแก้วพิสดาร) จังหวัดตราด มีเกาะขนาดใหญ่อยู่หลายเกาะด้วยกัน เกาะใหญ่ที่สุดคือ เกาะช้าง และรองลงมาคือเกาะกูด⁵

ภาพที่ 1 ภาพชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ถ่ายทางอากาศมองเห็นพื้นที่จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด

ที่มา : C 2007 Europa Technologies Image C 2007 Terra Metrics Google.

ลักษณะภูมิอากาศ เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ทางทิศตะวันตกจรดอ่าวไทย มีลักษณะอากาศแบบฝนเมืองร้อน โดยในฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ จะมีอากาศชุ่มชื้นและมีฝนตก จากสถิติระยะ 10 ปี พบว่า ปริมาณน้ำฝนที่ตกตลอดปีจะอยู่ระหว่าง 1,000 – 1,700 มิลลิเมตร อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย (ปี พ.ศ. 2540) ประมาณ 35.58 องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 22.97 องศาเซลเซียส ภูมิอากาศของจังหวัดชลบุรีถือว่าไม่ต่างไปจากลักษณะภูมิอากาศของจังหวัดอื่น ๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงใต้และภาคกลางมากนัก ส่วนจังหวัดจันทบุรี มีความแตกต่างของอุณหภูมิระหว่างฤดูร้อน และฤดูหนาว 2.8 องศาเซลเซียส ซึ่งมีความแตกต่างกันน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดจันทบุรีตั้งอยู่ติดกับชายฝั่งทะเล อิทธิพลของทะเลและมหาสมุทรเข้าถึง จึงทำให้อุณหภูมิไม่แตกต่างกันมาก กรณีปริมาณน้ำฝน ฝนที่ตกในเขตจังหวัดจันทบุรีได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ และอิทธิพลของพายุดีเปรสชันในบางเดือน จังหวัดจันทบุรีมีปริมาณฝนตกชุก โดยมีฝนรวมถึง 2,917.38 มิลลิเมตร เหตุที่จังหวัดจันทบุรีมีปริมาณฝนรวมสูง ทั้งนี้เป็นเพราะจันทบุรีตั้งอยู่ด้านรับลมของเทือกเขาจันทบุรี และเทือกเขาบรรทัด⁶ เช่นเดียวกับจังหวัดตราด มีปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยประมาณ 4,000 มิลลิเมตรต่อปีขึ้นไป นับเป็นจังหวัดที่มีฝนตกมากเป็นอันดับที่ 2 ของประเทศรองจากจังหวัดระนอง และด้วยเหตุนี้จังหวัดตราดจึงได้รับการกล่าวขานว่าเป็น “เมืองฝนแปดแดดสี่”⁷

2. ภูมิหลัง ภาคตะวันออกเฉียงใต้ตอนล่าง บริเวณที่ราบชายฝั่งทะเล พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ดอน มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะในการเพาะปลูกผลไม้และไม่ขึ้นต้น มีฝั่งทะเลยาว 515 กิโลเมตร ตั้งแต่ปากแม่น้ำบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงอำเภอกลองใหญ่ จังหวัดตราด บริเวณปากแม่น้ำบางปะกง ถึงอำเภอสัตหีบประกอบด้วยที่ราบแคบ ๆ ชายฝั่งทะเล มีภูเขาสูงเล็กสลับเป็นบางดอน ลักษณะชายฝั่งเป็นหาดโคลน ในเขตอำเภอเมืองชลบุรี บริเวณก้นอ่าวเป็นที่ตั้งของจังหวัดชลบุรี⁸ สังคมและวัฒนธรรมชายฝั่งทะเลจะมีชีวิตเกี่ยวกับประมง และความเชื่อเกี่ยวกับทะเล ในขณะที่พวกที่อาศัยอยู่ในที่ราบลุ่มเป็นเรื่องการเพาะปลูก และความเชื่อในเรื่องของป่าเขา เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมดังกล่าว ทำให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันโดยนัย นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะไม่มีชุมชนของมนุษย์ใด ๆ ที่อยู่โดด ๆ โดยไม่มีความสัมพันธ์กัน หากมีการติดต่อสังสรรค์ กันในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอยู่ตลอดเวลา จึงมีการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า วิวัฒนาการ และ พัฒนาการ มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ก่อนประวัติศาสตร์⁹

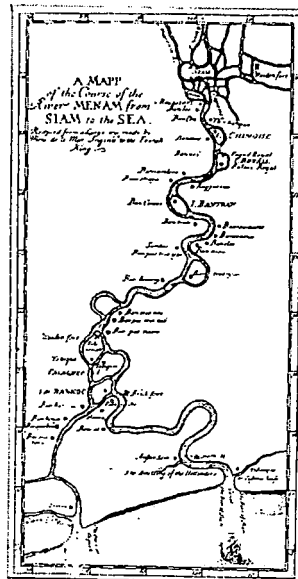
ในขณะนี้พบบริเวณที่พัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองในยุคต้นประวัติศาสตร์ อยู่ 2 แห่งคือ ที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี แห่งหนึ่ง เป็นเมืองโบราณที่เรียกว่า เมืองพระรถ มีโบราณวัตถุที่บอกอายุได้ว่ามีมาแต่สมัยทวารวดี ผู้คนคงมีการนับถือพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู เพราะพบพระพุทธรูปธรรมจักร เทวรูปพระนารายณ์สวมหมวกแขกและอื่น ๆ โดยเฉพาะพระพุทธรูปองค์ที่เด่นที่สุดก็คือพระพุทธรูปประทับเหนือพญานาค จากเมืองพระรถที่มีเส้นทางเดินบกผ่านที่สูงในเขตตำบลอมพนม ไปฝั่งอำเภอบ่อทอง และจังหวัดระยอง พบชุมชนโบราณสมัยทวารวดีอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลอมพนม มีชื่อที่รู้จัก

กันทั่วไปว่า เมืองพญาเร่ แสดงให้เห็นว่าในเขตหัวเมืองชายทะเลนี้ ในสมัยทวารวดีมีผู้คนอยู่และมีการติดต่อถึงกันทางเส้นทางเดินบกในเขตจังหวัดระยอง¹⁰

สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310) ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองมาเติบโตขึ้นที่ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างแถบชายฝั่งทะเล ตั้งแต่เมืองพระประแดง (จังหวัดสมุทรปราการ) อันเป็นชุมชนแรกเริ่มของบริเวณปากน้ำเจ้าพระยาก็ว่าได้ ถึงแม้ว่าจะตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาก็ตามแต่ ก็เป็นชุมชนเพื่อการออกทะเลไปด้านตะวันออกของอ่าวไทย คือเพื่อต่อไปทางชลบุรี ระยอง จันทบุรี เขมร และญวน¹¹ การที่ตัวเมืองตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำนั้น เนื่องจากชายฝั่งมีพื้นที่ดอนตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนได้ดีกว่าทางตะวันออกนั่นเอง หลักฐานจากการขุดคลองสำโรงใกล้กับพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยาที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า

“ศักราช 860 ปีมะเมีย สัมฤทธิศก (พ.ศ. 2041)
สมเด็จพระรามาธิบดีแรก ให้ทำตำราพิชัยสงคราม
และแรกทำสารบัญชี่พระราชพิธีทุกเมือง ขณะนั้น
คลองสำโรงที่จะไปคลองศรีษะจะระเซ่ คลองทับนาง
จะไปปากน้ำเจ้าพระยาตื่น เรือใหญ่จะเดินทาง
ไปมาขัดสน จึงให้ชำระขุดได้รูปเทพารักษ์ 2 องค์
หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ จารึกองค์หนึ่งชื่อ พระยาแสนดา
องค์หนึ่งชื่อ บาทสังขกร ในที่ร่วมคลองสำโรง กับคลอง
ทับนางต่อกัน จึงให้พิธีกรรมบวงสรวงแล้วรับออก
มาปลุกศาลเชิญขึ้นประดิษฐาน ไว้ ณ เมือง พระประแดง”¹²

เรื่องนี้แสดงให้เห็นได้ชัดเจนว่า ก่อนที่จะเกิดเมืองบางกอก และธนบุรี ในรัชกาลสมเด็จพระชัยราชาธิราชนั้น มีชุมชนผู้คนอยู่ตามลำน้ำเจ้าพระยาดำลงไปใกล้กับปากแม่น้ำอยู่ก่อน ซึ่งการขุดคลองสำโรงก็แสดงให้เห็นว่า มีคลองนี้มาก่อนแล้ว อีกทั้งเป็นคลองที่มนุษย์ขุดขึ้น เพื่อการคมนาคมออกทะเลที่อ่าวบางปะกง (บางมั่งกงในนิราศเมืองแกลง) เพื่อให้เรือสำเภาสสามารถเข้าผ่านทะเลตามมาแต่ปากน้ำเจ้าพระยาตามลำดับนี้ที่คาดเดาก่อนเดินทางต่อไปยังพระนครศรีอยุธยา¹³ (ภาพที่ 2)

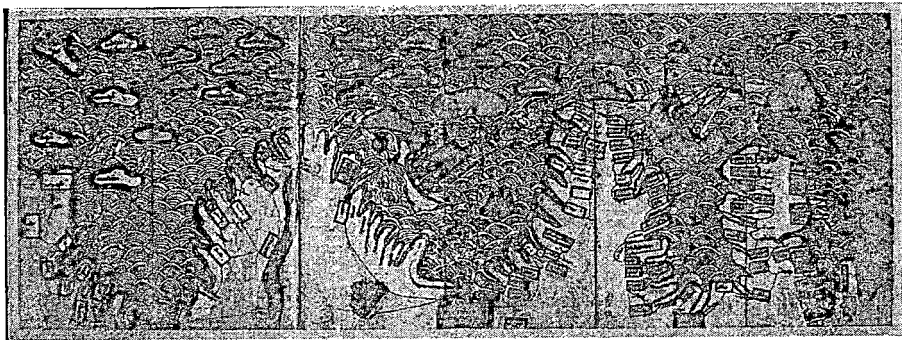
ภาพที่ 2 เส้นทางสัญจรทางน้ำจากปากน้ำ ผ่านแม่น้ำเจ้าพระยา และลำน้ำที่คดเคี้ยวก่อนถึงกรุงศรีอยุธยา บริเวณเส้นทางนี้จะมีเส้นทางแยกเข้าคลองตำโรงพระประแดงเป็นเส้นทางน้ำที่สุนทรภู่ใช้เดินทางสู่จังหวัดระยอง

ที่มา : ภาพจากหนังสือ A New Historical Relation of the Kingdom of Siam. โดย Delalou bere ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาสู่สยามเมื่อ พ.ศ. 2230 – 2231 ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2236

หลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบ และตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกที่กล่าวชวนให้เชื่อได้ว่ามีชุมชนเมืองที่เกี่ยวข้องกับการค้า หรือเป็นที่จอดพักเรือสินค้าบริเวณปากน้ำ และอ่าวบางปะกง...อนึ่ง การพบเครื่องสังคโลกสุโขทัย รวมทั้งเครื่องเคลือบดินเผาแบบเวียตนาม แบบจีนในเรือจมที่อ่าวไทย แถบภาคตะวันออก เช่น เมืองศรีพโล หรือการพบหลักฐานทางโบราณคดี ที่บ้านแหลมเหียง ในเขตอำเภอแกลง จังหวัดระยอง ประเภทภาชนะดินเผาจำนวนมาก โดยเฉพาะเศษภาชนะดินเผาแบบชามลายปลาแบบเกาะทูเรียงเมืองเก่าสุโขทัย และก้นชามเคลือบเขียวไข่กา แบบเตาเกาะน้อยป่ายางสุโขทัย อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 22 (พ.ศ. 1801 – 2200)¹⁴ ล้วนแสดงให้เห็นว่ามีการค้าขายทางทะเล และมีผู้คนตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่บริเวณแถบชายฝั่งตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว (ภาพที่ 2)

ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องตำแหน่งที่ตั้ง และฐานะของบรรดาหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออกนี้ น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา พอถึงรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ถึงการค้าทางทะเลก็เจริญมากขึ้น มีพวกพ่อค้าทางตะวันตกเข้ามาตั้งสถานีการค้า และสนับสนุนให้เกิดชุมชนหัวเมืองชายทะเลเพิ่มขึ้น แต่กระนั้นก็ดี เรื่องราวเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองทางภูมิภาคตะวันออกทั้งในเขตชายทะเลภายในก็ยังไม่มื่ออะไรโดดเด่น¹⁵ มีก็แต่เขตหนองไผ่แดง พบแนวคันดินและคูเมืองตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือก่อนหน้านั้นเพียงเล็กน้อย พร้อมหลักฐานทางโบราณคดียืนยันถึงความเป็นชุมชนเมืองศรีพโล เมืองทางชายฝั่งทะเลอย่างเด่นชัดและเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์พื้นที่เดิมของ

ศรีพโล จึงไม่เหมาะสมที่จะเป็นที่ตั้งเมืองก็ย้ายลงไปทางใต้บริเวณบางปลาสร้อย (เขตตัวเมืองชลบุรี ปัจจุบัน) ซึ่งก็พบหลักฐานพระอุโบสถ และพระวิหารของวัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อสาคร ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง(เดิมเป็นศาลเทพารักษ์ปัจจุบันเป็นศาลหลักเมือง) วัดสวนตาล วัดอ่างศิลา (ใน) ก็ล้วนสร้างมาเมื่อครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา แทบทั้งสิ้น¹⁶ เช่นเดียวกับเขตอำเภอบางละมุงลงมาที่วัดท่ากระดาน วัดบางละมุง (วัดวารีด้อม) และวัดนางเสรษฐี (วัดร้าง) ที่เป็นหลักฐานร่วมสมัยของกรุงศรีอยุธยาอยู่ก่อนที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จะเดินทัพมาบริเวณนี้ และจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในบริเวณวัดร้างนางเสรษฐี สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและอาจเป็นวัดประจำชุมชนที่สำคัญสมัยนั้น¹⁷

ภาพที่ 3 แผนที่โบราณจากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับธนบุรี (ปัจจุบันเก็บอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ) แสดงตำแหน่งชุมชนบ้านเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกและตะวันออก มีชื่อระบุบางเหี้ย บางทราย บางปลาสร้อย บางพระเรือ บางละมุง และเกาะสีชัง สะท้อนถึงความเชื่อมโยงการค้าทางทะเล และเส้นทางสัญจร

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

กรณีเรื่องราวของผู้คนบ้านเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกมาปรากฏหลักฐานชัดเจนในกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ก่อนกรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า 2 เดือน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระยาวชิรปราการ ได้พาสมัครพรรคพวกทหารไทยจีนประมาณ 1,000 คน ฝ่าวังล้อมของพม่าออกจากกรุงศรีอยุธยา มาหากำลังสนับสนุนทางหัวเมืองภาคตะวันออก ในครั้งนั้นได้เสด็จผ่านพานทอง ห้วยสิบโป่ง (หินโป่ง) บ้านเก่า วัดลุ่มมหาชัยชุมพล วัดราชบังลังค์ และบางกะจะ (วัดพลับ) ในแถบชายทะเลตอนล่างของภาคด้วย อีกทั้ง สถาปนามิรัฐศาสตร์ของชุมชนภาคตะวันออกตอนบน และตอนล่างที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการเดินทัพและการทำศึกสงครามระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน เช่น เส้นทางเดินทัพของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สู่จันทบุรี (ภาพที่ 4) เพื่อรวบรวมไพร่พลในเมืองต่าง ๆ ของเขตชายฝั่งทะเลตะวันออก ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีบทบาทต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พื้นที่เขตชุมชนนอกเมือง และชุมชนเมืองภาคตะวันออกให้มีเหตุการณ์และเรื่องราวที่ผูกพันเกี่ยวข้องกันมาอย่างต่อเนื่องในแต่ละสมัย หลักฐานที่เป็นรูปธรรมได้แก่ “อนุสรณ์สถาน” ที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ของท้องถิ่น คือประจักษ์พยายยันยันถึงความเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบน

เส้นทางเดินทัพ ตั้งแต่ภาคตะวันออกเฉียงตอนบนสุดคือจังหวัดนครนายกลงมาสู่ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างสุด คือ จันทบุรี¹⁸ เช่น เจดีย์บนเกาะกลางน้ำปากน้ำโจโก้ ตำบลบางตลาด อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา วัดหลวง (วัดใหญ่อินทาราม) ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี มีความตอนหนึ่งระบุถึงชื่อวัดไว้ว่า

“มีคำรัสให้นายบุญรอด แขนอ่อน และนายชื่น บ้านค่ายซึ่ง
เป็นเพื่อนกับนายทองอยู่นกเล็ก ไปเจรจากับนายทองอยู่นกเล็ก
ในที่สุคนายทองอยู่นกเล็กมาเข้าเฝ้า ณ วัดหลวง และถวายสัตย์ว่า
จะสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี”¹⁹

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไม่ปรากฏเรื่องราว เหตุการณ์เกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงตอนบน พบเพียงว่าพระองค์ได้พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กวาดต้อนผู้คน ชาวเวียงจันทน์มาตั้งอยู่หัวเมืองชั้นใน ชาวมุสลิมจากปัตตานี หลังศึกเมืองถลาง ปี พ.ศ. 2328 ไปไว้ ผังซานเมือง คือ นครนายก และฉะเชิงเทรา ส่วนชาวจีนที่อพยพหลังไหลเข้ามาแต่ครั้งก่อน กรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจในท้องถิ่นและชายทะเลมากด้วยคน จีนเหล่านี้ อพยพเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานและมีอาชีพเป็นพ่อค้า ตลอดจนทำสวนทำไร่ การเดินเรือ และ ประมง ส่วนชาวจีนที่มีฝีมือจะตั้งอยู่ช่อมเรืออยู่ตามชายฝั่งทะเลของจังหวัดชลบุรี จังหวัดจันทบุรี โดยเฉพาะที่ชลบุรีมีชุมชนจีนจำนวนมาก ดังหลักฐานชาวจีนแต่จีวีเรียกเมืองชลบุรีว่า “บังก๊อกฮ่วย” ซึ่ง หมายถึงเมืองบางปลาสร้อย²⁰ ผลที่ตามมาทำให้เกิดชุมชนที่เป็นย่านตลาด ย่านค้าขายสิ่งของถาวรซึ่งเป็น พื้นฐานของเมืองในปัจจุบัน

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงเส้นทางสัญจรจากคลองสำโรงผ่านมาแม่น้ำบางปะกง บางปลาสร้อย บ้านหนองมน บางพระ บางละมุง จนถึงเมืองระยอง เมื่อ พ.ศ. 2469 ของ กรมราชเลขาธิการ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

การเดินทางมาพบบิดาของสุนทรภู่ (พระสุนทรโวหาร) ที่บวชอยู่ที่บ้านกร่ำ เมืองแกลง (จังหวัดระยองปัจจุบัน) ได้ช่วยเปิดเผยเรื่องราวของผู้คนและวัฒนธรรมผ่านนิราศเมืองแกลงในปี พ.ศ. 2350 ไว้อย่างสมบูรณ์แบบ เหมือนกับการบันทึกประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นขณะนั้น ผ่านคำกลอนอันเป็นภาพสะท้อนของสังคมวัฒนธรรมอย่างมีความหมาย และนำมาศึกษาความเป็นมาของจังหวัดระยอง ที่นับเป็นประวัติศาสตร์ที่อ้างอิงได้²¹ เช่น ในนิราศนั้น จะเป็นการสะท้อนภาพภูมิประเทศบ้านเมือง ผู้คนต่างเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและความรู้ต่าง ๆ น่าสนใจ²² อย่างเช่น “สภาพของชุมชน” บนเส้นทางบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ มีคำกลอนระบุว่า

“ถึงบางพลีมีเรือนอารามพระ	ดูระกะคายทางไปกลางทุ่ง
เป็นเลนลุ่มลึกเหลวเพียงเอวพุง	ต้องลากจูงจ้างควายอยู่รายเรียง
ดูเรือแพแออัดอยู่ชัศชัย	เข้าเบียดเสียดแทรกกันสนั่นเสียง
แจวตะกูดเกาะเกาะประกระเซียง	บ้างทุ่มเถียงโตคุดกันวุ่นวาย” ²³

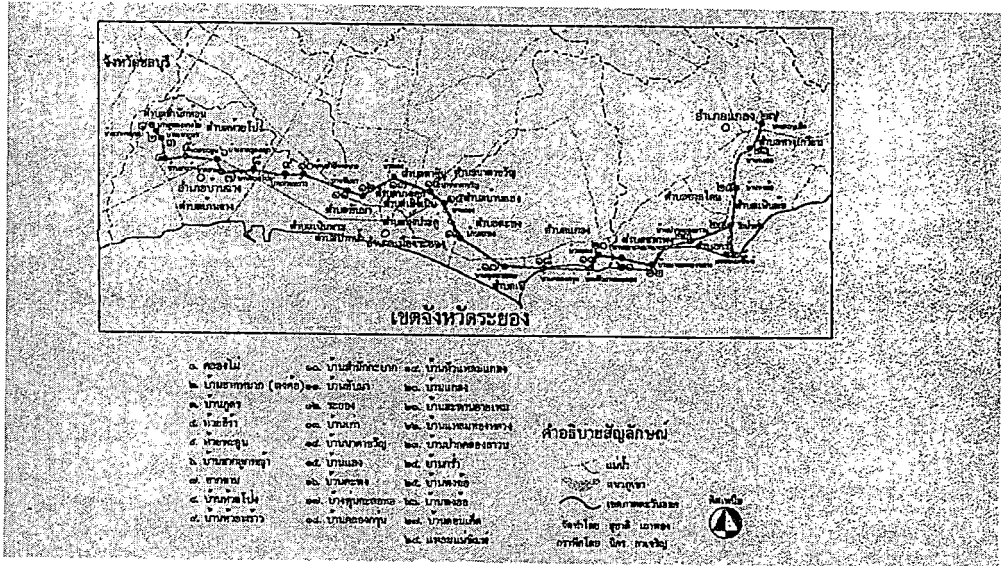
หรือนั่งเรือผ่านมาถึงบ้านบางมังกง (หรือบางปะกงปัจจุบัน) จังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งเป็นชุมชนปากแม่น้ำบางมังกงก่อนออกไปบางปลาสร้อยยังอ่าวด้านนอก ก็กล่าววว่า

“...ถึงห่อมย่านบ้านบางมังกงนั้น	ดูเรียงรันเรือนเรียบชลาสินธุ์
แต่ล้วนบ้านตากปลาริมวาริน	เหม็นแต่กลิ่นเนาอบตลบไป
เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ๊กอยู่เชิงแซ่	ปูนทะก้งองค์แก่ข้างเพศไสย
เกเลอัยเคยข้ามคงคาลัย	ช่วยคุ้มภัยปากอ่าวเถิดเจ้านาย” ²⁴

เมื่อมาขึ้นที่บางปลาสร้อย และสุนทรภู่แวะเที่ยวตลาดในเมืองได้พรรณนาไว้ว่า

“...เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง	บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
ดูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง	เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลิ้งแกลิ่งเป็นอย่างกลาง
ขายหอยแครงแมงกุกับปูม้า	หมึกแมงดาหอยดองรองกระถาง
พวกเจ๊กจีนสินค้าเอามาวาง	มะเขือคางพะเผือกผักกาดดอง
ที่ขายผ้าหน้าดังก็เปิดโถง	ล้วนเบียดโป่งหญิงชายมาจ่ายของ
สักยี่สิบหีบออกเป็นกอบกอง	พี่เที่ยวท่องทัศนajanสายัณฑ์” ²⁵

จากบทกลอนที่กล่าว สามารถสะท้อนภาพของชุมชนบนเส้นทางนิราศได้เป็นอย่างดีน่าสนใจ ช่วยให้เห็นสภาพบ้านเรือน ชีวิตความเป็นอยู่ตามชายน้ำในขณะช่วงเวลานั้น ซึ่งอาจจะอาศัยอยู่บนเรือแพ เรือขนาน้ำ เรือบนบก และมีร้านค้าตั้งอยู่เป็นสองแถว แบบเปิดโล่งมีไม้กระดานแผ่นโตไว้คอยปิดกั้นที่เรียกว่า “หน้าดัง” มีการใช้สกุลเงิน “เบียดโป่ง” เพื่อการแลกเปลี่ยนคงใช้เบียดซึ่งเป็นหอยชนิดหนึ่งโดยราชการกำหนดให้ใช้แทนเงินซึ่งหาแลกกันได้²⁶

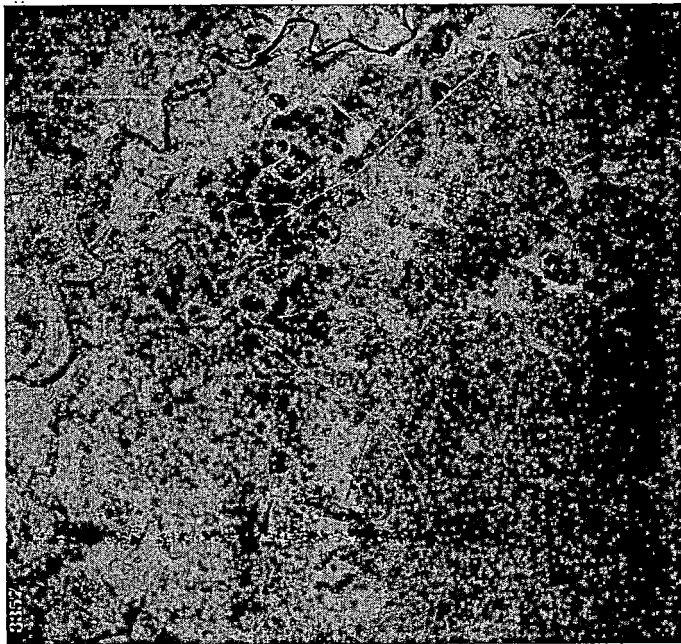

ภาพที่ 5 เส้นทางนิราศเมืองแกลง ขณะผ่านมาถึงจังหวัดระยอง มีระบุตำแหน่งตามกลอนที่เขียนไว้โดยปรับปรุงจากเส้นทางเดินของสุนทรภู่ในนิราศเมืองแกลงของ “สุนทรภู่สู่ระยอง 200 ปี” สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง และชมรมศิลปินจังหวัดระยอง ปี พ.ศ. 2549

3. การคมนาคมและการสัญจรในอดีต จากการศึกษาของนักภูมิศาสตร์และนักธรณีวิทยาพบว่าเมื่อหลายพันปีที่ผ่านมาช่วงแนวชายฝั่งทะเลเดิมนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะเป็นอ่าวลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่อย่างทั่วถึง ทางน้ำเหล่านี้จะเป็นตัวกลางในการพัฒนาและทับถมของตะกอนดินในฤดูฝน อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บริเวณที่ราบลุ่มเหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมเป็นอย่างยิ่ง กรณีที่ราบลุ่มเจ้าพระยาดอนล่างอาณาบริเวณจะครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของจังหวัดสมุทรปราการ ต่อเนื่องจังหวัดชลบุรีนั้น ตามสภาพธรณีสันฐานซึ่งเป็นที่ราบลุ่มต่ำรองรับด้วยดินเหนียวที่ตกตะกอนในทะเลตื้น และมีภูมิประเทศล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะลานตะพักและสันทรายชายทะเล แสดงให้ทราบว่าบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาดอนล่างเคยเป็นทะเลมาก่อน การเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาและระดับน้ำทะเลทำให้ชายฝั่งทะเลเดิมนยังมีหลักฐานเหลืออยู่ให้ศึกษาได้หลายระดับ²⁷

สภาพภูมิประเทศของจังหวัดชลบุรีและจังหวัดสมุทรปราการด้านตะวันตก มีที่ราบและที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ราบแคบ ๆ ตามแนวชายฝั่งทะเลและที่ราบบริเวณลุ่มแม่น้ำปราจีนบุรี (แม่น้ำบางปะกง ในช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดปราจีนบุรีเรียกว่าแม่น้ำปราจีนบุรี) ต่อเนื่องจากบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง ตลอดแนวไปทางภาคตะวันออกต่อเนื่องเข้าไปในเขตประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ดันแม่น้ำต่าง ๆ ไหลออกจากบริเวณภูเขา และที่เป็นคอนลาดบริเวณส่วนกลางของภาคลงสู่ที่ราบและฝั่งทะเล²⁸ ทางน้ำไหลจากบริเวณที่เห็นและลอนลาดมาทางตะวันตกลงสู่ที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ลงสู่แม่น้ำบางปะกงและมีคลองหลวงไหลผ่านอำเภอบ่อทอง อำเภอนนทบุรี จังหวัดชลบุรี และเมื่อไหลผ่านอำเภอบางพลีเรียกว่าคลองบางพลีก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำบางปะกงใกล้ปากแม่น้ำลงสู่อ่าวไทย²⁹

จากการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณที่มีคูคันดินล้อมรอบส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์กับแนวชายฝั่งทะเลที่มีระดับความสูงประมาณ 3.5–4 เมตร ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำหรือฝั่งคลองที่มีทางออกสู่ทะเล บางแห่งมีการขุดคลองออกสู่ทะเลหรือเชื่อมกับทางน้ำที่สามารถเดินทางติดต่อออกสู่ทะเลได้สะดวกเป็นหลักฐานที่แน่ชัด ทำให้เราทราบถึงความสัมพันธ์ของตำแหน่งเมือง และแนวชายฝั่งทะเลในช่วงเวลาเดียวกัน เมื่อการเปลี่ยนแปลงของแนวชายฝั่งทะเลห่างออกจากหัวเมืองย่อมส่งผลกระทบต่อหัวเมืองให้ไม่สามารถติดต่อกับฝั่งทะเลได้สะดวกต้องขุดคลองเชื่อม โยงหรือเปลี่ยนแนวใหม่ และเมื่อทะเลถอยล่นออกไปมากจนไม่สามารถเข้าออกสู่ทะเลได้อีกย่อมส่งผลกระทบในชุมชนนั้น ๆ ให้ลดความสำคัญลงไปหรือรกร้างไปในที่สุด การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สามารถศึกษาสำรวจหลักฐานคูคลอง และลักษณะของการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนจากภาพถ่ายทางอากาศ³⁰ (ภาพที่ 6) การศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบแหล่งชุมชนโบราณที่มีคูคันดินล้อมรอบส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์กับแนวชายฝั่งทะเล และตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำหรือฝั่งคลองที่มีทางออกสู่ทะเลในสมัยโบราณ โดยบริเวณปากแม่น้ำบางปะกงในขณะนั้นควรอยู่อย่างน้อยในบริเวณอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งเป็นที่ลุ่มต่ำมีระดับความสูงราว 2-3 เมตร จากระดับน้ำทะเล และเป็นบริเวณที่มีแม่น้ำบางปะกงกว้างใหญ่คดเคี้ยว แสดงให้เห็นร่องรอยของบริเวณที่เป็นปากแม่น้ำอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้เมืองศรีมโหสถจะอยู่ห่างจากปากแม่น้ำบางปะกง หรือแม่น้ำปราจีนบุรีเพียง 20 กิโลเมตร³¹ รวมถึงเมืองโบราณอื่น ๆ ด้วย เช่น เมืองพระรถ (อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี) เมืองศรีพโล (ศรีพะโล) (ตำบลบางทราย อำเภอเมืองชลบุรี) ที่มีธรณีสัณฐานในลักษณะเดียวกัน (ภาพที่ 7)

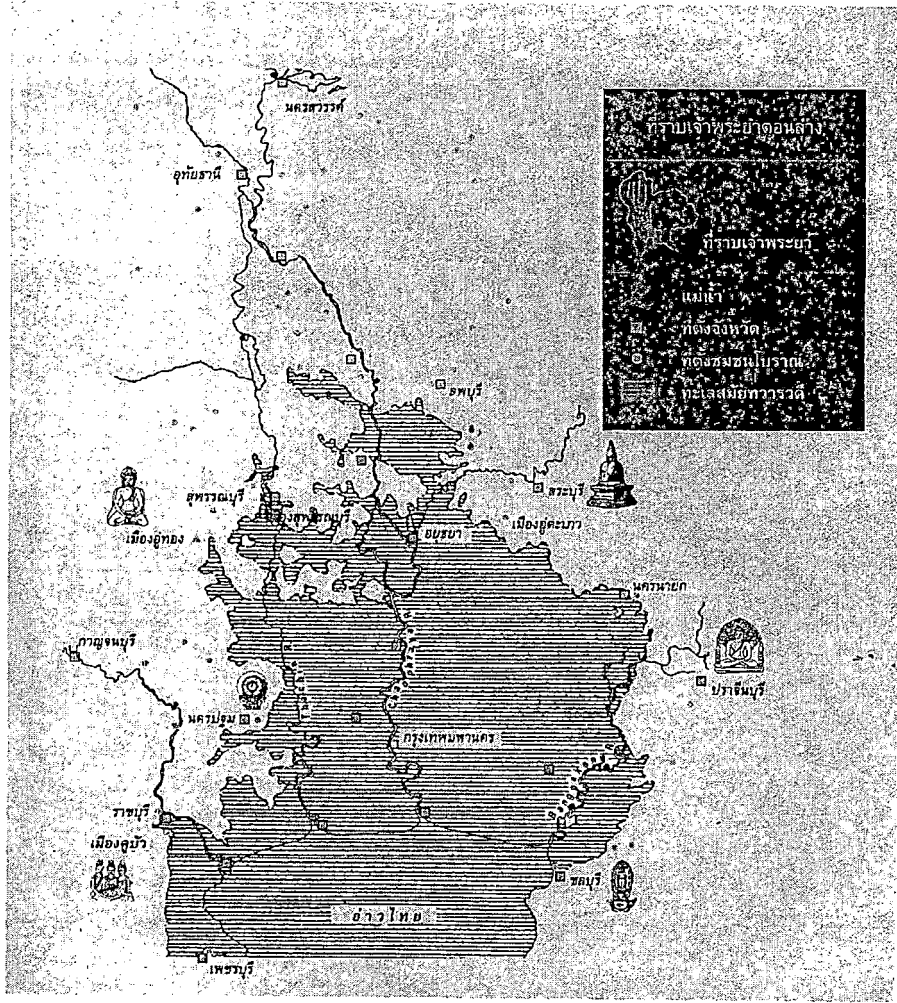

ภาพที่ 6 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี มาตรฐาน

1 : 50,000 (โดยประมาณ)

ที่มา : กรมแผนที่ทหารกระทรวงกลาโหม “โครงการ World Wide Web” ถ่ายเมื่อ

13 กุมภาพันธ์ 2496

ภาพที่ 7 แผนที่แนวชายฝั่งทะเลเดิมในสมัยโบราณแสดงถึงการพัฒนาของชุมชนโบราณใกล้เคียงในช่วงเวลาเดียวกัน

ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ 2542, หน้า 33.

ลักษณะข้างต้นมีส่วนให้เมืองโบราณเป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับชุมชนภายนอกที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคเมื่ออดีต และนำซึ่งความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมส่งผลต่อความเจริญของเมืองโบราณในบริเวณนี้หลายแห่ง³² เช่น เมืองพระรถ เมืองพญาเร่ (อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี) เมืองศรีพโล เป็นต้น

นิทานพื้นบ้านของชุมชนบ้านศรีพโล ตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมืองชลบุรีที่กล่าวถึง ในสมัยโบราณเมืองศรีพโลเป็นเมืองท่า มีเรือสำเภาของต่างชาติมาติดต่อค้าขายเป็นประจำ แต่พวกเรือสินค้ามักถูกเศรษฐีเจ้าเมืองใช้อูบายคดโกงเอาสินค้าไปเป็นของตน โดยให้คนรับใช้แอบนำสิ่งของมีค่าของตนไปซ่อนไว้ในเรือของพ่อค้า แล้วกล่าวหาว่าพ่อค้าขโมยสมบัตินั้นไป แล้วทำการขอกันเรือและสัญญาว่าถ้าหากค้นพบ พ่อค้าจะต้องถูกริบสินค้าในเรือทั้งหมด ซึ่งวิธีการของเศรษฐีนี้ได้ผลเรื่อยมาทำให้แกร์รายเป็น

มหาเศรษฐี เกวียนบรรทุกสมบัติอันมากมายของเศรษฐีเดินผ่านเขาพระบาททางทราย จนกระทั่งเขาขาด ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนั้นว่า คอเขาขาดมาถึงปัจจุบันนี้ และความมีเล่ห์เหลี่ยมคดโกงของตาเศรษฐีเป็นที่ขึ้นชื่อถึงกับได้รับสมญานามว่า เศรษฐีพาลพาโล เมื่อเอ่ยถึงเมืองนี้ก็เรียกว่า เมืองเศรษฐีพาลพาโล เรียกไปเรียกมาก็สั้นเข้าเป็น เมืองเศรษฐีพาโล แล้วในที่สุดก็เหลือเพียงเมืองศรีพะโล³³

หรือเรื่องเกี่ยวกับวัดอุตุตะเภ่าซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองศรีพ โล ไปทางตะวันออกเฉียงใต้ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นแหล่งจอดเรือสำเภา มีนิทานเล่าว่ามีบุคคลหนึ่งชื่อตาอู่แพเป็นผู้ที่ย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในเขตตำบลหนองไม้แดงมีอาชีพเดินเรือค้าขายขึ้นอยู่ที่แปดริ้ว (หรือฉะเชิงเทราในปัจจุบัน) ครั้งหนึ่งในฤดูกาลที่ชาวแปดริ้วกำลังทำสวน ตาอู่แพก็เอามูลเบ็ดหรือเรียกว่าปุ๋ยคอกใส่เรือไปขายเมื่อขายหมดแล้วก็นำเรือไปจอดไว้แถวเรือนแพ เผอิญไฟเกิดไหม้เรือนแพชาวบ้านตกใจเลยพากันขนเอาแก้วแหวนเงินทองหนีไปใส่ไว้ในเรือของตาอู่แพจนเต็ม พอไฟเลิกไหม้แล้วตาอู่แพก็รอให้ชาวบ้านมาขนทรัพย์สินสมบัติกลับ แต่ไม่มีใครนำกลับไปในที่สุดตาอู่แพก็ไม่คิดจะเอาไว้เป็นของตนจึงคิดสร้างวัดขึ้น ในที่สุดก็เลือกเอาท้องที่ที่เคยมีเรือสำเภาจอดอยู่เป็นที่สร้างวัด เมื่อสร้างวัดเสร็จก็ให้ใช้ชื่อวัดนี้ว่า วัดอุตุตะเภ่า³⁴

นิทานเรื่องตาอู่แพนี้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นเรื่องราวของคนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในแถบริมทะเลในเขตจังหวัดชลบุรี มีอาชีพทำการค้าขายโดยทางเรือติดต่อกับชุมชนในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา หรือแปดริ้ว ซึ่งประกอบด้วยคนสองกลุ่มกลุ่มหนึ่งมีอาชีพทำสวนอยู่สองฝั่งแม่น้ำบางปะกง และอีกกลุ่มหนึ่งมีอาชีพค้าขายอยู่ตามเรือนแพ นิทานเรื่องนี้มีส่วนร่วมได้กับเรื่องเศรษฐีพาโลในลักษณะที่ว่า เป็นเรื่องกลุ่มชนที่มีอาชีพทำการค้าขายและตั้งหลักแหล่งอยู่ใกล้ทะเลเหมือนกัน แต่นิทานเรื่องตาศรีพ โล นั้นเป็นเรื่องของการค้าสำเภาเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเนื้อหาและสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมแล้วก็กล่าวได้ว่า นิทานเรื่องตาศรีพ โล น่าจะเป็นเรื่องของกลุ่มชนที่มีอายุเก่าแก่กว่าเรื่องตาอู่แพ³⁵ เล่ากันว่าบริเวณเมืองศรีพ โล มีถนนทำด้วยดินแบบถนนพระร่วงจากเมืองศรีพ โล ไปสู่เมืองพนัสนิคม (พระรถ) แล้วก็เรือไปสู่เมืองศรีม โหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) อีกต่อหนึ่ง บางคนก็ว่ามีทางแยกไปถึงเมืองพญาเร่ (อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี) ทั้งเมืองพนัสนิคมและพญาเร่ก็เป็นเมืองเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี ผิดกับเมืองศรีพ โล ซึ่งมีหลักฐานเก่าเพียงแค່ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่กี่ศตวรรษเท่านั้น³⁶ (ภาพที่ 18)

ชุมชนโบราณหน้าพระธาตุ พนัสนิคม ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของคลองเมืองมีร่องรอยชัดเจนให้เห็นว่า การติดต่อกับแนวชายฝั่งทะเลได้อาศัยคลองเมืองซึ่งไหลไปทางเหนือ รวมกับคลองหลวงเป็นคลองพานทอง ไหลลงสู่มแม่น้ำบางปะกงใกล้กับปากอ่าวที่ไหลลงสู่อ่าวไทย นอกจากนั้นคลองศาลาแดงในปัจจุบันซึ่งเป็นทางน้ำติดต่อกับเมืองด้านเหนือ และมีร่องรอยที่ทำให้เข้าใจว่าในอดีตเคยมีเส้นทางน้ำจากคลองเมืองออกสู่คลองศาลาแดง ชุมชนโบราณเหล่านี้มีหลักฐานทางโบราณคดียืนยันลักษณะเดียวกันอยู่ในสมัยทวารวดี ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโบราณกับแนวชายฝั่งทะเลเดิม ที่มีหลักฐานยืนยันนี้จะเป็นแนวทางช่วยให้การศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลประวัติศาสตร์โบราณคดีของชุมชนโบราณเหล่านี้ได้เข้าใจง่ายขึ้น³⁷

อาจกล่าวได้ว่าบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพัฒนาการของสังคมเมืองที่มีลักษณะกระจุกกระจายไม่สัมพันธ์สืบเนื่องอย่างเช่น 2 บริเวณแรก (ภาคกลางด้านตะวันตก และภาคกลางตอนกลาง) ทั้งนี้เนื่องจากการเคลื่อนย้ายและการอพยพของผู้คนที่เข้ามาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นสำคัญ บริเวณที่พบแหล่งชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่มีการอยู่สืบเนื่องมาช้านานคือเขตอำเภอพนัสนิคม และอำเภอโกสุมพิสัยในจังหวัดชลบุรีเช่น อำเภอบ่อทอง อำเภอบ้านบึง เป็นต้น พัฒนาการของกลุ่มชนในเขตอำเภอพนัสนิคมที่มีมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ ดูเหมือนมีลักษณะก้าวกระโดดผ่านช่วงเวลาของความเจริญแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 8-12 มาถึงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เลย เพราะเห็นได้จากการพบเมืองโบราณที่เรียกว่าเมืองพระรถ เรื่องของเมืองพระรถคือหลักฐานที่แสดงให้เห็นการสืบเนื่องของชนพื้นเมืองที่มีมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นทางตะวันออกเฉียงเหนือของภาคกลางที่มีพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเมืองมีอารยธรรม³⁸

โดยตำแหน่งของเมืองพระรถมีลำน้ำไหลผ่านยังความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องการใช้น้ำอุปโภคและบริโภคให้แก่เมือง ลำน้ำที่ไหลผ่านเข้ามาในเขตเมืองพระรถนั้น ส่วนใหญ่ไหลลงจากที่สูงทางทิศใต้และตะวันออกเฉียงใต้ ลำน้ำที่สำคัญมี 2 สาย คือ “คลองสระกลาง” และ “คลองหลวง” บริเวณตอนที่ลำน้ำสายต่าง ๆ จากที่สูงมารวมกันจึงทำให้เมืองพระรถมีสภาพเป็นศูนย์กลางการคมนาคมท้องถิ่นเพราะลำน้ำเหล่านี้ล้วนไหลผ่านบริเวณที่เป็นชุมชนทั้งสิ้น สถานะของเมืองพระรถนั้นอยู่กึ่งกลางทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ และด้านใต้อาจติดต่อกับชุมชนที่อยู่ห่างไกลออกไปได้ตามลำน้ำสายเล็ก ๆ เหล่านั้น (คลองพานทอง คลองศาลาแดง และคลองเมือง) ได้แก่ 1. เดินทางไปติดต่อกับชุมชนโบราณในเขตตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา และเมืองศรีมโหสถในเขตอำเภอโคกปีบ (อำเภอศรีมโหสถปัจจุบัน) จังหวัดปราจีนบุรี หรือต่อไปยังกบินทร์บุรีและอรัญประเทศได้ หรือ 2. เดินทางไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นไปตามคลองหลวงจะผ่านเมืองโบราณระหว่างทางคือ เมืองพญาแร่แล้วข้ามสันปันน้ำไปยังต้นลำน้ำประแสร์ในเขตจังหวัดระยอง อีกนัยหนึ่งก็คือ เดินทางมาติดต่อกับจังหวัดระยองและจันทบุรี ส่วนทางด้านตะวันตกออกจากเมืองพระรถไปตามลำน้ำพานทองแล้วก็จะออกทะเลที่ปากแม่น้ำบางปะกงได้ริมฝั่งทะเลด้านใต้ของอ่าวบางปะกงมีเมืองโบราณแห่งหนึ่งตั้งอยู่ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าเมืองศรีพโล อยู่ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดชลบุรีปัจจุบัน³⁹

เมืองพญาแร่อยู่ห่างจากเมืองพระรถประมาณ 32 กิโลเมตร ลักษณะเป็นเมืองรูปรีมี 2 ชั้น จัดอยู่ในประเภทที่มีรูปไม่สม่ำเสมอเช่นเดียวกับเมืองพระรถและเมืองแบบทวารวดีอื่น ๆ พิจารณาจากสภาพภูมิประเทศเมืองนี้คงเป็นเมืองด่านที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมเท่านั้นเพราะอยู่ใกล้ลำน้ำเล็ก ๆ หลายสายที่ไหลไปออกที่ลุ่มใกล้ ๆ กับเมืองพระรถเช่นลำน้ำคลองอมพะนม ห้วยทับร้าง คลองตะเคียน และคลองหลวง โดยเฉพาะคลองหลวงนั้นเป็นลำน้ำสายสำคัญที่มีต้นน้ำไปจนสันปันน้ำที่จะข้ามไปยังต้นลำน้ำประแสร์ในเขตจังหวัดระยองได้ และลำน้ำคลองหลวงนี้เองที่ไหลลงสู่ที่ราบลุ่มเป็นต้นน้ำของลำน้ำพานทอง อันเส้นทางบกระหว่างชลบุรีและระยองตามลำน้ำคลองหลวงนี้ได้รู้จักกันเป็นอย่างดีของคนในสมัยก่อน ๆ ใน

สมัย ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ก็ยังเป็นเส้นทางบกส่งทหารไปยังจันทบุรี เส้นทางบกสายนี้ดูเหมือนเพิ่งเลิกใช้ไปสมัยที่มีการสร้างถนนสุขุมวิทขึ้นแทน⁴⁰

ในแผนที่ไตรภูมิสมัยอยุธยาเล่มที่ 8 มีประวัติแจ้งว่าเป็นมรดกของพระเจ้าจักรพรรดิพงษ์ (เจ้ากรมจาด) และนางจิบภรรยา และได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหอพระสมุคฯ เมื่อวันที่ 28 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 127 (พ.ศ. 2451) หน้าปลายมีแผนที่โบราณชายทะเลไทยและระยะทาง⁴¹ (ภาพที่ 8) โดยเฉพาะชุมชนในเขตจังหวัดชลบุรีนี้ว่า มีตำบลบางทราย ตำบลบางปลาสร้อย ตำบลบางพระเรือ (ปัจจุบันคำว่าเรือถูกตัดออกไปเหลือเพียงบางพระ) และตำบลบางละมุง ตำบลที่พัฒนาเป็นเมืองที่กล่าวถึงในพงศาวดารได้แก่ เมืองบางปลาสร้อย (คือชื่อตำบลบางปลาสร้อยปัจจุบัน) และเมืองบางละมุงโดยเมืองทั้งสองคงเกิดขึ้นภายหลังเมืองศรีพโล ซึ่งเป็นเมืองท่าชายทะเลริมอ่าวบางปะกงในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา หลักฐานทางโบราณคดีที่พบที่เมืองศรีพโลขณะนี้ ชี้ให้เห็นว่าเป็นเมืองท่าที่พ่อค้าสำเภามาจอดปรากฏพบเครื่องปั้นดินเผาทั้งแบบสุโขทัย แบบญวน และแบบจีนในเขตเมืองนี้ ซึ่งมีลักษณะเป็นเช่นเดียวกันกับที่พบในเรื่องมในเขตอ่าวไทยแต่โบราณ อาจกล่าวได้ว่าเมืองศรีพโลเป็นเมืองชลบุรีในสมัยแรก ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับการค้าเครื่องสังคโลกทางทะเลที่มีการติดต่อไปยังบ้านเมืองต่าง ๆ ตามชายทะเลและหมู่เกาะของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ในสมัยหลัง ๆ ลงมา ที่ตั้งของเมืองได้เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ที่ตำบลบางปลาสร้อยคือตัวเมืองชลบุรีในปัจจุบัน⁴²

ภาพที่ 8 แผนที่สมัยกรุงศรีอยุธยาแสดงเมืองชายทะเลภาคตะวันออกและระยะทางจากเมืองศรีอยุธยา เช่น บางเหี้ย บางทราย บางปลาสร้อย บางพระเรือ บางละมุง ระยอง และจันทบูร (จันทบุรี)

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 พ.ศ. 2542

ส่วนบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่หนึ่งซึ่งเป็นชุมชนโบราณมีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีก็คือที่เชิงเขาสระบาปและวัดทองทั่วในเขตอำเภอเมืองจันทบุรีเพราะพบแนวดินและซากอาคารที่ก่อด้วยศิลาแลง โดยเฉพาะที่วัดทองทั่วพบชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมเป็นทับหลังสมัยก่อนเมืองพระนคร หรืออีกนัยหนึ่งเป็นศิลปกรรมของแคว้นเจนละนั่นเอง แสดงให้เห็นว่าในเขตจังหวัดจันทบุรีมีพัฒนาการเป็นเมืองมาแล้วแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ที่เดียว ในขณะที่เดียวกันยังไม่สามารถพูดได้เต็มที่ว่าชุมชนโบราณในเขตจังหวัดจันทบุรีในสมัยเจนละ หรือยุคก่อนเมืองพระนครนั้นเป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อกับภายนอกเพราะยังไม่พบหลักฐานทางโบราณวัตถุอันใดเลยที่สะท้อนให้เห็นว่า มีการค้าขายกับต่างประเทศทางทะเลในสมัยนั้น แต่ในทางตรงกันข้าม หลักฐานที่พบนั้นก็กลับแสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองหรือชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องความสัมพันธ์ภายในบนเส้นทางเดินบกกับบรรดาหัวเมืองเจนละทั้งหลายที่อยู่ภายในอันได้แก่ ในเขตอำเภออรัญประเทศ วัฒนานคร และบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบเขมรในประเทศกัมพูชาเป็นสำคัญ การติดต่อทางบกนี้คงต้องสืบทอดมาแต่ครั้งสมัยเมืองพระนครด้วย แต่ทั้งนี้ก็ไม่ปฏิเสธว่าเมืองจันทบุรีและบรรดาชุมชนโบราณในเขตจังหวัดนี้บางแห่งอาจเป็นแหล่งเมืองท่าที่ติดต่อกับค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้ากับภายนอกทางทะเล เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในซากเรือจมในทะเลหรือตามชายฝั่งทะเลตั้งแต่เขตจังหวัดชลบุรีเรื่อยไปจนถึงจังหวัดตราดนั้น สิ่งของที่พบกำหนดได้ว่าการสัญจรไปมาของการค้าทางทะเลอยู่ตลอดเวลาในสมัยพุทธศตวรรษที่ 20-21 ลงมา จนถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาทีเดียว เป็นเหตุให้เกิดชุมชนหัวเมืองชายทะเลขึ้นหลายแห่ง⁴³

เส้นทางสัญจรโบราณที่ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้กรุงศรีอยุธยาสร้างกำลังทางหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกลับไปสู่กรุงศรีอยุธยา ข้อมูลที่เกี่ยวกับการเดินทางผ่านนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จนถึงการตีเมืองจันทบุรีนั้น (ภาพที่ 8) ได้ช่วยให้มองเห็นภาพเส้นทางและชุมชนดั้งเดิมได้เด่นชัดขึ้นดังความตอนหนึ่งว่า

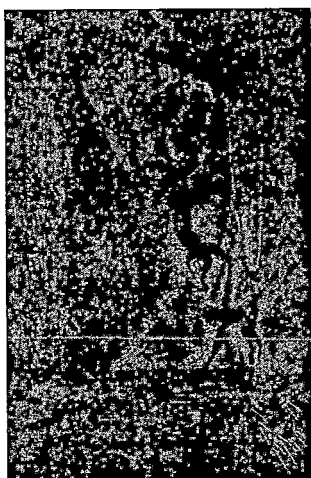
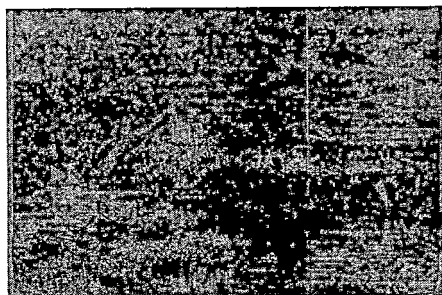
“เจ้ากรุงธนบุรียกแต่เมืองกำแพงเพชร รบกับพม่ามาโดยลำดับเดินมาตามชายทะเลฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือเพราะพม่ามิได้มายึดหัวเมืองในฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้นจะตั้งตัวขึ้นในแขวงจังหวัดฝ่ายเหนือ ผู้คนก็ยับเยินระส่ำระสายเสบียงอาหารก็ไม่มีจะกิน พม่าค้อนไปเสียหมด จึงได้มุ่งหมายจะลงมาตั้งตัวในเมืองแถบตะวันออกเฉียงเหนือ ออกทางเมืองนครนายกแล้วมาเมืองปราจีนบุรีข้ามด่านกบเจะ พม่าติดตามมาได้สู้รบมิไช่ชนะ แต่นั้นพม่าก็มีได้ติดตามต่อไปอีก จึงได้ยกมาที่บ้านหัวทองกลาง พานทอง บางปลาสร้อย คือเมืองชลบุรี แล้วไปถึงบ้านนาเกลือ และนาจอมเทียนแล้วไปประทับแรมทุ่งไก่อเคี้ยว สัตหีบ หินโคง น้ำเก่า และเมืองระยอง ประทับแรมเป็นระยะไป”⁴⁴

ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น นับได้ว่าได้แลเห็นสิ่งที่เป็นมิติต่างสังคมการเมือง และลักษณะทางวัฒนธรรมของบ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเด่นชัดขึ้น ตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมขึ้นก็คือ สงครามที่ไทยต้องทำกับเขมร ลาวและญวน การส่งกองทัพไปเขมรต้องผ่านบริเวณที่คอรุ่มทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านอรัญประเทศไปฝั่งเสียมราฐ และพระ

ตะบอง ทางกรุงเทพฯ ได้ขุดคลองไปยังนครนายกเพื่อการขนส่งกำลัง ต่อจากนั้นก็เดินทัพผ่านปราจีนบุรีไปยังอรัญประเทศเพื่อเข้าแดนเขมร⁴⁵ เช่นเดียวกับเมื่อ พ.ศ. 2349 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อสุนทรภู่ หรือพระสุนทรโวหารได้เดินทางไปหาบิดาที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง และได้บันทึกเป็นนิราศเมืองแกลงไว้ในปี พ.ศ. 2350 เรื่องราวในนิราศเมืองแกลง ประหนึ่งการบันทึกประวัติศาสตร์ของสังคมวัฒนธรรมของชุมชนชนบทในขณะนั้น มีเรื่องราวอันเป็นวัฒนธรรมมากมายที่เป็นภาพสะท้อนให้ผู้อ่านนิราศเมืองแกลงน่าจะพิจารณาศึกษา⁴⁶ อย่างกรณีสุนทรภู่ไปเมืองแกลงคราวนั้น ออกจากกรุงเทพฯ ในเดือน 7 ไปเรือประทุน ศิษย์แจวไป 2 คนกับมีคนจี่ยาชาวเมืองระยองรับนำทางช่วยแจวอีกคนหนึ่ง ไปทางคลองสำโรงและคลองศิระจรจะเข้ ออกปากน้ำบางปะกง ไปขึ้นบกที่บางปลาสร้อย จังหวัดชลบุรี แล้วเดินบกต่อไป⁴⁷

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) มิชชันนารีชาวอเมริกาได้บันทึกการเดินทางของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในขณะนั้นไว้ว่า

“เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน เย็นวันนี้เจ้าพระยาพระคลังกลับจากจันทบุรี กล่าวกันว่าท่านเดินทางบกมาจนถึงบางปลาสร้อยแล้วจึงได้ลงเรือต่อมายังกรุงเทพฯ เพราะระหว่างเมืองจันทบุรีกับบางปลาสร้อยมีคลื่นลมจัด เรือเดินไม่ได้ เจ้าพระยาพระคลังไปสร้างป้อมป้องกันพวกญวนที่จันทบุรีซึ่งเป็นราชการสำคัญอยู่เสียเป็นเวลานานจึงเพิ่งกลับมากรุงเทพฯ วันนี้เอง⁴⁸

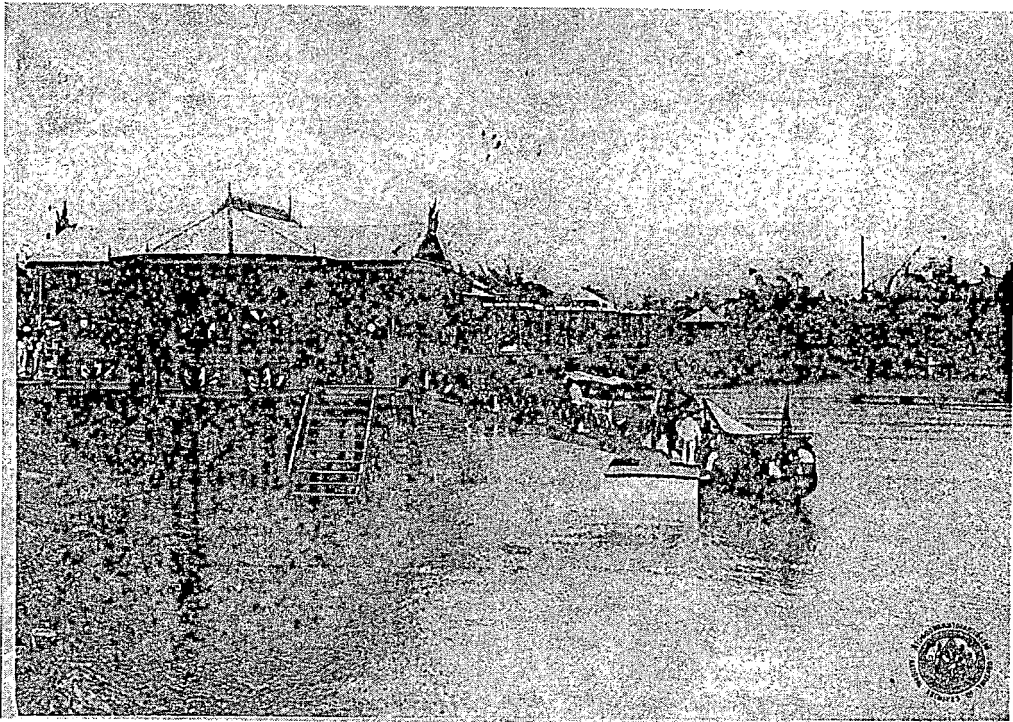

ภาพที่ 9 ภาพลายเส้นบางส่วนโดยคณะสำรวจของนายองรี มูโอดต์ พ.ศ. 2401 – 2403 แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และสัตว์ป่าเมืองจันทบุรี (ภาพล่าง) และอ่างหน้าเมืองจันทบุรี (ภาพบน)

ที่มา : องรี มูโอดต์. Voyage dans les royaume de Siam, de Cambodge, de laos et autres parties Centrales de l'Indochine. 1868

เช่นเดียวกับการเดินทางขององรี มูโอดี ระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2401 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2403 ได้เดินทางไปจันทบูรทางเรือขึ้นฝั่งที่เมืองกัมโพช (Kampot) และเดินทางเข้าไปแถบกำพูชา การเดินทางครั้งนี้เป็นครั้งที่นานที่สุด ใช้เวลาประมาณ 15 เดือน มีหลายช่วงหลายตอนมูโอดีได้บันทึกการเดินทางขณะผ่านแถบภาคตะวันออก เช่น อ่าวไทยบริเวณสัตตหีบ ภูผาล้อมที่เกาะทะเลเมืองระยอง ปากแม่น้ำจันทบุรี หมู่บ้านฉนวนเขารัต เป็นต้น⁴⁹ (ภาพที่ 9)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) นิยมเสด็จพระราชดำเนินเยือนจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกหลายครั้งได้แก่ปี พ.ศ. 2491 , 2427 2450 และ 2451 เป็นต้น ในการเสด็จแต่ละครั้งพระองค์ได้เล่าสิ่งที่พบเห็นในขณะเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรีและตราดไว้อย่างละเอียดชัดเจน เรื่องราวข้างต้นช่วยให้มองเห็นภาพบ้านเมืองชุมชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ เช่นหลักฐาน “หนังสือระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองจันทบุรี และที่ต่าง ๆ” ตั้งแต่วันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2419 จนถึง 10 มกราคม พ.ศ. 2420⁵⁰

ภาพที่ 10 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยเรือไฟขนาดเล็กพร้อมด้วยพระราชวงศ์และข้าราชการบริพารขณะโดยเสด็จมาขึ้นที่ท่าหลวงเมืองจันทบุรี (ตรงข้ามวัดจันทนาราม)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

4. การอนุรักษ์และการพัฒนา

การเร่งรัดให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้เกิดการพัฒนาเมืองอย่างรวดเร็ว มีการทำลายมรดกทางวัฒนธรรมที่ไม่อาจจะแทนกันได้ ทั้งยังมีการทำลายสถานที่ทางธรรมชาติมากมายหลายแห่ง อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์มรดกมิใช่อุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ หากแต่การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเป็นการรักษาสาระของอดีต อันจะนำไปสู่ความเข้าใจประวัติของท้องถิ่น ภูมิภาคและส่วนรวม ในขณะเดียวกัน การอนุรักษ์เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลการจ้างงาน และกิจกรรมเศรษฐกิจในชุมชนท้องถิ่น อาคารที่ได้รับการอนุรักษ์ไม่เพียงทำให้คุณลักษณะของเมืองดูดีขึ้น และยังทำให้อาคารนั้นถูกนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีกหรือ ถูกดัดแปลงไว้เพื่อใช้ในจุดประสงค์อื่น ๆ เช่น เป็นที่อยู่อาศัย โรงเรียนและพิพิธภัณฑ

กุญแจสำคัญที่จะทำให้การอนุรักษ์มรดกดำรงไว้ได้อย่างประสบความสำเร็จคือ จะต้องมีความเข้าใจแหล่งมรดกนั้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาโดยรวม การอนุรักษ์และการจัดการมรดกเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการเมือง และทรัพยากรธรรมชาติแบบผสมผสานนอกจากนี้ ควรมีการรวมรูปแบบและวิถีชีวิตท้องถิ่นที่ยังคงอยู่เข้าด้วยกันกับระบบดังกล่าว เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการพัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เพื่อให้เข้ากับความต้องการในสมัยปัจจุบัน แทนที่จะปล่อยให้มรดกถูกทำลายไปโดยภาวะทันสมัย (modernization) วิธีการที่ดีที่สุด คือ การให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้ทำงานร่วมกัน เริ่มตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม จนถึงระดับรัฐบาล ซึ่งอาจทำให้เสียงเรียกร้องและความต้องการของผู้คนต่าง ๆ ประสานกันผ่านระบบการจัดการ

การอนุรักษ์โบราณสถาน กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่ควบคุมดูแลรักษาโบราณสถานอันเป็นสมบัติ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติ ดังนั้น เพื่อให้การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นไปด้วยความสมบูรณ์ถูกต้องทั้งด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี รวมทั้งให้มีความสัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 10 และมาตรา 11 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ได้กำหนดไว้ว่า

(1) “การอนุรักษ์” หมายความว่า การดูแลรักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้หมายรวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย ส่วน (2) “โบราณสถาน” หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี และให้หมายรวมถึง ศิลปวัตถุที่ติดตั้งประจำที่อสังหาริมทรัพย์นั้นด้วยโดยเฉพาะข้อ 4 (4.1) ทำการสำรวจศึกษาสภาพเดิม และสภาพปัจจุบันของโบราณสถานทั้งด้านประวัติการก่อสร้าง และการอนุรักษ์ซึ่งรวมถึงรูปทรงสถาปัตยกรรม การใช้วัสดุ และสภาพความเสียหายที่ปรากฏอยู่โดยการทำเป็นเอกสาร บันทึกภาพ และทำแผนผังเขียนรูปแบบไว้โดยละเอียด เพื่อให้เป็นข้อมูลสำหรับนำมาประกอบการพิจารณาทำโครงการอนุรักษ์และเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ต่อไป⁵¹

สรุปแนวทางการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดีปัจจุบันกำหนดไว้พอสังเขปดังนี้

1. ซากอารยธรรม (dead monument and ancient monument)

1.1 ควรทำการอนุรักษ์ไว้ตามสภาพที่เห็นในปัจจุบัน หากการขุดแต่งและขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณพื้นที่พบชิ้นส่วนของโบราณสถานตกหล่นอยู่ ให้นักโบราณคดีผู้รับผิดชอบดำเนินการศึกษารูปแบบ และบูรณะตามที่หลักฐานปรากฏ

1.2 หากปรากฏว่าชิ้นส่วนที่เสื่อมหลักฐานเดิม กับส่วนที่ผุพังทลายหายไป ให้ต่อเติมส่วนที่รับสัมภาระชิ้นส่วนได้ แต่ไม่เกิน 5 % ของพื้นที่งาน แต่ส่วนต่อเติมต้องทำให้เห็นชัดและกลมกลืนไปกับโบราณสถาน

1.3 หากคณะกรรมการเห็นว่า ระยะเวลาหลังการขุดแต่งแล้ว รูปผนังเรขาคณิตเรียบง่ายและไม่มีลวดลายต้องพังทลายลง ให้ทำการรื้อซ่อมแซมบูรณะใหม่แบบ Anastylis

2. โบราณสถานที่ยังใช้สอย (living monument or historic building)

2.1 การบูรณะอาศัยความมั่นคงแข็งแรง การใช้สอยและความสวยงาม เป็นหลักการบูรณะไม่ควรต่อเติมส่วนใดส่วนหนึ่งของอาคารซึ่งมองเห็นจากภายนอก

2.2. การปรับปรุงภายในอาคารนั้นให้กระทำได้หากมีความจำเป็นแต่จะต้องไม่ทำให้องค์ประกอบภายในอาคารนั้นเสียหาย เช่น การปรับปรุงผนัง การทาสี หรืออื่น ๆ

2.3 วัสดุประสงค์ส่วนประกอบของอาคาร เช่น บานพับ กรอบประตู ฯลฯ หากจำเป็นจะต้องเปลี่ยน หาวัดรูรุ่นเดียวกันมาใช้ หากหาไม่ได้ก็พยายามหาวัสดุที่กลมกลืนกันให้มากที่สุดมาทดแทน⁵²

การพัฒนาโบราณสถาน ในปัจจุบันแนวคิดการพัฒนา และการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ภาคราชการของประเทศไทยได้รับอิทธิพลจาก อนุสัญญาว่าด้วย การคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรม และธรรมชาติ (Conventional Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) (1972) ขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) มีประเทศไทยเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิก พ.ศ. 2530 ปัจจุบันแนวคิดและแบบแผนการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีภายใต้อนุสัญญามรดกโลกได้เผยแพร่ไปสู่ผู้บริหารในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทย และมีความพยายามของประชาคมท้องถิ่นในบางจังหวัดที่จะนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในจังหวัดของตน เข้ารับการขึ้นทะเบียนมรดกโลก

อีกทั้งแบบแผนการจัดการที่ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ สงวนรักษาทรัพยากรเอาไว้ไม่ให้เสียหาย หรือสูญหายไป ซึ่งการพัฒนาการจัดการดังกล่าวให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และพัฒนาตัวโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุมากกว่าการศึกษาชุมชนในพื้นที่นั้น ๆ โดยการพัฒนาศักยภาพทางโบราณคดีท้องถิ่นต้องดำเนินการดังนี้

1. การสำรวจศึกษาและการสร้างความรู้ (resource research)
2. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี (resource valuing and appraisal)
3. การจัดการความรู้เรื่องทรัพยากร (resource – based Knowledge management)

4. การอนุรักษ์⁵³ (Conservation within use)
5. การสร้างเครือข่ายของความร่วมมือ (networking)
6. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation / revitalization)
7. การใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติในการควบคุมและป้องกัน (regulation control)
8. การดำเนินกิจกรรมธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดี (resource - based community business)⁵⁴

กรณีการอนุรักษ์และการพัฒนา ทรัพยากรทางโบราณคดี ในส่วนของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ มีฐานะเป็น “ทรัพย์สินของแผ่นดิน” “ประเภทหนึ่ง” ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหลักฐานหลงเหลือเป็นมรดกสืบทอดอยู่มากมาย เก่าบ้าง ใหม่บ้าง สภาพดีบ้าง ชำรุดเสียหายบ้าง แต่ยังคงการจัดการดูแลให้เป็นไปตามศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นเหล่านั้น

ปรีชา ช่างขวัญยืนได้นำเสนอว่า ด้วยมีปัญหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมในปัจจุบันประการหนึ่ง ก็คือ มีผู้มุ่งอนุรักษ์โดยไม่ยอมพัฒนา กับผู้ที่มีพัฒนาโดยไม่ให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์ คนทั้งสองประเภทนี้คือ ผู้ที่ทำงานด้านวัฒนธรรมของประเทศ ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก ความเห็นต่างดังกล่าว ทำให้ขาดความร่วมมือในการทำงาน และทำให้งานด้านวัฒนธรรมไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ปัญหานี้อาจแก้ได้ยากเพราะเป็นความรู้สึก และความเชื่ออันเป็นเรื่องที่มีรากฐานอยู่ในจิตใจ ถ้าใจไม่รับก็แก้ไขอะไรไม่ได้ การที่จะให้ใจรับจึงต้องทำให้ใจเห็นความจริงและความควร คือ เข้าใจธรรมชาติของวัฒนธรรม และความไม่ขัดแย้งกันระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาวัฒนธรรม⁵⁵ และยิ่งเสริมอีกว่า การอนุรักษ์จึงเป็นเรื่องสำคัญ คือ ไม่ใช่อนุรักษ์ไม่อยู่คงที่ แต่เป็นการอนุรักษ์เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนา ทำให้การพัฒนามีแกนและมีแก่นเหมือนพืชพันธุ์แท้ ที่เป็นแกนการพัฒนาของพืชพันธุ์ผสมมากมาย พันธุ์แท้้นั้นอาจไม่มีลักษณะเด่นที่เราต้องการ แต่ลักษณะที่มีอยู่คือ ลักษณะธรรมชาติที่เด่นในแง่ความเหมาะสมในการดำรงอยู่กับธรรมชาติและแข็งแรงพอที่จะให้ลักษณะเด่นอื่น ๆ เกิดขึ้นจากมันได้... อีกทั้ง การพัฒนาที่ดีก็ต้องคำนึงถึงการรักษาหรือการอนุรักษ์ ไม่พัฒนาจนหาแก่นไม่ได้ เพราะหากขาดความเชื่อมโยงระหว่างงานอนุรักษ์กับงานที่พัฒนา ก็จะไม่เห็นความจำเป็นในการอนุรักษ์ และงานนั้นก็ป็นงานใหม่ มิใช่งานพัฒนา งานใหม่ทำได้แต่ไม่นับเป็นงานพัฒนา แม้มีงานใหม่ ก็ยังต้องทำงานพัฒนาและงานพัฒนาก็ต้องมีรากฐานจากงานอนุรักษ์ไว้ เราจะรู้ว่าการที่ทำงานที่สร้างขึ้นเป็นงานพัฒนาก็ต่อเมื่อเราอนุรักษ์ได้ดี⁵⁶

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร ได้นำเสนอในการศึกษาไว้ว่า สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับมิติการอนุรักษ์กับการพัฒนา ที่เป็นผลจากการคิดในกรอบกับการคิดนอกกรอบ การศึกษานี้จึงได้กำหนดการวิเคราะห์ การอนุรักษ์กับการพัฒนา ตามแนวแกนที่มี 2 ขั้ว โดยได้พิจารณา รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา ใน 3 ลักษณะ คือ 1) แบบตรงกันข้ามที่มีความขัดแย้งกัน 2) แบบตรงกันข้ามที่เกื้อหนุนต่อกันในลักษณะสมดุล 3) แบบต่อเนื่องเชื่อมโยงกันในลักษณะควบคู่กันไป และเพื่อสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาภายใต้กรอบแนวคิด

ในกรอบกับนอกกรอบ จึงได้ทำกรณีศึกษาไว้ 3 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องทั่วไป 2) เรื่องงานสถาปัตยกรรมไทย 3) เรื่องเทคนิควิธีการจัดการมรดกวัฒนธรรม โดยมีการยกตัวอย่างสำหรับแต่ละกรณีลงไปสัมพันธ์กับแนวแกน การอนุรักษ์กับการพัฒนาในทางนอนที่ตัดกับแนวแกนการคิดในกรอบกับการคิดนอกกรอบในทางตั้ง ผลของการศึกษาได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับลักษณะต่าง ๆ ในความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา และรวมทั้งแนวทางที่เป็นสังขรณ์ของการสร้างสรรค์จากมุมมองของสถาปนิกนักอนุรักษ์/พัฒนา ที่สามารถนำไปกำหนดเป็นนโยบายของการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมของประเทศ⁵⁷ ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม กรณีทรัพยากรทางโบราณคดีจึงต้องเพิ่มมาตรการเพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาทิ การจัดการผังเมือง ที่มีประสิทธิภาพ โดยเร่งให้มีการจัดทำผังการใช้ที่ดินระดับจังหวัด และระดับภาค การกำหนดเขตพื้นที่สีเขียว ระหว่างอุตสาหกรรมกับชุมชน และหรือเขตโบราณสถาน และกำหนดพื้นที่รองรับชุมชนเมืองใหม่ และเขตอุตสาหกรรมใหม่ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นระเบียบ สร้างจิตสำนึกให้ประชาชนตระหนักการรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องอย่างเคร่งครัด

ซึ่งผลจากการประชุมของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีข้อสรุปในเรื่องนี้ว่า ให้มีการบริหารจัดการ และการกระจายอำนาจ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ โดยเน้นให้ประชาชน และชุมชน ในระดับพื้นที่ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาดังแต่กระบวนการคิดตัดสินใจ ดำเนินการ ติดตามความก้าวหน้า และประเมินผลแผนงาน โครงการในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้น การบริหารจัดการของราชการส่วนท้องถิ่น ควรได้รับการพัฒนา และปรับเปลี่ยนให้มีความยืดหยุ่น คล่องตัว และมีความสอดคล้องในการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด⁵⁸

5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากการสำรวจศึกษาผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะวิจัยโดยตรงมีปรากฏน้อย ผลงานวิจัยเท่าที่พบจากสถาบันหรือคณะวิชาหลักทางศิลปวัฒนธรรมจะเน้นการวิจัยในด้านอื่น มีผลงานวิจัยเกี่ยวข้องดังนี้

ธัญญา นวลละออง ศึกษาวิจัย เรื่องแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม จังหวัดปทุมธานี การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์อยู่ 4 ประการ คือ ศึกษาแหล่งศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดปทุมธานี ศึกษาปัญหา ข้อจำกัด และจัดกลุ่มค่าความสำคัญของแหล่งศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้น ศึกษาศักยภาพของตลาดการท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและปรับปรุงแหล่งศิลปวัฒนธรรมตามความเหมาะสม ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มการท่องเที่ยวที่มีอุปสงค์สูงสุด คือ กลุ่มวัดและชุมชนริมน้ำ เนื่องจากนักท่องเที่ยวชื่นชอบการล่องเรือเพื่อชมทัศนียภาพริมแม่น้ำ รองลงมาคือ กลุ่มแหล่งโบราณคดี เนื่องจากนักท่องเที่ยวชอบศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์ กลุ่มเมืองสามโคก เนื่องจากนักท่องเที่ยวชอบวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวมอญ และกลุ่มเมืองปทุมธานี เนื่องจากนักท่องเที่ยวสนใจในสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่ ส่วนความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวจากการประเมินกลุ่มการท่องเที่ยวที่มีความพร้อมสูงสุด คือ กลุ่มเมืองปทุมธานี โดยมีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานอยู่ในระดับสูง ส่วนปัญหาหลักคือยังไม่มีทัศนียภาพและบรรยากาศการท่องเที่ยวที่ดี รองลงมาคือ กลุ่มวัดและชุมชนริมน้ำ โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาที่

สามารถสร้างรูปแบบการท่องเที่ยวทางน้ำเป็นจุดแข็ง ส่วนปัญหาหลักคือระบบการคมนาคมขนส่งทางน้ำ ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ กลุ่มเมืองสามโคก โดยมีศิลปวัฒนธรรม ประเพณีวิถีชีวิตของชาวมอญเป็นจุดแข็ง ส่วนปัญหาหลักคือ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกยังมีไม่เพียงพอ และกลุ่มแหล่งโบราณคดี โดยมีแหล่งประวัติศาสตร์เป็นจุดแข็ง ส่วนปัญหาหลักคือ โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกยังอยู่ในระดับต่ำ ผลการศึกษาศักยภาพของตลาดการท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม จังหวัดปทุมธานี พบว่าบริเวณพื้นที่ศึกษาศักยภาพในการที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยมีองค์ประกอบต่าง ๆ สนับสนุน คือ ด้านศักยภาพการเข้าถึง ด้านศักยภาพของแหล่งศิลปวัฒนธรรม ด้านอุปสงค์การท่องเที่ยวและด้านจินตภาพของแหล่งท่องเที่ยวการพัฒนาแหล่งศิลปวัฒนธรรมนั้น ไม่สามารถพัฒนาทุกแหล่งได้พร้อมกัน โดยมีข้อจำกัดทางด้านงบประมาณและระยะเวลา จึงต้องมีการประเมินลำดับศักยภาพพัฒนาโดยแบ่งเป็น 3 ช่วง การพัฒนาช่วงแรก คือ กลุ่มวัดและชุมชนริมน้ำ โดยเน้นรูปแบบการท่องเที่ยวทางน้ำเป็นหลัก การพัฒนาช่วงที่สองตอนต้น คือ กลุ่มเมืองปทุมธานี โดยเน้นการปรับปรุงทัศนียภาพและพัฒนาเป็นศูนย์บริการการท่องเที่ยว หลักการพัฒนาช่วงที่สองตอนปลาย คือ กลุ่มเมืองสามโคก โดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม วิถีชีวิตชาวมอญ และการพัฒนาช่วงสุดท้าย คือ กลุ่มแหล่งโบราณคดี โดยเน้นเรื่องโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก สำหรับนักท่องเที่ยว รวมถึงการจัดการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์⁵⁹

สุชาติ เกาทอง ได้วิจัยเรื่อง “การสำรวจและศึกษาแหล่งข้อมูลพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นในภาคตะวันออก (ศิลปกรรม-ศิลปหัตถกรรม)” ได้ผลการวิจัยว่า การวิจัยแหล่งข้อมูลพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นในภาคตะวันออก พื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2 เขต ได้แก่ เทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล หรือ อบต. โดยเน้นความสำคัญเขตพื้นที่ อบต. ครอบคลุม 8 จังหวัด ได้แก่ ชลบุรี จันทบุรี ตราด ระยอง ปราจีนบุรี นครนายก สระแก้ว และฉะเชิงเทรา พิจารณาเห็นว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ระบุว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น ประเด็นคือ ยังขาดการศึกษาวินิจฉัยข้อมูล พื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่รับผิดชอบอย่างเป็นรูปธรรม ดำเนินการรวบรวมจัดแบ่งลักษณะ ประเภท และเผยแพร่ ไปยังองค์การบริหารส่วนตำบล หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การวิจัยครั้งนี้ กระทำโดยการศึกษาจากเอกสารและการสำรวจเก็บข้อมูลภาคสนามกลุ่มตัวอย่างในภาคตะวันออก 8 จังหวัด ได้ผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. ปัจจัยพื้นฐาน : มีบทบาทต่อรูปแบบศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมในเขตเทศบาลหรือเขตเมืองและเขตนอกเมืองของอบต. มีความแตกต่างกัน ชุมชนเมืองเป็นศูนย์กลางความเจริญ มีการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบของศิลปะและวัฒนธรรมมากกว่าพื้นที่นอกเมือง มีปัจจัยเกื้อหนุนทั้งด้านลักษณะตำแหน่งที่ตั้งเมืองและการเป็นมณฑลศูนย์กลางการปกครอง
2. ศิลปกรรม : จิตรกรรม-ประติมากรรม : บรรทัดฐานจากเมืองหลวงมีอิทธิพลต่อรูปแบบศิลปกรรมแบบประเพณีนิยมในเมือง พบอิทธิพลศิลปกรรมจีน ได้เข้ามามีบทบาทแพร่เร็ว และบูรณาการ

กับศิลปกรรมภาคตะวันออก จิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นถิ่น มีเอกลักษณ์ของภูมิภาค มากกว่าในเขตเมือง และนิยมสร้างประติมากรรมอนุสรณ์บนเส้นทางเดินทัพอันเป็นลักษณะเฉพาะทางภูมิศาสตร์

3. ศิลปกรรม : สถาปัตยกรรม อาคารทางพุทธศาสนามีความเป็นต้นแบบ เขตท้องถิ่นโดยเฉพาะ พระอุโบสถ มีการพัฒนาอาคารที่พักอาศัยแบบ “บังกะโล” (Bungalo) ดากอากาศการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในมณฑลการปกครอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีอิทธิพลตะวันตกเป็นลักษณะร่วมสมัย กลุ่มอาคารลักษณะต่าง ๆ

④ ภูมิปัญญาพื้นถิ่น : ศิลปหัตถกรรม การแกะสลักหินเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีเอกลักษณ์ในท้องถิ่น รวมถึงการทอเสื่อและการจักสาน มีต้นแบบจากชนต่างวัฒนธรรมดั้งเดิม ส่วนการผลิตอัญมณีและเครื่องประดับ เป็นแหล่งผลิตสำคัญของประเทศ มีการสืบทอดและพัฒนาไปสู่ระดับสากล

กล่าวโดยรวมผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ศิลปกรรมทางจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และภูมิปัญญาพื้นถิ่นทางศิลปหัตถกรรม ระยะเวลาได้รับอิทธิพลจากชนต่างวัฒนธรรมหลายเชื้อชาติ และพัฒนาเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นในระยะต่อมา⁶⁰

สุชาติ เกาทอง และคนอื่น ๆ ได้วิจัยเรื่อง “สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออก” ได้ผลการวิจัยว่า การวิจัยเรื่อง สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออกเป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ พร้อมไปกับศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร / เรือน ร่วมสมัยที่มีหลักฐานปรากฏในมณฑลเทศาภิบาลปราจีน และจันทบุรี ในช่วงเวลาเดียวกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2437 – 2454 โดยศึกษาจากการสำรวจภาคสนาม เอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารอื่น ๆ ภาพถ่ายเก่า และการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบถึง สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 มีการปลูกสร้างกันมากในเขตศูนย์กลางที่ตั้งมณฑลและบริเวณใกล้เคียง ในระยะแรกตัวอาคาร/เรือน มักนิยมสร้างหันหน้าออกสู่ม่าน้ำตามเส้นทางสัญจรสายหลักมาแต่เดิม เช่น แม่น้ำบางปะกง และแม่น้ำจันทบุรี ต่อเมื่อระบบการวางผังเมืองได้เริ่มมีบทบาทต่อการจัดการพื้นที่ของมณฑลทั้งสอง มีผลให้การวางตำแหน่งของตัวอาคาร/ เรือน บนฝั่งบริเวณต้องหันไปหาแนวถนนแทน อีกทั้งมีการจัดแบ่งเขตระหว่างที่พักอาศัย และเขตสถานที่ราชการออกจากกันอย่างเป็นระบบ มีแบบแผน

รูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทอาคารสาธารณะ บ้านพักข้าราชการมีการก่อสร้างตามแบบอิทธิพลตะวันตกเป็นจำนวนมาก และอาศัยแบบอย่างมาจากเมืองหลวง มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมเป็นส่วนใหญ่ และพื้นที่ใช้สอยภายในตัวอาคาร / เรือน มีการแบ่งกันเป็นห้อง ๆ ในขณะที่เรือนสามัญชนและอาคารทางศาสนายังดำรงลักษณะไทยแบบประเพณีไทยท้องถิ่นไว้ได้ ถึงแม้จะมีอิทธิพลในองค์ประกอบส่วนรองของสถาปัตยกรรมบ้าง แต่ไม่มีผลกระทบต่อส่วนหลักอันเป็นศิลปลักษณะของท้องถิ่นเดิม ในมณฑลปราจีนและมณฑลจันทบุรี มีการผสมผสานกับวัฒนธรรมต่างชาติเป็นทุนเดิมอยู่บ้างแล้ว อิทธิพลตะวันตกที่เข้ามาเสริมใหม่ยิ่งช่วยสรรสร้างพหุลักษณะของสถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในสองมณฑลให้แจ่มชัดขึ้น มีทั้งความเหมือนและความต่างกัน⁶¹

สุชาติ เกาทอง ได้วิจัยเรื่อง “จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงของไทย” ได้ผลการวิจัยว่า “จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงของไทย” มีหลักฐานปรากฏมากในเขตจังหวัดชลบุรี และจังหวัดจันทบุรี ในระหว่าง 200 ปี จิตรกรรมฝาผนังมีความเป็นมาตั้งแต่ประมาณสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2500 ตามลำดับ โดยรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สะท้อนถึงวิวัฒนาการของแบบอย่างเช่นเดียวกับเมืองหลวง กับทั้งบางรูปยังแสดงออกถึงศิลปลักษณะของชุมชนแถบนี้ อีกส่วนหนึ่ง ประกอบด้วยจิตรกรรมฝาผนัง ดังนี้ คือ แบบอยุธยา แบบเลียนแบบครูช่างเดิม แบบศิลปะแบบจีน แบบอิทธิพลตะวันตก แบบประเพณีรัชกาลที่ 4 และ 5 และแบบพื้นบ้าน กรณีลักษณะองค์ประกอบ และการจัดวางภาพจิตรกรรมฝาผนังมีเนื้อเรื่องโดยรวมที่บอกเล่าชีวิตความเป็นอยู่ การแต่งกาย การประกอบอาชีพ และสภาพธรรมชาติที่มีมา และสิ่งแวดล้อมจากการปลูกสร้างในชุมชนริมฝั่งทะเลได้อย่างน่าสนใจ กับทั้งมีอิทธิพลของศิลปะจีนในช่วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นปฐม และตะวันตก ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในระยะถัดมา ประการสำคัญลักษณะแบบพื้นบ้าน เป็นจิตรกรรมฝาผนังที่พบอยู่มาก รูปแบบมีความโดดเด่น แสดงอัตลักษณ์ของชุมชนริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงได้ชัดเจน⁶²

สุชาติ เกาทอง และคนอื่น ๆ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบประติมากรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงตอนล่างของไทย” ได้ผลการวิจัยว่า การศึกษาเปรียบเทียบประติมากรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง จากการศึกษาพระพุทธรูปและเทวรูป พบว่า รูปแบบประติมากรรมส่วนมากมีลักษณะธรรมดา ศิลปลักษณะมีแบบอย่างคล้ายคลึงกับประติมากรรมในกรุงเทพฯ สมัยรัตนโกสินทร์ระยะหลังจะมีรูปแบบโดดเด่นมาก ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปและเทวรูปที่สำรวจพบในภาคตะวันออกเฉียงตอนบน (จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดสระแก้ว) สมัยทวารวดี และลพบุรี หรือเขมรในประเทศไทย ตามลำดับ ทั้งนี้ วิวัฒนาการของรูปแบบประติมากรรมท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงตอนบนและตอนล่าง มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการเคลื่อนย้าย ของผู้คนในบริเวณนี้เป็นสำคัญ⁶³

สมชาย สุวรรณจักร ได้วิจัยเรื่อง “ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของครู ในจังหวัดสุโขทัย” โดยมุ่งศึกษาความรู้และความคิดเห็นของครูในจังหวัดสุโขทัย 360 คน ผลการวิจัยพบว่า ครูควรรู้เรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับปานกลาง ครูชายและครูหญิงมีความรู้ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ครูที่แตกต่างกันทางด้านวุฒิการศึกษา และเขตที่ตั้งของโรงเรียนมีความรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .01 โดยครูที่มีวุฒิการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรี หรือปริญญาตรี มีความรู้มากกว่าครูที่สอนในเขตที่ไม่มีโบราณสถาน และครูที่สอนในระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน มีความรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ครูมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับเห็นด้วยครูที่สอนในเขตที่ตั้งของโรงเรียน แตกต่างกันมีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยครูที่สอนในเขตที่มีโบราณสถาน มีความคิดเห็นในทางสนับสนุนมากกว่าครูที่สอนมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ครูมีความเห็นว่า ควรจัดให้มีการสอนวิชา

อนุรักษ์โบราณสถานในทุกระดับชั้นเป็นวิชาบังคับ สำหรับความรู้และความคิดเห็นของครูเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความสัมพันธ์กันในทางเชิงบวกที่ระดับความมีนัยสำคัญ .01 ค่าสัมประสิทธิ์สหพันธ์ 0.34 ในปริมาณความสัมพันธ์ไม่มากนักร้อยละ 11.56 ⁶⁴

ศิริรัตน์ แอดสกุล (บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง การธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ กรณีศึกษาชุมชนมอญบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวมอญ เทคนิควิจัยที่ใช้คือการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนชาวมอญบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง จังหวัดราชบุรี ผลการศึกษาพบว่า ชาวมอญบ้านม่วงยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมบางอย่างไว้ได้จนถึงปัจจุบันนี้ เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ได้แก่ ภาษา ศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อและขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเหล่านี้ก็มีส่วนที่ถูกผสมกลมกลืนให้เข้ากับสังคมไทยซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะคนมอญและคนไทยมีความสัมพันธ์แบบเชิงบวกยอมรับกัน โดยไม่มีอคติใด ๆ ต่อกันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยที่ทำให้ชาวมอญเกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมนั้น ได้แก่ นโยบายของรัฐ การศึกษา อาชีพ การแต่งงาน และการตั้งถิ่นฐานและการอพยพย้ายถิ่น ⁶⁵

รุจ รัตนพาหุ (บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อทราบถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์พื้นที่ วิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน รวมถึงลักษณะทางกายภาพของชุมชนย่านตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อศึกษาถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ในการเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนตลาดสามชุก เพื่อให้เกิดความสอดคล้องในการจัดการพื้นที่เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในอนาคต การศึกษาครั้งนี้ใช้กระบวนการศึกษาพื้นที่ด้วยการสังเกต สัมภาษณ์ลักษณะทางกายภาพของกลุ่มอาคารและสภาพแวดล้อม โดยรอบของพื้นที่ย่านตลาดสามชุก รวมถึงการสัมภาษณ์กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ในย่านตลาดสามชุก เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาและวิเคราะห์

จากการศึกษาพบว่า ย่านชุมชนตลาดสามชุกเป็นย่านการค้าเก่าที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลากว่าหนึ่งร้อยปี ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ประกอบไปด้วยโครงสร้างชุมชนที่สำคัญสองส่วน ได้แก่ โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม อันได้แก่กลุ่มอาคารเรือนค้าขายพื้นดินที่เป็นอาคารก่อสร้างด้วยวัสดุประเภทไม้เป็นหลัก มีการเกาะกลุ่มรวมตัวเป็นย่านการค้าริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรีอย่างหนาแน่น อีกทั้งในปัจจุบันยังมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องตลอดมา นอกจากนี้ โครงสร้างชุมชนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งได้แก่ คนในย่านชุมชนที่มีรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบสังคมครอบครัวและสังคมการค้า ที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างมีลำดับและสามารถสืบเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในย่านด้วยการบอกเล่าเรื่องราวได้ชัดเจน จากสองสิ่งนี้ทำให้ชุมชนย่านตลาดสามชุกเป็นชุมชนการค้าที่มีเอกลักษณ์ทั้งในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีคุณค่าเหมาะสมต่อการศึกษาเพื่อวางแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่สำคัญให้เกิดความสมดุล ต่อรูปแบบการพัฒนาของพื้นที่ในด้านกายภาพอื่น ๆ ต่อไป

ดังนั้นข้อเสนอแนะแนวการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นการกำหนดแนวทางการส่งเสริมเอกลักษณ์ของพื้นที่ในด้านสังคมวัฒนธรรมสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมชุมชน รวมถึงการกำหนดมาตรการและความร่วมมือจากคนในท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐคือเทศบาลตำบลสามชุก สำหรับการวางกรอบการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ที่เหมาะสม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในโอกาสต่อไป ⁶⁶

วรวิภา เพ็ชรพันธ์ ศึกษาวิจัยเรื่องการวิเคราะห์คุณค่าและบทบาทของตลาดน้ำในฐานะแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน กรณีศึกษาตลาดน้ำ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ผลการวิจัยพบว่า 1. ตลาดน้ำคลองลัดราชบุรีเป็นตลาดน้ำเก่าแก่ที่สำคัญที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันมายาวนาน แต่ปัจจุบันได้ปิดตัวลงแล้ว ตลาดน้ำคลองโพหักในอดีตเป็นตลาดน้ำที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชน แต่ปัจจุบันการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ตลาดแห่งนี้ก็ยังคงดำรงอยู่แต่ซบเซาลงไปมากและอาจสูญหายได้ในอนาคต ตลาดน้ำคลองคันเข็มเป็นตลาดน้ำที่ยังคงมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันอยู่ และปัจจุบันตลาดน้ำแห่งนี้ได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ซึ่งนักท่องเที่ยวรู้จักกันในชื่อ ตลาดน้ำดำเนินสะดวก 2. คุณค่าและบทบาทของตลาดน้ำในอดีต 3 แห่งเหมือนกันคือ มีบทบาทในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว และมีคุณค่าในด้านจิตใจ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ท่องเที่ยวและแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน แต่ในปัจจุบันตลาดน้ำแต่ละแห่งเกิดการเปลี่ยนแปลง คุณค่าและบทบาทของตลาดน้ำในปัจจุบันจึงเปลี่ยนไปคือ ตลาดน้ำคลองลัดราชบุรี เหลือบทบาททางด้านสังคมและวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว และเหลือคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเท่านั้น ตลาดน้ำคลองโพหักสูญเสียบทบาทในการท่องเที่ยว คุณค่าในการท่องเที่ยวจึงหายไปด้วย แต่ตลาดน้ำคลองคันเข็มยังคงมีคุณค่าและบทบาทอยู่เช่นในอดีต 3. ตลาดน้ำมีคุณค่าและบทบาทในฐานะแหล่งการเรียนรู้ของประเภทบุคคล ประเภทสื่อ วัสดุ อุปกรณ์ ประเภทกิจกรรม และประเภทสถานที่และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียน ให้เข้ากับสาระการเรียนรู้ทั้ง 8 กลุ่มได้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ แบบบูรณาการและปลูกจิตสำนึกให้รักท้องถิ่นมากขึ้น 4. ผู้ขายสินค้าในตลาดน้ำทั้ง 3 แห่งทั้งในอดีตและปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงหรือที่เรียกว่าแม่ค้าตลาดน้ำ ซึ่งมีลักษณะนิสัยและการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน นอกจากนี้ แม่ค้าตลาดน้ำยังมีการเรียนรู้และการถ่ายทอดเพื่อดำรงรักษาอาชีพแม่ค้าตลาดน้ำไว้ แม่ค้าตลาดน้ำยังมีการเรียนรู้และการถ่ายทอดเพื่อดำรงรักษาอาชีพแม่ค้าตลาดน้ำไว้ แม่ค้าตลาดน้ำจึงมีบทบาทใหม่ที่ไม่ใช่เพียงแค่การค้าเท่านั้น ดังนั้นแม่ค้าตลาดน้ำจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชนประเภทบุคคลที่สำคัญที่สุดของตลาดน้ำที่จะทำให้ตลาดน้ำดำรงอยู่หรือสูญหายไป ⁶⁷

วชิราภรณ์ อมฤตนันท์ ได้วิจัยเรื่อง “การเปรียบเทียบค่านิยมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย กับนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบค่านิยม และพฤติกรรมในการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายและนักศึกษาผู้ใหญ่สามัญระดับ 5 จำนวน 50 คน ผลการวิจัยพบว่า ระดับ

ค่านิยมและพฤติกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาที่มีค่านิยมเชิงนิมาน โดยมีค่าคะแนนร้อยละ 77 นักศึกษาผู้ใหญ่มีค่าคะแนนเฉลี่ยร้อยละ 75 ส่วนระดับพฤติกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาที่มีพฤติกรรมพึงประสงค์โดยมีค่าเฉลี่ยคะแนนร้อยละ 74 นักศึกษาผู้ใหญ่มีค่าเฉลี่ยคะแนนร้อยละ 75 ผลการเปรียบเทียบเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษา กับนักศึกษาผู้ใหญ่ผลปรากฏว่าค่านิยมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05⁶⁸

อริยะ ทรงประไพ ศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับชุมชนปากคลองวัดประดู่ จังหวัดราชบุรี การศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์เชิงพัฒนา กรณีศึกษาชุมชนปากคลองวัดประดู่ จังหวัดราชบุรี มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์เชิงพัฒนา ตั้งแต่ในกระบวนการศึกษาลักษณะทางกายภาพโดยใช้ วิธีการสัมภาษณ์และสำรวจพื้นที่ที่มีการใช้งานในอดีตและสภาพปัจจุบัน ตลอดจนการศึกษาสภาพปัญหาของพื้นที่ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการกำหนดโดยคนภายในชุมชนเพื่อให้ได้แนวทางในการอนุรักษ์ในการศึกษาพื้นที่ที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการสืบค้นคุณค่าของชุมชน พร้อมทั้งการสำรวจพื้นที่ตามหลักเกณฑ์ และในกระบวนการกำหนดปัญหาด้วยคนในชุมชน พร้อมทั้งการสำรวจพื้นที่ตามหลักเกณฑ์และในกระบวนการกำหนดปัญหาด้วยคนในชุมชน ทำให้เข้าใจถึงความต้องการและทัศนคติของคนในพื้นที่ ซึ่งจะมีส่วนในการวิเคราะห์ปัญหาที่จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์ และสรุปเป็นแนวทางการดำเนินการทั้งในส่วนพื้นที่สาธารณะสถาปัตยกรรมและการส่งเสริมคุณค่าด้านความหมายของชุมชน ซึ่งขั้นตอนการตรวจสอบแผนในการอนุรักษ์ การร่วมดำเนินการและการประเมินผล จะไม่ปรากฏในขั้นตอนของกระบวนการเพื่อประกอบการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนก็เป็นผลมาจากการเชื่อมโยงพื้นที่ด้วยโครงข่ายของการสัญจรทางน้ำ จะมีความสัมพันธ์กับที่ตั้งของชุมชนตลาดน้ำและชุมชนโบราณแห่งอื่นเช่น ตลาดอัมพวา ตลาดบางนกแขวก ตลาดน้ำดำเนินสะดวก ในส่วนของเรือนแถวไม้ริมน้ำซึ่งเป็ย่านการค้าในอดีต เป็นบริเวณที่มีชาวจีนแต่จิว ทำการค้าขายและอยู่อาศัยตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงออกในด้านการวางแปลนของอาคารเรือนแถวไม้จะมีลักษณะร่วมกันของเรือนทุกหลัง คือ ห้อยโถงหรือพื้นที่ ที่ตั้งแทนบุชาบรรพบุรุษ (เกซิ่น) ที่หันหน้าออกสู่ด้านหน้าอาคารและการใช้พื้นที่ร่วมกันของทางเดินส่วนกลางที่เป็นทั้งทางเดินสาธารณะและสถานที่พักผ่อนของคนในชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเรือนแถวในพื้นที่ศึกษา โดยเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์ด้วยการเชื่อมโยงพื้นที่ตลาดน้ำโบราณแห่งอื่น ๆ ด้วยการท่องเที่ยวทางน้ำ ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ลักษณะทางกายภาพของเรือนแถวริมน้ำ และการควบคุมการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ปัญหาด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา คือ การขาดองค์กรชุมชนสำหรับพื้นที่ที่มีศักยภาพทางวัฒนธรรมซึ่งควรประกอบด้วยคณะกรรมการที่มาจากบุคคลหลากหลายอาชีพ ตัวแทนจากผู้มีความรู้และความเข้าใจถึงวิถีชีวิตและกิจกรรมในอดีต ตัวแทนจากหน่วยงานท้องถิ่น ตัวแทนจากองค์กรชุมชนที่จัดตั้งโดยเทศบาลตำบลและตัวแทนจากสถานศึกษาในพื้นที่ โดยมีสถาปนิกหรือนักวิชาการที่มีความเข้าใจในการอนุรักษ์ด้านวัฒนธรรมของชุมชนเป็นผู้ประสานงานและดำเนินการ⁶⁹

เชิงอรรถ

- ¹ รายละเอียดดูในที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเษกจันทบุรี. 2533. หน้า 39 – 43
- ² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถักษ์ณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. 2544 หน้า 3
- ³ ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเษกจันทบุรี. 2533. หน้า 43
- ⁴ โครงการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถักษ์ณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดตราด. 2542. ไม่ปรากฏหน้า
- ⁵ คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือภูมิทัศน์ไทยในคณะกรรมการเอกถักษ์ณ์ของชาติ. ภูมิทัศน์ไทย. 2539. ไม่ปรากฏหน้า.
- ⁶ เล่มเดิม. หน้า 45.
- ⁷ ในโครงการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถักษ์ณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดตราด. 2542. หน้า 4.
- ⁸ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. เล่มเดิม. หน้า 3.
- ⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม. อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก. 2545. หน้า 79.
- ¹⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ภาคตะวันออกกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ภาคตะวันออกเอกถักษ์ณ์ทางศิลปะและวัฒนธรรม” 2544. หน้า 8 – 9.
- ¹¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. ภูมิศาสตร์ – ภูมิทัศน์ตั้งบ้านแปลงเมือง. 2543. หน้า 42.
- ¹² แหล่งเดิม.
- ¹³ สุชาติ เถาทอง. ภูมิบูรพา. 2551. หน้า 128.
- ¹⁴ เฉลียว ราชบุรี. ประวัติศาสตร์เมืองระยอง. 2549. หน้า 465 – 466.
- ¹⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม. อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก. หน้า 90.
- ¹⁶ สุชาติ เถาทอง. เล่มเดิม. หน้า 131
- ¹⁷ โครงการสนองพระราชดำริ กองโบราณคดีฝ่ายวิชาการ กรมศิลปากร. แหล่งโบราณคดีเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางเสด็จและเส้นทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี ปราจีนบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี. หน้า 282.
- ¹⁸ สุชาติ เถาทอง. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออก. 2544. หน้า 231.
- ¹⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถักษ์ณ์และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. 2544, หน้า 53.

- ²⁰ ธวัช ปุณโณทก. “ประชาสังคมภาคตะวันออก” ใน “ภาคตะวันออก” เอกถัักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรม. 2544, หน้า 58.
- ²¹ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง และจังหวัดระยอง. สุนทรภู่อุระยอง 200 ปี. 2549, หน้า 21.
- ²² แหล่งเดิม.
- ²³ องค์การคำครุสภา. หนังสือชุดภาษาไทยของครุสภา. ชีวิตและงานของ “สุนทรภู่อุ” 2538, หน้า 63.
- ²⁴ แหล่งเดิม.
- ²⁵ องค์การคำครุสภา. เล่มเดิม. หน้า 67-68.
- ²⁶ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง. เล่มเดิม. หน้า 25.
- ²⁷ ทิวา ศุภจรรยาและผ่องศรี วนาสิน. ที่ราบเจ้าพระยาตอนล่างฝั่งทะเลสมัยทวารวดี. วารสารภูมิศาสตร์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 พฤศจิกายน 2523. หน้า 49-59.
- ²⁸ มหาวิทยาลัยบูรพา. “ชุมชนโบราณในภาคตะวันออกของประเทศไทยจากหลักฐานบนภาพถ่ายทางอากาศ”. พ.ศ. 2544, หน้า 19.
- ²⁹ แหล่งเดิม.
- ³⁰ กรมแผนที่ทหารกระทรวงกลาโหม. ชุมชนโบราณภาคตะวันออกของประเทศไทย. พ.ศ. 2496. โครงการ World wide web.
- ³¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก. หน้า 118.
- ³² สุชาติ เกาทอง. “ภูมิทัศน์ชุมชนโบราณชายฝั่งทะเลชลบุรี” วารสารศิลปกรรมบูรพา. ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 มิถุนายน – พฤศจิกายน 2550. หน้า 10.
- ³³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถัักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. หน้า 159.
- ³⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ร่องรอยของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำพานทอง” วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 5 เล่มที่ 3. หน้า 47.
- ³⁵ แหล่งเดิม.
- ³⁶ น. ณ ปากน้ำ. “ศิลปะแห่งเมืองศรีพโลที่ชลบุรี”. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 5 เล่มที่ 3. หน้า 54.
- ³⁷ ทิวา ศุภจรรยา. “ชุมชนโบราณในภาคตะวันออกของประเทศไทยจากหลักฐานบนภาพถ่ายทางอากาศ”. ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ภาคตะวันออก : เอกถัักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรม”. หน้า 23-24.
- ³⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. เล่มเดิม. หน้า 19-22.
- ³⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ร่องรอยของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำพานทอง”. หน้า 43.
- ⁴⁰ แหล่งเดิม.

- ⁴¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรีเล่ม 1. 2544, หน้า 5.
- ⁴² ศรีศักร วัลลิโภดม. เล่มเดิม. หน้า 48.
- ⁴³ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” หน้า 9 – 10.
- ⁴⁴ เอกสารรัชกาลที่ 5. บ 1. 1/2 หน้า 177.
- ⁴⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม. เล่มเดิม. หน้า 12.
- ⁴⁶ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง. ศูนย์ภูมิมรดก 200 ปี. 2549. หน้า 2.
- ⁴⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ. นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่. 2550. หน้า 77.
- ⁴⁸ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่อง มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในประเทศไทย.
- ⁴⁹ ดู Henri Mouhot. Voyage dans les royaume de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties. Centraleas de I Indo – chine. (Gend ve:Olizane, 1889)
- ⁵⁰ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.1/2 เล่มเดิม. หน้า 1 – 219.
- ⁵¹ เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 1 2532. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี. 2532, หน้า 98.
- ⁵² แหล่งเดิม.
- ⁵³ การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพและคุณค่าทางทรัพยากรทางโบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสมในสภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง
- ⁵⁴ สายันต์ ไพเราะญจิตร. การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. 2548, หน้า 69 – 76.
- ⁵⁵ ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” ในเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” 2549.
- ⁵⁶ แหล่งเดิม.
- ⁵⁷ วิมลสิทธิ์ ทรายงูร. การอนุรักษ์กับการพัฒนา : การคิดใน / นอกกรอบมุมมองสถาปนิกนักอนุรักษ์ / พัฒนา. เล่มเดิม.
- ⁵⁸ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาภาคตะวันออก. 2543, หน้า 23
- ⁵⁹ รายงานการวิจัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ
- ⁶⁰ สุชาติ เถาทอง. รายงานการวิจัยเรื่อง การสำรวจและศึกษาแหล่งข้อมูลพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นในภาคตะวันออก. (ศิลปกรรม – ศิลปหัตถกรรม). 2545.
- ⁶¹ สุชาติ เถาทอง. รายงานการวิจัยเรื่อง สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลการปกครองของภาคตะวันออก.

- ⁶² สุชาติ เถาทอง. รายงานการวิจัยเรื่อง จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงของไทย.
- ⁶³ สุชาติ เถาทองและคนอื่น ๆ. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบประติมากรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงล่างของไทย.
- ⁶⁴ สมชาย สุวรรณจักร. รายงานการวิจัยเรื่อง ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของครูในจังหวัดสุโขทัย.
- ⁶⁵ ศิริรัตน์ แอดสกุล. รายงานการวิจัยเรื่อง การสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ : กรณีศึกษาชุมชนมอญบ้านม่วง.
- ⁶⁶ รุจ รัตนพาหุ. รายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ⁶⁷ วรวิมล เฟื่องพันธ์. รายงานการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์คุณค่าและบทบาทของตลาดน้ำในฐานะแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน. กรณีศึกษาตลาดน้ำ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ⁶⁸ วชิราภรณ์ อมฤตนันท์. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปรียบเทียบค่านิยมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายกับนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
- ⁶⁹ อริยะ ทรงประไพ. รายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา – สำหรับชุมชนปากคลองวัดประดู่ จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3 การศึกษาข้อมูล

“การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกตอนล่าง” เป็นการวิจัยจากการศึกษาสำรวจข้อมูลหลักฐานที่ปรากฏบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่อะหว่างบางปลาสร้อย (ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี) จนถึงบ้านกร่ำ (ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง) ด้วยการพิจารณาเนื้อความจากคำกลอนในนิราศที่มีการระบุถึงสารัตถะเกี่ยวกับชื่อบ้านนามเมืองเป็นหลักและเป็นส่วนเกี่ยวเนื่องตามข้อ 6 วิธีดำเนินการวิจัยและสภาพที่ทำการทดลองเก็บข้อมูลหน้า 6 ของข้อเสนอโครงการทรัพยากรทางโบราณคดีและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยการกำหนดไว้ดังต่อไปนี้

จังหวัดชลบุรี

1. อำเภอเมืองชลบุรี

1.1 บางปลาสร้อย คือ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี

1.2 หนองมน คือ ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี

2. อำเภอศรีราชา

2.1 บางพระ คือ ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี

2.2 ศรีมหาราชา คือ ตำบลสุรศักดิ์ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี

3. อำเภอบางละมุง

3.1 บ้านบางละมุง คือ ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

3.2 นาเกลือ คือ ตำบลนาเกลือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

จังหวัดระยอง

1. อำเภอบ้านค่าย

1.1 บ้านเก่า คือ ตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

2. อำเภอเมืองระยอง

2.1 บ้านนาตาขวัญ คือ ตำบลนาตาขวัญ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

2.2 บ้านแลง คือ ตำบลบ้านแลง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

2.3 บ้านตะพง คือ ตำบลตะพง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

2.4 อ่าวสมุทร คือ ตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

2.5 บ้านแกลง คือ ตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

3. อำเภอแกลง

3.1 บ้านกร่ำ คือ ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

การศึกษาสำรวจบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ เริ่มต้นจากพื้นที่ที่มีเขตต่อเนื่องหรือรอยต่อก่อนเพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงโดยรวมของสารัตถะให้มีแง่มุมที่กว้างและลงลึกในทุกมิติ เช่นพื้นที่บริเวณบางปะกง (เดิมชื่อบางมังกง) คือที่ปากตะครองและล่องตามแม่น้ำบางปะกงมาเลียวกองกระเพาะหมูเลียวหนึ่งก็ถึงบ้านบางมังกง (ชื่อในนิราศ) พอเลยไปหน่อยก็จะออกปากแม่น้ำ ระยะทางจากปากตะครองถึงปากแม่น้ำประมาณ 15 กิโลเมตรก่อนออกทะเล เนื้อความจากคำกลอนในนิราศฯ เขียนถึงพื้นที่บริเวณนี้ไว้ว่า

“ถึงหย่อมย่านบ้านบางมังกงนั้น	ดูเรียงรันเรือนเรียบชลาสินธุ์
แต่ล้วนบ้านตากปลาริมวาริน	เหม็นแต่กลิ่นเน่าอบตลบไป
เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ๊กอยู่เชิงแซ่	ปุ่นทะก้งองค์แก่ข้างเพศไสย
เกลเฮี้ยเคยข้ามคงกาลย	ช่วยคุ้มภัยปากอ่าวเถิดเจ้านาย
พอพื้นบ้านลานแลดูปากช่อง	เห็นทิวท้องสมุทรไทยน่าใจหาย
แลทะเลเลื่อนลาดล้วนหาดทราย	ทั้งสามนายจัดแจงโจงกระเบน
สักประเดี้ยวเหลือวดูคำพูเอน	ยอดระเนนนาบน้ำอยู่รำไร
ป่าแสมแลเห็นอยู่ริ้วริ้ว	ให้หวิวหวิวบับอุทัยไหว
จะหลบหลีกเข้าฝั่งก็ยังไกล	คลื่นก็ใหญ่โยนเรือเหลือกำลัง
สงสารแสงแข็งข้อจนขาสั่น	เห็นเรือหันโกรธบ่นเอาคนหลัง
น้ำจะพัดปัดตีไปสี่ข้าง	แล้วคึดคั่งเงียนยาทำตาแดง” ¹

หรือออกจากปากแม่น้ำบางปะกงเข้าสู่ชายทะเลแล้ว คำกลอนอีกตอนเขียนไว้ว่า

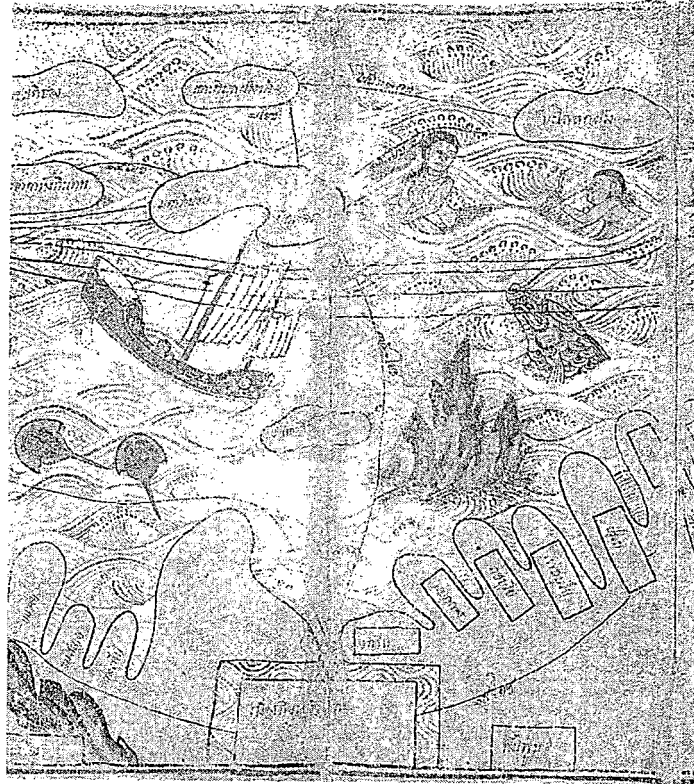
“เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ	คลื่นก็เฝือพุ่มพองคะนองพราย
เห็นจวนจนบนเจ้าเขาคำมุก	จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
พอขาดค้ำน้ำขึ้นทั้งคลื่นคลาย	ทั้งสามนายหน้าขึ้นค้อยเฉื่อยมา”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บ้านบางมังกง

1.2 สภาพทั่วไป การศึกษาสำรวจพื้นที่บ้านบางมังกง² หรือบางปะกงในปัจจุบันพบว่า ตำแหน่งอำเภอบางปะกง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ฝั่งขวาของแม่น้ำบางปะกงอยู่ที่หมู่ที่ 6 ตำบลท่าสะพาน (เดิมที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ศาลการเปรียญวัดคงคาราม ตำบลบางปะกง) ลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำบางปะกงไหลออกสู่อ่าวไทย ผ่านพื้นที่อำเภอบางปะกง 15 กิโลเมตร คลองสำคัญคือคลองสำโรงตั้งต้นที่ตำบลท่าสะพานผ่านบางวัว บางสมัคร บางเกลือไปยังจังหวัดสมุทรปราการสิ้นสุดที่กรุงเทพมหานคร และสองฝั่งแม่น้ำมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญของบางปะกงได้แก่ ป่าแสม ป่าจาก ต้นลำพู และสัตว์น้ำเป็นต้น

อนึ่ง เนื้อความในคำกลอนของสุนทรภู่ยังกล่าวถึงชื่อบ้านนามเมืองอื่น ๆ ได้แก่ “สีซัง” “บางปลาสร้อย” และ “เขาสามมุข” ซึ่งเป็นชื่อและพื้นที่ต่อเนื่องกับบางมังกง หรือบางปะกงอีกด้วย และเป็นจุดหมายที่สุนทรภู่และคณะจะขึ้นฝั่งและเดินทางบนดินเป็นจุดแรก ต่อไปหลังจากก่อนหน้านี้ได้อาศัยเรือแจวมาตามสายน้ำโดยตลอดตั้งแต่หน้าวัดแจ้งหรือวัดอรุณราชวรารามบนแม่น้ำเจ้าพระยา และเลี้ยวซ้ายเข้าคลองสำโรง บางพลี บางบ่อ หัวกระเซ้ จนมาออกแม่น้ำบางปะกงและออกปากอ่าวในที่สุด

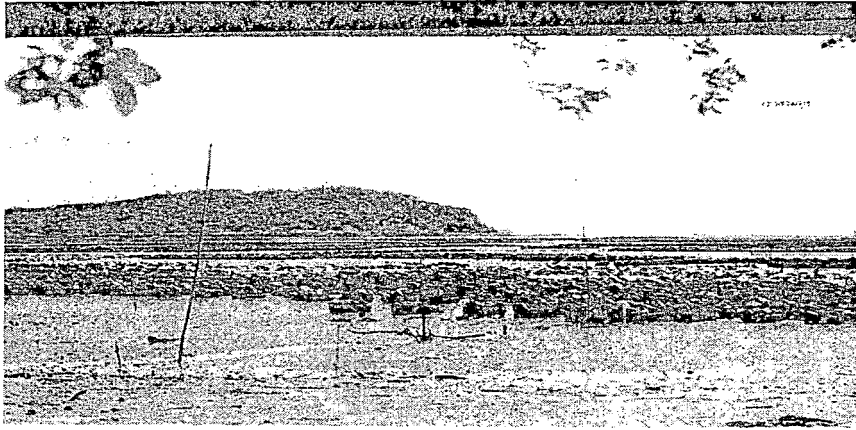

ภาพที่ 11 แผนที่ไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏชื่อเกาะสีซัง
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

“สีซัง” เป็นชื่อปรากฏในนิราศเมืองแกลงขณะเดินทางเรือออกปากแม่น้ำบางปะกง และปรากฏในไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเกาะขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางทะเลตรงกันข้ามกับอำเภอสรีราชา ห่างจากฝั่ง 3 ไมล์ทะเล เกาะแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระบรมราชจักรีวงศ์อยู่ไม่น้อย เป็นที่พักรักษาพระองค์ของเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ และเป็นທີ່ประสูติเจ้าฟ้าเป็นต้น นอกจากนั้นเกาะสีซังยังมีความสำคัญต่อการค้าขายต่างประเทศอีกด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้ก่อสร้างพระราชฐาน ณ เกาะสีซัง พระราชทานนามว่า “จุฑารุชราชฐาน” เมื่อ พ.ศ. 2435

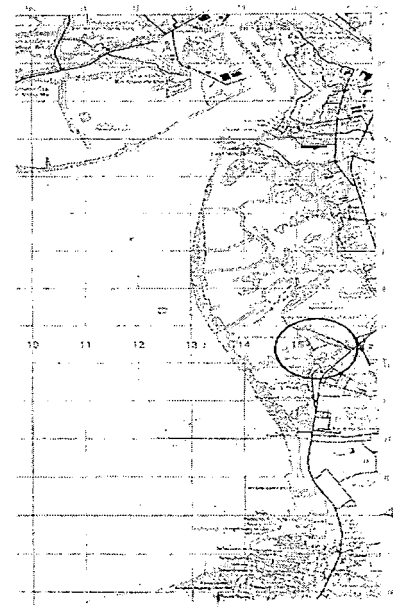
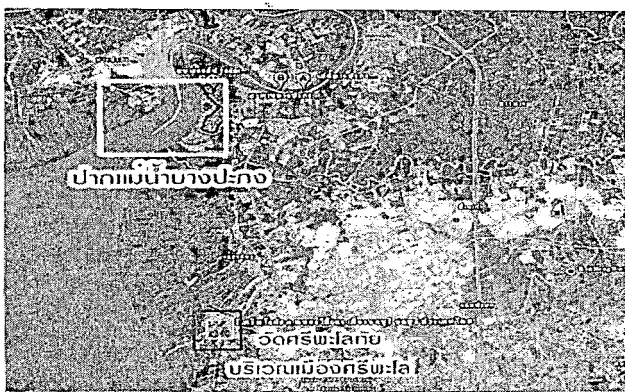
“ที่เกาะสีซังนี้เป็นที่อากาศดี มีภูมิสถาน เป็นที่สบายสมควรจะตั้งพระราชฐานให้มั่นคง เป็นที่ประทับในฤดูร้อน และต่อไปภายหน้า การเจริญขึ้น ที่เกาะนี้จะต้องเป็นที่สำคัญแห่งหนึ่งของสยาม เพราะเป็นท่าเรือใหญ่ได้อาไศรยจอบรับสินค้า พระราชฐานที่เกาะนี้ย่อมจะต้องเป็นพระราชฐานสำคัญแห่งหนึ่ง

เหมือนดังว่าเป็นพระนครที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเจริญพระราชอิริยาบถในฤดูร้อน ไม่เป็นที่ควรรังเกียจอันใดในการที่จะประสูติในการนี้เลย เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประสูติแล้วก็จะพระราชทานนามพระราชฐานนี้ให้ตรงกับพระนามแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ นั้น ให้ปรากฏไว้สืบไป ภายหน้าด้วย³

ภาพที่ 12 ทศนิยมภาพเขาสามมุขฝั่งด้านทิศเหนือ พ.ศ. 2522

“บางปลาสร้อย” และ “เขาสามมุข” หรือสามมุข เป็น 2 ชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏระหว่างเดินทางออกจากปากแม่น้ำบางปะกงเพื่อมุ่งตรงไปยังจุดหมายเพื่อขึ้นฝั่งที่บางปลาสร้อย ซึ่งในรายละเอียดของข้อมูลจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อ ๆ ไปด้วยมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่นั้น โดยตรง

ภาพที่ 13 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณปากแม่น้ำบางปะกง ตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เขตต่อเนื่องจังหวัดชลบุรี

ที่มา : กรมแผนที่ทหารและ Google.

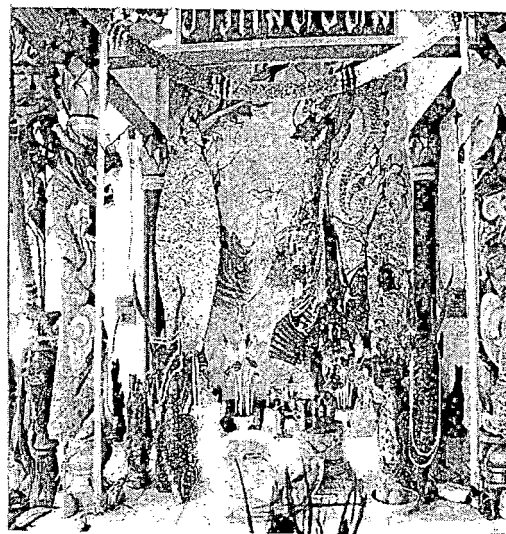
1.3 หลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาสำรวจพื้นที่บนเส้นทางนิราศบริเวณบางปะกง หรือ บางบั้งง ชุมชนบนริมแม่น้ำบางปะกงและใกล้เคียงพบหลักฐานทรัพยากรทางโบราณคดี และธรรมชาติ โดยรวมของสองฟากฝั่งแม่น้ำ

1.3.1 อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ

(1.) อุโบสถเก่าวัดคงคาราม ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีขนาดกว้าง 8.10 เมตร ยาว 18.10 เมตร ชาวบ้านเรียกว่าวัดบน

(2.) เจดีย์เก่าวัดคงคาราม สร้างแบบสมัยอยุธยา 3 องค์ วัดนี้เริ่มสร้างมาตั้งแต่ครั้งใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่เป็นวัดคู่กับตำบลบางปะกงแต่ดั้งเดิมตามหลักฐานศาลาการเปรียญเคยใช้เป็นที่ว่าการอำเภอบางปะกงมาก่อน มีเหตุการณ์น่าสนใจและเป็นประวัติศาสตร์คู่กับวัดนี้คือ ในปี ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับเสวยพระกระยาหารกลางวันที่นี่ และในปี ร.ศ. 181 (พ.ศ. 2455) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จมาแวะประทับเสวยพระกระยาหารกลางวันที่นี่เช่นเดียวกัน⁴

(3.) ศาลเจ้าพ่อสาคร ตั้งอยู่ด้านหลังวัดคงคาราม ตำบลบางปะกง ขนาดของศาลากว้างประมาณ 4 เมตร ยาว 5 เมตร สร้างด้วยไม้หลังคามุงกระเบื้อง ภายในศาลตั้งเจี๊วดไม้ขนาดต่าง ๆ ไว้สำหรับบูชา บนแผ่นเจี๊วดบางแผ่นมีร่องรอยภาพเขียนเทพารักษ์ และภาพพระเข้ประกอบร่วมด้วย และมีปากปลาชานาก หัวพระเข้จำนวนหลายหัวกองไว้ข้าง ๆ คล้ายไว้สำหรับการบูชาพร้อมด้วย

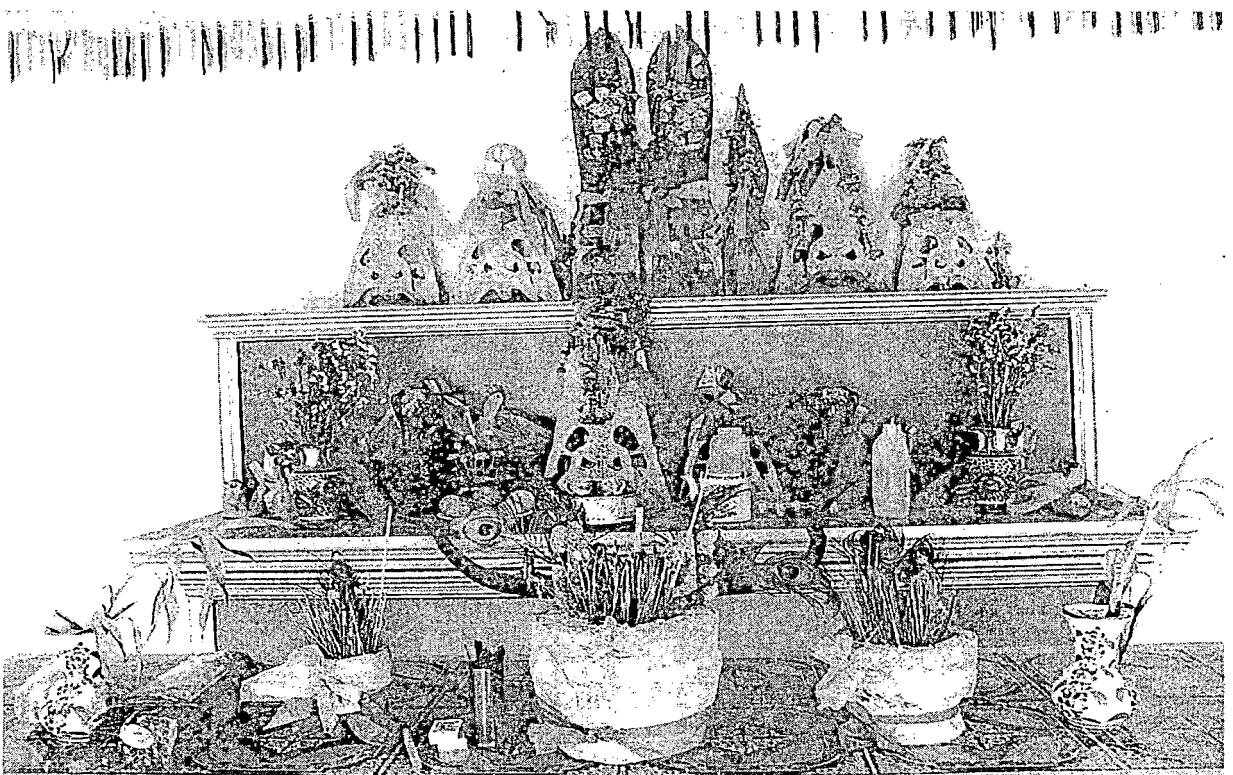
ภาพที่ 14 ศาลเจ้าพ่อสาคร (ซ้าย) เจี๊วดภายในศาลเจ้าแม่ทับทิม (ขวา) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมในพื้นที่บางปะกง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม บางปะกงเป็นชุมชนตั้งอยู่ริม

แม่น้ำบางปะกง จะพบเห็นวิถีชีวิตของผู้คนบางส่วนมีการปลูกบ้านสร้างเรือนริมชายน้ำ มีการประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำ โดยมีทั้งการจับสัตว์น้ำเค็มและสัตว์น้ำจืดบนสายน้ำบางปะกงเส้นนี้ และ कुछคลองหลายเส้นที่แยกเข้าไปในแผ่นดิน บริเวณวัดคงคารามและฝั่งตรงกันข้าม (ตำบลท่าข้าม) ยังพบการทำประมงการจับปลา การตกปลาหมึกและการต่อเรือขนาดต่าง ๆ

อนึ่งในช่วงเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม ของทุกปีจะมีปลาโลมาว่ายเวียนเข้ามาหาอาหารในบริเวณปากน้ำบางปะกงจำนวนมาก ดังนั้นจึงมีชาวบ้านได้จัดเรือท่องเที่ยวชมปลาโลมาวิถีริมน้ำและธรรมชาติสองฝากฝั่งซึ่งยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่โดยเฉพาะป่าแสม ลำพู ป่าจาก ตั้งแต่บริเวณบางปะกงเลยขึ้นไปออกปากแม่น้ำ ปากคลอง คลองตำรุ จนถึงบริเวณศรีฟโล^๖ และบางทรายของจังหวัดชลบุรี

นอกจากนั้นจากการสำรวจยังพบศาลเจ้าขนาดใหญ่ขนาดเล็กตั้งอยู่สองฝากฝั่งแม่น้ำบางปะกงจำนวนมาก เช่น ฝั่งตำบลท่าข้ามพบศาลเจ้าแม่ทับทิมขนาดใหญ่ และศาลเจ้าพ่อแขนหลาย ตำบลท่าข้าม ศาลบ้านคลองยายเม้ย ตำบลบางปะกง มีขนาดเล็กภายในศาลมีการตั้งเจี๊วดแผ่นไม้กระดานรูปคล้ายใบเสมา จำนวนหลายแผ่นไว้บูชา มีภาพเทพารักษ์ และภาพคล้ายคนสามัญเขียนลงไว้บนแผ่นเจี๊วด บางรูปข้างล่างมีเขียนเป็นภาพจรเข้และหรือภาพสัตว์ต่าง ๆ ประกอบไว้ด้วย

ภาพที่ 15 เจี๊วดขนาดและรูปร่างต่าง ๆ ภายในศาลเจ้าพ่อแขนหลาย ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง มีปรากฏอยู่ทั่วไปในบริเวณนี้และใกล้เคียง

หลังออกจากปากแม่น้ำบางปะกงสามารถเดินทางเรียบเรามาตามชายฝั่งผ่านบ้านคลองตำหรุ
คลองบ้านเก่า บ้านศรีพโล บางทราย และบางปลาสร้อย ณ บางปลาสร้อย สุนทรภูได้เขียนบรรยายไว้
หลายบทว่า

“หยุดตะพานย่านกลางบางปลาสร้อย
นายแสวงหายคลายโทโสที่โกรธา
แล้วหุงหาอาหารสำราญขึ้น
ฟังเสียงคลื่นครื้นครั่นสนั่นไป

พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างหรรษา
ชกักัญชานั่งกริมยืมละไม
จนเที่ยงคืนขึ้นศาลาได้อาศัย
คูมิดในเมฆานภาภางค์”

หรือเนื้อความอีกตอนหนึ่ง

“แลทะเลแล้วก็ให้อาลัยนุช
จนอุทัยไตรตรัสจรัสตา
คูเรือแพตะละลำล้วนโปะโหละ
บ้างลุลยเลนล้วงปุกุไซเซ
อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน
คูแคว่คด่องล่องแฉลบลอย
อันพวกเขาชาวประมงไม่โย่งหยิบ
จะได้กินข้าวเข้าที่ราวเพล

ไม่สร้างสุคโศกลิ่นถวิลหา
เห็นเคหาเรียงรายริมชายทะเล
พวกแจ็กจีนกินโต๊ะเสียงโหลหล
สมคะเนใส่ช่องที่ววมองคอย
ถีบกระดานถือตะกร้าเที่ยวหาหอย
เอาขาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน
ล้วนดินถีบปากกัดขัดเขมร
ดูจัดเจนโอดโพนในโคลนตม”

หรือ

“จึงมั่งคั่งตั้งบ้านในการบาป
จะปลูกเรือนก็มีได้ใส่ปิ่นลม

แต่ต้องสาปเคหาให้สาสม
ใครขึ้นทำก็ระทมด้วยเพลิงถาม”

หรือ

“พลางรำพึงถึงทางที่กลางเดือน
มีมิตรชายทำย่านเป็นบ้านไทย

จึงคล้อยเคลื่อนนาวาเข้าอาศัย
สำนักในเคหาขุนจำเมือง”

หรือขณะเที่ยวชมตลาดที่บางปลาสร้อยเขียนไว้ว่า

“ซึ่งตายขึ้นฝืนฤทัยให้ประเทือง
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรัง
ดูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง
ชายหอยแครงแมงกู่กับปูม้า
พวกแจ็กจีนสินค้าเอามาวาง

เที่ยวชำเลื่องแลชมตลาดเรียง
บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลิ้งแก๊งเป็นอย่างกลาง
หมึกแมงดาหอยคองรองกระถาง
มะเขือคางพะเผือกผักกาดคอง

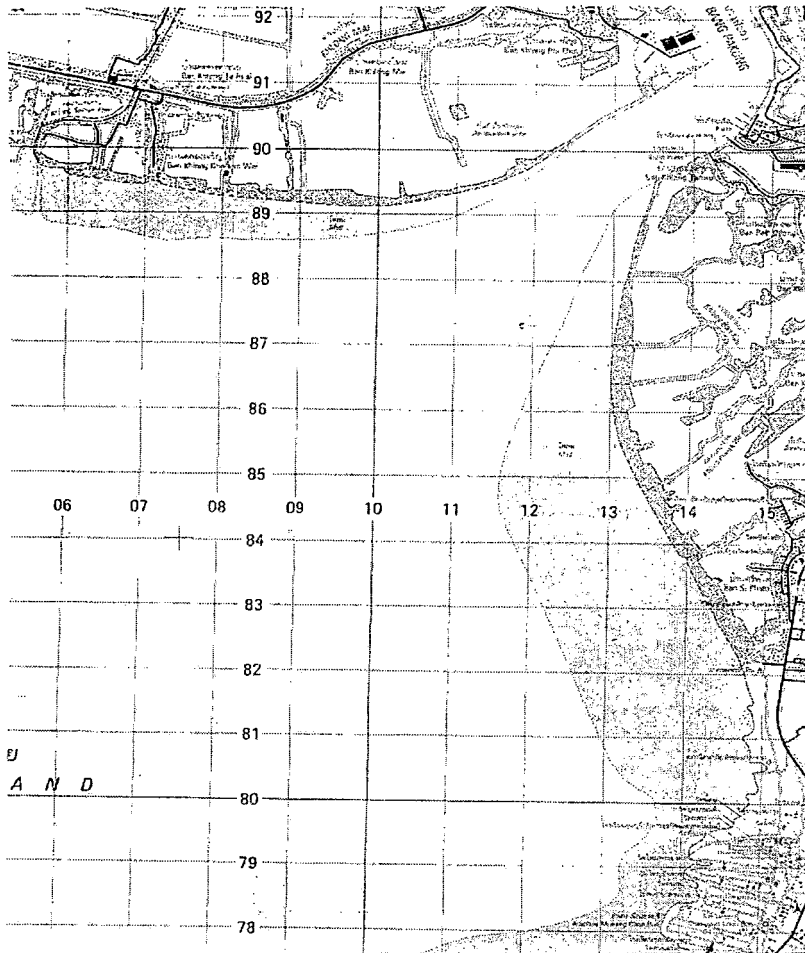
ที่ขายผ้าหน้าถังก็เปิดโดง
 สักยี่สิบหีบออกเป็นกอบกอง

ล้วนเบียดไปหญิงชายมาจ่ายของ
 พี่เที่ยวท่องทัศนงานสายัณฑ์”

หรือเนื้อความในนิราศตอนคืนสุดท้ายขณะพักที่บางปลาสร้อยเขียนไว้ว่า

“แต่แรมค้ำบางปลาสร้อยได้สามวัน

ก็ชวนกันเลยลาขุนจำเมือง”

ภาพที่ 16 แผนที่แสดงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำบางปะกงลงมาบริเวณเมืองศรีฟโล และบางปลาสร้อย
 จังหวัดชลบุรี

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

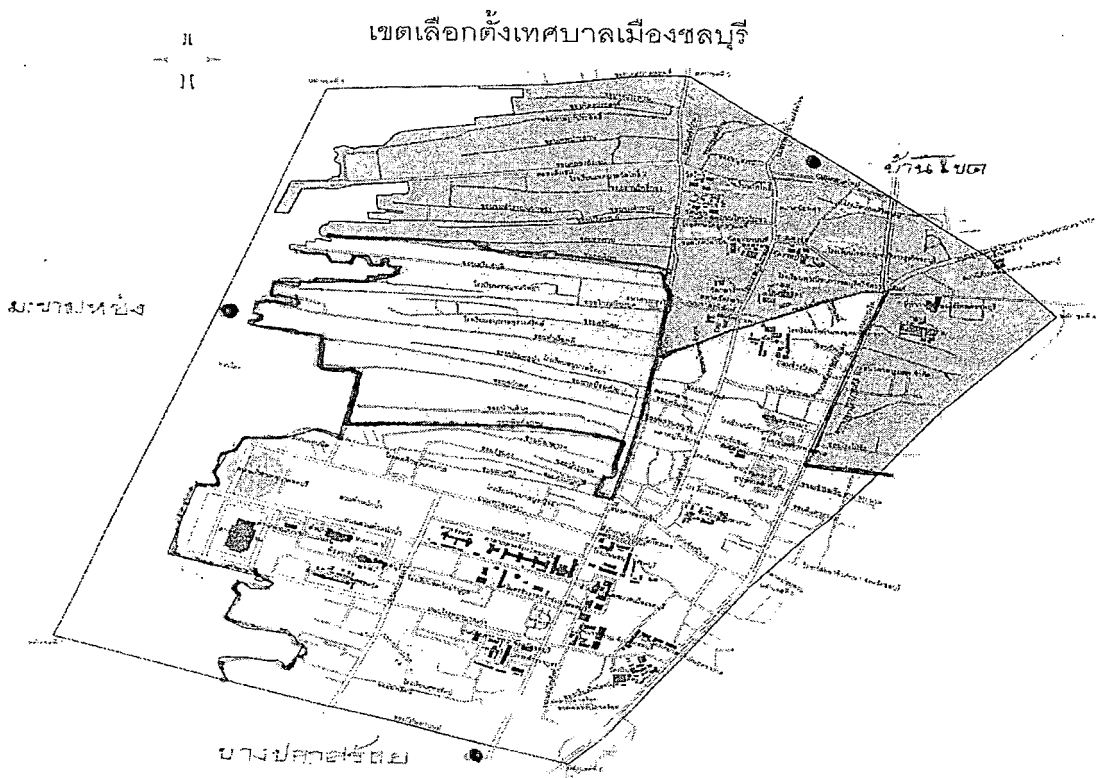
1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บางปลาสร้อย

1.2 สภาพทั่วไป “บางปลาสร้อย” เป็นชุมชนตั้งอยู่ริมทะเลในเขตจังหวัดชลบุรี มีชื่อปรากฏ
 ในแผนที่ไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา มี 4 ชุมชนคือ “บางทราย บางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง”
 ชุมชนบางทรายก็คือชุมชนเมืองศรีฟโล เมืองศรีฟโลที่ตั้งเมืองชลบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นขึ้นไป

(พุทธศตวรรษที่ 19) เมื่อเมืองศรีพโลร่วงโรยไปด้วยอำนาจการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์กล่าวคือตะกอนแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกงซัดมาทับถมทำให้บริเวณเมืองศรีพโลซึ่งเคยเป็นทะเลตื้นเงินขึ้น ไม่เหมาะที่จะทำเป็นท่าจอดพักเรือสินค้าเหมือนในอดีต ผังเมืองจึงเคลื่อนลงมาทางใต้มาอยู่ตำบลบางปลาสร้อย (คือตัวเมืองชลบุรีปัจจุบัน) เมื่อประมาณสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางลงมา⁶

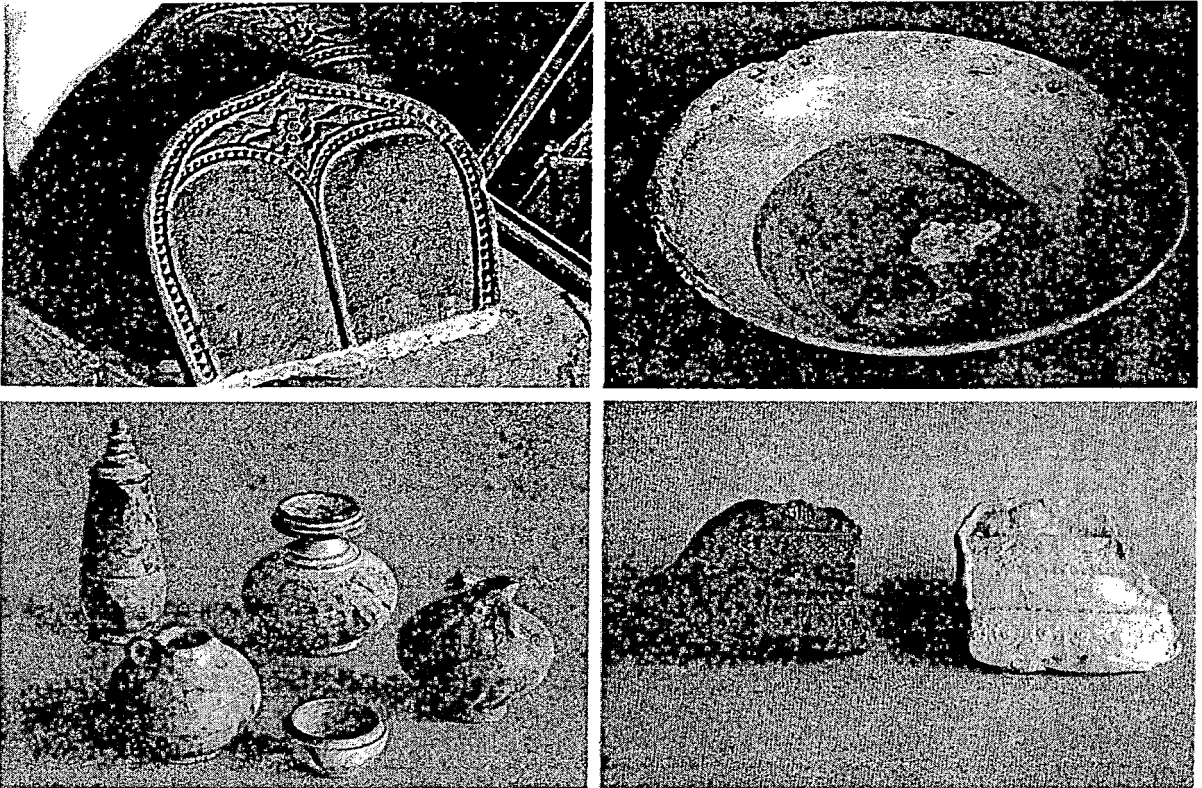
บริเวณเมืองศรีพโลเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมืองชลบุรี มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ฝั่งสนามกีฬาจังหวัดชลบุรี และวัดศรีพโลที่ยังตรงกันข้าม กรณีหลักฐานของเขตเมือง กำแพงเมือง คูเมือง ได้รับการปรับพื้นที่เพื่อไปสร้างถนนสุขุมวิท (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) ภูมิประเทศของที่ตั้งเมืองมีลักษณะสูงต่ำแบบที่ราบเชิงเขาริมฝั่งทะเล ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 700 เมตร จากหลักฐานผังเมืองศรีพโลเป็นรูปสี่เหลี่ยม เคยมีกำแพงดินสูงจากพื้น 3 เมตร โดยรอบ ไม่มีคูน้ำเพราะตั้งอยู่บนที่สูง กำแพงนี้ถูกทำลายไปเมื่อมีการสร้างถนนสุขุมวิท⁷

ภาพที่ 17 แผนที่แสดงเขตผังเมืองชลบุรี ได้แก่ บางปลาสร้อย มะขามหย่ง และบ้านโจด
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

หลักฐานทางโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุค้นพบที่เมืองศรีพโลได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบ และไม้เคลือบ บริเวณตัวเมืองเก่าพบเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบแบบสุโขทัย ปะปนอยู่กับเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนสมัยราชวงศ์หมิง เป็นเคลือบสีน้ำเงินขาว บริเวณวัดศรีพโลพบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก ได้แก่ กระปุก ถ้วยชามเคลือบแบบสุโขทัย ตุ๊กตาเคลือบสมัยสุโขทัย (ตุ๊กตาเสียดบาล) เครื่องประดับ

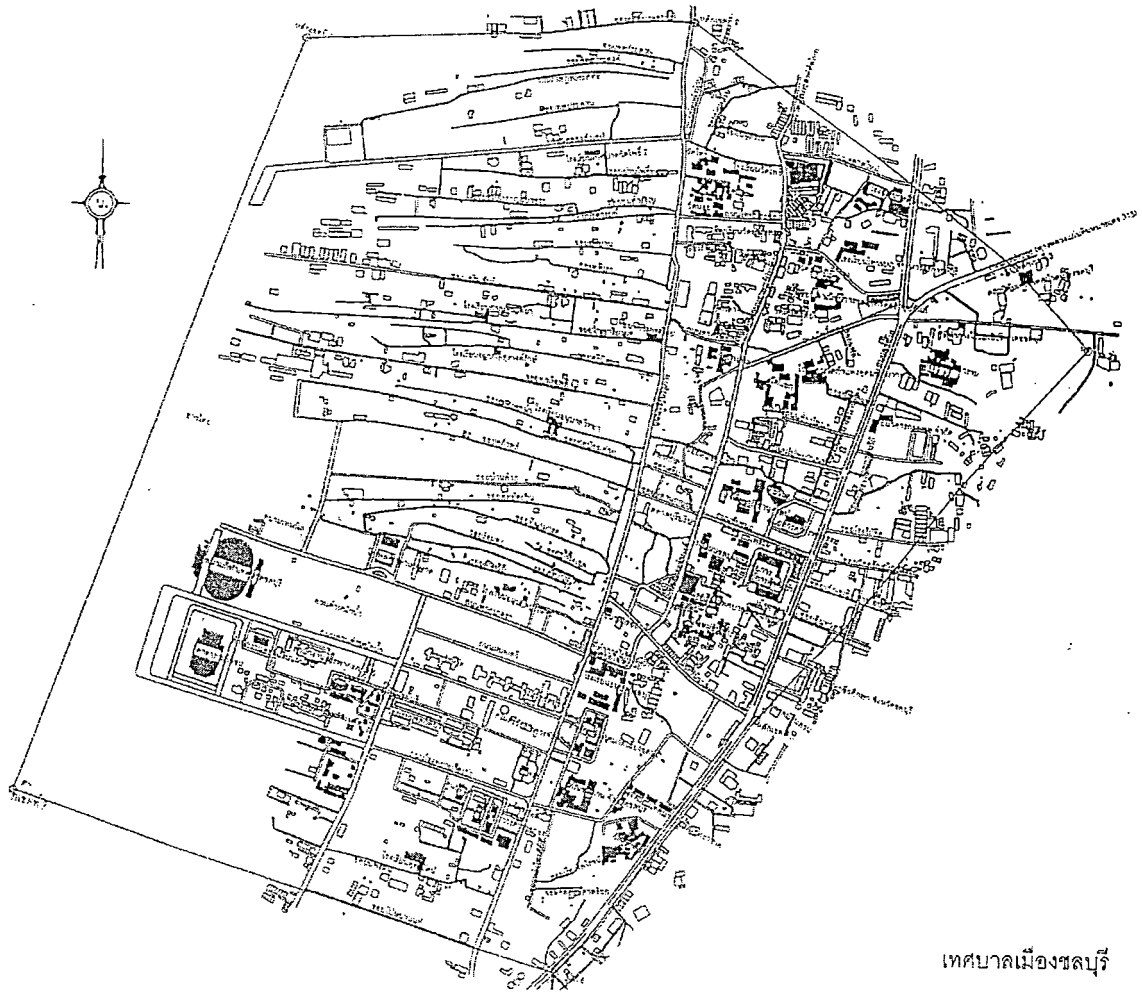
หลังคา กระเบื้องดินเผาเชิงชายทำเป็นรูปเทพพนมอยู่ในซุ้มเรือนแก้วแบบอยุธยา กำไรสำริด แม่พิมพ์
พระพุทธรูปดินเผาแบบอุทอง

ภาพที่ 18 โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ค้นพบจากบริเวณตัวเมืองศรีฟโล มีอายุตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาขึ้นไป
ที่มา : เมืองโบราณปีที่ 5 เล่มที่ 3 กุมภาพันธ์ - มีนาคม 2552.

ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 หรือถนนสุขุมวิทจากศรีฟโลมาจะผ่านวัดเขาบางทรายทางด้าน
ซ้ายมือ และตรงไปจนถึงสี่แยกบ้านบึงเลี้ยวขวาไปตามถนนอัครนิวัตผ่านท่าเกวียนและตรงไปเข้า
ถนนวชิรปราการบริเวณแถบนี้ทั้งหมดคือ “บางปลาสร้อย” คนจีนเรียก “มั่งกระสวย” ถนนวชิรปราการ
เริ่มต้นทางทิศเหนือตั้งแต่ศาลเจ้าพ่อสาคร ตรงลงมาทางทิศใต้โดยผ่านศาลเจ้าแก้วผ่านเชิงสะพานหัวค้าย
เชิงสะพานแดง (ดูกำแพง) ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และผ่านหน้าที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ไปจนถึงโบสถ์วัด
สวนตาล หลังจากโบสถ์ผ่านคลองบางปลาสร้อยไปยังตำบลห้วยกระปิตรงไปเข้าหนองมนเลี้ยวขวาเข้าอ่าง
ศิลา

ถนนสายวชิรปราการมีห้องแถว 2 ข้างทางติดต่อกันตั้งแต่ศาลเจ้าพ่อสาครลงมาถึงเทศบาลเมือง
ชลบุรีที่ตลาดบุรีบริบาล “ตลาดล่าง” ตลาดพระคลังว่า “ตลาดบน” และเลยไปรษณีย์โทรเลขลงมาทางใต้มี
ที่ทำการของเทศบาล (ศาลากลางเก่า) ห้องสมุดของจังหวัด (ศาลจังหวัดเก่า) ฝั่งตรงข้ามมีบ้านพักของ
ภุรร์ักษ์บดี (จวน)

ภาพที่ 19 แผนที่แสดงเขตบางปลาสร้อยและใกล้เคียง
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

จากถนนวชิรปราการตัดผ่านถนนพรหมาศจะตรงไปถึงถนนเจตจำนงฝั่งตะวันออกมีวัดใหญ่ อินทารามและวัดต้นสนตั้งอยู่เลยขึ้นไป ทางทิศใต้ของถนนฝั่งตะวันออกจะผ่านวัดกำแพง วัดกลาง และ วัดเครือวัลย์ตามลำดับ ส่วนฝั่งตะวันตกของถนนวชิรปราการจากที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขขึ้นไปทางทิศเหนือมีเรือนแถวที่สร้างด้วยไม้และคอนกรีตเรียงเป็นแถวยาว ระหว่างเรือนแถวมีซอยเล็กใหญ่ตัดเข้าไป ภายในชุมชนด้านหลังเรือนแถว (ห้องแถว) มีชื่อเรียกอย่างสอดคล้องต่าง ๆ กันได้แก่ ๑ ซอยลาดวิถี ซอย ศรีบุญญิตี ซอยรัฐผดุง ซอยบำรุงเขต ซอยทิวามารค (สะพานยาว) ซอยทิพย์สถาน ซอยบ้านลำพู (สะพานต้นลำพู) ซอยคูกำพล (สะพานแดง) ซอยกลป้อมค่าย ซอยบายนำพล ซอยท่าเรือพลี (สะพานศาลเจ้า) ซอยศรีนิม (สะพานแก่ง) ซอยเกรียงไกรบุค (สะพานคู่) ซอยเสริมสันติ (สะพานหลวง) เป็นต้น ซึ่งชื่อบางซอยมีการเขียนชื่อเดิมกำกับไว้ด้วยเช่น ทิวามารค เดิมชื่อ สะพานยาว หรือกลป้อมค่าย เดิมชื่อ

สะพานหัวค่าย เป็นต้น เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของพื้นที่แถบชายทะเลบางปลาสร้อย ได้กระจ่างขึ้น

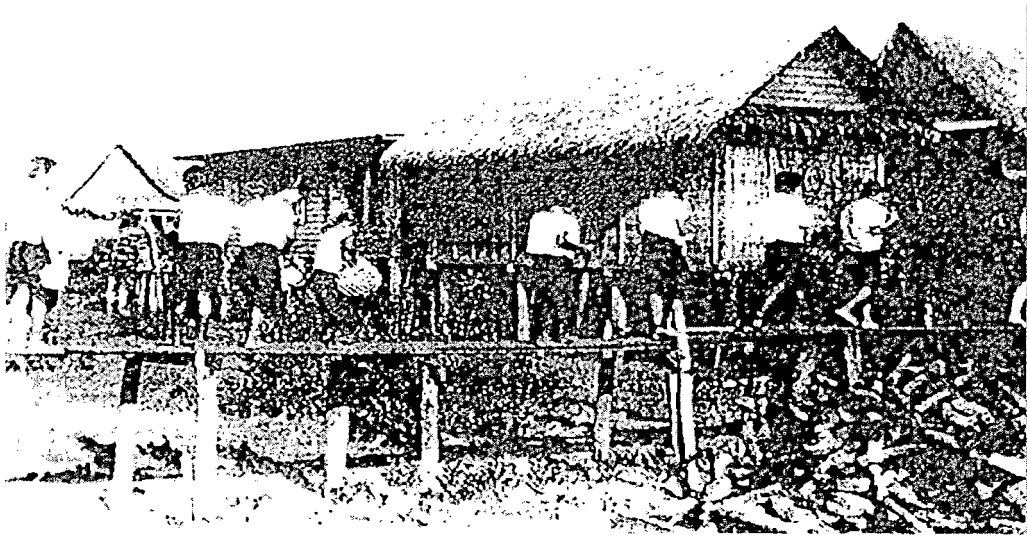
เมื่อศึกษาวิเคราะห์ชื่อเรียกสะพานเดิมมีการตั้งชื่อ 1. เรียกตามคนที่อาศัยอยู่ในสะพานนั้น เช่น สะพานคุณย่า (ป๋ายนำพล) สะพานนายจ้านงค์ จันทริยะ (จันทรสถิตย์) สะพานบ้านจีน (ตำราญราษฎร์) ฯลฯ 2. ชื่อสถานที่เช่น สะพานหัวค่าย (กลป้อมค่าย) สะพานเก้ง (ศรีนิยม) ฯลฯ 3. ชื่อตามลักษณะพิเศษเช่น สะพานคู่ (ไกรเกรียงยุค) สะพานยาว (ที่ฆามารค) ฯลฯ

ในคำกลอนนิราศเมืองแกลงเมื่อสุนทรภู่เดินทางเรือมาถึงบางปลาสร้อยมีความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า
 “หยุดตะพานย่านกลางบางปลาสร้อย
 พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างहरษา”

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

“จนอุทัยไตรตรัสจรัสตา เห็นเคหาเรียงรายริมชายทะเล
 ดูเรือแพแต่ละลำล้วน โปะโหละ พวกแจ็กจิ้นกิน โຕะเสียงโหลเหล”

อนึ่งที่มาเดิมเมืองปลาสร้อย มีลักษณะแปลกแตกต่างจากตัวเมืองชายทะเลอื่นๆ อยู่อย่างหนึ่งคือ เมืองอื่นนั้นบ้านเรือนสร้างอยู่บนฝั่งแทบทั้งสิ้น แต่บางปลาสร้อยบ้านเรือนส่วนใหญ่สร้างอยู่ในทะเลเมื่อก่อนยังไม่มีทางหลวงสายสุขุมวิท (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) ผ่านมา ได้ลองคำนวณโดยคิดเอาบ้านเรือนที่อยู่ในเขตตัวเมืองรวมกันแล้วแบ่งเป็น 7 ส่วน ปรากฏว่ามีบ้านเรือนที่อยู่ในทะเลถึง 5 ส่วน ปลูกอยู่บนฝั่งเพียง 2 ส่วนเท่านั้น เหตุผลที่เมืองบางปลาสร้อยสร้างบ้านเรือนในทะเลดังนี้

ภาพที่ 20 เรือนปลูกสร้างในทะเลของชาวบางปลาสร้อยและใกล้เคียง พิจารณาจากการแต่งกายประมาณ
 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ลงมา
 ที่มา : ศาลากลางจังหวัดชลบุรี

ประการแรก ถนนวิจิตรปราการซึ่งเป็นถนนสายสำคัญและสายเดียวของเมืองชลฯ สร้างอยู่ตามแนวฝั่งทะเล และเมื่อแรกสร้างนั้นอยู่ชิดฝั่งมากขณะเวลาน้ำทะเลขึ้นสูงจะมีระดับน้ำถึงหลังห้องแถวด้านทะเลทีเดียว ยังมีสิ่งที่เป็นเช่นนั้นอยู่คือ เซึ่งสะพานท่าเรือพลีมีศาลเจ้าของชาวจีนอยู่ศาลหนึ่ง (ศาลเดิม) ด้านหลังของศาลนี้อยู่ติดถนนด้านตะวันตก ด้านหน้าของศาลหันออกทะเล ชาวพื้นเมืองเรียกศาลนี้ว่า “ศาลเจ้าดินทะเล”

ประการที่สอง ในสมัยนั้นยังไม่มีถนนหนทางติดต่อกับต่างจังหวัดจำเป็นต้องใช้เรือเดินทะเลขนาดใหญ่ และเล็กสำหรับติดต่อการค้าขายกับจังหวัดต่าง ๆ ทั่วไป แม้การติดต่อค้าขายในเขตจังหวัดเดียวกันก็ต้องใช้เรือเป็นพาหนะ เช่นติดต่อกับตำบลอ่างศิลา บางแสน บางพระ ศรีราชา บางละมุง นาเกลือ สัตหีบ หรือบางปะกง เหล่านี้ต้องใช้เรือเป็นส่วนใหญ่วิ่งไปมาถึงกันเป็นประจำทุกวัน (เดิมบางปะกงเป็นเขตของจังหวัดชลบุรี) เมื่อเป็นดังนี้จึงเห็นได้ว่า เมื่อคิดรวมจำนวนเรือต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับการติดต่อค้าขายและรวมกับเรือที่ใช้ในการประมงชนิดต่าง ๆ เข้าด้วยกันแล้วจะเป็นจำนวนเรือมากมาย ถ้าคิดถึงคนประจำเรือจะมีจำนวนคนอีกหลายเท่า เมื่อมีเรือไว้สำหรับใช้มาก ๆ เช่นนี้ จึงเกิดความจำเป็นต้องสร้างสะพานยื่นออกไปจากฝั่งให้เรือมีที่จอด ให้เหมาะสม

ประการที่สาม แต่ก่อนที่ชายทะเลเป็นที่ว่างเปล่าไม่มีผู้ใดหวงแหน ถ้าใครอยากจะทำปลุกบ้านอยู่ก็สร้างสะพานยื่นออกไปในเลนได้ บนเนื้อที่สองข้างสะพานสำหรับปลุกบ้านเรือนโดยไม่ต้องจ่ายเงินซื้อเมื่อปลุกบ้านอยู่อาศัยแล้วก็มีที่ข้างบ้านสำหรับจอดเรือของตนด้วย ไม่ต้องใช้คนมาเฝ้า และถ้ามีใครอยากจะทำบ้านต่อออกไปอีก ผู้สร้างสะพานขึ้นก่อนก็มีใจเอื้อเฟื้ออนุญาตให้สร้างสะพานต่อจากเดิมออกไปได้เสมอ ประกอบกับด้วยเวลานั้น ป่าไม้ยังไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก เสาและไม้จึงมีราคาถูกหาซื้อได้ง่าย เมื่อนำเสาและไม้มาถึงฝั่งแล้วก็รอเวลาน้ำขึ้นจึงผูกมัดให้ลอยน้ำ แล้วนำไปยังที่ต้องการใช้ต่อมาก็มีเรือบรรทุกเสาและไม้กระดานมาจำหน่ายอยู่เสมอ ดังนั้นผู้เป็นนายทุนก็ตีผู้รับจ้างก็ดี ซึ่งมีอาชีพเกี่ยวกับด้านทะเล หรือแม้แต่ผู้ที่มีอาชีพอิสระก็มีสร้างบ้านอยู่ในทะเล^๘

เมื่อราว พ.ศ. 2476 หลวงบำรุงราชนิคม (สุญ สิงคาลวณิช) ได้พูดปรารภแก่บรรดาญาติและผู้ชอบพอกันว่า สะพานจีน (สำราญราษฎร์) ซึ่งคุณยาย (จัน สืบสงวน) ได้ทำการซ่อมใหญ่คือ เปลี่ยนเสาและกระดานใหม่หมดเมื่อครั้งสุดท้ายจนถึงบัดนี้ก็เป็นเวลาานานจนกระดานกร่อนลงมาก เวลานี้ไม้กระดานมีราคาสูงกว่าแต่ก่อนมากส่วนราคาดูปูนซีเมนต์ที่ทำขึ้นได้เองในประเทศไทยราคาย่อมเยาลงแล้ว และเวลานี้เมืองชลฯ มีรถลาก (เรียกกันว่า รถแจ็ก) รับจ้างอยู่ทั่วไป รถสามล้อ (ชนิดพ่วงข้าง) ก็มี ดังนั้น ถ้าจะเอาเงินที่ใช้ซ่อมสะพานมาทำถนนขึ้นแทนก็จะเพิ่มความสะดวกสบายขึ้นอีกหลายประการเป็นต้นว่า คนชราเดินไปมาก็ไม่กลัวตกสะพาน หรือเมื่อเดินไปไหนไกลไม่ไหวก็สามารถที่จะจ้างสามล้อหรือรถลากให้พาไปส่งยังที่ต้องการได้ และนับแต่นั้นมาหลวงบำรุงฯ ก็ได้บริจาคเงินส่วนตัวซื้อทรายและปูนซีเมนต์มากองไว้ และให้คนงานประจำบ้านก่อหินเป็นรูปเชื่อมกับมันเป็นแนวไปสองข้างสะพานเมื่อก่อได้ยาวพอสมควรก็ซื้อดินมาเตรียมไว้ และจัดการรื้อสะพานออก นำดินมาถมลงแปลงรูปเป็นถนน ดังนั้นเมื่อ พ.ศ. 2483 จึงสร้างลงไปได้หลายร้อยจนถึงสะพานเชื่อมระหว่างสะพานสำราญราษฎร์กับสะพานบ้ายพลน้ำซึ่งการ

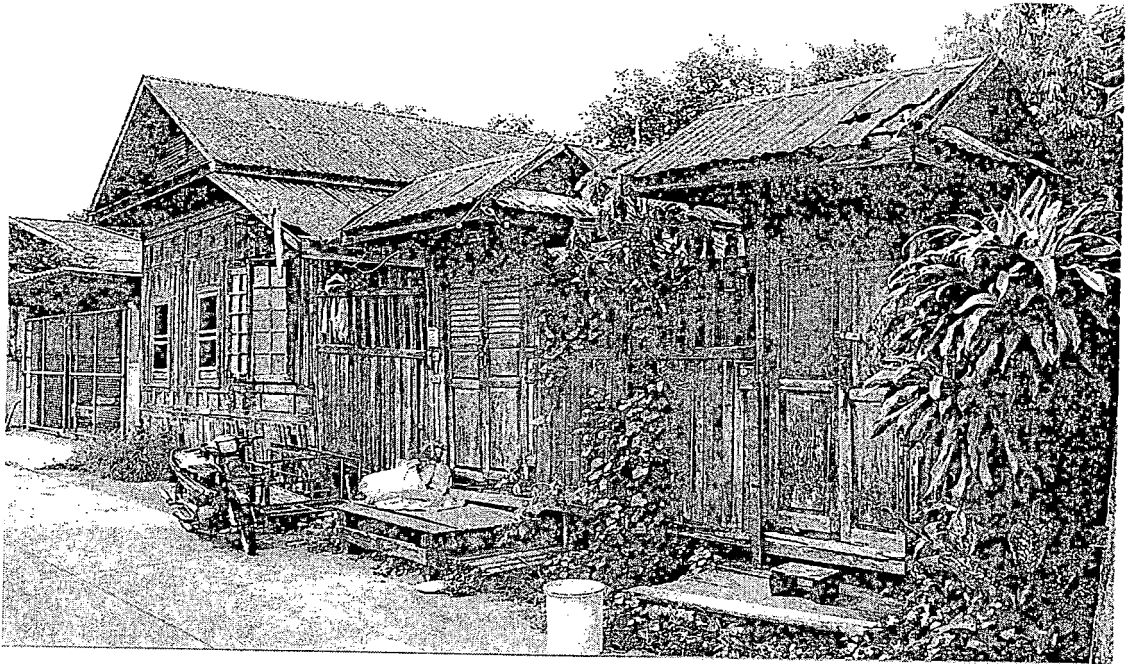
สร้างถนนขึ้นแทนสะพานนี้ นับว่าหลวงบำรุงฯ ได้สร้างขึ้นที่สะพานสำราญราษฎร์เป็นสายแรกมีความกว้างเพียง 2.20 เมตร โดยมุ่งประสงค์ให้รถลาก หรือรถสามล้อลงได้สะดวก และได้ทำที่ให้สร้างสำหรับรถหลักกันไว้เป็นระยะ ๆ ¹⁰

สะพานหลวง 2492

ภาพที่ 21 เรือนปลูกสร้างในทะเล (ซ้าย) และการสัญจรของผู้คนในสะพานหลวงพ.ศ. 2492 (ขวา) ซอยด้านหลังถนนวชิรปราการระหว่างซอยที่สามารคกับทิพย์สถาน ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2553 (ล่าง)
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี และสมพล พงศ์ไทย

ภาพที่ 22 เรือนไทยท้องถิ่นบนสะพานยาว (ที่จามารค) เดิมถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2553

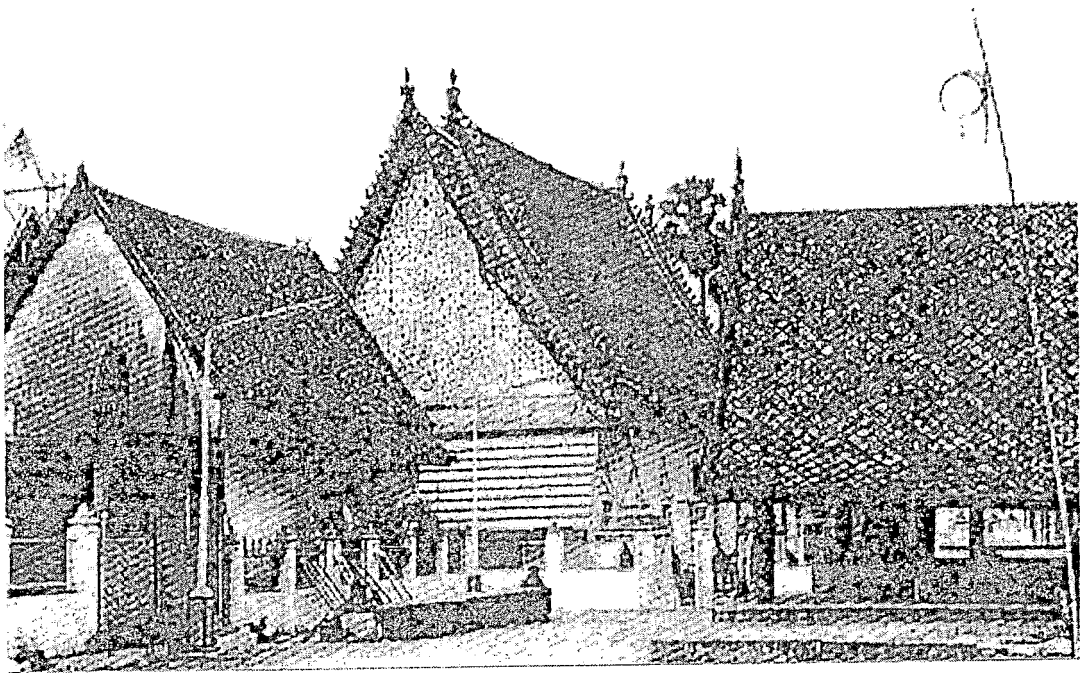
การศึกษาสำรวจซอยหรือสะพานเดิมในเขตตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียงโดยเริ่มต้นจากซอยทางใต้ขึ้นไปทางเหนือ คือจากซอยที่จามารค” หรือ “สะพานยาว” เดิมเป็นสถานที่ตั้งของศาลหลักเมืองจังหวัดชลบุรี ซอย “เสริมสันติ” หรือ “สะพานหลวง” เดิม ในเขตตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี และเป็นสถานที่ตั้งศาลเจ้าพ่อสาครบริเวณปากซอยอีกด้วย การศึกษาสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีภายในซอยต่าง ๆ เป็นจำนวนมากได้แก่ อาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิม โรงเรียนประกอบอาชีพชนิดต่าง ๆ ศาลเจ้าไทย-จีน ศาลเทพารักษ์ เรือนแถวร้านค้า และวิถีชีวิตของชาวมุสลิมทางทะเลบริเวณปากซอยและท้ายซอยเป็นต้น ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้ชายน้ำเค็มงอกงามขึ้นอย่างหนาแน่นอาทิบริเวณท้ายซอยที่จามารคต่อเนื่องกับซอยทิพย์สถาน

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาสำรวจพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียงบนถนนวิชรปราการ ภายในซอยหรือสะพานเดิม ถนนพรหมมาศน์ ถนนเจตจำนงค์ ถนนโพธิ์ทอง และถนนสาครพิทักษ์ ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก ได้แก่ วัดอาราม อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องดังนี้

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1.) วัดใหญ่อินทาราม เลขที่ 858 ถนนเจตจำนงค์ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เป็นพระอารามที่เก่าแก่ตามตำนานกล่าวกันว่า “พระนครอินทร์” หรือพระนครอินทาทิราช (สมเด็จพระนครินทรทาทิราช) พระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งพระบรมศรีอยุธยา ได้เสด็จประพาสเมืองชลบุรีโดย

ขบวนพยุหยาตราทางชลมารค เมื่อเสด็จมาแล้วได้พระเนตรเห็นทิวทัศน์อันน่ารื่นรมย์ไปด้วยแมกไม้ชายทะเล วิเวกวังเวง ได้ยินเสียงคลื่นลมในยามราตรีกาล เหมาะแก่การประพุดิพรหมจรรย์ ของพระภิกษุสงฆ์ผู้มุ่งหวังต่อการปฏิบัติเป็นสัถเลง (การขัดเกลาจิตใจ) จึงมีพระราชศรัทธาได้สร้างวัดขึ้นในท้องที่ตำบลบางปลาสร้อยในปัจจุบัน ปีพุทธศักราช 1955 ได้พระราชทานนามพระอารามนี้ว่า “วัดอินทาราม” เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชนามเดิมของพระองค์ว่า “พระนครินทร์” คนสมัยโบราณสมัยนั้นมักเรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดหลวง” บ้าง สมัยต่อมามักจะเรียกกันว่า วัดใหญ่บ้าง แม้ในปัจจุบันนี้ประชาชนชาวเมืองส่วนใหญ่ชอบเรียกกันติดปากจนชินว่า “วัดใหญ่” ทางราชการเรียกชื่อเต็มว่า “วัดใหญ่อินทารามพระอารามหลวง” ¹¹

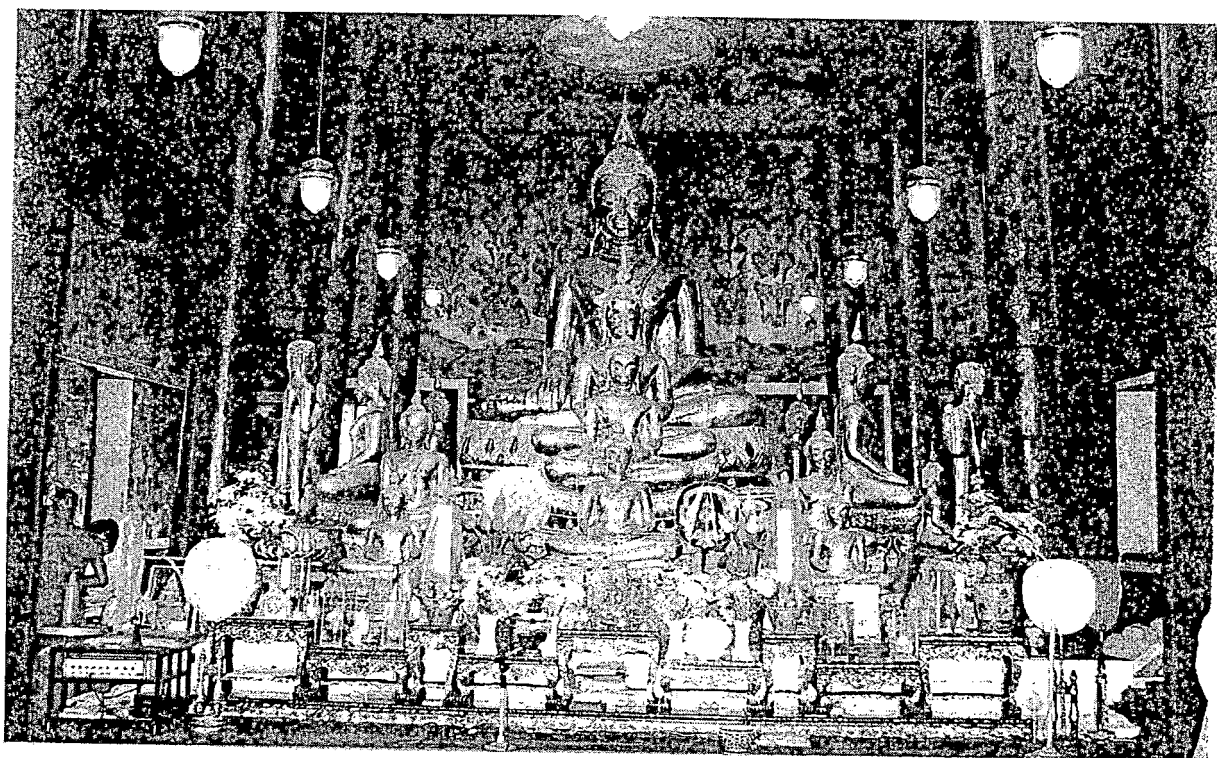

ภาพที่ 23 วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี ปรากฏหลักฐานศาลาโถงและมณฑปเก่า
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

ตามพงศาวดารกล่าวไว้ว่า “วัดใหญ่อินทาราม” เคยเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการได้เสด็จมาพักไพร่พล คราวครั้งเสด็จมาปราบนายทองอยู่น้อย หรือนายทองอยู่นกเล็ก ซึ่งประพุดิตนมิชอบต่อบ้านเมือง ตั้งตนเป็นหัวหน้าโจรและคอยช่วยเหลือพวกโจรที่คอยออกปล้นเรือเดินทะเลระหว่างเขาสามมุขกับเกาะน้อยใหญ่ มีเกาะสี่ซังเป็นต้น และตลอดย่านชายฝั่งภาคตะวันออกจรดสัตหีบ ช่องแสมสาร มีนายบุญเรืองผู้รั้งเมืองบางละมุงเป็นเพื่อนคู่คิด มิตรคู่ใจเข้าร่วมด้วย ก่อตั้งข่มเหงสร้างความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นกับชาวประชาราษฎร์ทั่วไป จนในที่สุดพระเจ้าตากสินได้จับผูกโชติตรวนนำนายทองอยู่ ออกตะเวนประจានรอบเมืองแล้วนำไปประหารชีวิตโดยวิธีจับถ่วงน้ำ (ทะเล) บริเวณอ่างศิลาใกล้เขาสามมุขในปัจจุบันนี้¹²

(1.1) พระอุโบสถ อาคารก่ออิฐถือปูนไปจนถึงหน้าบันขนาดกว้าง 10 เมตร ยาว 21 เมตร จำนวน 7 ห้อง (ไม่รวมพะไล) เครื่องบนเป็นไม้ หลังคาลด 2 ชั้น ชั้นละ 2 ตับ ฐานเป็นปัทม์ ลักษณะเป็นฐานสำเภอย่างที่ยิยมในสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย ด้านสกัดทิศตะวันออกเป็นหลังคาพะไลคลุมลักษณะเป็นโถง แต่ถูกซ่อมด้วยการก่อผนังขึ้นภายหลัง เจาะประตูผนังด้านหน้าและผนังด้านละ 2 ช่อง จากบันทึกของทางวัดทำให้ทราบว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2457 – 2472 มีการซ่อมแซมอาคาร ส่วนปี พ.ศ. 2498 ได้เทพื้นคอนกรีต และปูหินอ่อนทั้งอาคาร เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถก็ได้รับการซ่อมแซมเกือบทั้งหมด¹³

(1.2) พระวิหาร อาคารก่ออิฐถือปูนไปจนถึงหน้าบัน เครื่องบนเป็นไม้หลังคาลด 2 ชั้น ชั้นละ 2 ตับ มีขนาดความกว้างประมาณ 10.29 เมตร ยาว 14.70 เมตร มีช่องหน้าต่างขนาดเล็กราวถึงกลางผนังด้านทิศเหนือ ใต้ และตะวันตกด้านละ 1 ช่อง มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก 1 ช่อง ด้านนอกเขียนลายรดน้ำภาพนาริผล ด้านในเขียนภาพทวารบาลมีลิงแบก ฐานปัทม์ ลักษณะเป็นฐานสำเภแบบเดียวกับพระอุโบสถ

ภาพที่ 24 พระประธานภายในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2552

(1.3) จิตรกรรมฝาผนัง ภายในอุโบสถวัดใหญ่อินทารามผนัง 4 ด้าน มีจิตรกรรมฝาผนัง ตั้งแต่กรอบหน้าต่างด้านล่างขึ้นไปจรดขอบผนังเพดานด้านบนสุด มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ และทศชาติชาดก เช่นเดียวกับภายในพระวิหารมีการเขียนภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ (มารผจญ) อติตพุทธ และ พุทธประวัติ (ทรงแสดงธรรม)¹⁴

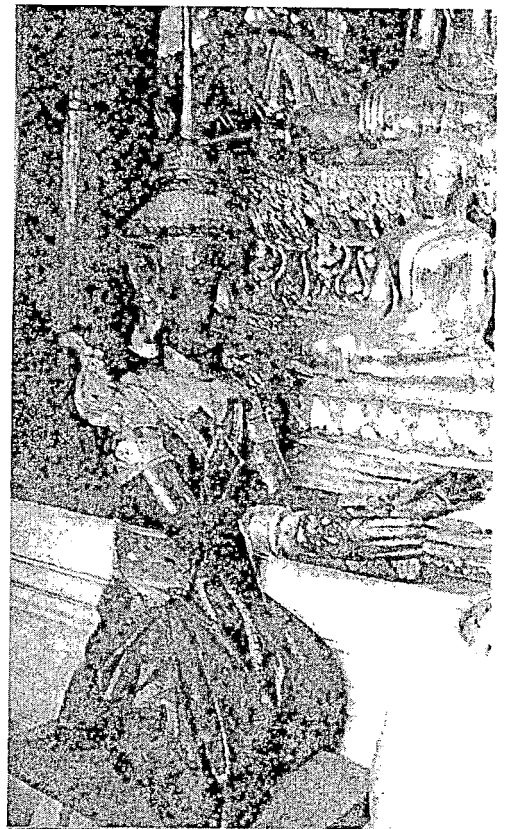
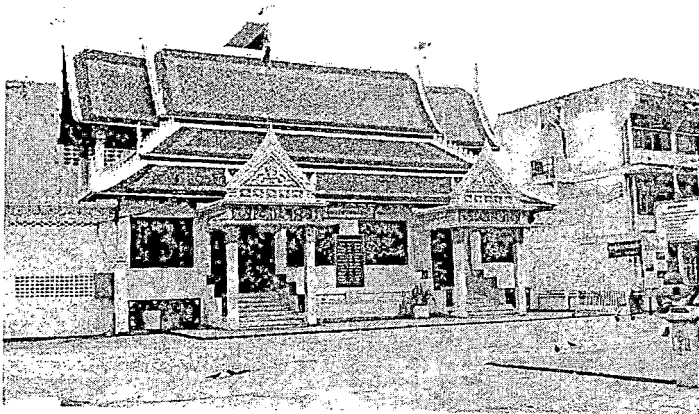
(1.4) พระประธานในพระอุโบสถ 24 องค์ รูปปั้นลงรักปิดทองทุกองค์ ปางมารวิชัยและ ปางสมาธิ หันพระพักตร์ไปตามทิศต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ (ไม่เหมือนวัดหรืออารามอื่น ๆ) ฐานชุกชีขององค์พระทั้ง 24 องค์สร้างแบบไม่ซ้ำกัน

(1.5) หลวงพ่อเฉย¹⁵ ประดิษฐาน ณ ศาลามหาราชเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบ พระมหากษัตริย์ ทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ และพระราชภูษิตาภรณ์เป็นพระพุทธรูปปั้นลงรักปิดทอง นิยมสร้างในสมัยอยุธยา (องค์ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ พระประธานในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ พระนครศรีอยุธยา) กรณีพระทรงเครื่องแบบอยุธยา (หลวงพ่อเฉย) นี้ เดิมเป็นพระพุทธรูปประจำของวัดสมรโกฏบริเวณสถานีขนส่งใกล้ ๆ กับวัดเนินสุทธาวาสในปัจจุบัน แต่ด้วยเหตุผลใดไม่ทราบแน่ชัดวัดสมรโกฏจึงมาร้างไป¹⁶ เป็นระยะเวลาช้านานกุฏิ อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอระฆังได้ชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา ขาดการเอาใจใส่ดูแลรักษาจึงให้พระพุทธรูปหลวงพ่อเฉยอยู่อย่างว่างตากฟ้าตากฝน คณะศรัทธาประชาชนผู้ใจบุญทนดูอยู่มิได้จึงอัญเชิญมาไว้ที่วัดใหญ่อินทาราม

ภาพที่ 25 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือวัดใหญ่อินทาราม ภายในห้องภาพพระมหาชนก

(1.6) ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ขนาดสูงประมาณ 2 ฟุต ทาสีเขียวทั้งองค์ มีการตกแต่งทรงฐานและแผ่นหนัง (กรรเจียกจอน) จริงอย่างสวยงาม ไม้ที่ใช้แกะจากไม้ชื่อพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม เป็นส่วนที่เหลือที่ช่างตัดทิ้งไว้ ปัจจุบันตั้งอยู่ภายในพระอุโบสถข้างฐานพระประธานด้านขวา มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับไม้แกะสลักรูปพระอินทร์นี้ว่า วันที่มีงานยกไม้ชื่อพระอุโบสถวัดใหญ่อินทารามหลังนี้ วันนั้นได้ปรากฏการณ์แปลกประหลาดอัศจรรย์ ทั้งที่เป็นเวลากลางวัน แดดออก ไม้มีเค้าแห่งเมฆฝน พอประชาชนมาร่วมงานช่วยกันยกไม้ชื่อพระอุโบสถขึ้น ทันทีทันใดนั้นเองก็มีลำแสงสีเขียวพุ่งลงมาจากท้องฟ้า ประชาชนทั้งหลายต่างมองเห็นกันโดยทั่ว เกิดขนลุกขนพองสยองขวัญต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าพระอินทร์ท่านลงมาร่วมอนุโมทนากุศลในการยกชื่อพระอุโบสถครั้งนี้ ท่านเจ้าอาวาสในสมัยนั้นจึงสั่งให้นายช่างแกะรูปพระอินทร์ไม้ชื่อส่วนที่เหลือ¹⁷

ภาพที่ 26 ศาลาทรงธรรมสร้างเลียนแบบศาลาการเปรียญเดิมที่สร้างด้วยไม้ (ซ้าย) ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ (ขวา) ภายในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม

(1.7) ศาลาทรงธรรม ศาลาการเปรียญวัดใหญ่อินทารามเป็นศาลาสร้างตามแบบศาลาการเปรียญหลังเดิม (ดูภาพที่ 28) มีคู่กับพระอารามตั้งแต่อดีต มีรูปทรงคล้ายคลึงกับศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี โดยในปี พ.ศ. 2470 ท่านพระครูธรรมสารภินันท์ (หลวงพ่อแดง) ได้ขออนุญาตจากราชบัณฑิตยสถานซ่อมใหม่อนุรักษ์ไว้เฉพาะเครื่องบน ทำหน้าบันเป็น 2 ชั้น การซ่อมคราว

นั้นได้ย้ายไปสร้างที่ใหม่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 100 เมตร เปลี่ยนเสาและพื้นซึ่งของเดิมเป็นไม้โดยใช้คอนกรีตแทน หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ

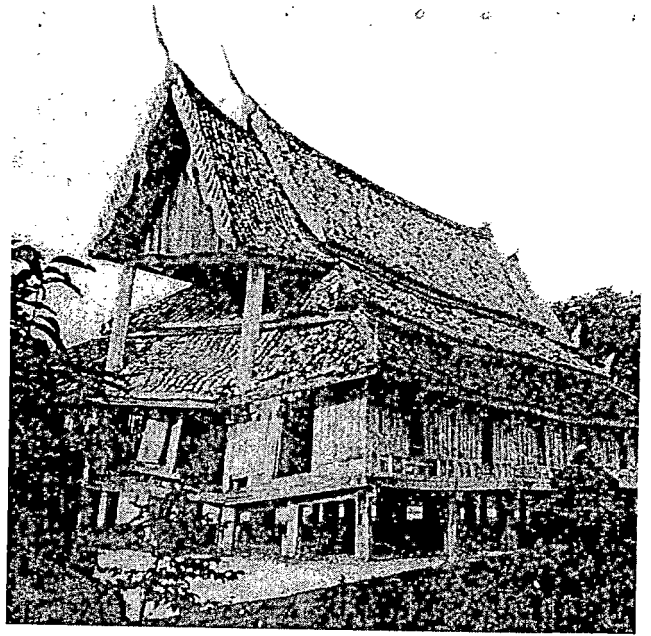
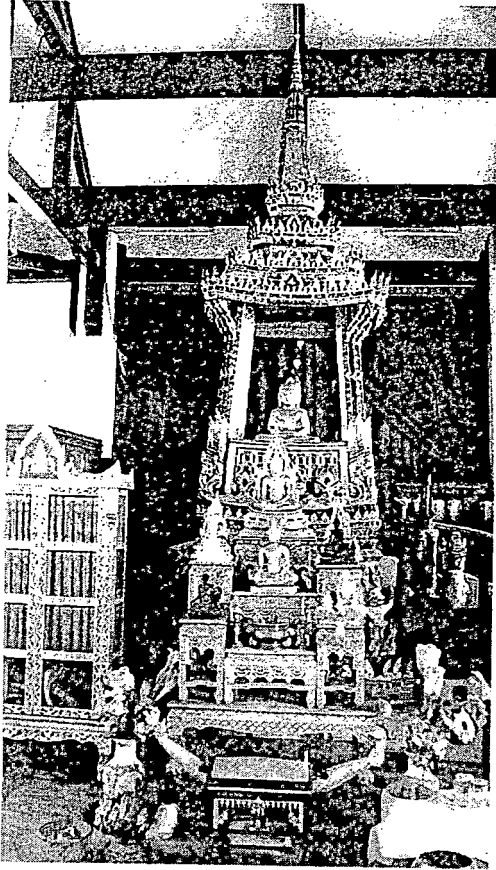
ภายในศาลาการเปรียญมีธรรมาสันนุชนกซึ่งลงรักปิดทองกระจกของเก่าสมัยอยุธยา (ภาพที่ 28) ศิลปลักษณะของธรรมาสันนุชนกอยู่ที่บันไดทำเป็นรูปสัตว์ป่าหิมพานต์มีคชสีห์ 2 ตัว ราชสีห์ ม้าอย่างละ 1 ตัว เรียงกันเป็นชั้นบันไดทอดขึ้นไปยังตัวธรรมาสันนุชนก ปัจจุบันศาลาทรงธรรมเป็นที่ตั้งสำนักงานพุทธสมาคม

(1.8) พระพุทธบาทศิลา ขนาดกว้าง 60 เซนติเมตร ยาว 130 เซนติเมตร ทำด้วยศิลา มีการจำหลักลายเส้นนิ้วพระบาทเป็นเส้นง่าย ๆ มองเห็นได้ชัดเป็นพระพุทธรบาทข้างซ้ายแบบเดียวกับพระพุทธรบาทที่สละบุรี พระพุทธบาทศิลาดังอยู่ภายในมณฑปสูงตระหง่าน และภายในมณฑปมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเรื่องราวของพระเจ้าตากมาชุมนุมกองทัพปราบนายทองอยู่ยกเล็ก และปราบหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

มณฑปหลังนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เคยเสด็จมาทอดพระเนตรตรัสว่า “ของโบราณอันทรงคุณค่าแห่งชาติ ถ้าไม่รู้จักรักษาอาจจะสูญหายไปเสียหายแล้วก็เป็นได้”

ภาพที่ 27 มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทศิลาด้านหน้าพระอุโบสถ วัดใหญ่อินทาราม

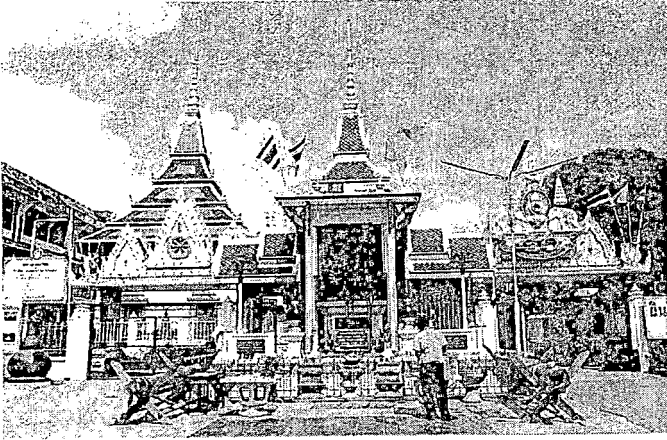
ภาพที่ 28 ศาลาการเปรียญหลังเก่าวัดใหญ่อินทาราม (ขวา) บุษบกในศาลาทรงธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา (ซ้าย)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

(1.9) พระปรางค์ มีขนาดเล็ก ลักษณะเรียวแบบบางช่องซุ้มปรางค์มีขนาดแคบ ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม

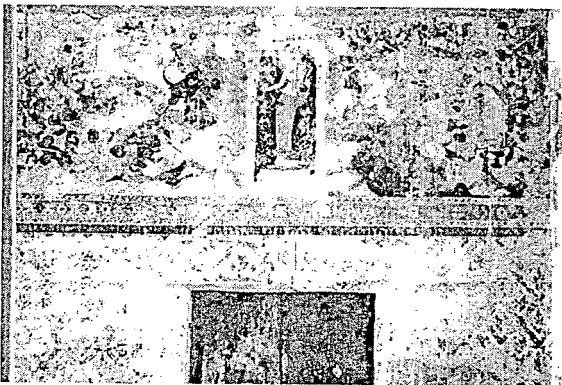
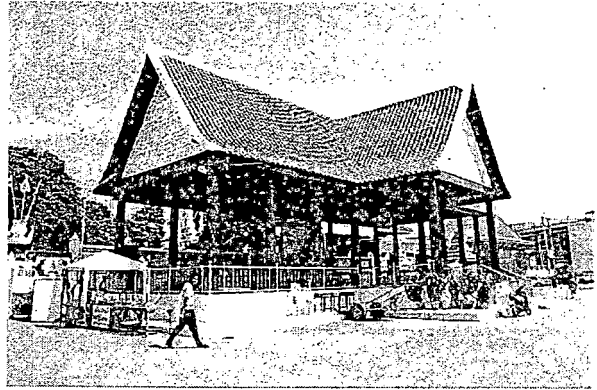
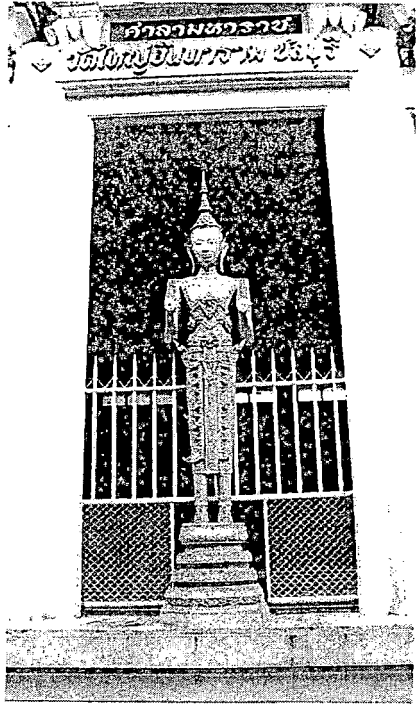
(1.10) บานประตูหอไตร บานประตูแกะสลักเป็นภาพรูปเลี้ยวกาง 2 ตัว เป็นศิลปะแบบจีน เดิมเคยตั้งอยู่ในหอพระไตรปิฎก¹⁸ ซึ่งอยู่ตรงกลางสระ มีขนาดใหญ่ต่อมาได้ชำรุดเสียหายไปตามกาลเวลา ปัจจุบันมีเสาตอม่อที่รองรับตัวหอไตรอยู่ประมาณ 76 ต้น ยังฝังอยู่ในสระน้ำให้ปรากฏเป็นหลักฐาน ส่วนบานประตูตั้งอยู่ภายในมณฑปพระพุทธบาทของวัด

(1.11) อนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม ท่านเจ้าคุณพระราชพรหมจารีย์ ขณะดำรงสมณศักดิ์ พระไพโรจน์ภัทรธาดา เจ้าอาวาสได้ชักชวนประชาชนชาวเมืองชลบุรีรวบรวมทุนทรัพย์สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระมหากษัตริย์ชาตินักรบไทย อนุสาวรีย์นี้สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2517¹⁹

ภาพที่ 29 อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินด้านหน้าวัดใหญ่อินทาราม (ซ้าย) หลวงพ่อเฉยองค์จำลอง พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ขวา)

(1.12) รูปปั้นหมอสุกเทวดา ขนาดเท่าคนจริงตั้งอยู่ภายในซุ้มข้างมณฑปพระพุทธรูปวัดใหญ่อินทาราม ท่านเจ้าคุณพระราชพรหมจารย์ หรือท่านเจ้าคุณไพโรจน์ ภัทรธาดา (สมณศักดิ์ขณะนั้น) เจ้าอาวาสวัดใหญ่อินทาราม ได้นำมาจากบริเวณบ้านเก่าของท่าน บ้านหมอสุกเทวดาใกล้ที่สร้างโรงเรียน บ้านสวน “จันอนุสรณ์” ประวัติของหมอสุกเทวดา เป็นผู้มีคุณธรรมสูงมีคำที่ให้กับให้เท่านั้น รักษาคนที่ป่วยไข้มาหาไม่เคยเรียกค่ายา หรือค่าตอบแทนในการรักษาไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นใคร มาจากไหนยากดีมีจน ไพร่หรือผู้ที่ไม่เลือกชั้นวรรณะ คนป่วยที่มาหาหมอสุกไม่เคยผิดหวังหมอสุกเทวดาเคยเข้าเฝ้าถวายการรักษาพระโรคของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี ในรัชกาลที่ 5 (พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ณ ตำหนักศรีราชา บริเวณโรงพยาบาลสมเด็จพระศรีราชาในปัจจุบัน²⁰

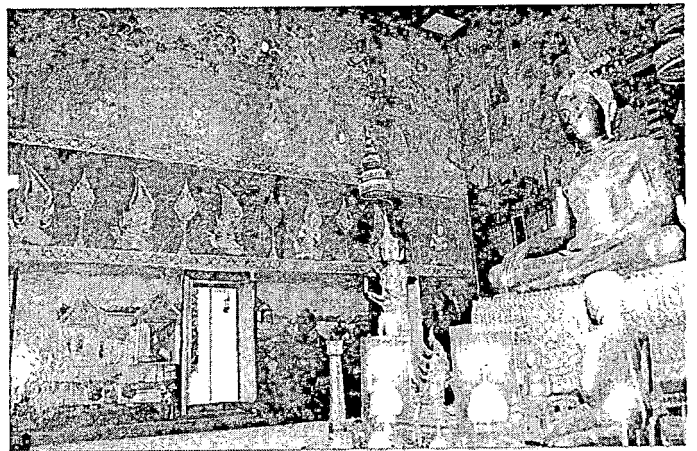
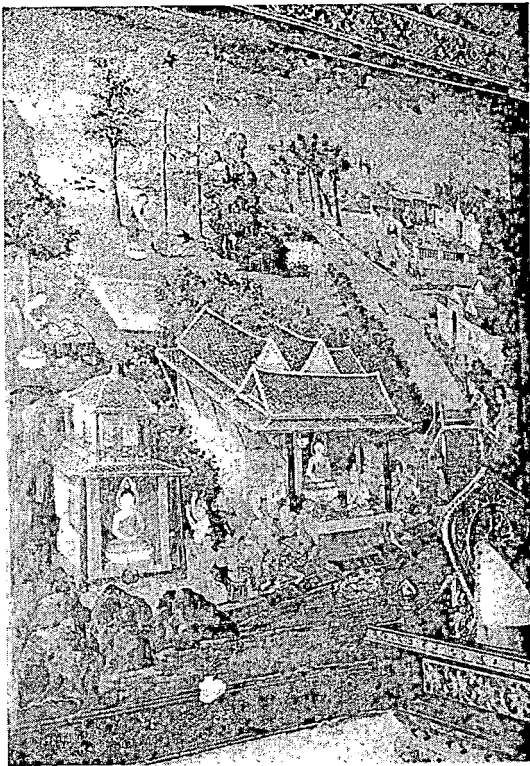

ภาพที่ 30 โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีปรากฏจำนวนมากภายในวัดใหญ่อินทาราม ได้แก่ รูปปั้นหมอสวดด้านข้างพระอุโบสถ (ล่างขวา) จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร (ล่างซ้ายขวา) วิหารโถง และพระพุทธรูปทรงเครื่อง (บนซ้าย)

(2.) วัดคันสน ตำบลบางปลาสร้อย ถนนเจตจันทร์ อำเภอเมืองชลบุรี วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2402 พระยาชลบุรานุรักษ์เป็นผู้สร้างและอุปถัมภ์วัดนี้ สมัยหนึ่งเคยใช้เป็นที่สวดธรรมสนามหลวง²¹ บริเวณวัดมีศาสนสถานได้แก่

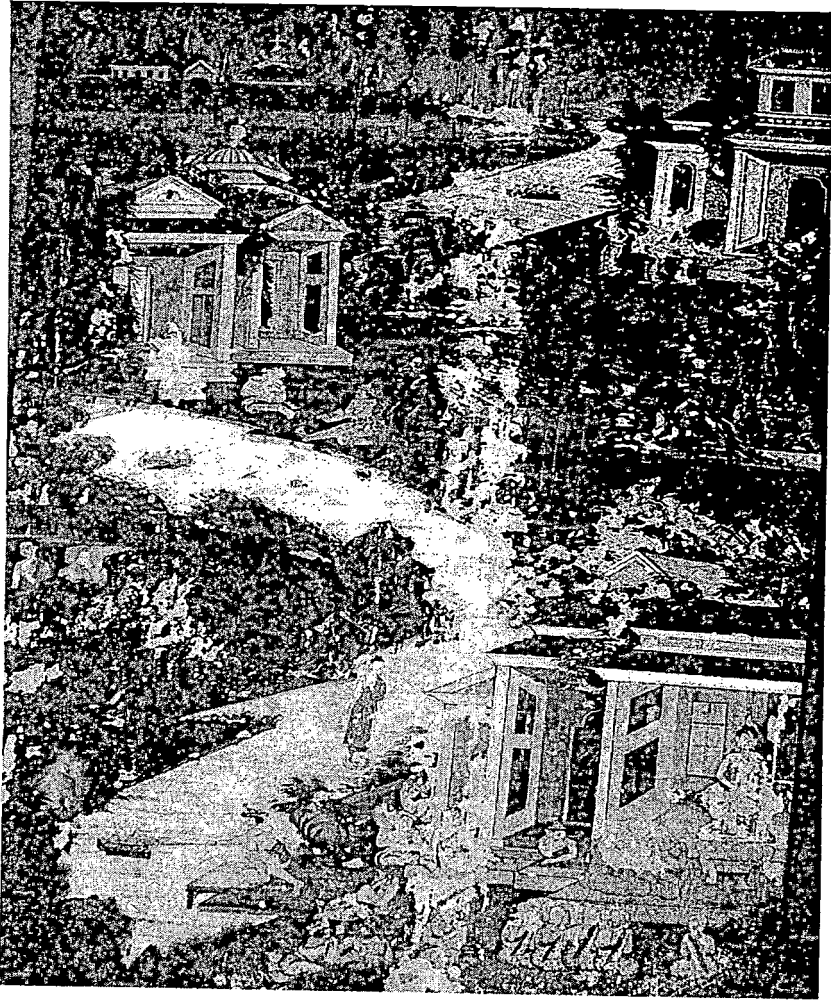
(2.1) อุโบสถ อาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 16.50 เมตร ยาว 22.60 เมตร เครื่องบนเป็นไม้ หลังคาลาด 2 ชั้น ชั้นลดระดับ ใต้สุดทำเป็นพะไลรับด้วยเสาโดยรอบ ระหว่างเสาพะไลก่อเป็นกำแพงแก้วมีระเบียงเดินรอบ

(2.2) จิตรกรรมฝาผนัง ภายในอุโบสถวัดต้นสนมีการเขียนภาพลงบนผนังคือส่วนผนังด้านข้าง ทั้ง 2 ด้าน บริเวณช่องระหว่างใต้กรอบหน้าต่างหรือเรียกว่า ห้องภาพและพื้นที่ด้านบนเหนือกรอบหน้าต่างขึ้นไปจนจรดเพดาน และผนังหุ้มกลองด้านหน้าและหลังตั้งแต่เหนือกรอบประตูไปจนจรดเพดาน เนื้อเรื่องของจิตรกรรมฝาผนังเขียนพุทธประวัติจากเหตุการณ์ตอนสำคัญ ตั้งแต่ภาพการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะบนผนังด้านทิศเหนือข้างซ้ายพระประธานเป็นจุดเริ่มต้นเนื้อเรื่องและเวียนไปทางขวาแบบทักษิณาวรรต²²

ภาพที่ 31 จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดต้นสน ตำบลบางปลาสร้อย

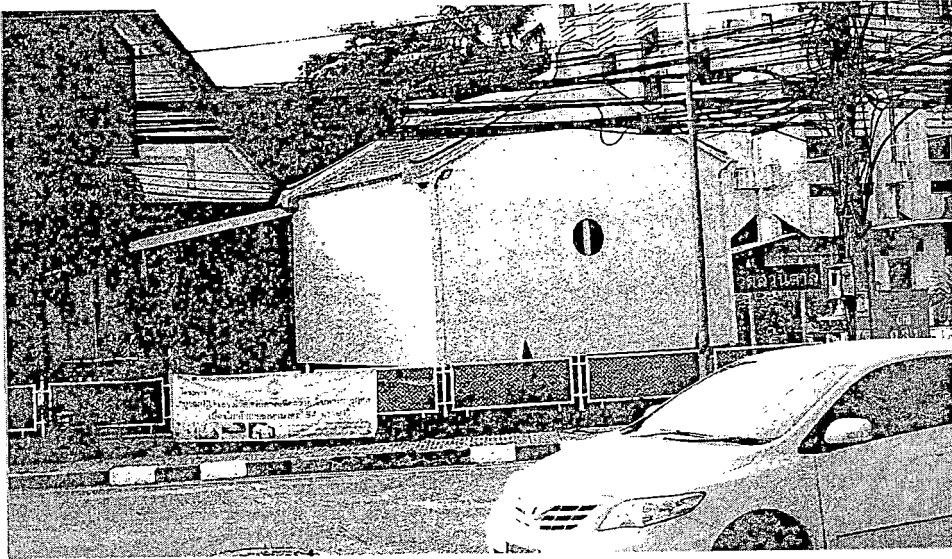
(3.) วัดราษฎร์บำรุง ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี ตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2410 มีนางจ้อย จิรวังษ์อาศัยอยู่ตำบลบางปลาสร้อย เป็นผู้มอบที่ดินถวายสร้างวัดจำนวน 6 ไร่ 2 งาน 75 ตารางวา ภายในวัดมีเสนาสนะหลายหลังได้แก่ อุโบสถ วิหาร และศาลาการเปรียญ นอกจากนี้ภายในอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนัง เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติและเหตุการณ์ตอนสำคัญบนผนังด้านหน้าและหลังพระประธาน พิจารณาจากหลักฐานที่มีจารึกบนผนังพบว่า ภาพเขียนภายในอุโบสถเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 32 จิตรกรรมฝาผนังวัดราษฎร์บำรุง ตำบลมะขามหย่ง ตอนโปรดขฤติสามพี่น้อง ลักษณะภาพเขียนมีอิทธิพลแบบตะวันตก เขียนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(4.) วัดสวนตาล ถนนวชิรปราการ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เป็นวัดเก่าตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกในเขตเทศบาลตรงข้ามสถานีตำรวจจังหวัดชลบุรีเดิมเป็นวัดกร้างต่อมาถูกปรับปรุงบริเวณวัดสร้างเป็นอาคารใหม่แบบศิลปะจีน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประมาณ 20 องค์ เป็นพระพุทธรูปทำจากโลหะมีกะไหล่ทองหุ้มไว้ทุกองค์ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปสมาธิและมารวิชัย ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ มีพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่สมัยอยุธยาตอนปลาย 1 องค์ พื้นที่บริเวณโดยรอบไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ

อนึ่งถัดจากวัดสวนตาลขึ้นไปทางตะวันออกติดคลองบางปลาสร้อย บริเวณสถานีขนส่งรถประจำทาง เมื่อก่อนเคยมีวัดสมรโกฏ²³ ตั้งอยู่และได้พบหลักฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ แบบเก่าแก่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง สมัยพระเจ้าปราสาททอง ชื่อว่า “หลวงพ่อเฉย” ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ศาลามหาราชวัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 33 วัดสวนตาลสร้างตามแบบอาคารทรงจีนภายในมีพระพุทธรูป พระประธานเก่าประดิษฐานอยู่

(5.) ศาลาเทศบาลเมืองชลบุรี ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เดิมเป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัดสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวยกพื้นสูงหลังคาทรงปั้นหยา ด้านหน้าอาคารมีมุขยื่น ส่วนบนของมุขก่ออิฐเป็นแผงยกขึ้นไปสูงทำหลังคา ตอนบนทำเป็นซุ้มโค้งแบบตะวันตกเรียกว่า ทรงมงกุฏ ส่วนกลางได้ซุ้มโค้งมีรูปสัญลักษณ์ของจังหวัดชลบุรี (เดิมมีรูปครุฑติดตั้งอยู่)

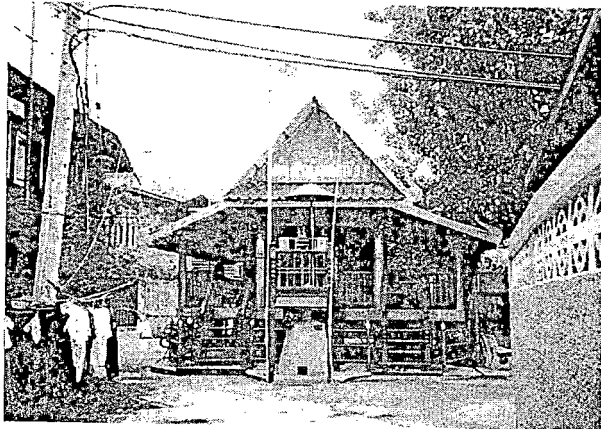
(6.) อาคารหอสมุดแห่งชาติจังหวัดชลบุรี เดิมเป็นศาลจังหวัดชลบุรี ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เป็นอาคารแบบชั้นเดียวก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูงหลังคาทรงปั้นหยา ส่วนหน้าของอาคารยกสูง มีลักษณะเป็นทรงมงกุฏ ตรงกลางมีสัญลักษณ์แผ่นดิน มีเสาหอรอกขนาดเล็กกลมหล่นกันทั้ง 2 ข้าง เป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก

ภาพที่ 34 ศาลาว่าการเมืองชลบุรีปัจจุบันคือเทศบาลเมืองชลบุรี (ซ้าย) และศาลจังหวัดชลบุรีเดิม (ขวา)
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

(7.) บ้านกูร์ริรักษ์บดี ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เรือนปลูกในลักษณะเดียวกับบ้านชาวประมงในชลบุรีเมื่อร้อยปีก่อน คือเรือนไทยใต้ถุนสูง ปีกเสาไม้ซุงลงในทะเล หลังคาปั้นหยามุมกระเบื้องว่าว (เข้าใจว่าเดิมเป็นเรือนไทยสามหลังคล้ายเรือนทั่วไปในบางปลาสร้อย) บริเวณที่เป็นบ้านแต่เดิมน้ำทะเลขึ้นถึง เวลานั้นน้ำลงพื้นจะเป็นดินโคลน มีปูก้ามดาบ หอยและปลาจุมพวดหรือปลาตีนให้เห็นทั่วไป

เรือนหลังขวางเป็นเรือนแบบขนมปังจิงตามแบบตำหนักบนเกาะสีชังแสดงให้เห็นอิทธิพลของเรือนไม้แบบอาณานิคม เรือนหลังซ้ายเป็นห้องชุดสำหรับอยู่อาศัยประกอบด้วย ห้องนอนใหญ่ ห้องสมุด ห้องแต่งตัวและห้องน้ำ เรือนหลังขวาแบ่งเป็นส่วนรับแขกเปิดโล่ง จากนั้นเป็นห้องโถง และห้องอเนกประสงค์อีก 2 ห้อง ต่อยาวออกไปทางด้านข้างเชื่อมระดับเรือนไม้ที่อยู่อาศัยอีกหลังโดย “มีบ่อน้ำคัน”²⁴ เรือนหลังขวาได้รับการต่อเติมใหม่ให้เป็น 2 ชั้น เมื่อราวหกสิบปีก่อนโดยช่างจีนชื่อ “ช่างบุญ” เดิมมุ่งหลังคาจากแล้วมาเปลี่ยนเป็นสังกะสีเพื่อป้องกันไม่ให้ไฟไหม้ในภายหลัง บ้านกูร์ริรักษ์บดี เจ้าของชื่อ หลวงกูร์ริรักษ์บดี (จอน) เป็นบุตรพระยาสมุทรบุรานุรักษ์ (หนู) กับคุณแอม ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “สมุทรานนท์”

ภาพที่ 35 ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเดิม (ซ้าย) ศาลหลักเมืองหลังนี้ได้รับการปรับปรุงใหม่ พ.ศ. 2539 มีโครงสร้างเพริ้วขึ้น (ขวา)

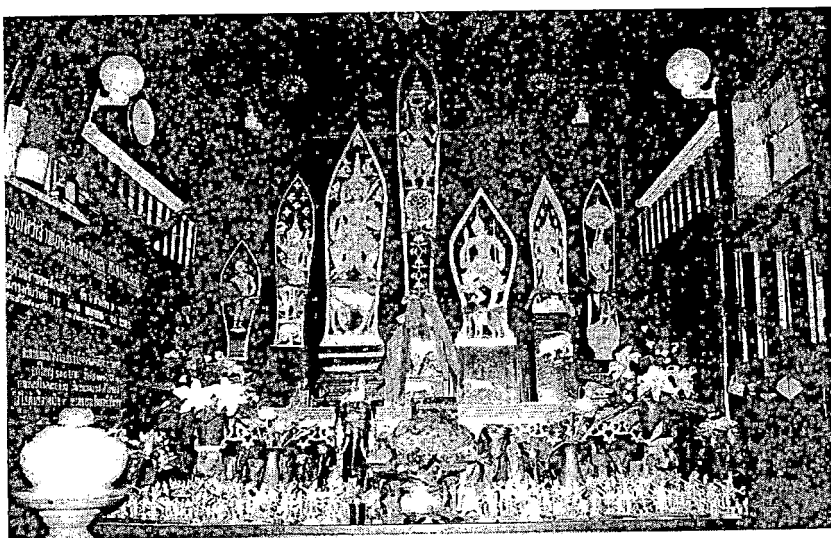
ที่มา : ประมวล ชำนาญชานันท์

(8.) ซอยทิฆามารค หรือ “สะพานยาว” ตั้งอยู่ในเขตตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี จากการศึกษาสำรวจตั้งแต่ปากซอยหรือดินสะพานเดิมไปจนถึงท้ายซอย หรือปลายสะพานเดิม เชื่อมต่อไปถึง “ซอยทิพย์สถาน” ที่ตั้งอยู่ต่อเนื่องกัน พบหลักฐานทางโบราณคดี อาคารบ้านเรือน ศาลเจ้า ศาลาตั้งเรียงรายสองฝั่งถนน

(8.1) ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดชลบุรี ศาลตั้งอยู่ใกล้กับศาลาฟังธรรมตำบลบางปลาสร้อย ศาลนี้สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานจากคำบอกเล่าและสันนิษฐานกันว่า สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายใกล้เคียงกับวัดใหญ่อินทารามกับศาลาฟังธรรม โบราณสถานทั้งสองแห่งนี้ได้ขึ้นบัญชีเป็นศิลปกรรม โบราณสถานของจังหวัดชลบุรี ศาลเจ้าพ่อฯ ตั้งอยู่เชิงสะพานทิฆามารคหันหน้าศาลลงทะเล ข้างศาลมีต้นโพธิ์ใหญ่ 1 ต้น หลังศาลมีบ่อน้ำ 1 บ่อ ชาวบ้านเรียกว่า “บ่อศาลเจ้า” หน้าศาลมีถนน (สะพานเดิม) วิ่งตรงไปที่ทะเล เดิมสะพานนี้มีความยาวกว่าสะพานอื่น ๆ ในสมัยนั้น จึงเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าติดต่อไปมา กับต่างจังหวัดต่อมาสะพานได้ถูกรื้อไปกลายเป็นซอยมีชื่อใหม่ว่า ซอยทิฆามารคซึ่งแปลว่าทางยาว

ศาลเจ้าพ่อฯ บูรณะครั้งที่ 1 พ.ศ. 2492 ด้วยงบประมาณของเทศบาลเมืองชลบุรี และบูรณะครั้งที่ 2 พ.ศ. 2539-2542 ด้วยงบประมาณของประชาชนร่วมกันบริจาค เดิมบริเวณศาลนี้จะมีงานประจำปี ประเพณีกองข้าว เข้าทรงในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 เป็นเวลาติดต่อกัน 3 วัน ตอนเย็นมีการเข้าทรงทำพิธีกองข้าวที่ข้างคลองบางปลาสร้อย ประเพณีกองข้าวก็เริ่มจากศาลนี้เป็นแห่งแรกของจังหวัดชลบุรี

(8.2) เจว็ดรูปเทพารักษ์²⁵ ภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดชลบุรีมีเจว็ดทำด้วยไม้ขนาดลดหลั่นจำนวน 7 แผ่น ตั้งอยู่เริ่มจากเจว็ดแผ่นขวาสุดคือ เจ้าแม่เขาสามมุข พระนางเรือล่ม พระทรงเมือง พระหลักเมือง เจ้าพ่อเขาใหญ่ พระเสื่อเมือง และพ่อหลวงคง เจว็ดแผ่นตรงกลางมีขนาดสูงที่สุด และมีศิลปลักษณะแบบศิลปอยุธยาตอนกลางลงมา อีกทั้งบริเวณส่วนของฐานด้านล่างมีการแกะสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ อาทิ เสือ สิงโต จระเข้ เช่นเดียวกับเจว็ดที่ศาลเจ้าพ่อสาครที่บางปะกง

ภาพที่ 36 เจว็ดมีขนาดและรูปทรงหลายลักษณะ ภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองมีชื่อเรียกได้แก่ เจ้าแม่สามมุข พระทรงเมือง พระหลักเมือง ฯลฯ ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550

(8.3) ศาลเจ้าพ่อหลวง ศาลตั้งอยู่ท้ายซอยหรือปลายสะพานระหว่างซอยที่ฆามารคกับซอยทิพย์สถาน ตำบลบางปลาสร้อย ตำแหน่งที่ตั้งอยู่จะหันหน้าออกทะเล ในแนวเดียวกับศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ส่วนของศาลเจ้าพ่อได้รับการสร้างขึ้นใหม่แบบศาลาทรงไทยยกพื้นสูงก่ออิฐถือปูนอย่างแข็งแรง

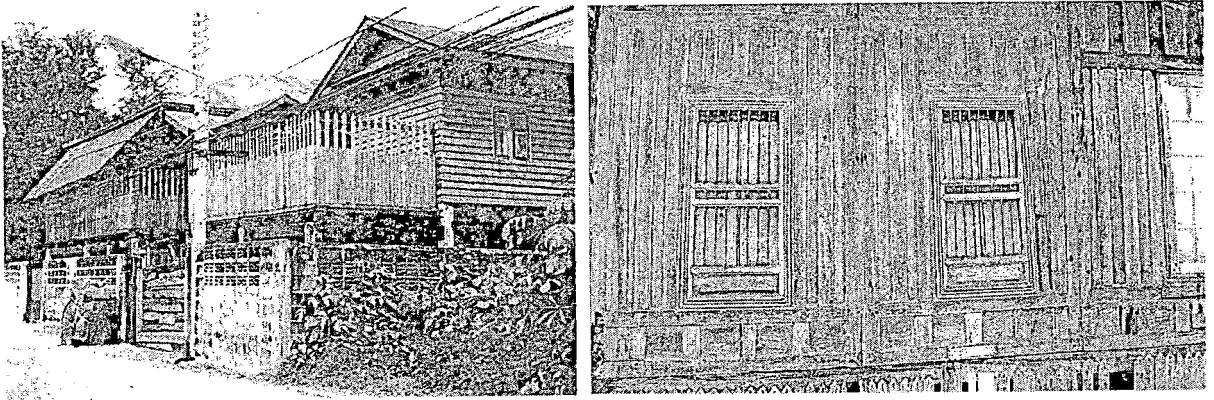
(8.4) เจวีศรูปเคารพ ภายในศาลเจ้าพ่อหลวงมีเจวีศทำด้วยไม้จำนวน 6 แผ่น ขนาดความสูงประมาณ 2-3 ฟุต ตั้งไว้บูชามีจารึกไว้ที่ส่วนฐานด้านล่างระบุชื่อ “พ่อปู่หลวง” “พ่อหลวงคง” “เจ้าพ่อปู่เขาหลวง” ลักษณะภาพที่ปรากฏบางรูปคล้ายภาพสามัญชนมีการแต่งกายแบบนุ่งผ้าม่วง สวมเสื่อราชปะแตน ไว้ผมแสก 2 ข้าง มือข้างขวาถือร่ม ภายในบริเวณศาลมีแผ่นไม้เก่า (เข้าใจว่าเป็นเจวีศ) และปากปลาขนาดขนาดใหญ่ 2 อัน ตั้งวางไว้ด้านข้างที่ตั้งเจวีศ

ภาพที่ 37 เจวีศภายในศาลเจ้าพ่อหลวงเขียนรูปเคารพบุคคลและเทพารักษ์ภายในแผ่นเจวีศ

(8.5) อาคารบ้านเรือน การศึกษาสำรวจภายในซอยที่ฆามารคและซอยทิพย์สถานพบอาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิมคือ มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไปจำนวนหลายหลัง มีตั้งแต่บ้านเรือนแบบทรงไทยท้องถิ่นชายฝั่งทะเลเดิมสร้างด้วยไม้มีทั้งแบบชั้นเดียวและ 2 ชั้น และบ้านเรือนปลูกสร้างตามแบบตะวันตกก่ออิฐถือปูน เริ่มต้นตั้งแต่ปากซอยที่ฆามารคมีเรือนไทยท้องถิ่นบ้านเลขที่ 181/11 ของประมวล ชำนาญชานันท์ บ้านเลขที่ 182/1ข บ้านเลขที่ 185ข และบ้านเลขที่ 199ข เป็นต้น บ้านเรือนฝากระดานหลายหลังมีการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่ของเรือนอาคารให้เหมาะสมกับการใช้งานตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป เช่น ห้องนอนจากที่เคยเปิดโล่งต่อเนื่องกัน ก็มีการปิดกั้นไว้เป็นสัดส่วนแยกออกจากห้องอื่น ๆ เป็นต้น

การศึกษาบ้านเรือน อาคารภายในซอยที่ฆามารคจะพบเห็นส่วนของรั้วและซุ้มประตูบ้านที่มีลักษณะเฉพาะของเรือนแต่ละหลัง มีรูปทรงแปลกแตกต่างกันไปมีทั้งแบบมีบานประตูบานเดียวและสองบาน มีหลังคาซุ้มประตูเป็นแบบทรงจั่ว และแบบมนิลาเป็นต้น นอกจากนั้นทางเข้าไปสู่ตัวเรือนมีทางเดินเล็กหรือสะพานเชื่อมไปถึงกันกับถนน (ซอย) และด้านหน้าเรือนมีการตั้งศาลพระภูมิไว้แทบทุกหลังคาเรือน จากการสัมภาษณ์พบว่าเมื่อก่อนแถบนี้เป็นทะเลหมด มีสะพานเชื่อมโยงระหว่างกัน การสร้างนั้นใช้การปักเสาลงในโคลนเป็นค้ำยันกันราว 3 สอก ทำเป็นค้ำแบบนี้เรียงออกไปในทะเล วางรอดทับเสาทั้งสองต้น พาดกระดานแผ่นโคหนาสัก 2 นิ้ว กว้างราว 1 สอก ยาวราว 3 วา ต่อเนื่องเป็นสะพานให้ผู้คนสัญจรไปมา มีบ้านเรือนสองฝาก เรือนเดี่ยวบ้าง เรือนแฝดบ้าง ฝาไม้กระดานบ้าง ตับจากบ้าง ชัดตะบ้าง กระเบื้องบ้าง ปลูกกันห่าง ๆ อยู่ในหาดโคลนท่ามกลางดงแสม ดงโกงกาง เวล่าน้ำขึ้นก็กลายเป็นปลูกอยู่ในทะเล แต่ละบ้านมักจะมีนอกชานใหญ่ มีรั้วและประตู มีสะพานเล็กทอดยาวออกมาหาสะพานใหญ่ ส่วนปลายสะพานที่เป็นทะเลนั้นเวลาเดินไปทางนี้เรียกว่าไปปลายสะพานหรือไปนอก ²⁶

ภาพที่ 38 เรือนแบบท้องถิ่นชายทะเลซอยที่ฆามารค (ซ้าย) ฝาเรือนบ้าน (ขวา) มีปรากฏอยู่ทั่วไป

บ้านเรือนหลายหลังภายในซอยเช่นบ้านเลขที่ 199 ข ถูกปล่อยทิ้งร้างมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก หรือผู้เช่าอยู่อาศัยเองก็ขาดการดูแลเอาใจใส่จะรักษาสภาพของเรือนให้คงสภาพเดิม ๆ ไว้ โดยบอกว่าเป็นสิ่งไม่ทันสมัย ไม่สวยงาม ดังนั้นการดูแลซ่อมแซมจึงเป็นไปแบบฉาบฉวยเพียงให้สำเร็จและใช้งานได้ส่วนวัสดุ วิธีการดูแลรักษาจะกลมกลืนกับของเดิมหรือไม่จึงไม่ได้รับการเอาใจใส่

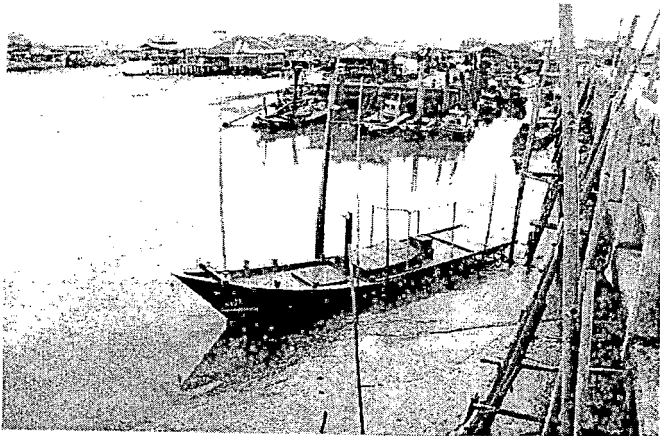
(9.) ซอยท่าเรือพลี หรือ “สะพานศาลเจ้า” ตั้งอยู่ในเขตตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี เป็นซอยกว้างและยาวท้ายซอยจะติดกับทะเลและสะพานปลา อาชีพของผู้คนท้ายซอยมีการประกอบอาชีพประมง เปิดห้องแถวให้เช่า ขายอาหารทั่วไปขายของทะเลและอาหารทะเลตากแห้ง และการทำน้ำปลา มีโรงงานน้ำปลาชื่อดังตั้งอยู่คือ โรงงานน้ำปลาทิพรส บริเวณภายในซอยมีสิ่งปลูกสร้างใหม่ ๆ เกิดขึ้น ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่นมาอาศัยอยู่ได้ไม่นาน การศึกษาสำรวจพบว่าท้ายซอยท่าเรือพลีมีทางเชื่อมโยงกับถนนเรียบชายฝั่งทะเลด้านหลังเมืองชลบุรี เช่นเดียวกับซอยเสริมสันติ ระหว่างซอยทั้งสองมีซอยเก็ริงไกรยุค (สะพานคู่) และซอยสุขนิรันดร์ (สะพานบ้านนายสุน) ที่ท้ายซอยอยู่ลึกเข้าไปห่างจาก

ถนนเรียบชายฝั่ง และมีพื้นที่น้ำทะเลขึ้นถึงเป็นท่าเรือประมงชายฝั่งหรือประมงขนาดเล็ก ซึ่งสองฝั่งของท้ายซอยจะพบเห็นการนำสัตว์น้ำจากทะเลมาจำหน่าย บางส่วนก็นำไปตากแห้งไว้ในบริเวณเดียวกันด้วย

ความเป็นมาของซอยท่าเรือพลี จากการศึกษาพบว่า มีประวัติเก่าแก่เกี่ยวข้องกับสะพานนี้ จากหลักฐานระบุว่าใน พ.ศ. 2430 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเสด็จประพาสชายทะเลตะวันตกคือวันเสด็จประพาสบางปลาสร้อย มีความระบุว่าที่บางปลาสร้อยมีชายหาดเป็นเลนยื่นออกไปในทะเลไกลมาก แม้เรือกรรเชียงก็เข้าเทียบไม่ได้ชาวบ้านจึงต้องทำสะพานยื่นออกมาไกลแต่สะพานนั้นทำกันอย่างขอไปที ไม่มีความแข็งแรง พวกเราตัวเล็กก็ตามเสด็จกันไปได้ แต่พอคราวถึงพระยาสมุทรฯกับพระยาชลยุทธฯ ขึ้นไปข้างสะพานหน้าหน้าหนักไม่ได้หักครืนลงไป เข้าคูมทั้งสองลงไปพึ่งพาอยู่ในเลน ²⁷

พ.ศ. 2451 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯประพาสคลองบางเหี้ย (คลองบางปลาในปัจจุบัน) และเลยออกแม่น้ำบางปะกงจีนได้กั๊งว่า

“ถ้าไปอ่างหินเห็นจะถูกคลื่นมากกว่านี้ จึงตกลงกันไปเมือง เมื่อไปถึงเข้าแล้วพอเรือไชยาจอดอยู่ในที่นั้น แวะไปถามเรือไชยาถึงเรื่องน้ำและขอยืมเขาค้ำช่วยสมอสำหรับเรือก็มีมาแต่หลวงฤทธิ์ไม่เอามาเพราะถนัดเดินดินในแม่น้ำไม่ต้องการสมอ จึงต้องไปอาศัยผูกอยู่ที่เรือแจ็ก เพราะหยั่งน้ำ น้ำที่นั่นสามศอกเรือไชยาลากเรือไกรสีห์ไปแต่เช้า จึงจับเรือไกรสีห์ส่งกรมหลวงเดิม และสะพานหน้าที่ว่าการยาวกว่าทุกสะพานแต่แคบ เครื่องอาบอะไรที่มีไปต้องขอแรงคนในเรือเมล์ช่วยเชิญตามเสด็จเพราะมีมหาดเล็กไปแต่พระยานุรักษ์กับนายเสมอใจเท่านั้น เจ้าพวกนั้นรับมัยกันมากตามเสด็จจะพรั่ง เดินกันร่วมไปตามสะพานลมจัด รู้สึกจะเป็นโจนร่วมเสียให้ได้เหมือนยังกับร่มมันจะพาตัวเราไปในเลน ²⁸

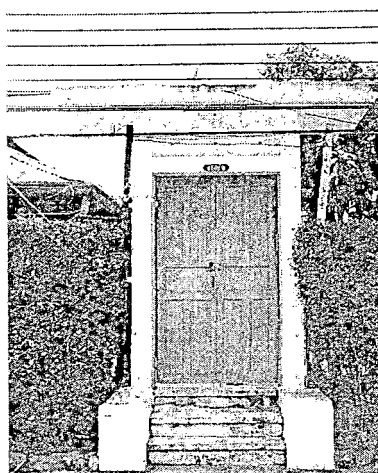
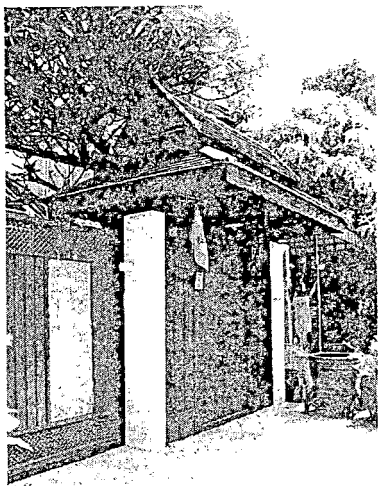

ภาพที่ 39 บริเวณท้ายซอยระหว่างท่าเรือพลีและเสริมสันติเป็นชายทะเล (ซ้าย) ปากซอยท่าเรือพลีขวามือมีศาลเจ้าฮักเกี้ยน (ขวา)

(9.1) ศาลเจ้าอีกเกียน ตั้งอยู่บริเวณปากซอยหรือต้นซอยท่าเรือพลี อาคารก่ออิฐถือปูนสร้างแบบศาลเจ้าจีนมีลายปั้นปูน ภาพเขียนระบายสีแสดงเนื้อเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ความมีสิริมงคล เช่น ตัวอักษรจีนใต้ป้ายชื่อศาลเจ้าฯ มีความหมายถึง “การถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามให้ตกทอดสู่คนรุ่นต่อไป”²⁹ ในบริเวณฝั่งตรงข้ามศาลเจ้าฯ มีเรือนแถวชั้นเดียวขายของชำมีประตูแบบฝาฉ้างใช้เปิดปิดคราวละแผ่น (ซึ่งพบเห็นได้ไม่มากนัก)

(9.2) ศาลเจ้าที่ตีเป่ป๋อน้ำซึ่งปักเต้าเซี่ยบ้อ เจิ้งซิ่ง ตั้งอยู่ท้ายซอยพบหลักฐานบ้านเรือน อาคารแบบดั้งเดิม (มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป) มีจำนวนหลายหลัง อาทิ จากปากซอยได้แก่ บ้านเลขที่ 435 ญ เป็นเรือนไม้ 2 ชั้น มีลายฉลุไม้สวยงาม ฝั่งตรงข้ามมีบ้านเลขที่ 444 ญ เรือนแฝดแบบเรือนไทยท้องถิ่น รูปลักษณะที่ได้สัดส่วนมีสภาพสมบูรณ์ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับบ้านเลขที่ 462/ญ และ 463 เป็นเรือนแฝดแบบไทยท้องถิ่นชานน้ำหรือชายเลที่ยังคงลักษณะเฉพาะพื้นที่ มีการทำฝาประกน ฝาไม้บานเลื่อนหน้าต่างที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะบ้านเลขที่ 496/ญ (ร้านทองคำชัย วัดกลางเจ้าของ) เป็นเรือนแฝดที่มีรูปลักษณะของตัวเรือนที่ได้รูปได้ทรงมาก มีองค์ประกอบของชาน ระเบียง และห้องต่าง ๆ ค่อนข้างได้สัดส่วน จากการสอบถามทราบว่า มีอายุ 100 ปี ขึ้นไป เช่นเดียวกับบ้านเลขที่ 497/ญ มีลักษณะรูปทรงแสดงให้เห็นเรือนการค้าแบบดั้งเดิม มีการเปิดพื้นที่หน้าบ้านเป็นที่ขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ

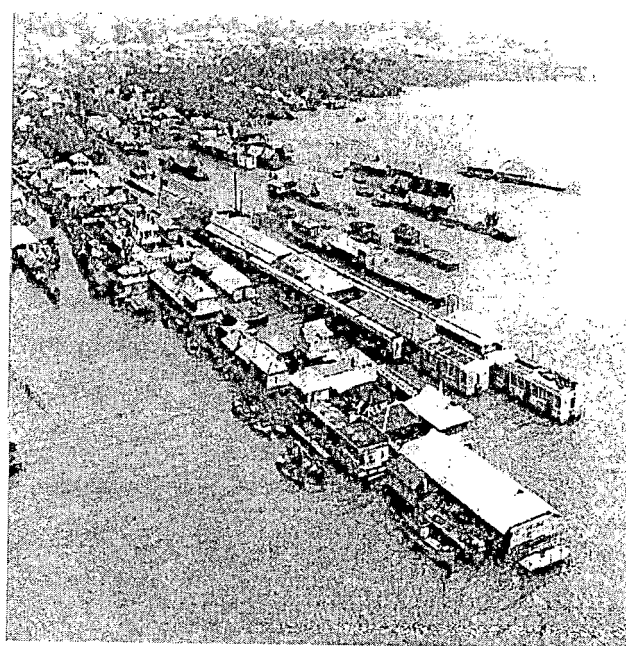
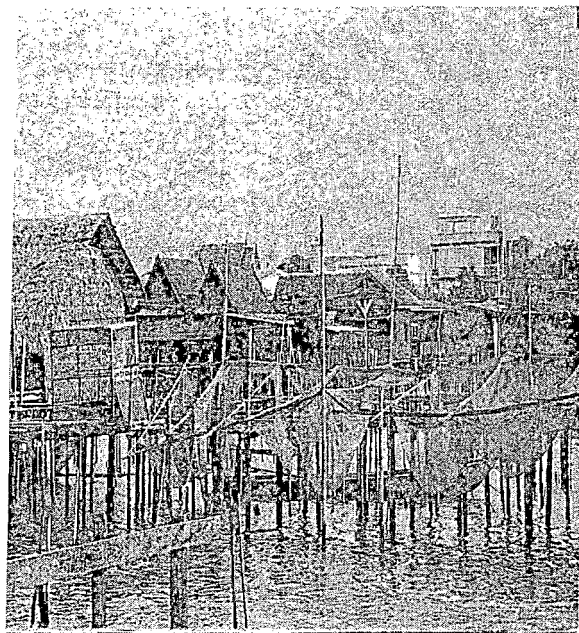
ความน่าสนใจของสิ่งปลูกสร้างภายในซอยนี้อีกอย่างคือ บริเวณรั้วบ้านและประตูทางเข้าที่มีรูปแบบ รูปลักษณะการปลูกสร้างเป็นความเฉพาะของพื้นที่ ทั้งที่ก่ออิฐถือปูนเป็นแนวรั้วกำแพง และมีซุ้มประตูทรงโค้งมนเช่น “บ้านจิมฮงลิ่ง” เลขที่ 540/ญ หรือ ประตูทางเข้าโรงน้ำปลาไฟโรจน์ (ทั้งซ่งหะ) จำกัด รั้วและซุ้มประตูบ้านปลูกสร้างด้วยไม้แบบทรงจั่วและทรงมนิลา เช่นบ้านเลขที่ 409/ญ 407/ญ 460/ญ เป็นต้น โดยเฉพาะส่วนของรั้วบ้านบางหลังมีการแกะสลักลวดลายอย่างสวยงาม พร้อมไปกับการตั้งศาลพระภูมิลักษณะต่าง ๆ ไว้ที่รั้วหน้าบ้าน หรือ ตั้งไว้บนระเบียงด้านหน้าบ้านอย่างโดดเด่นเกือบทุกหลัง (ภาพที่ 40)

ภาพที่ 40 อาคาร เรือน ซุ้มประตู ดั้งเดิมในซอยท่าเรือพลี และตำราอยุธยา

(10.) **ชอยเสริมสันติ** หรือ “สะพานหลวง” ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี ปากชอยอยู่ตรงข้ามศาลเจ้าพ่อสาครท้ายชอยต่อเชื่อมกับสะพานเลียบเมืองชายทะเล เดิมบริเวณแถบนี้คือตลาดปลาตลาดนัด ที่ดินอยู่โดยรอบตลาดซึ่งได้สร้างเป็นห้องแถวหรือตึกอันรวมเรียกว่า “ตลาดทรัพย์สิน” ในอดีตเป็นสถานที่ตั้งกองทหารเรือมีรั้วสังกะสีล้อมโดยรอบ ไม่มีทางจากถนนวชิรปราการต่อไปยังบ้านโศคได้เหมือนปัจจุบัน มีแต่ทางเดินเล็ก ๆ ริมรั้วด้านทะเลของกองทหาร และเวลาน้ำทะเลขึ้นสูงมากก็จะท่วมทางเดินตอนนี้ ในกองทหารได้มีการสร้างสะพานไม่มีความยาวมากลงไปในทะเล เพื่อใช้เป็นที่จอดเรือและเป็นที่พักทหารว่ายน้ำ และได้สร้างกระโจมไฟไว้ปลายสะพานด้วย

เมื่อก่อนบริเวณดินสะพานตรงรอยต่อระหว่างแผ่นดิน (บก) กับน้ำ (สะพาน) มีศาลาพักคนเดิน 1 หลัง และอยู่กึ่งกลางระหว่างสะพานและปลายสะพานอีก 1 หลัง และปลายสะพานอีก 1 หลัง เรียกศาลากลาง สร้างเป็นศาลาโถงคร่อมสะพาน มียกพื้นสองข้าง (เหนือ - ใต้) สูงขนาดคนนั่งห้อยเท้าได้ ต่อมากองทหารเรือได้ย้ายไปอยู่ที่ตำบลบางพระ (หาดกัปตันยุทธ) กรมพระคลังข้างที่ซึ่งเป็นผู้ปกครองที่ดินผืนนี้ก็ได้รั้วออกหมดและตัดถนนตามแนวเดิมของถนนวชิรปราการ ผ่านที่พื้นนี้ไปทางทิศเหนือบรรจบกับถนนตอนหน้าวัดสมณะทำให้ประชาชนที่อยู่ทางบ้านโศค บางทรายได้รับความสะดวกในการสัญจรไปมา และได้สร้างตลาดเรียกตลาดพระคลังข้างที่ (ปัจจุบันเรียกตลาดทรัพย์สิน)³⁰

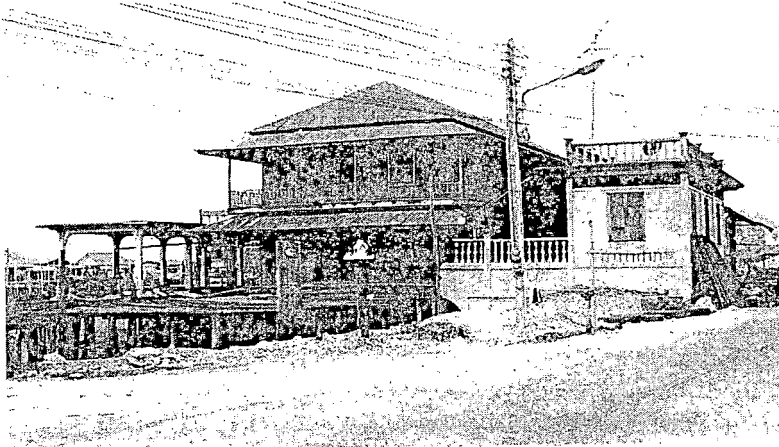
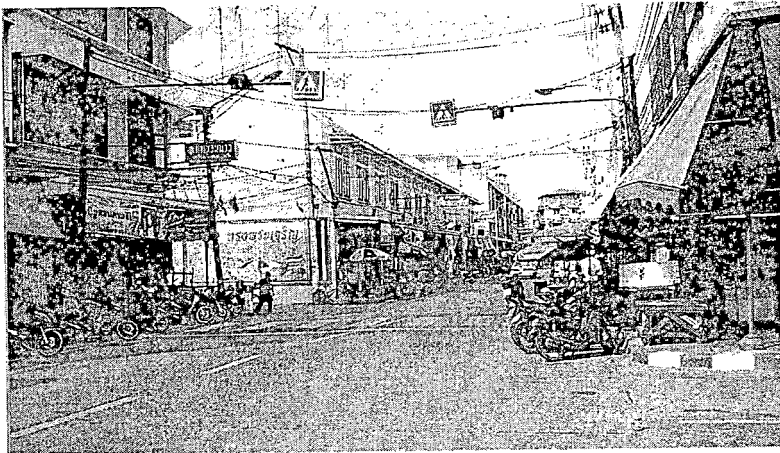

ภาพที่ 41 บริเวณปลายสะพานด้านหน้าเมืองชลบุรีเดิม เมื่อ พ.ศ. 2498 (ขวา) ชุมชนชาวประมงบริเวณใกล้เคียง เมื่อ พ.ศ. 2520 (ซ้าย)

ที่มา : ร้านเอกศิลป์ชลบุรีและมารุต อัมรานนท์

การศึกษาสำรวจจากปากซอยเสริมสันติเข้าไปภายในพบหลักฐานบ้านเรือนและอาคารดั้งเดิมหลายหลังเริ่มตั้งแต่ “ศาลเจ้าดีจี” เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบศิลปะจีนมีขนาดเล็กภายในศาลมีรูปเคารพและสิ่งของบูชาหลายลักษณะ และมีปากของปลาขนาดตั้งไว้ภายในด้วยถัดเลยขึ้นไปพบต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อายุ 100 ปี ถูกตัดทิ้ง ต่อมาไปพบอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้เลขที่ 613/7ม มีลักษณะน่าสนใจอย่างบริเวณช่องลม ประตูมีการฉลุลายไม้อย่างสวยงาม ถัดขึ้นไปพบบ้านเลขที่ 639/ม (บ้านย่าทองสุข) เป็นการปลูกสร้างแบบเรือนเครื่องผูกฝาขัดแตะมีหลังเดี่ยวของซอยและอาจเป็นหลังเดี่ยวของชุมชนชายทะเลเดิมแห่งนี้ จากการสังเกตพบว่า ยังมีสภาพสมบูรณ์และมีการใช้ซอยเรือนหลังนี้อยู่

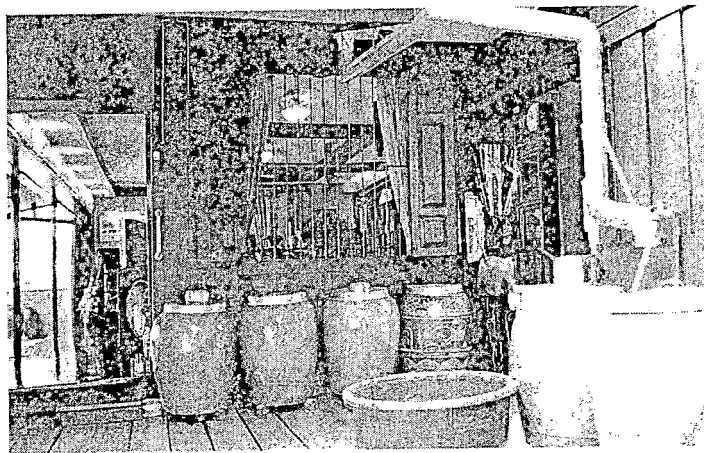
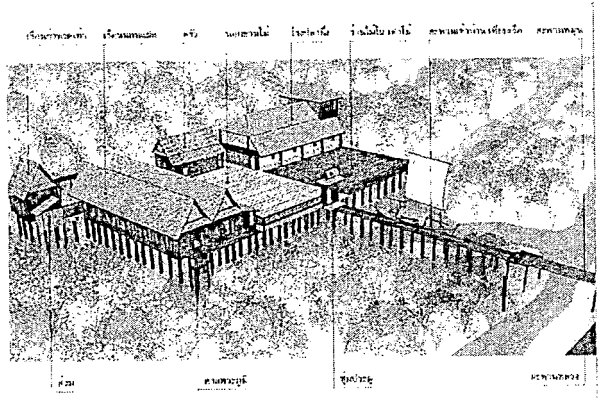
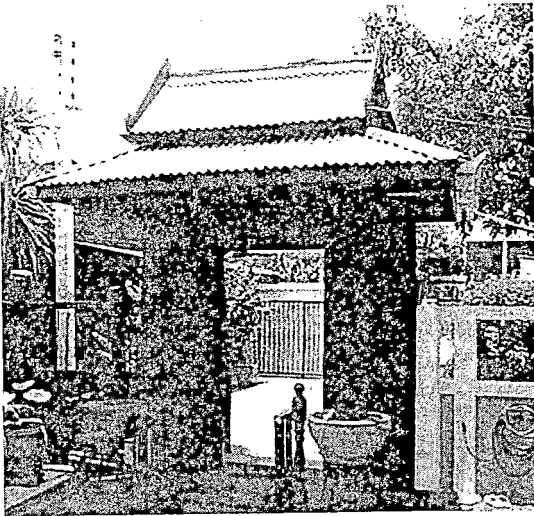
ไปท้ายซอยก่อนถึงถนนเลียบชายทะเลพบเรือนไม้ 2 ชั้น ขนาดใหญ่เลขที่ 696ม ปลูกอยู่ริมถนนด้านหลังเป็นชายทะเลโคลนที่กินลึกเข้ามาและมีท่าเรือประมงชายฝั่งของชาวบ้านแถบนั้น ตัวเรือนมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ถึงแม้จะปล่อยทิ้งร้างไว้ รูปแบบของเรือนมีอายุประมาณ 50 – 60 ปีที่ผ่านมา ซึ่งจะพบได้ในบริเวณซอยต่าง ๆ แถบบางปลาสร้อยและใกล้เคียง จากการสำรวจศึกษาพบความน่าสนใจของริ้วบ้าน ประตูและซุ้มประตูเช่นเดียวกับซอยท่าเรือพลีที่ผ่านมา โดยเฉพาะมีการผสมผสานรูปแบบของการปลูกสร้างระหว่างแบบอย่างไทยและจีนเข้าด้วยกัน

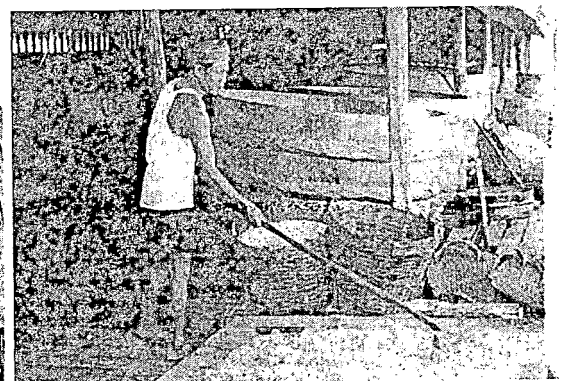
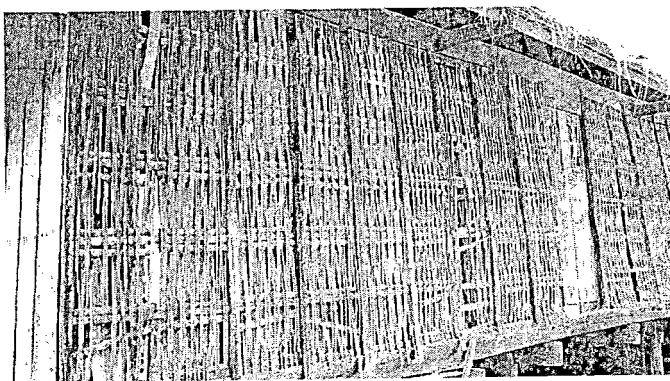
ภาพที่ 42 ปากซอยเสริมสันติฝั่งตรงข้ามคือ ศาลเจ้าพ่อสาคร (บน) ท้ายซอยมีเรือนแบบท้องถิ่นชายทะเล เลขที่ 696ม (ล่าง)

(10.1) บ้านหอมสมพล พงศ์ไทย เลขที่ 640ข ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี เป็นเรือนดั้งเดิมในซอยเสริมสันตินี้ และได้รับการดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพเดิม ๆ ไว้เป็นอย่างดี ตั้งแต่ตัวเรือนแฝด (เรือนนอนแฝด) เรือนนอนและครัว ซานเรือน ระเบียง ชุ่มประตู ศาลพระภูมิ โรงกะปิ โรงน้ำปลา เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ทราบว่า

ตัวบ้านปลูกสร้างขึ้นระหว่างสะพานหลวงและสะพานสุขนิรันดร์ เป็นเรือนไทยแฝดขนาด 3 ห้องฝาปะกน หลังคาจั่วสูงมุงจากมีปั้นลม และปิดหน้าจั่วด้วยกระดาน เรือนในเป็น 3 ห้อง เรือนนอกเป็นโถงเรียกกระเบียง ที่ฝา 3 ด้าน ด้านในก็เป็นฝาปะกน มีประตูชนิด 2 บาน 3 ประตูเปิดเข้าแต่ละห้องได้ ด้านหน้าเปิดโล่งมีกระชังมุงจาก 3 แผ่น ยกปิดเปิดได้ มีไม้ค้ำ 1 ท่อนให้เป็นระนาบเดียวกับหลังคาเรือน จะปิดเวลามีพายุ ตัวเรือนสร้างบนเสาสูงปักลงเลน หันหน้าเรือนไปทางทิศตะวันตก มีนอกชานปูไม้กระดานยาวตลอดไม่มีต่อยาว X กว้างราว 15 X 15 เมตร ด้านทิศใต้ของนอกชานปลูกคร่ำไม้ขัดตะ และนอกชานมีรั้วเฉพาะด้านทิศเหนือเพราะด้านตะวันตกเป็นอยู่เทียบเรือที่ชนปลา เกือบมาส่ง ประตูเข้าบ้านอยู่ด้านทิศเหนือของนอกชานหันออกสะพานหลวง สร้างด้วยไม้เป็นชุ่มหลังคาทรงจั่วมีปั้นลมและปิดหน้าจั่วด้วยไม้กระดาน มีสะพานไม้อาวจากประตูต่อไปจรดสะพานหลวง ช่วงติดกับสะพานหลวงเป็นอยู่เรียกกว้างราว 5 วา สร้างเป็นสะพานหมุนด้วยกระดานไม้แผ่นเดียวหนามาก ตัวหมุนอยู่บนปลายสะพานด้านบ้าน มีกระเบ้ไม้ใส่หินอักษณีก้อนใหญ่ ๆ ถ่วงน้ำหนักไว้ด้านบนสุดของไม้กระดานสะพานหมุน มีสะพานเล็ก ๆ สร้างชิดกับสะพานหลวงเพื่อรับปลายสะพานหมุนนี้ (ทุกบ้านที่ปลูกทางทิศใต้ของสะพานหลวงก็ต้องมีสะพานหมุนแบบนี้ทั้งนั้น) ที่สำคัญคือรักษาความปลอดภัยได้อย่างดีเพราะตอนกลางคืนจะหมุนปลายสะพานเข้ามาเก็บบนสะพานใครจะบุกเข้ามาก็ต้องลุยโคลน (เวลาน้ำลง) หรือว่ายน้ำ (เวลาน้ำขึ้น) อายุบ้านหลังนี้ก็ร่วม 100 ปี น่าจะสร้างราว พ.ศ. 2467 ³¹

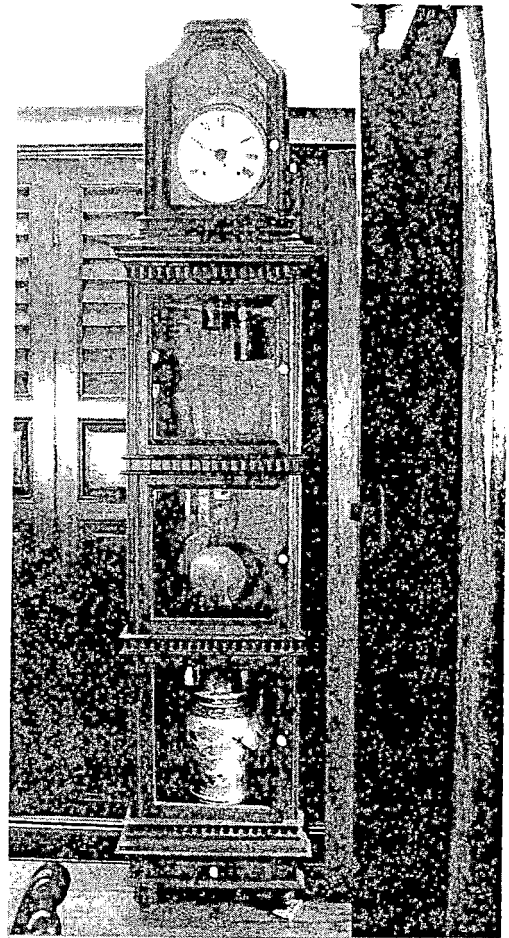
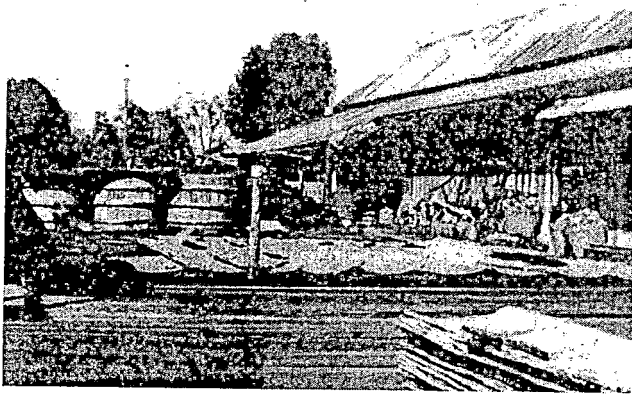
ภาพที่ 43 ภาพลายเส้นแสดงเรือนไทยท้องถิ่นในทะเลบ้านสมพล พงศ์ไทย เมื่อพ.ศ.2467 (ขวา)
 ชุ่มประตุ พ.ศ. 2552 (ซ้าย) ภายในตัวบ้านและสิ่งของเครื่องใช้ดั้งเดิม (ล่าง)
 ที่มา : สมพล พงศ์ไทย

ภาพที่ 44 ฝาชัดตะของเรือนท้องถิ่นชายทะเลฝั่งตรงข้ามบ้านสมพล พงศ์ไทย (ซ้าย) การทำกะปิ พ.ศ.
 2505 (ขวา)
 ที่มา : สมพล พงศ์ไทย

การสร้างบ้านต้องไปซื้อไม้เป็นต้นจากเมืองตราดแล้วล่องทะเลมาเมืองชล มีทั้งไม้มะค่าหิน (ทำเสา) ตะเคียน (ทำเสา) ไม้มะค่าโมง (ทำกระดานปูพื้น) มีกึ่งกิมเฮาเป็นนายช่างทำกระดาน ทำเสาเองสิ้นเงินทั้งหมด 12 ชั่ง 10 ตำลึง อีกทั้งย่าหีเป็นเจ้าของโรงปลานึ่งและมีแผงขายปลาทั้งขายส่งและขายปลีกอยู่ในตลาดทรัพย์สินด้วย โรงปลานึ่งนั้นปลูกเป็นเรือนโถงขนาดใหญ่อยู่ถัดครัวไปทางทิศตะวันตก รับประทานทางเรือที่มาจอดเทียบท่าที่บ้านได้เลย³²

จากการสอบถามพบว่าครอบครัวของสมพล มีโครงการจะพัฒนาพื้นที่บริเวณบ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของท้องถิ่น เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา ผู้สนใจได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าจากพื้นที่ของบ้านได้ในทุก ๆ มิติ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของเรือนไทยท้องถิ่นชายเลหรือชาวเล เครื่องใช้ไม้สอย การประกอบอาชีพทำกะปิ น้ำปลา สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (ป่าแสมพันธุ์ปูปลาและทะเล) วิถีทางวัฒนธรรมของชุมชนใกล้เคียงได้แก่ การทำประมง การจับปลา จับปู การเลี้ยงปลา ในกระชัง เป็นต้น

ภาพที่ 45 ร้านไม้ไผ่ตากกะปิ พ.ศ. 2505 (ซ้าย) นาฬิกาเก่ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) (ขวา) บ้านสมพล พงศ์ไทย

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม พื้นที่เขตบางปลาสร้อยและใกล้เคียง พิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในบริเวณชายทะเลด้านตะวันตก ระหว่างซอยที่สามารคลองมายังมี ธรรมชาติของพืชพันธุ์ไม้ชายทะเลอยู่พอสมควร ได้แก่ ต้นเสม ต้นโกกง ต้นลำพู ฯลฯ เช่นเดียวกับ สัตว์น้ำตามชายฝั่งบางชนิด อาทิ ปู กุ้งดาบ ปลาจุ่มพรวดหรือปลาตีน ก็พอหาได้โดยทั่วไป ยกเว้นปลา กะพง ปลาเก๋า หอยแมลงภู่ ที่ต้องทำเป็นกระชังเลี้ยงและมีขนาอยู่นอกชายฝั่งเพื่อคอยเฝ้าและดูแลอย่าง เข้มงวด ทำนองเดียวกับหอยแครงต้องมีการสัมปทานขอการเพาะเลี้ยงในอาณาบริเวณชายหาดด้านหลัง เมืองชลบุรี ประเพณีและวัฒนธรรมจากการศึกษาสำรวจมีวิถีหลายด้านของผู้คนแถบบางปลาสร้อยและ ใกล้เคียงยังคงถือปฏิบัติอยู่ไม่เสื่อมคลายสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและ วัฒนธรรมของตนเอง

(1) ประเพณีกองข้าว ตามประวัติมีประเพณีตั้งแต่สมัยอยุธยาเริ่มจัดครั้งแรกบริเวณศาลเจ้าพ่อ หลักเมืองชลบุรี ซอยที่สามารคลองแล้วจึงแพร่หลายไปยังที่อื่น ๆ ของจังหวัดชลบุรี พื้นที่บางปลาสร้อยมีการ จัดงานกองข้าวอยู่บ้างเช่นในซอยเสริมสันติแต่จัดกันเป็นงานเล็ก ๆ เฉพาะกลุ่ม โดยมีความเชื่อว่าเป็นให้ บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บป่วย และจะจัดขึ้นในเดือนเมษายนของทุกปี

(2) ประเพณีวิ่งควาย ประเพณีวิ่งควายเริ่มต้นจัดกันครั้งแรกบริเวณถนนด้านหน้าวัดใหญ่ อินทาราม เป็นเวลา 100 ปี มาแล้ว มีตำนานประจำเมืองได้กล่าวไว้ว่า วัดใหญ่อินทารามหรือวัดหลวงใน สมัยนั้น ซึ่งชาวบ้านนิยมเรียกว่าวัดใหญ่ วัดนี้มีประเพณีอยู่อย่างหนึ่งที่นิยมจัดขึ้นเพื่อเป็นวันบุญกุศลคือ วันแสดงธรรมเทศน์คาถาพันก่อนวันออกพรรษา โดยจะจัดขึ้นในวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 11 ทุกคนจะจัด เครื่องวัตถุไทยทานกัณฑ์เทศคาถาพันทั้ง 13 กัณฑ์ มีข้าวตอกดอกไม้ มะพร้าว กล้วย อ้อย ผลไม้ต่าง ๆ จัดเตรียมอย่างคึกคักเป็นชีวิตจิตใจ อนึ่งการที่จะหาเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์คาถาพันดังกล่าวนี้ ที่จะขาดเสีย มิได้คือ ดอกบัว (ปทุมบัวหลวง) ต้องใช้มากถึง 100 ดอก จึงจะถูกต้อง ฉะนั้นการเดินทางไปเก็บดอกบัว ซึ่งอยู่ในที่ไกลจำเป็นจะต้องขึ้นจี่หลังควายที่ใช้ลากเกวียนนำเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์มา จนต่อมาภายหลังจึง มีกฎกติกากันขึ้น ในระหว่างหมู่คณะที่เดินทางไปเก็บดอกบัวว่าเมื่อเก็บดอกบัวได้เรียบร้อยตามความ ต้องการแล้วทุกคนขึ้นจี่ควายออกวิ่งจากจุดที่เก็บดอกบัวไปยังจุดหมายปลายทางที่วัดใหญ่ฯ ก่อนจึงถือว่า เป็นผู้ชนะ มีการยกย่องชมเชยกันว่าเป็นคนเก่งประจำกลุ่ม และมีการประกวดการแต่งกายและตกแต่งควาย ให้สวยงามด้วยเสื้อผ้าดอกไม้ จึงทวีขึ้นเป็นลำดับแต่ละปี³³

ภาพที่ 46 ประเพณีวิ่งควายจังหวัดชลบุรี

เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเมืองชลบุรี ในระหว่างปี พุทธศักราช 2415 - 2449 มีประชานราษฎรมาคอยต้อนรับเสด็จกันอย่างเนืองแน่น และให้มีการจัดวิ่งควายขึ้นถวายให้ทอดพระเนตร ณ พลับพลาธิบดี หน้าวัดใหญ่อินทาราม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้รับสั่งตรัสว่า “การวิ่งควายนี้สนุกมาก ขอให้จัดเป็นประเพณีประจำของเมืองชลบุรีโดยเฉพาะ” ตั้งแต่นั้นจึงจัดขึ้นประจำทุก ๆ ปีไม่เคยขาด³⁴

ภาพที่ 47 การเก็บกระดานหาหอย การหาเลี้ยงชีพดั้งเดิมสมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา

(3.) การตีบกระดานเก็บหอย การประกอบอาชีพการหาเลี้ยงชีวิตด้วยการตีบกระดาน ในเขตบางปลาสร้อยมีหลักฐานมาแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อคราวสุนทรภู่ได้เดินทางมาที่บางปลาสร้อยนี้ คำกลอนบทหนึ่งในนิราศเมืองแกลงเขียนไว้ว่า

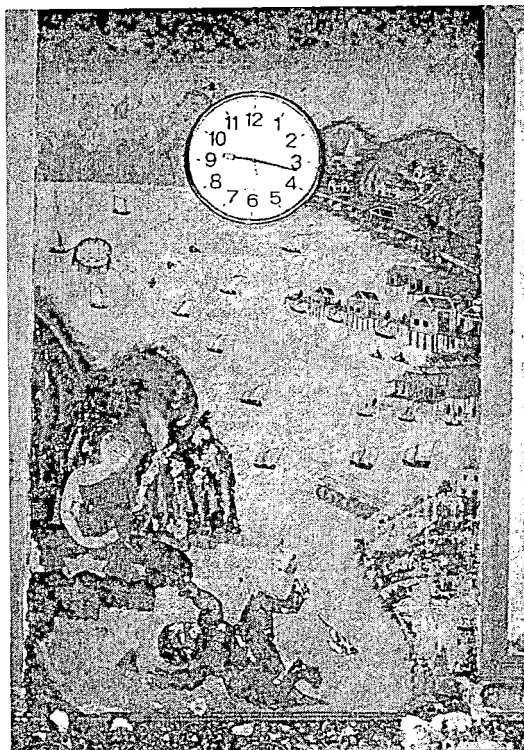
“อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน ตีบกระดานถือตระกร้าเที่ยวหาหอย

ดูแคล้วคล่องต้องเล่นแฉลบลอย เอาขาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน”

หรือเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจันทบุรีและที่ต่าง ๆ มีความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“แลราษฎรที่ทำโป๊ะจับปลาในทะเลนั้น ทำไว้แค่ระดูเดือน 12 ไปจนถึงเดือน 3 เป็นระดูลมตะเภา พัดกล้าคลื่นจัดโป๊ะแตก ต้องหยุดการจับปลาไปจนเดือน 12 ในระหว่างที่หยุดการจับปลาทำโป๊ะไม่ได้นั้น ราษฎรทำการหากินด้วยลงฝือกลากอวนจับปลา แลตีบกระดานเก็บหอยชายทะเล”³⁵

มีหลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องอสุภะ 10 “วิบุพผกะ” ภายในอุโบสถวัดเสม็ด ตำบลเสม็ด อำเภอเมืองชลบุรี องค์ประกอบของห้องภาพด้านล่างแสดงทัศนียภาพริมทะเล หมู่บ้านชาวประมง มีสะพานปลา มีการทำโป๊ะและเรือประมง (มีใบเรือ) ขนาดเล็กแบบประมงชายฝั่ง และตรงริมหาดเขียนเรือนเครื่องผูกและอาคารตึก มีคนกำลังตีบกระดานหาหอย³⁶ (ภาพที่ 48) ฉะนั้นในงานประจำปีจังหวัดชลบุรีในอดีต จึงจัดให้มีการแข่งขันการตีบกระดานแต่ละปี เพื่อเป็นการส่งเสริมและรักษาเอกลักษณ์ส่วนหนึ่งของอาชีพประมงไว้ ปัจจุบันมีการตีบกระดานอยู่แถบหน้าเมืองในเขตที่ได้รับการสัมปทานเพาะเลี้ยงหอยแครง

ภาพที่ 48 จิตรกรรมฝาผนังวัดเสม็ด เนื้อเรื่องภายในภาพแสดงการทำโป๊ะและตีบกระดานหาหอย

(4.) การทำโป๊ะล้อม การทำโป๊ะที่บางปลาสร้อยและใกล้เคียง เข้าใจว่าเป็นอาชีพที่มีมาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา มีหลักฐานจากนิราศเมืองแกลงมีคำกลอนเขียนไว้ว่า

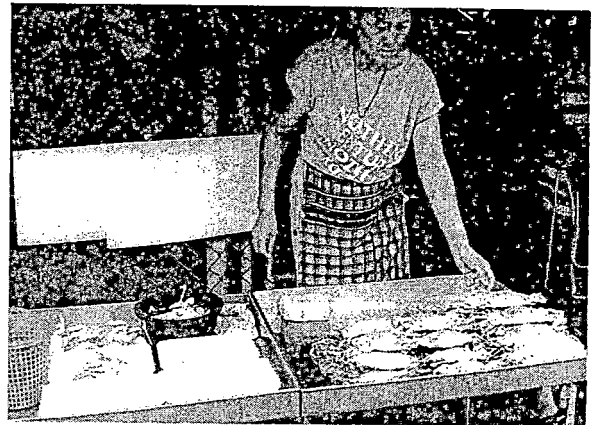
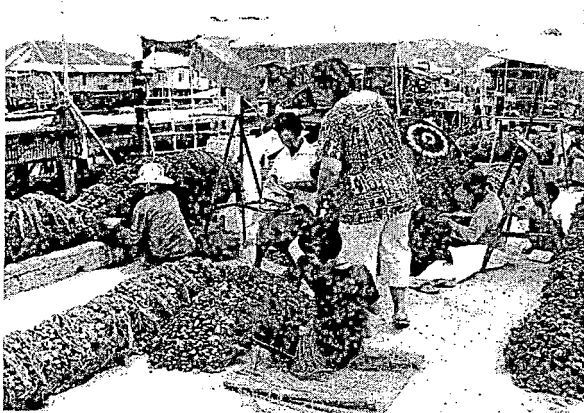
“ในการแสลแล่นแต่โป๊ะล้อม ลงอวนอ้อมโดยสกัดเอามัจฉา” การทำโป๊ะจะตั้งอยู่ไม่ห่างจากฝั่งมากนัก วิธีตั้งโป๊ะคือการปักเสาลงในทะเลเพื่อปิดตาข่ายเช่นเดียวกับอวนไว้โดยรอบเป็นรูปวงกลม บริเวณใกล้ ๆ กันจะสร้าง “ขนำ” ไว้เพื่อดูแลกระชังและโป๊ะเพื่อไม่ให้ใครมาลักลอบขโมยสัตว์น้ำ ชายทะเลด้านหน้าบางปลาสร้อยลงไปจะพบเห็นการทำโป๊ะล้อม กระชังเลี้ยงปลา และขนำอยู่โดยทั่วไป

(5.) การทำประมง วิธีชีวิตนี้เป็นอาชีพเก่าแก่ลักษณะหนึ่งดังความตอนหนึ่งว่า

“อันพวกเขาชาวประมงไม่โหยงหยิบ ล้วนตีนถีบปากกัดขัดเขมร

จะได้กินข้าวเช่าก็ราวเพล คุจัดเงินโศคโผนในโคลนตม”

การทำประมงบริเวณนี้มีทั้งประมงชายฝั่ง (พื้นบ้าน) และประมงน้ำลึกโดยมีถนนเลียบเมืองชลบุรีเป็นเขตกั้นระหว่างสองวิธีนี้ ประมงชายฝั่งหรือพื้นบ้านจะออกหาปลาในระยะใกล้ ๆ หลังจากนั้นจะนำสัตว์น้ำมาขึ้นที่ท่าเรือที่อยู่ด้านในของถนนเรียบเมือง บริเวณที่พบมากเช่นที่ท้ายซอยชีฆามารค ซอยทิพย์สถาน ซอยเสริมสันติ และซอยท่าเรือพลี ซึ่งติดอยู่กับชายฝั่งทะเล

ภาพที่ 49 การทำประมง การค้าขายสัตว์น้ำจากทะเลบริเวณสะพานปลา (ซ้าย) ตลาดล่างที่บางปลาสร้อย (ขวา)

(6.) ตลาดและการค้าขาย มีคำกลอนในนิราศเมืองแกลงเมื่อเดินทางเรือมาขึ้นสะพานที่บางปลาสร้อยและสุนทรภู่ได้แหวะพักค้างที่นี่ 3 วัน มีการเขียนบรรยายเกี่ยวกับตลาดไว้ว่า

“ซังตายขึ้นฝืนฤทัยให้ประเทือง เทียวชำเลื่องแลชมตลาดเรียง

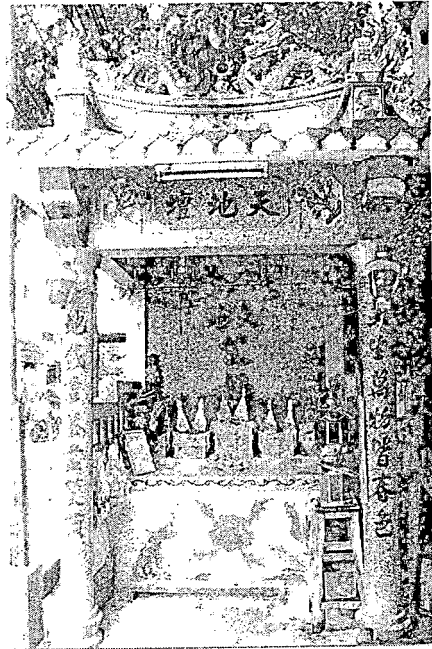
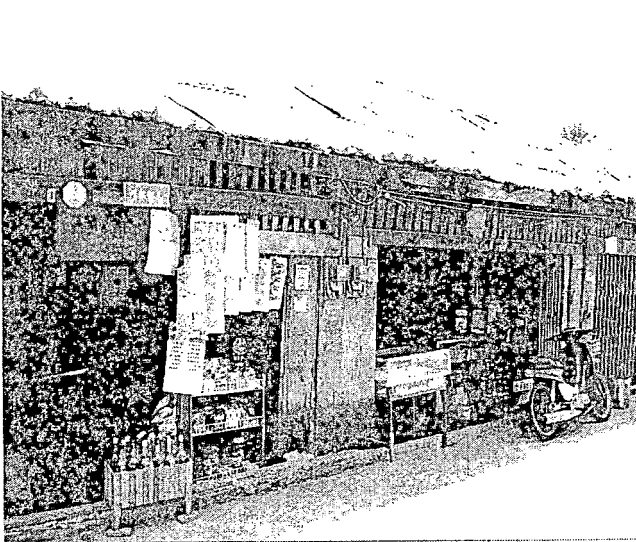
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง”

หรือ

“ขายหอยแครงแมงกู่กับปูม้า
พวกเจ๊กจีนสินค้ำเอามาวาง
ที่ขายผ้าหน้าถังกี่เปิดโถง

หมึกแมงดาหอยคองรองกระถาง
มะเขือคางแพะเผือกผักกาดคอง
ถั่วเนี้ยวโป่งหญิงชายมาจ่ายของ”

การศึกษาสำรวจฝั่งตะวันออกของถนนวชิรปราการจากปากซอยที่ฉามารคขึ้นไปซอยเสริมสันติ พบตลาดบุรีบริบาล หรือ “ตลาดล่าง” ตรงปากซอยคูำพล สร้างโดยหลวงบุรีบริบาล (เสียง อุทัยชานนท์) พ.ศ. 2478 และตลาดทรัพย์สิน (หรือตลาดพระคลังข้างที่) หรือ “ตลาดบน” พ.ศ. 2455 ภายในตลาดล่างยังพบเห็นแม่ค้านำสัตว์น้ำจากทะเลจำพวก กุ้ง หอย ปู ปลา หมึก แมงดา และหอยคอง นำมาตั้งขายอยู่ภายในและภายนอกตลาด และบริเวณปากซอยทิพย์สถานฝั่งตรงกันข้ามตลาดล่างหรือปากซอยบำรุงเขตพบหลักฐานร้านค้าแบบชั้นเดียวสร้างด้วยไม้มีประตูแบบฝาถังกี่ปรากฏอยู่ 2-3 หลัง

ภาพที่ 50 เรือนค้าริมทางแบบชั้นเดียวในซอยท่าเรือพลี (ซ้าย) ศาลเจ้าติจี่ ซอยเสริมสันติ (ขวา)

(7.) องค์ประกอบทางวัฒนธรรมอื่น ๆ จากการศึกษาสำรวจพื้นที่บางปลาสร้อยและใกล้เคียงตาม ซอยต่าง ๆ ชายฝั่งทะเลพบหลักฐาน วิถีชีวิตผู้คนชายทะเลอีกมากได้แก่ การแกะหอย ดากหอยแมลงกู่ การเก็บอวนดากอวน และการค้าขายอาหารทะเลสดและแห้ง ร้านอาหารทะเล รวมไปถึงความเชื่อเกี่ยวกับ พระภูมิเจ้าที่ของผู้คนแถบนี้ที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนั้นยังพบวิถีชีวิตของผู้คนชาวไทยเชื้อสายจีนใน ซอยท่าเรือพลีที่ยังคงสืบทอดความเชื่อ การไหว้เจ้าหรือประเพณีการเล่นเช่น “จี่ว” บริเวณหน้าศาลเจ้า อยู่อย่างสม่ำเสมอ

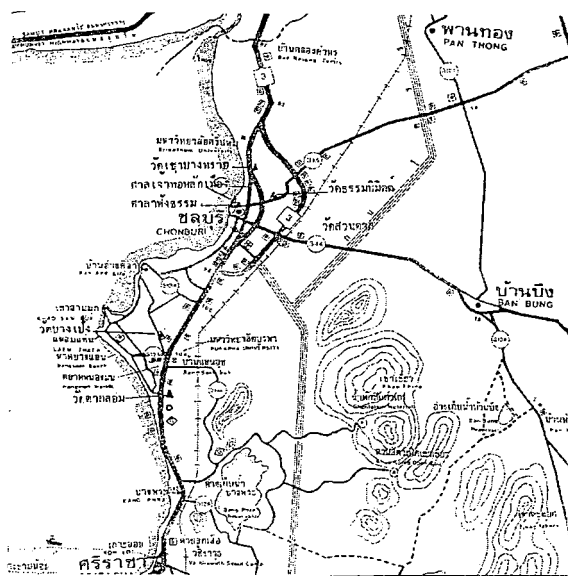
ภาพที่ 51 อุปรากรจีน “จิว” ในซอยท่าเรือพลิบริเวณศาลเจ้าสกุเกี้ยน (ซ้าย) การกองข้าวที่ศรีราชามีจุดเริ่มต้นที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี (ขวา)

หลังจากค้างแรมที่บางปลาสร้อยได้ 3 วัน สุนทรภู่ได้เดินทางต่อไปในรุ่งเช้า ความในนิราศคำกลอนระบุไว้ตอนหนึ่งว่า

“พอฟ้าขาวดาวเดือนลงเดือนลด
จากเคหาชฌนาพื้นองเนื่อง
พอพันบ้านลานแลล้วนทุ่งเถียน
ดูกรวดทรายพรายงามเหมือนเงินราง
ดูสีขาวราวกับน้ำตาลโดนด
ริมทางเดือนเรือนเหย้ามีรายราย
ถึงหนองมนมีตำบลชื่อบ้านไร่
ต้องเดินเฉียงเฉียงลัดคตัดคตแยง

อร่ามรดสุริยาเวหาเหลือ
จีนประเทืองปล้ำทุกข้มตามทาง
หนทางเตียนตัดเข้าภูเขาวาง
หยาดน้ำค้างขังหลุมที่ชุมควาย
ที่หว่างโขดขอบผาศิลาลลาย
เห็นฝูงควายปล่อยเกลื่อนอยู่กลางแปลง
เขาถากไม้ทุกประเทศทุกเขตแขวง
ตามนายแสงนำทางไปกลางไพร”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

ภาพที่ 52 แผนที่แสดงชุมชนในเขตตำบลแสนสุข (หนองมนเดิม)
ที่มา : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

1.1 ชื่อหนองมน

1.2 สภาพทั่วไป เดินทางจากถนนวชิรปราการ ตำบลบางปลาสร้อยข้ามผ่านคลองบางปลาสร้อย และข้ามมาบริเวณสถานีบริษัทขนส่งจังหวัดชลบุรี (อดีตเคยเป็นที่ตั้งวัดสมรโกษฐ์) มายังทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 ถนนสุขุมวิท และเดินทางผ่านตำบลห้วยกะปิ ตำบลอ่างศิลา และตำบลแสนสุข โดยลำดับ สภาพของภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นอาคารพาณิชย์ ศูนย์การค้า ด้านหลังไกลออกไปฝั่งทิศตะวันออกเป็นที่ราบและแนวเขาเขียวทอดเป็นทิวยาวฝั่งทิศตะวันตกเป็นชายฝั่งทะเลมีที่ราบและเนินเขาสามมุข

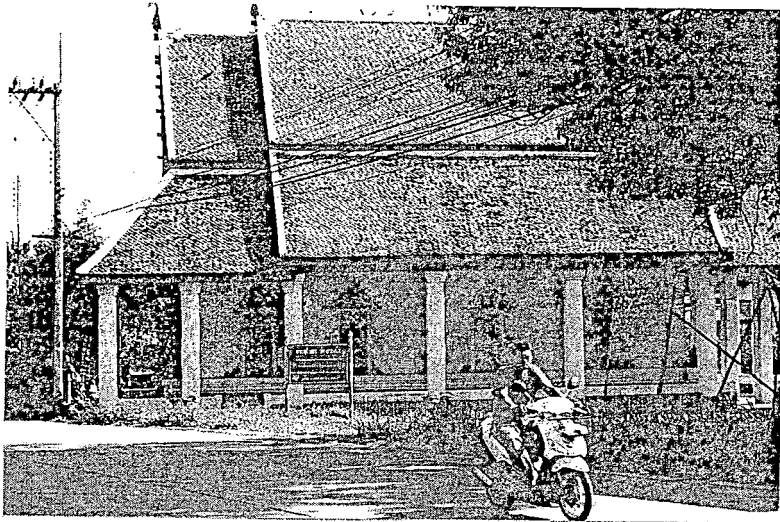
ภาพที่ 53 เส้นทางสายสุขุมวิทจากโรงพยาบาลชลบุรีไปหนองมนก่อน พ.ศ. 2500

ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี จากการสำรวจตามเส้นทางนิราศฯ และชื่อที่ปรากฏพบว่า “หนองมน”³⁷ เป็นชื่อเรียกตลาดและชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณโดยรอบซึ่งแต่เดิมเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ตำบลแถบนี้มีชื่อเรียกว่า ตำบลหนองมน ส่วนถัดขึ้นไปทางทิศตะวันออกมีชื่อ ตำบลบ้านไร่ไผ่หล้า มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลบ้านหนองมน ปัจจุบันมีอาชีพทำไร่มันสำปะหลังเป็นส่วนใหญ่

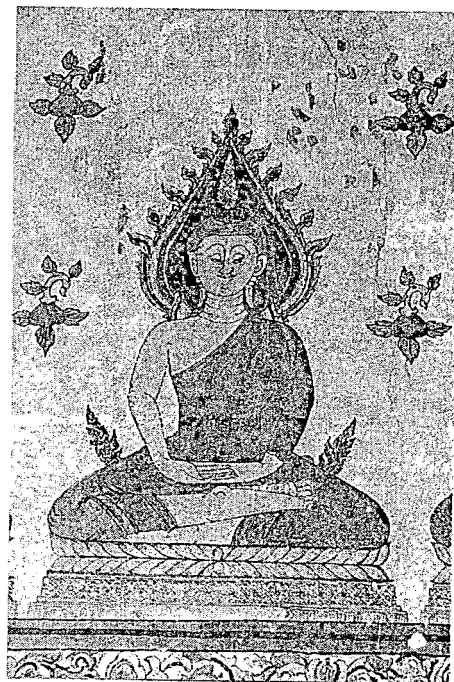
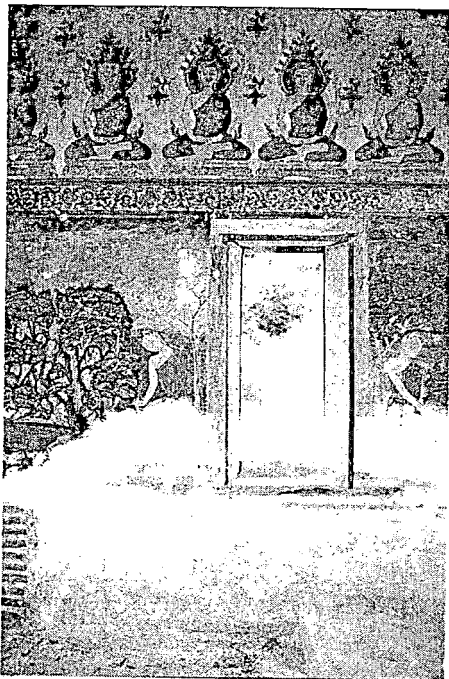
1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1.) วัดบางเป้ง เลขที่ 71 หมู่ 1 ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ประวัติความเป็นมาไม่แน่ชัดหลักฐานสำคัญคือ อุโบสถหลังเดิมมีขนาดเล็ก ผนังก่ออิฐฉาบด้วยปูน มีหน้าต่างด้านละ 4 ช่อง ด้านหน้าทำประตู 2 ช่อง ผนังด้านหลังอุดตันรอบผนังด้านนอกทำระบียงล้อมรอบ หน้าบันของอุโบสถตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นแบบพันธุ์พฤกษา ประกอบด้วยเครือเถาดอกไม้ ใบไม้ แบบอย่างของลายฝรั่ง ส่วนที่เป็นช่อดอก จะใช้เครื่องถ้วยและมีทั้งเครื่องถ้วยจีนและฝรั่งปะปนกัน

ภาพที่ 54 พระอุโบสถวัดบางเป็ง ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

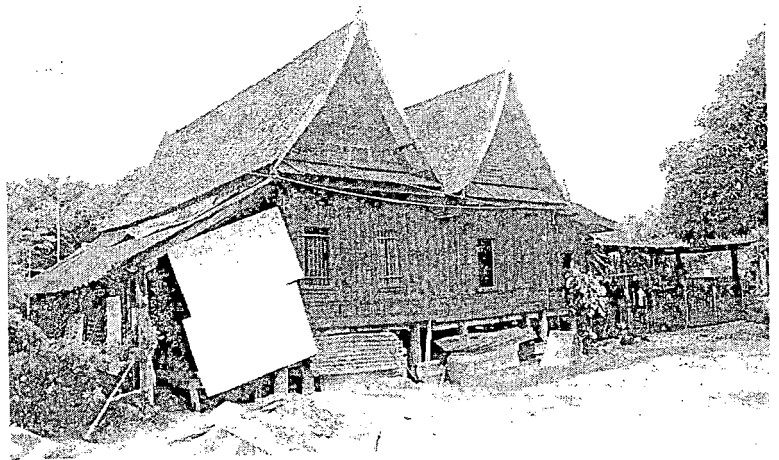
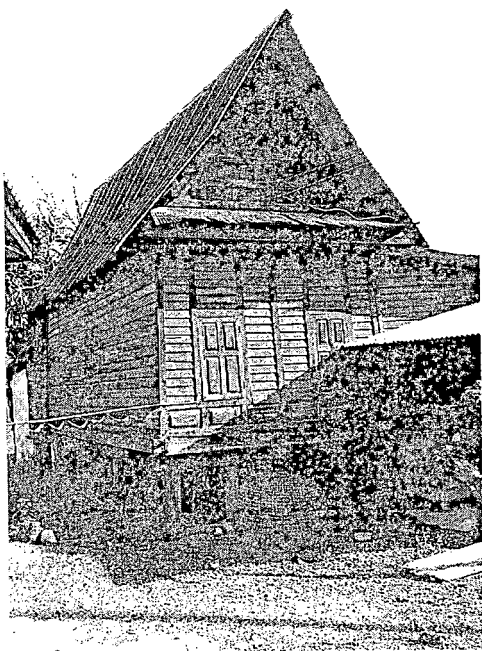
รูปแบบเครื่องถ้วยที่ปรากฏอยู่มีลักษณะแบบรูปทรงจาน และจานเชิงโดยเครื่องถ้วยจีนเป็นแบบอย่างของศิลปะราชวงศ์ซิง (เซ็ง) ส่วนภายในอุโบสถวัดบางเป็งมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรอบทั้ง 4 ด้าน ตอนบนของผนังเหนือกรอบประตูและหน้าต่าง เขียนเนื้อเรื่องอดีตพุทธ หรือพระพุทธเจ้าในอดีตเป็นแบบสมาธิ ประกอบประภามณฑลล้อมรอบส่วนพระเศียรเรียงรายต่อเนื่องกันเป็นแถวซ้อนกันขึ้นไป 3 ชั้น โดยรอบทั้ง 4 ด้าน ส่วนพื้นที่ระหว่างช่องหน้าต่างหรือห้องภาพเขียนเป็นภาพอสุภ คือ ภาพพระภิกษุชกผ้าบังสุกุลจากซากศพในลักษณะต่าง ๆ กัน และพิจารณาอสุภกรรมฐาน

ภาพที่ 55 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบางเป็ง

องค์ประกอบของภาพอสุภามีบางห้องภาพเขียนเป็นภาพทะเล ประกอบด้วยธรรมชาติที่เป็นเกาะ มีเรือใบ เรือกลไฟแบบประกอบด้วยเสาใบและปล่องควัน บางภาพเขียนเป็นทิวทัศน์ประกอบด้วยป่าเขา โขดหิน ต้นไม้ สระน้ำ และสัตว์ต่าง ๆ ห้องภาพด้านซ้ายประกอบ (ทิศเหนือ) เขียนภาพพระมาลัยลงไปโปรดสัตว์ในนรกภูมิเกือบเต็มทั้งห้องภาพ การจัดภาพเขียนเป็นกำแพงล้อมรอบประกอบด้วยประตูและหอ ป้อมรักษาการณ์บนกำแพง ภายในมีภาพพระมาลัยยืนถือตาลปัตรเทศน์โปรดเหล่าสัตว์นรกซึ่งถูกลงทัณฑ์ ในลักษณะต่าง ๆ

สภาพโดยทั่วไปของทรัพยากรทางโบราณคดี ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างชำรุดทรุดโทรมจากผนังที่เริ่มผุกร่อน จากความชื้นและฝนที่ชะและสาดเข้ามา กับปัญหาหลังคารั่วและฝ้าพัง โดยเฉพาะภาพเขียนภายในห้องภาพระหว่างช่องหน้าต่าง มีสภาพลบและเลอะเลือนไปค่อนข้างมาก เช่นเดียวกับบริเวณโดยรอบอุโบสถหลังเก่ามีการปลูกสร้าง ตกแต่งสวนนันทนาการมาเบียดชิดอุโบสถ ซึ่งก่อนหน้านี้ทางเทศบาลก็ได้ตัดถนนเข้าไปเบียดด้านหลังอุโบสถมาคร่าวหนึ่งแล้ว จนส่งผลให้ภูมิทัศน์โดยรอบของอุโบสถดูคับคั่ง และทำลายทัศนียภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีไปโดยสิ้นเชิง

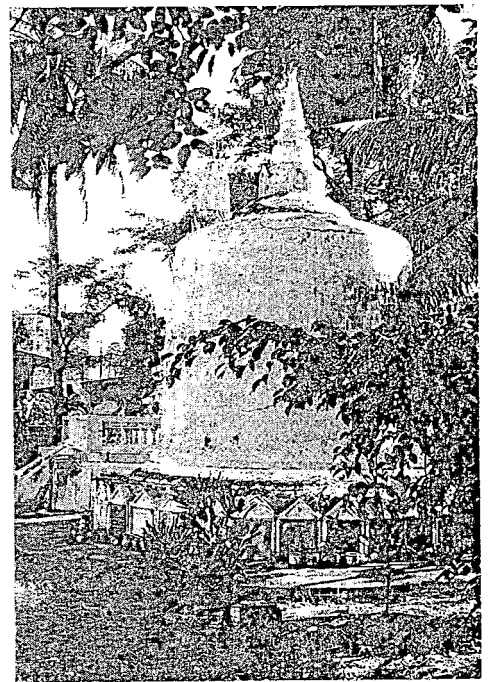
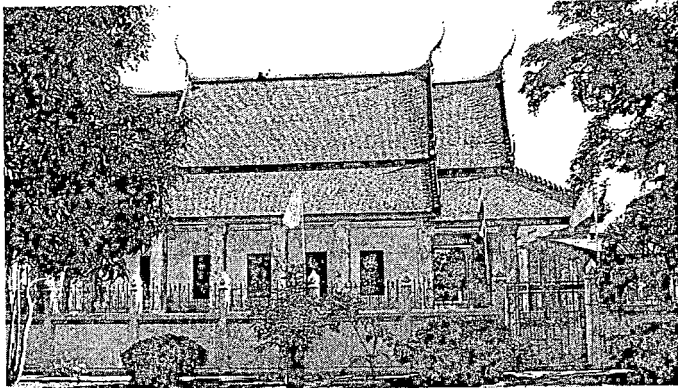

ภาพที่ 56 บ้านทรงไทยแบบท้องถิ่นตำบลแสนสุข ของสมควร สมนวล (ขวา) และตำบลบ้านปึก (ซ้าย)

(2.) บ้านคุณสมควร สมนวล บ้านเลขที่ 4513 (เดิม 55 หมู่ 7) ถนนมาบมะยม ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี บริเวณนี้เป็นชุมชนจีนของบ้านหนองมน ตำบลหนองมน เขตอำเภอบางพระ เดิม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรแถบบ้านหนองมนและแหลมแท่น มีโฉนดที่ดินเป็นของตัวเองตั้งแต่ราว ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453) บ้านคุณสมควรสร้างมากกว่า 100 ปี ในราคา 80 บาท เป็นบ้านเรือนแฝดมีขนาดกว้าง 9.30 เมตร ยาว 13 เมตร

เป็นเรือนชั้นเดียวยกพื้นสูงราว 1.20 เมตร สร้างด้วยไม้ตะแบก หลังคาเป็นจั่วแหลมสูง เรือนด้านซ้ายมีจั่วแบบลูกฟักหน้าพรหม ด้านซ้ายของเรือนต่อชายคายื่นออกไปราว 2 เมตร เดิมไว้เก็บขี้ข้าว เถวียน และควาย ภายในตัวเรือนแบ่งเป็นห้อง ห้องกลาง ห้องบูชาบรรพบุรุษมีเครื่องเช่นไห้แบบจีน ประตูทางเข้าเหนือประตูมีการเขียนจารึกข้อความภาษาจีนว่า “ฟู ไ้” หมายถึงความสุขและโชคลาภมากมายเหมือนทะเล

(3.) วัดกลางดอนหรือวัดแจ้งเจริญคอน ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 2 เมตร บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่อยู่อาศัย มีคลองบางโปร่งไหลผ่านทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จากการศึกษาสำรวจวัดกลางดอนพบหลักฐานโบราณคดีคือพระอุโบสถ หน้าบันประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้น ลายเครือเถาประดับด้วยเครื่องเบญจรงค์ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบเตา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป 2 องค์ มีพระสาวกขนานบั้งละครูป ด้านหน้าพระอุโบสถมีเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองตั้งอยู่บนฐานสูง ตัวองค์ระฆังเป็นทรงปราสาทสูงประมาณ 7 เมตร ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 57 พระอุโบสถและเจดีย์วัดกลางดอน ตำบลแสนสุข

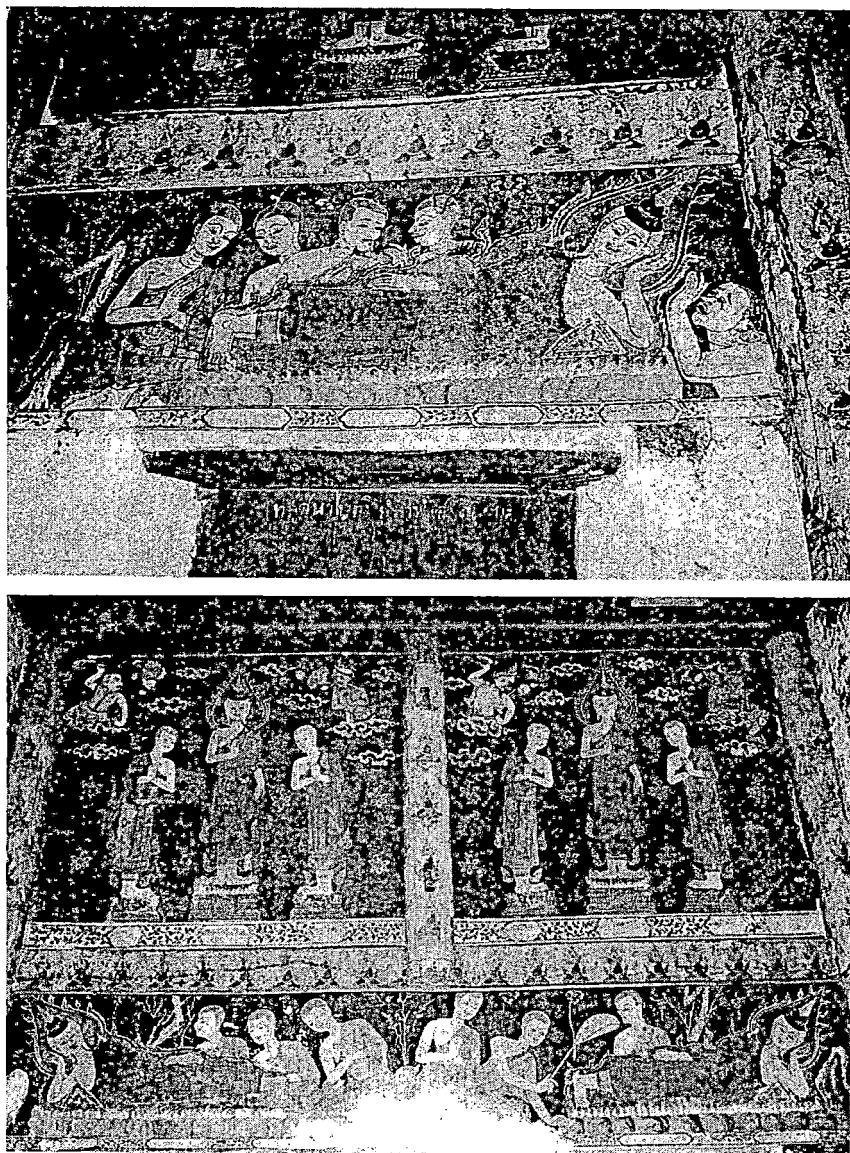
1. วัดตาลล้อม ถัดจากบริเวณตลาดหนองมนลงไป มีหลักฐานทางโบราณคดีอีกแห่งหนึ่งได้แก่ “วัดตาลล้อม” ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ตั้งอยู่ห่างจากถนนสุขุมวิทเข้าไปเพียงเล็กน้อย ซึ่งประวัติความเป็นมาของวัดไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน หลักฐานสำคัญได้แก่ อุโบสถหลังเดิม จิตรกรรมฝาผนัง และเจดีย์เก่าด้านหน้าอุโบสถ ระเบียบและลักษณะของอุโบสถมีฐานก่อนข้างค้ำเก็บบเสมอกับระดับพื้นดินโดยรอบ มีระเบียบและชายคาปีกนกยื่นออกมาคลุม ด้านหน้าและหลังอุโบสถทำเป็นช่องประตูด้าน

ละ 2 ช่อง ด้านข้างเป็นช่องหน้าต่างด้านละ 4 ช่อง เหมือนกันทั้ง 2 ด้าน การประดับตกแต่งประติมากรรม ทำเป็นลวดลายปูนปั้น รูปดอกไม้ ใบไม้ เป็นแบบขลุ่ยประดับอยู่ในโครงสร้างรูปสามเหลี่ยม ส่วนที่เป็นดอกไม้ก็ประดับด้วยชามกระเบื้อง กลีบดอกเป็นปูนปั้นระบายสีเช่นเดียวกับส่วนที่เป็นใบ

ภาพที่ 58 พระอุโบสถวัดตาลล้อมหลังเก่า

ผนังด้านในของอุโบสถหลังเดิม เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรอบทั้ง 4 ด้าน แต่ละด้านแบ่งพื้นที่สำหรับใช้เขียนภาพออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนล่างระหว่างช่องหน้าต่าง ประติมากรรม หรือห้องภาพ และส่วนบนเหนือกรอบประตูหน้าต่างขึ้นไปจรดเพดาน เนื้อเรื่องของภาพบริเวณห้องภาพพิจารณาจากร่องรอยหลักฐานที่มีอยู่ อนุมานว่าเขียนเกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติ ส่วนบริเวณเหนือกรอบประตูหน้าต่าง เขียนเรื่องอดีตพุทธในลักษณะของพระพุทธรูปปางสมาธิประทับนั่งเหนือดอกบัว มีประภามณฑลล้อมรอบพระเศียร ประกอบพระสาวกในลักษณะของพระสาวกนั่งพับเพียบประนมมืออยู่ทั้ง 2 ด้าน หันหน้าเข้าหาอดีตพุทธ

ภาพที่ 59 จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถหลังเก่าวัดตาลล้อม

สภาพโดยทั่วไปของวัดตาลล้อม⁷⁸ พิจารณาจากลักษณะทางกายภาพและภูมิทัศน์โดยรอบมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก เช่น การตัดและการถอนทำลายพันธุ์ไม้ท้องถิ่น และไม่ดั้งเดิมอาทิตันตาลที่เคยมีปรากฏอยู่คู่กับวัดมาโดยตลอด ปัจจุบันเหลือเพียง 2-3 ต้น อีกทั้งอุโบสถเดิมและเจดีย์เก่าด้านหน้าโบสถ์ถูกปล่อยให้ร้างขาดการดูแล มีสภาพทรุดโทรมมากทั้งที่ส่วนของเจดีย์ได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากรเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ตาม

เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังได้รับการอนุรักษ์จากกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2522 ปัจจุบันมีสภาพหลุดร่อนเป็นจุด ๆ บางส่วนความชื้นจากใต้พื้นได้ทำให้ภาพเขียนส่วนด้านล่างลบเลือนไป ประกอบกับการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบว่า หลังจากทางกรมศิลปากรได้เข้ามาอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังภายใน

อุโบสถเดิมแล้ว ทางวัดก็จะปิดอุโบสถเพราะเกรงว่าตัวภาพเขียนจะได้รับภัยจากผู้เข้ามาชมและอื่น ๆ จนอากาศภายในอุโบสถเกิดความอับชื้น มาตรการถ่ายเทของอากาศแบบที่ควรจะเป็น

(5.) **เจ้าแม่สามमुख** จากถนนสุขุมวิทแยกเข้าถนนลงหาดบางแสน (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3135) ผ่านมหาวิทยาลัยบูรพา ตรงไปยังถนนชายหาดบางแสนสายนอกหรือสายใน และตัดขึ้นเขาสามमुख ด้านทิศเหนือเจ้าแม่สามमुखเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองชลบุรีมาแต่อดีต ดังความในนิราศเมืองแกลงบทหนึ่งว่า

“เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ

คลื่นก็เพื่อพุ่มพองคะนองพราย

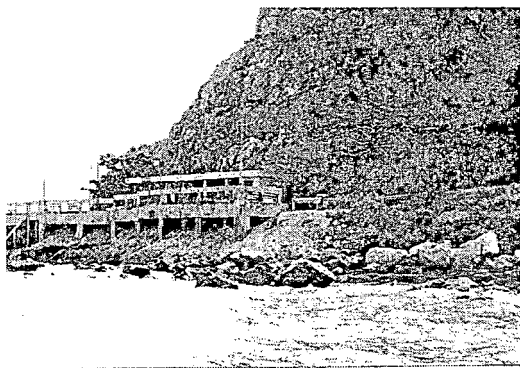
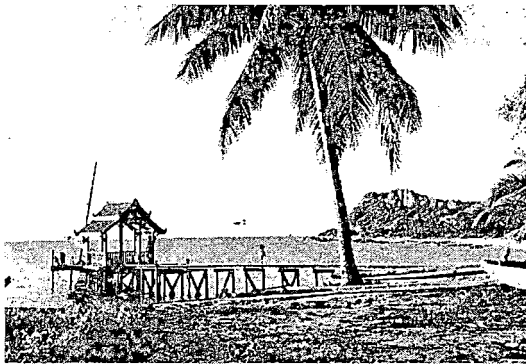
เห็นจวนจนบนเจ้าเขาสำมุก

จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย

พอขาดค้ำน้ำขึ้นทั้งคลื่นคลาย

ทั้งสามนายหน้าขึ้นค่อยเฉื่อยมา”

รูปปั้นเจ้าแม่สามमुखประดิษฐานอยู่ภายในศาล ตั้งอยู่ ณ เขิงเขาสามमुखด้านทิศเหนือ ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวประมงและชาวเรือนับถือมาก ก่อนออกทะเลมักอธิษฐานขอให้เจ้าแม่คุ้มครองให้ปลอดภัย ให้หาปลาได้มากเมื่อสมหวังก็จะนำสิ่งของที่คิดว่าเป็นของโปรดของเจ้าแม่มาถวาย ซึ่งของถวายส่วนใหญ่จะเป็น “ว่าว” ในสมัยหลัง ๆ มีผู้นับถือเจ้าแม่สามमुखมาก ไม่ได้จำกัดเฉพาะชาวชลบุรีเท่านั้น แต่เป็นผู้คนจากนอกเขตจังหวัดชลบุรี ต่อมามีการสร้างศาลเจ้าแม่สามमुखขึ้นอีกหนึ่งแห่งทางด้านตะวันออกของเขาสาม मुख ผู้คนมักจะเรียกศาลใหม่นี้ว่า “ศาลเจ้าแม่สามमुखจีน” และเรียกศาลเจ้าแม่สามमुखเดิมว่า “ศาลไทย”³⁹

ภาพที่ 60 ศาลเจ้าแม่สามमुख บนเขาสามमुख สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองชลบุรีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ซ้ายล่าง และขวา) ศาลเจ้าแม่สามमुखมองจากแหลมแท่นเห็นศาลาราชนาวิ เมื่อก่อน พ.ศ. 2500 (บนซ้าย)

นอกจากเจ้าแม่สามมุขถัดลงไปทางใต้บริเวณหาดวอนนภา ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี มีศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอย่อง ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ไปทางทะเล) เป็นศาลเจ้าขนาดเล็กภายในศาลมีแผ่นไม้กระดานหรือเจี๊วต์ 3 แผ่น เป็นภาพเทวดาหรือเทพารักษ์ถืออาวุธคล้ายกระบองและดาบอยู่ในมือทั้งสองข้าง พิจารณาจากภาพเขียนสีเทพารักษ์เข้าใจว่า เป็นการเขียนสีตกแต่งขึ้นใหม่ เจ้าองค์นี้เป็นที่นับถือของชาวบ้านและชาวประมงแถบหาดวอนนภาและใกล้เคียงมาก ในทุก ๆ ปี จะมีการจัดงานเฉลิมฉลองอยู่เป็นประจำ

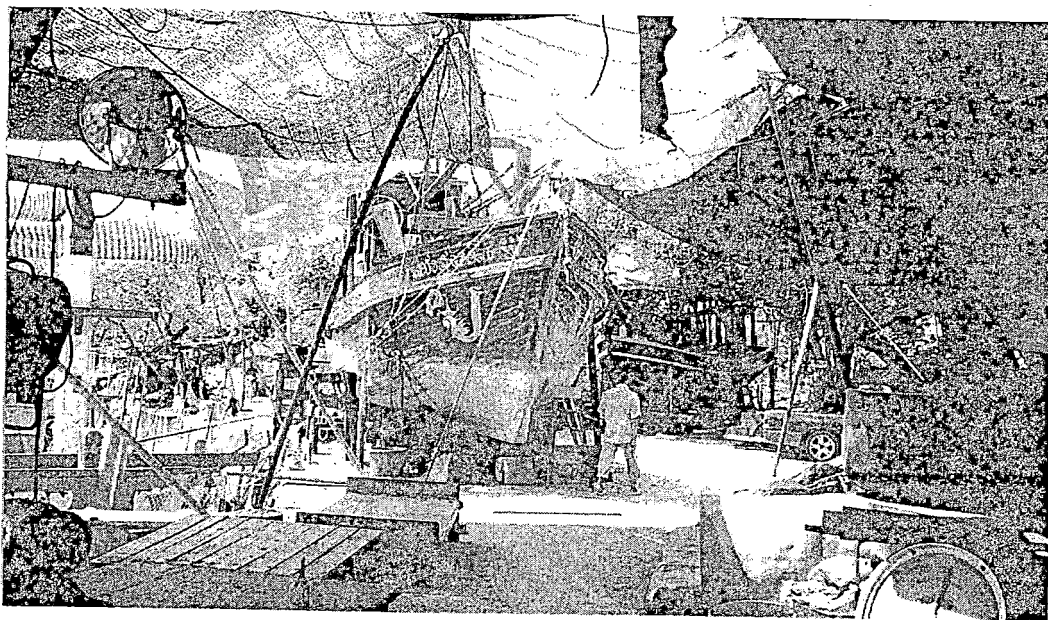
ภาพที่ 61 เจี๊วต์ภาพเทพารักษ์ภายในศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอย่อง หาดวอนนภา (ภาพเทพารักษ์เขียนขึ้นใหม่)

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สภาพโดยทั่วไปของบ้านหนองมนหรือตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี มีภูมิประเทศด้านทิศตะวันตกติดอยู่ชายฝั่งทะเลบริเวณหาดบางแสน เขาสามมุขและแหลมแท่น มีธรรมชาติและทัศนียภาพสวยงามเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป และเป็นที่พักผ่อนตากอากาศของนักท่องเที่ยวมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2486 ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ครั้งนั้นชายหาดบางแสนยังไม่เป็นที่รู้จักของคนภายนอก แต่เขาสามมุขเป็นที่รู้จักดีมาตั้งแต่ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการระบุชื่อเกาะกลางทะเลหนึ่งในภาพไตรภูมิว่า “สามมุข” และระบุอาณาบริเวณใกล้เคียง เช่น จันบูรณ บ้างปลาสร้อย เป็นต้น นอกจากนั้นหนองมนและตำบลแสนสุขยังมีองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นดังนี้

(1.) การทำประมง คือการหาประโยชน์จากสัตว์น้ำไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็ม ประมงน้ำเค็มหรือประมงทะเลชุมชนแถบหาดวอนนภา บ้านแหลมแท่นและเขาสามมุข ประกอบอาชีพนี้มาอย่างช้านาน เช่น จับปลา จับปู หาดหอย ด้วยเครื่องมืออย่างง่าย ๆ ได้แก่ แหในน้ำตื้น อวนในน้ำลึก การทำโป๊ะ และใช้กระดานถีบจับปูและหอยตามชายเลน เป็นต้น

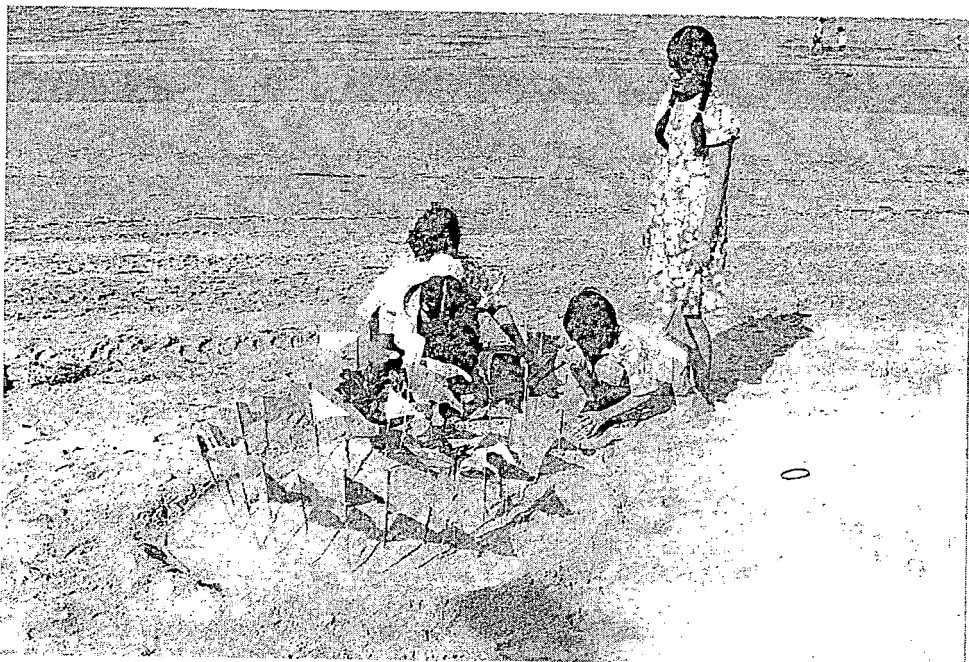
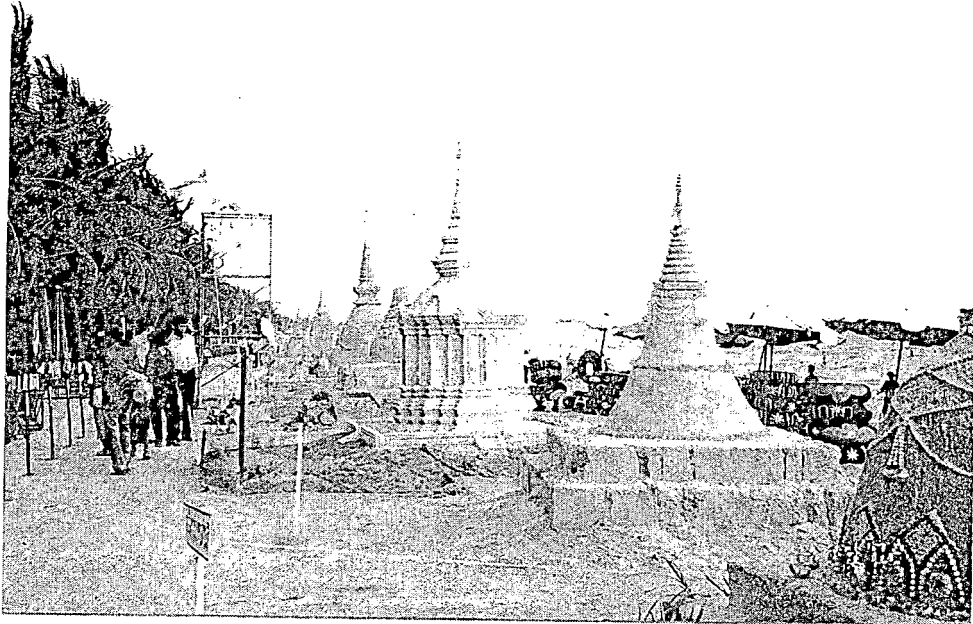
(2.) การต่อเรือ เป็นอาชีพที่มีการทำกันมากบริเวณเขาสามมุข และหาดวอนนภา ส่วนใหญ่เป็นการต่อเรือน้ำลึกและน้ำตื้น หรือประมงชายฝั่งกรรมวิธีการต่อเรือแบบเดิม เป็นกระบวนการเกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่ออยู่มากเช่น หลังจากวางกระดูกงูแล้วจะต้องทำพิธีบวงสรวงแม่ย่านางเรือ เรียกว่า “ไหว้แม่ย่านาง” เจ้าของเรือต้องหาวันเวลาอันเป็นมงคลฤกษ์ในการจะวางกระดูกงูเรือ และประกอบทวนหัว ในวันเดียวกันมีการสวดมนต์เลี้ยงพระใช้ผ้าหลายสีล้วนเป็นสีฉูดฉาดพันไว้ที่ทวนหัวตอนบน มีดอกไม้ธูปเทียนบูชา

ก่อนจะปล่อยเรือลงน้ำต้องไปหาฤกษ์อันเป็นมงคลจากอาจารย์โหราศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับก่อนออกเรือชาวประมงทำการบวงสรวงแม่ย่านางเรือ เจ้าพ่อ เจ้าแม่ในท้องถิ่น ซึ่งมีอยู่หลายแห่งเช่น เจ้าแม่สามมุข เจ้าพ่อสุวรรณรอยด่อง เจ้าแม่หินเขา และเจ้าทะเลหรือพ่อปู (เจ้าแห่งท้องทะเล) และตาปู (สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำโป๊ะ) อีกด้วย⁴⁰ ปัจจุบันจำนวนปลาในทะเลได้ลดจำนวนลง และมีการทำประมงกันมาก มีผลให้การขยายตัวของผู้ประกอบการอาชีพนี้ลดลงไปมาก ส่งผลให้อาชีพการรับจ้างต่อเรือขนาดต่าง ๆ ต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นทดแทน เช่น การก่อสร้างบ้าน การต่อเรือขนาดเล็กเป็นของที่ระลึก เป็นต้น

ภาพที่ 62 การประกอบอาชีพประมงและการต่อเรือมีปรากฏตามชายฝั่งทะเลชลบุรี ตั้งแต่บ้านโขดลงไปถึงสัตหีบ

(3.) การก่อพระทรายน้ำไหล เป็นประเพณีทำบุญขึ้นปีใหม่ของชาวทะเลโดยกำหนด หลังวันมหาสงกรานต์ประมาณ 5-6 วัน เดิมเรียกว่า “ประเพณีก่อพระทรายน้ำไหล” วัดโคกยูงใกล้แม่น้ำ ห้วย หนอง คลองบึงในบริเวณนั้นก็จัดประเพณีนี้ขึ้นโดยชาวบ้านกรณิตำบลแสนสุข หรือบ้าน หนองมนเดิม จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในระหว่างวันที่ 16-17 เมษายน ณ ชายหาดบางแสน ในวันงาน จะมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมหลายอย่างเช่น การทำบุญตักบาตร การสร้างพระพุทธรูป การก่อ พระเจดีย์ทราย การแข่งขันกีฬาพื้นเมือง ฯลฯ

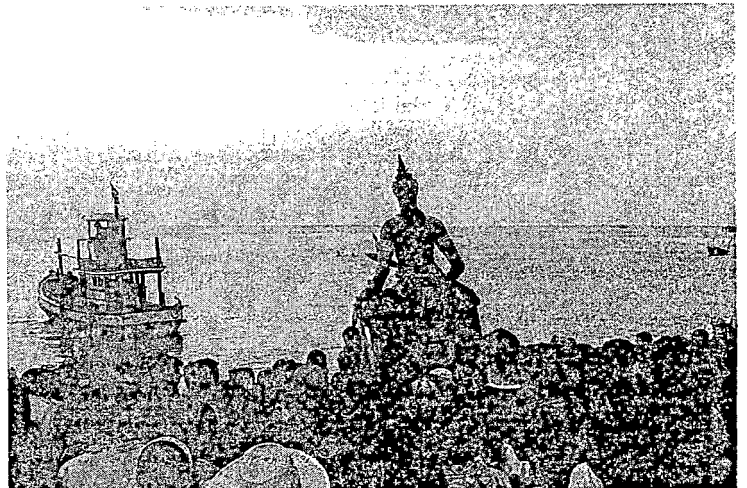
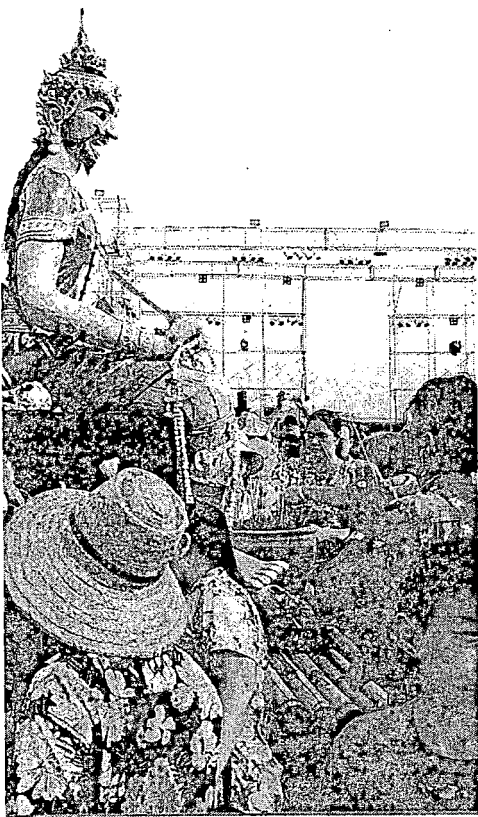

ภาพที่ 63 ประเพณีก่อพระทรายวันไหล ตำบลแสนสุขริมหาดบางแสน

ลักษณะมณฑปมีผนัง 4 ด้าน ก่ออิฐถือปูนแบบรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตกและตะวันออกด้านละ 1 ช่อง หลังคาคลุมทำเป็นทรงจอมแหและมีชั้นลวดระคับอย่างสวยงาม

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บางพระด้านทิศตะวันตกติด

ชายทะเล มีบ้านเรือนชาวประมง และชุมชนการค้าตั้งกระจายอยู่ทั่วไปซึ่งที่เห็นได้อย่างหนาตาคือร้านอาหารทะเล และการต่อเรือประมงชายฝั่งขนาดเล็กตั้งเรียงรายเป็นระยะห่าง ๆ กัน กรณีของประเพณีนั้นทางเทศบาลตำบลบางพระได้พยายามพัฒนาประเพณี “แห่เจ้าพ่อพญาวม” ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลาย โดยจะจัดขึ้นในช่วงกลางเดือนพฤษภาคมของทุกปี ประเพณีนี้จากการศึกษาพบว่า เป็นกิจกรรมใหม่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้

ภาพที่ 65 ประเพณีแห่พญาวมของชาวบางพระ พ.ศ. 2552

เมื่อออกจากบางพระไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 (ถนนสุขุมวิท) ผ่านค่ายลูกเสือวชิราวุธ ด้านซ้ายก็จะเข้าสู่อำเภอศรีราชาในราชมิก้ากลอนระบุไว้ว่า

“อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ

ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัตย์

ค่อยเลียบเดินเนินโขดสิงขรคั่น

เสียงจักจั่นแซ่เซ็งวังเวงใจ”

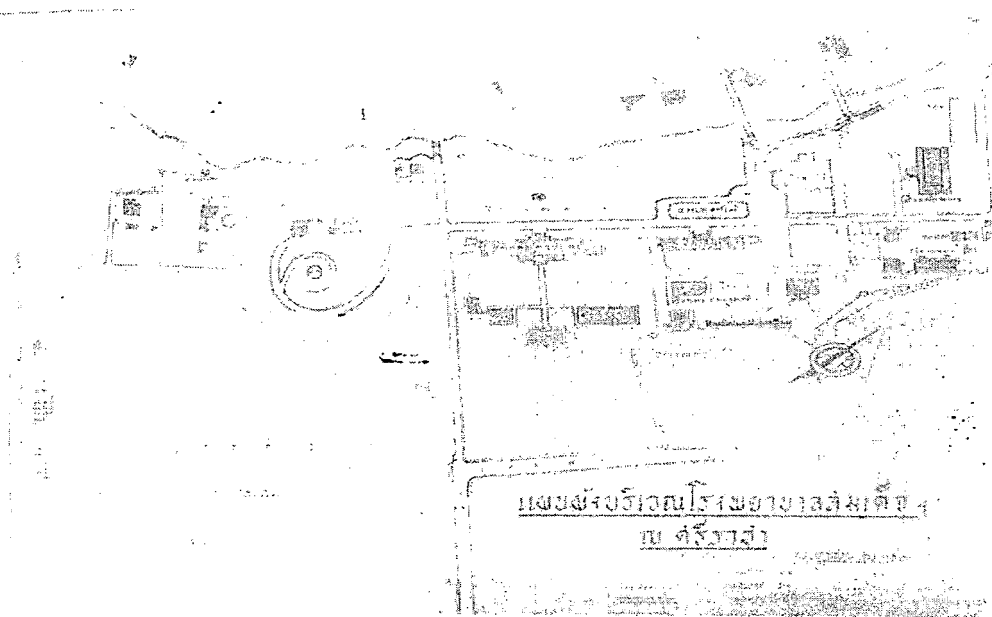
1. ข้อมูลจากการศึกษาดำรงพื้นที่

1.1 ชื่อ ศรีมหาธาตุ

1.2 สภาพทั่วไป ตัวอำเภอศรีราชามีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับเนินสูงต่ำ มีภูเขาเล็ก ๆ กระจายอยู่ทั่วไป ดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนซุยด้วยป่าไม้หนานาพันธุ์ โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งเทศบาลเมืองศรีราชา และโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อำเภอศรีราชาอยู่ในตำแหน่งที่ค่อนข้างสูงกว่าพื้นที่ส่วนอื่น ๆ และติดกับทะเล อำเภอศรีราชาเดิมเป็นส่วนหนึ่งของเมืองบางละมุง เมืองบางละมุงเป็นเมืองที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บางละมุงเป็นเมืองขึ้นกรมท่า เจ้าเมืองเป็นพระเพ็ชรศรีสงครามรามรินทร์⁴¹

ในปี พ.ศ. 2478 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้กราบบังคมทูลลาออกจากทางราชการ และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตทำป่าไม้กระยาเลยที่ศรีราชา ต่อมาเขตสัมปทานขยายออกไปจังหวัดอื่น ๆ ของภาคตะวันออก จนได้ตั้งเป็นบริษัทศรีราชาทุนจำกัด (พ.ศ. 2451) และเปลี่ยนเป็นบริษัทศรีราชามหาธาตุจำกัด (พ.ศ. 2474)⁴²

พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู ทรงแวะทอดพระเนตรสถานที่ศรีราชาเพื่อสร้างตำหนัก และได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ซึ่งมาทำธุรกิจป่าไม้และอุตสาหกรรมแปรรูปไม้อยู่ที่ศรีราชา เป็นพระอภิบาลจัดสร้างพลับพลาที่ประทับสำหรับสมเด็จพระเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีรับสนองพระบรมราชโองการจัดสร้างเรือนไม้ขนาดใหญ่ขึ้นที่ชายทะเลห่างจากชายทะเลไปในทะเล 1 เส้น (40 เมตร) และต่อมาได้พัฒนามาเป็น “โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”⁴³

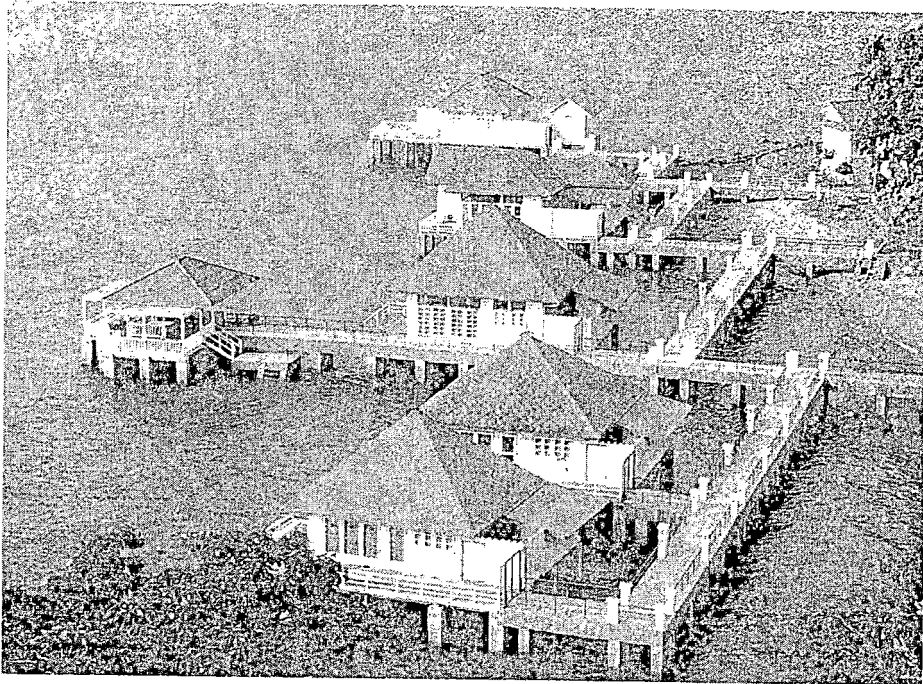
ภาพที่ 66 แผนที่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พ.ศ. 2501

ที่มา : โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

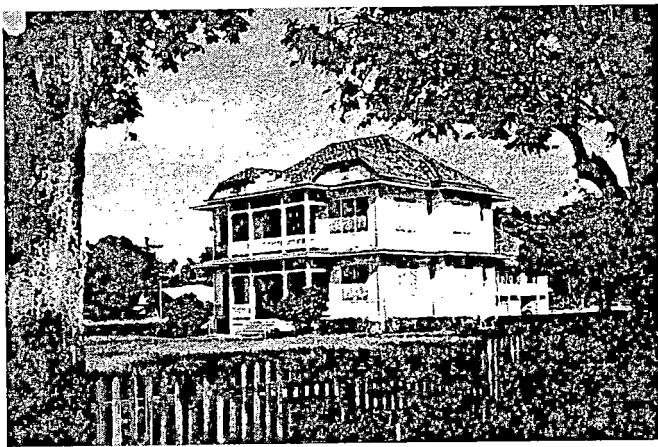
(1) เรือนในทะเล เรือนพักคนไข้ปลูกอยู่ในทะเลห่างจากชายหาด 40 เมตร ปลูกสร้างเมื่อ พ.ศ. 2442 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชเทวีเสด็จมาประทับที่เรือดังก้าว ลักษณะเรือนเป็นเรือน 4 หลัง สร้างด้วยไม้ต่อมามีการปรับปรุงเป็นอาคารสร้างด้วยปูนเพื่อให้มีความคงทนถาวร

ภาพที่ 67 เรือนพักผู้ป่วยในทะเลโรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

(2.) ตึกพระพันวัสสา อาคาร 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูนหลังคาแบบผสมผสานคือทรงปั้นหยา และแบบหน้าจั่วตัดมุมหลังคายกสูงชั้นบนและชั้นล่างสร้างตามแบบอาคารแบบตะวันตก ระหว่าง พ.ศ. 2474 – 2494 สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างตึกหลังนี้ เมื่อแรกสร้างใช้เป็นตึกอำนวยการโรงพยาบาล ห้องตรวจโรค ห้องจ่ายยา ที่ทำงานแพทย์ และงานธุรการ และใน พ.ศ. 2497 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินสมทบสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าพระราชทานได้แล้ว เพื่อต่อเติมอาคาร 2 ชั้น

ตึกพระพันวัสสาเป็นอาคารอนุรักษ์ของสภาอากาศไทย และได้รับการคัดเลือกจากสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ให้เป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่นในปี พ.ศ. 2544 – 2545 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระราชทานกิตติบัตรเมื่อ 5 มิถุนายน 2545 ⁴⁴

ภาพที่ 68 ตึกพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อาคารอนุรักษ์โรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

(3.) อาคารอื่น ๆ นอกจากอาคารที่ปลูกสร้างในทะเลและอาคารพระพันวัสสาแล้วภายในโรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ยังมีอาคารอื่น ๆ ที่มีค่ามีความสำคัญทางสถาปัตยกรรมอีกหลายหลัง ซึ่งได้รับการปลูกสร้างในระยะหลัง ๆ ต่อมา เป็นต้นว่า เรือนโซเก็น ตึกตันลิ่วยวงแจ่ม บางกอก ฮ้วงหลี และตึกเสียงหะรินสุด ลักษณะอาคารมีรูปแบบโครงสร้างที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมของการก่อสร้างไทยในแต่ละช่วงเวลาระหว่างเรือนพักอาศัย อาคารสาธารณะ เรือนพักตากอากาศ เป็นต้น

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม อำเภอศรีราชาตั้งอยู่บนชายฝั่ง

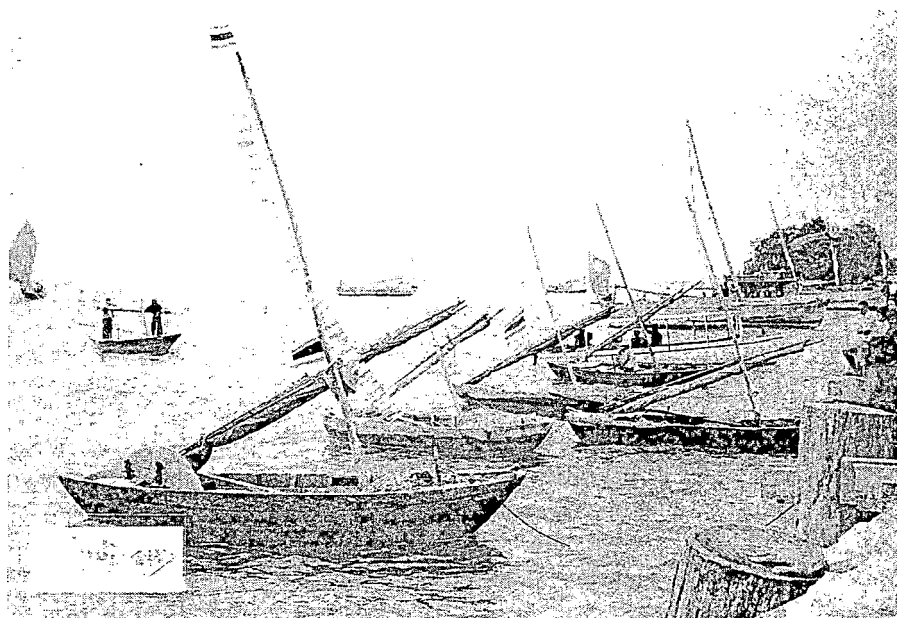
ทะเลภาคตะวันออกห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 117 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดเนิน มีภูเขาเล็ก ๆ กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป อาชีพสำคัญนอกจากทำประมงและจับสัตว์น้ำมาแต่เดิมแล้ว มีการทำไร่ ธุรกิจการค้า และอุตสาหกรรม กรณีของการทำประมงยังพบเห็นชุมชนชายฝั่งบริเวณตัวเมืองศรีราชา ยังประกอบอาชีพนี้ยังเป็นลำเป็นสัน รวมไปถึงทำร้านอาหารทะเลควบคู่กันไป นอกจากนี้ชาวศรีราชายังมีประเพณีสำคัญคู่บ้านคู่เมืองคือ

ภาพที่ 69 ประเพณีกองข้าวศรีราชา

(1) ประเพณีกองข้าว เป็นประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดชลบุรีและศรีราชาแต่ปัจจุบัน ประเพณีกองข้าวในจังหวัดชลบุรีบางพื้นที่ได้เลิกปฏิบัติไปนานแล้ว เท่าที่ปรากฏอยู่คือที่อำเภอศรีราชา เพียงแห่งเดียว และได้พยายามอนุรักษ์ฟื้นฟูทราบจนทุกวันนี้

ประเพณีกองข้าวหรือพิธีกองข้าวตามประวัติกล่าวว่าจะจัดเป็นงานประจำปีในฤดูร้อนราวเดือน เมษายนของทุกปี โดยมีคนเชื่อว่าเมื่อกระทำแล้วจะทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ประชาชนไม่เจ็บป่วยใน งานจะมีการเชิญเจ้าเข้าทรง ณ ศาลหลักเมืองของจังหวัดชลบุรีซึ่งตั้งอยู่ที่ปากซอยที่ฆามารค (สะพานยาว) ถนนวชิรปราการฝั่งตะวันตก มักทำติดต่อกันเป็นเวลา 3 วันในแต่ละวันจะจัดเป็นพิธี 2 ตอนคือ ตอนเช้า และตอนเย็น

ภาพที่ 70 เกาะลอยศรีราชา

ที่มา : ร้านเก็ทชะ

ประเพณีกองข้าวของศรีราชาจะกระทำกันวันที่ 19 - 21 เมษายนของทุกปีโดยจัดขึ้นที่บริเวณริม เชื้อนหน้าบ้านพักนายอำเภอ บริเวณเกาะลอยแหลมพาน แหลมท้าวเทว และที่สำนักงานเทศบาลเมือง ศรีราชา โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ร่วมกันจัดงานประเพณีกองข้าวขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 และ ยังเพิ่มกิจกรรมบันเทิงหลายอย่างรวมทั้งอนุรักษ์กีฬาการละเล่นเพลงพื้นบ้านและมวยดัดจากคิ้ว

ในนิราศเมืองแกลง เมื่อเข้าบางพระก่อนถึงศรีมหาราชา เข้าใจว่าสุนทรภู่ได้เดินอ้อมไปลงชายหาด เดินเลียบทะเลมาเรื่อยดังความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า

“พอรุ่งแสงสุริยาลีลาลาค

เห็นกรวดทรายชายทะเลชโลทร

ดูกาบหอยรอยคลื่นกระเด็นสาด

เป็นหลายอย่างลางลูกก็เรียวยวี

ลงเลียบหาดหวนคะนึ่งถึงสมร

ละเอียดอ่อนดั่งละอองสำลีดี

ก็เกลื่อนกลาดกลางทรายประพรายสี

โอ้เช่นนี้แม่มาด้วยจะดีใจ”

หลังจากขึ้นจากหาดที่ศรีราชาที่เดินทางเข้าป่า ลัดเลาะเดินทางไปโจดเขาซึ่งเส้นทางในระหว่างศรีราชาไปกว่าจะถึงบางละมุงในคำกลอน มีระบุคำความหมายที่โยงกับป่าเขานางไม้ สิ่งสารสัตว์ต่าง ๆ จวบจนถึงบางละมุงแล้วในนิราศระบุไว้ว่า

“แล้วรีบรุกไปจนสุดที่ทิวทุ่ง
เป็นประเทศเขตนิคมกรมการ
น้ำตาดกอกโอ้อินาถเหน้อย
ลงหยุดหย่อนผ่อนนั่งที่ศาลา
ลงอาบน้ำลำห้วยพอเหน้อยหาย
สลดใจเห็นจะไม่ถึงเมืองแกลง

ถึงบางละมุงพบน้ำลำละหาน
มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา
ให้มีนเมื่อยขัดข้องทั้งสองขา
ต่างระอาอ่อนจิตระอิดแรง
แต่เส้นสายรุมรังให้ขึงแข็ง
แต่นายแสงวอนว่าให้คลาไคล”

หรือคำกลอนตอนหนึ่งระบุว่า

“ออกพินยานบ้านบางละมุงไป
ในกระแสแลล่วนแต่ไ้ปะล้อม
ไอ้คิดเห็นเอ็นดูหมู่แมงดา

ค่อยคลายใจจรเลียบชลามา
ลงอวนอ้อม โอบสกัดเอามังจา
ตัวเมียพาพัลลวยเที่ยวเต็มไคล”

หรือคำกลอนอีกตอนหนึ่งระบุว่า

“รำจวนจิตคิดมาในวารี
หยุดประทับดับดวงพระสุริย์แสง

จนถึงที่ศาลาบ้านนาเกลือ
ยังโรยแรงร้อนรนนั่นสิ้นเหลือ”

หรือ

“ทั้งล้ำถ้อยเหน้อยอ่อนนอนสนิท
ถอนสะอื้นตื่นต้ายังอาลัย

จนอาทิตย์แ่มเยียมเหลี่ยมไคล
รำจวนใจจรจากศาลามา”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

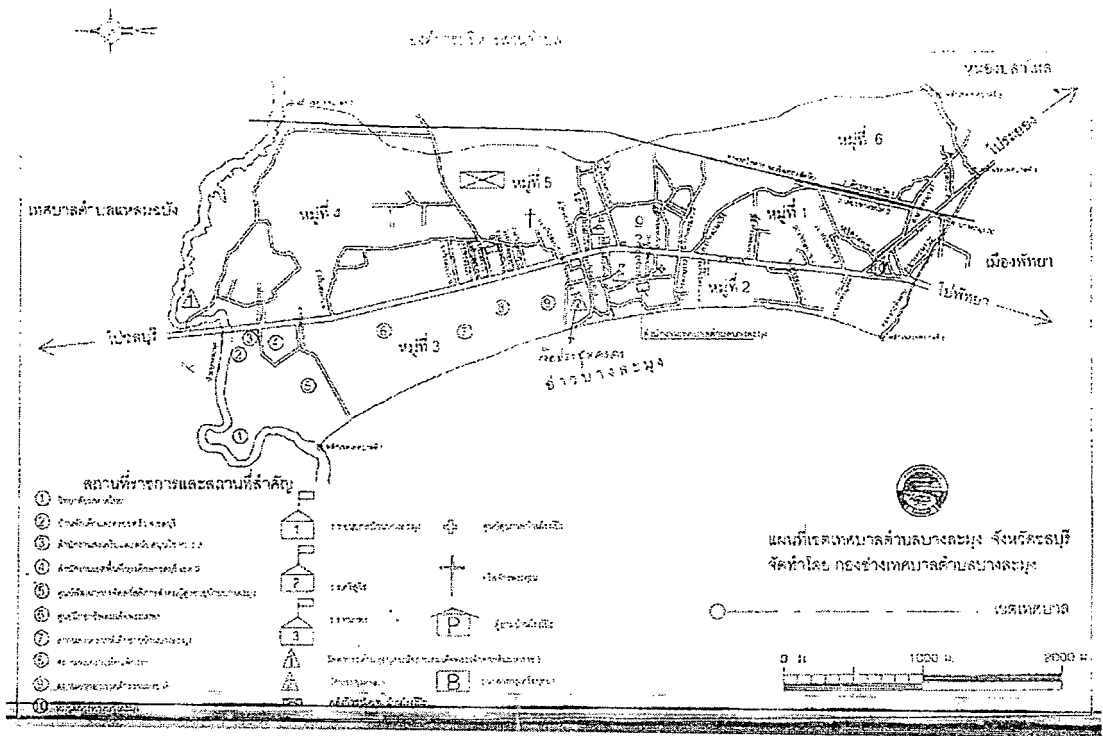
1.1 ชื่อ บางละมุง – บ้านนาเกลือ

1.2 สภาพทั่วไป บนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 ถนนสุขุมวิท บริเวณแรกได้แก่ ตำบล

บางละมุง และตำบลแหลมฉบัง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ระหว่างสองข้างทางพบหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศหลายแห่ง สภาพบริเวณบ้านบางละมุง ตำบลบางละมุง ตั้งอยู่ที่ราบชายฝั่งทะเลอยู่สูงจากน้ำทะเลประมาณ 2 เมตร ทะเลอยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกประมาณ 1.5 กิโลเมตร พื้นที่บริเวณด้านทิศตะวันออกจะเป็นป่าโปร่งและพื้นที่เกษตรกรรม มีแหล่งน้ำกระจายและมีลำคลองผ่านหลายสายเช่น ห้วยบ้านนา คลองบางละมุง ห้วยตาชอน ฯลฯ โดยไหลมารวมกันหน้าวัดก่อนไหลออกทะเลทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ติดต่อบ้านตะกาดทิศตะวันตกมีคลองบางละมุงไหลผ่าน

กรณีบ้านบางละมุง ตำบลแหลมฉบัง ตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับพื้นที่แรกบริเวณที่ราบชายทะเลฝั่งทะเลมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 2 เมตร พื้นที่โดยทั่วไปเป็นป่าโปร่งสลัดกับที่ราบมีชายฝั่งทะเลห่างไปทางทิศตะวันตกประมาณ 800 เมตร ทางทิศเหนือมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ทางทิศตะวันออกมีลำคลองหลายสาย เช่น ห้วยบ้านนา คลองบางละมุง ฯลฯ ทิศเหนือติดต่อกับ

บ้านเก่า ทิศใต้ติดต่อกับบ้านตะกาด ทิศตะวันออกติดต่อกับวัดท่ากระดาน ทิศตะวันตกติดต่อกับอ่าวไทย มีคลองบางละมุงไหลผ่านทางด้านทิศใต้ของวัดบางละมุง

ภาพที่ 71 แผนที่แสดงเขตพื้นที่บางละมุงและใกล้เคียง
ที่มา : เทศบาลแหลมฉบัง

บริเวณที่สอง ได้แก่ บ้านนาเกลือ อำเภอบางละมุง เขตเทศบาลเมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี สภาพโดยทั่วไปเป็นที่ราบบริเวณชายฝั่งทะเลมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 7 เมตร พื้นที่เป็นป่าโปร่ง สลับกับที่ราบ ชายฝั่งทะเลอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ 500 เมตร มีตลาดนาเกลืออยู่ทางทิศเหนือ ทางทิศเหนือติดต่อกับบางละมุง ภูมิหลังเมืองบางละมุง⁴⁵ ปรากฏชื่อในพงศาวดารธนบุรี ตอนที่หลวงบางละมุงถือหนังสือพม่าไปให้พระยาจันทบูร แต่ถูกทหารพระเจ้าตากสืบจับได้เสียก่อนและเป็นเส้นทางผ่านของกองทัพพระเจ้าตากสิน

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1) เจดีย์บรรจุอัฐิของทหารไทย-จีน วัดท่ากระดาน จากการศึกษาสำรวจในบริเวณวัดท่ากระดานพบหลักฐานทางโบราณคดีเจดีย์สร้างแต่ละครั้ง สมเด็จพระเจ้าตากสินขณะยกกองทัพเข้าตีเมืองจันทบุรี สร้างในบริเวณเชิงตะกอนเก่า นำอิฐจากโบสถ์เก่าขนาด 23 X 17 X 5 เซนติเมตร มาก่อเป็นเจดีย์เหลี่ยม โบสถ์เก่าเหลืออยู่แต่แท่นพระประธานกับพระประธาน 1 องค์ เป็นพระทำจากไม้แก่นจันทร์หอม

(2) ชั้นส่วนเรือ วัดท่ากระดาน เป็นส่วนของงเรือพบจำนวน 6 ชั้น มีขนาดยาว 180 เซนติเมตร สูง 50 เซนติเมตร หน้า 10 เซนติเมตร ลักษณะคล้ายเกือกม้า หางเรือทำด้วยไม้ยาว 450 เซนติเมตร กว้าง 35 เซนติเมตร

(3) แผงพระพิมพ์ไม้ วัดท่ากระดาน มีขนาดสูง 63 เซนติเมตร ชำรุดเหลือด้านกว้าง เพียงครึ่งเดียว วัดได้ 30 เซนติเมตร มีร่องรอยของการลงรักประดับกระจกสี

ภาพที่ 72 เจดีย์บรรจุอัฐิทหารไทย-จีน วัดท่ากระดาน บางละมุง

(4) ดันสนที่วัดบางละมุง วัดนี้เดิมชื่อ “วัดวาริล้อม” เมื่อก่อนมีโบสถ์อยู่หลังหนึ่งต่อมา รื้อและสร้างโบสถ์ใหม่ในที่เดิม บริเวณวัดมีดันสนซึ่งสันนิษฐานกันว่าปลูกโดยพระเจ้าตากสินใน พุทธศักราช 2310-2311 เมื่อคราวเสด็จพักทัพวัดวาริล้อมเพื่อรวบรวมพลกู้เอกราช

(5) โบสถ์เก่าวัดบางละมุง หลักฐานมีเพียงฐานพระประธานซึ่งได้รับการตัดแปลงเป็น ศาลาโถง มีขนาดประมาณ 4 X 4 เมตร ก่อด้วยอิฐ มีพระพุทธรูป 3 องค์ แสดงปางมารวิชัยก่ออิฐถือปูน มีร่องรอยของการลงรักปิดทอง ศิลปะแบบอยุธยาตอนปลายรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังพบตู้พระธรรม เก้าเขียนลายรดน้ำปิดทอง

(6) วัดโบสถ์ (ร้าง) หมู่ 8 ตำบลบางละมุง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดบางละมุง ประมาณ 500 เมตร พบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่

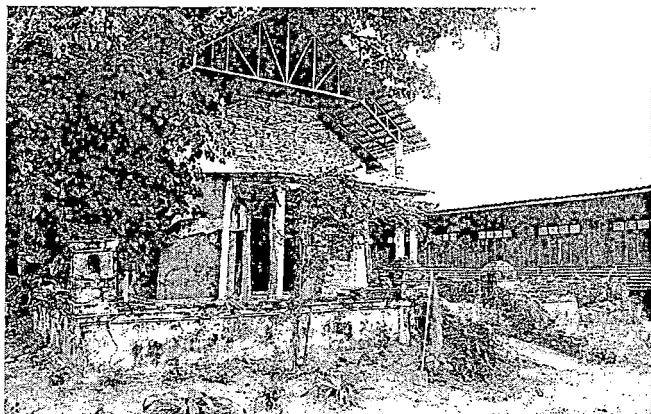
(6.1) พระอุโบสถขนาดกลาง 5.85 เมตร ยาว 6.20 เมตร ประกอบด้วยมุขด้านหน้า และหลังทำเป็นเครื่องบนหลังคาลาด 2 ชั้น ด้วยไม้มุงกระเบื้อง ตัวอุโบสถก่ออิฐถือปูนขนาด 3 ห้อง ลักษณะโบสถ์มีทาสี ลักษณะฐานอุโบสถมีลักษณะโค้งแบบสำเภา มีประตูบานคู่ทางทิศตะวันออก ลักษณะแบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย

(6.2) เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาด 3 X 3 เมตร ย่อมุมจากส่วนฐานถึงองค์ระฆัง ส่วนขององค์ระฆังได้พังทลายลงมา พิจารณาจากรูปทรงเจดีย์เป็นลักษณะศิลปะอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ 73 พระอุโบสถวัดโบสถ์ร้าง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

(7) วัดร้างนางเศรษฐี ตำบลแหลมฉบัง อำเภอบางละมุง จากการศึกษาสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นวัดร้างปัจจุบันเหลือแต่โบสถ์และหลังคา สภาพค่อนข้างดีตั้งอยู่หลังโรงเรียนบางละมุง โบสถ์เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดยาว 12.5 เมตร กว้าง 6 เมตร ตั้งอยู่บนฐานมีกำแพงล้อมรอบ มีทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน อาคารมีทางเข้าทางด้านตะวันออก (ด้านหน้า) และตะวันตก (ด้านหลัง) มีเสารองรับหลังคาอยู่นอกตัวอาคารด้านละ 4 ต้น รวม 8 ต้น กำแพงแก้วล้อมอาคารมีสภาพชำรุดทรุดโทรมอยู่มาก แต่ยังพอพิจารณารูปลักษณะได้ ส่วนมุมกำแพงมีซุ้ม 4 ซุ้ม (อาจจะใช้ใส่ใบเสมา) บนไคทางขึ้นมีบัวหัวเสาแต่ละ 2 เสา ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ลงรักปิดทอง และยังมีพระพุทธรูปขนาดเล็กอีก 4 องค์ ภายในอุโบสถ

ภาพที่ 74 พระอุโบสถวัดนางเสรษฐี (ร้าง) ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

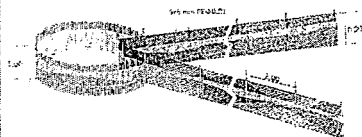
(8) อุโบสถเก่าวัดสว่างฟ้าพัฒนาราม บ้านนาเกลือ เขตเทศบาลเมืองพัทยา อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ที่ตั้งของวัดจากตัวอำเภอบางละมุงไปทางทิศใต้ประมาณ 1 กิโลเมตร ข้ามคลองนาเกลือไปก็จะถึงวัด สภาพทั่วไปตั้งอยู่ฝั่งเดียวกับวัดบางละมุง วัดโบสถ์ร้าง และวัดร้างนางเสรษฐี ตามแนวถนนสุขุมวิทพื้นที่เป็นป่าโปร่งสลับพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลอยู่ห่างออกไปประมาณ 500 เมตร มีคลองนาเกลืออยู่ทางทิศเหนือ

ประวัติของวัดระบู้ไว้ว่า

“ที่บ้านนาเกลือแห่งนี้พระยาตากได้เดินทางมาถึงบริเวณนี้ก็เป็นเวลาสว่างพอดี และได้พักแรมอยู่ที่วัดแห่งนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดนาเกลือ” ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเป็นวัดที่เกิดคู่กันกับหมู่บ้านนาเกลือในขณะนั้น บ้านนาเกลือขึ้นอยู่กับเมืองบางละมุง โดยมีนายทองอยู่ นกเล็กเป็นเจ้าเมืองบางละมุงอยู่ พระยาตากเห็นว่านายทองอยู่มีความสามารถดีเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทำการเกลี้ยกล่อมนายทองอยู่ให้ร่วมมือด้วย ซึ่งนายทองอยู่ก็รับปากร่วมมือด้วยดี พระยาตากจึงตั้งให้นายทองอยู่เป็น “พระยาอนุราชบุรี” ปกครองเมืองชลบุรีแต่บัดนั้นเป็นต้น” ⁵⁶

หรือเนื้อความอีกตอนระบุว่า

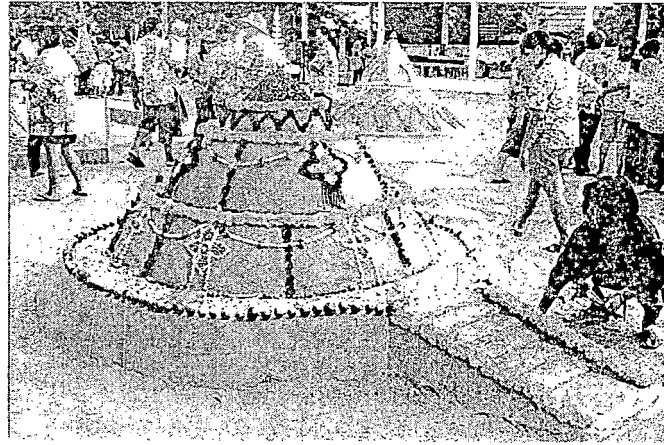
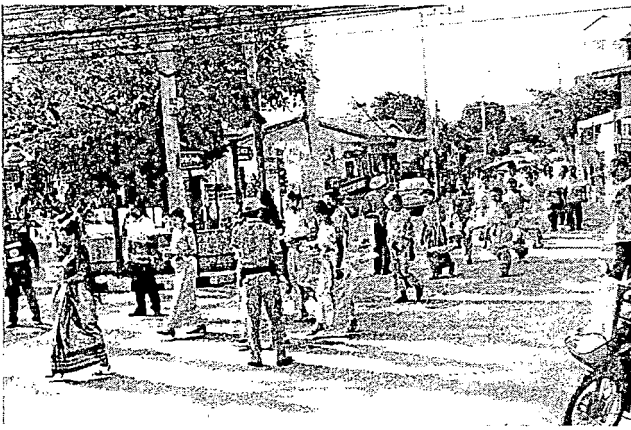
“วัดนาเกลือแห่งนี้ที่มีประวัติความเป็นมาอย่างพิสดาร อันเนื่องมาจากการที่พระยาตากได้เดินทางมาถึงบริเวณวัดแห่งนี้ตอนสว่างพอดีแล้วตั้งค่ายพักแรม ในบัดนี้จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น วัดสว่างฟ้า และโดยที่วัดแห่งนี้เป็นวัดแรกเก่าแก่ของบ้านนาเกลือ จึงมีสร้อยต่อท้ายว่า “พัฒนาราม” อันมีความหมายว่าเกิดขึ้นก่อนวัดอื่น ๆ ในเมืองที่ยังหลงเหลืออยู่” ⁴⁷

ภาพที่ 76 ภูมิประเทศด้านทิศตะวันตกของบางละมุง มีการทำประมง ทำโป๊ะ ต่อเรือ (ล่างและซ้ายขวา) จิตรกรรมฝาผนังวัดเสม็ดมีเนื้อเรื่องการทำโป๊ะ ภาพและลายเส้นการทำโป๊ะ (ขวา)

(2) การประมงและการต่อเรือ เนื่องจากพื้นที่บางละมุงและนาเกลือเขตพื้นที่ด้านตะวันตกติดอ่าวไทย หรือชายฝั่งทะเล มีลำคลองหลายสายเชื่อมโยงระหว่างพื้นลุ่มตอนในและชายฝั่ง จึงก่อให้เกิดการประกอบอาชีพหาปลาทั้งน้ำจืดและน้ำเค็มไม่ว่าจะเป็นการจับปลา ปู หอย หมึก ด้วยการใช้เครื่องมือง่าย ๆ ไปจนถึงการต่อเรือออกไปจับปลาในทะเลน้ำลึก บริเวณที่สำรวจพบการทำประมงและต่อเรือได้แก่ ชุมชนริมคลองหลังวัดบางละมุงและใกล้เคียง ซึ่งนอกจากนี้การออกเรือจับปลาน้ำลึกและน้ำตื้นแล้ว ก็ยังมีการทำโป๊ะ การทำอวน เป็นต้น

(3) ประเพณี จากการศึกษาสำรวจพบว่าประเพณีในเขตบางละมุงและนาเกลือที่มีการสืบทอดและจัดขึ้นเป็นประจำมีความคล้ายคลึงกับบางปลาสร้อย หนองมน บางพระ และศรีราชา ได้แก่ ประเพณีวันไหล กองข้าว การไหว้เจ้า เป็นต้น

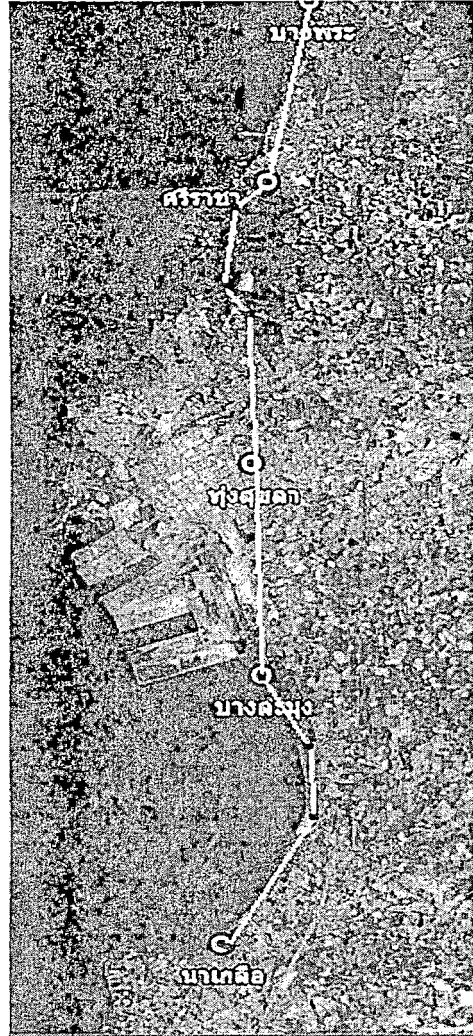
ภาพที่ 77 เทศกาลประเพณีวันไหล (ขวา) กองข้าว (ซ้าย) ที่บางละมุง
ที่มา : เทศบาลบางละมุง

เส้นทางนิราศเมืองแกลงพิจารณาจากคำกลอนระบุไว้ เมื่อสุนทรภู่เดินทางออกจากบางละมุงและ
นาเกลือแล้วก็ออกมายังปากทุ่งพญา⁴⁹ บริเวณนี้ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีแต่ทางเกวียน ป่า ไม้มะขาม
ไม้มะค่า ไม้ข่อย ไทร และเนินเขา มีศิลาตะเกะตะกะไประหว่างทางจนคำกลอนตอนหนึ่งระบุว่า

“ถึงท้องธารศาลเจ้าริมหาดขวาง	พอได้ทางลงมหาซลาไหล
เข้าถ้ำมัจฉากลูกจ้างตามทางไป	เป็นเงินใหม่อ้อแอ้ไม่แน่นอน
ร้องไล่ซื้อมือชี้ไปที่เขา	ก็ต่อเคาเลียบดินเนินสิงขร”

สุนทรภู่เดินทวนหลงทางอยู่พักใหญ่แล้วมาออกที่ นาจอมเทียน (ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองพัทยา)
ตามการศึกษาเส้นทางนิราศและทรัพยากรโบราณคดีเกี่ยวเนื่องไม่พบหลักฐานอะไร มีแต่โบราณสถาน
โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่สร้างขึ้นใหม่เว้นแต่ “ศาลเจ้า” ที่ระบุไว้ในคำกลอนยังสำรวจไม่พบว่าเป็นที่ใด
หลังจากนั้นได้เดินทางสำรวจตามคำกลอนต่อไปด้วยการอาศัยซื้อบ้านนามเมืองเป็นคำสำคัญจนร่วงเข้าไปใน
เขตจังหวัดระยอง หรือเมืองระยองที่มาแต่เดิม โดยเป็นเขตติดต่อบริเวณบ้านชากแง้ว จังหวัดชลบุรีกับ
ชากหมาก (ชากกับมาบเป็นคำที่พบมากในจังหวัดภาคตะวันออกเช่นที่ระยองและชลบุรี โดยนัยชาก
หมายถึง คำว่าบางที่พบมากในภาคกลาง ส่วนมาบคือ ที่ลุ่มกว้างใหญ่อาจมีน้ำขังหรือไม่มีก็ได้) จังหวัด
ระยอง มีคลองไฟเป็นแนวกั้นระหว่างจังหวัดทั้งสอง นิราศเมืองแกลงเขียนไว้ว่า

“ถึงบางไฟไม่เห็นไฟเป็นไพรชฎ	แสนสงัดเจียบในไพรพดุกษา
ต้องข้ามธารผ่านดินเนินวนา	อรัญวาอ้างว้างในกลางดง”

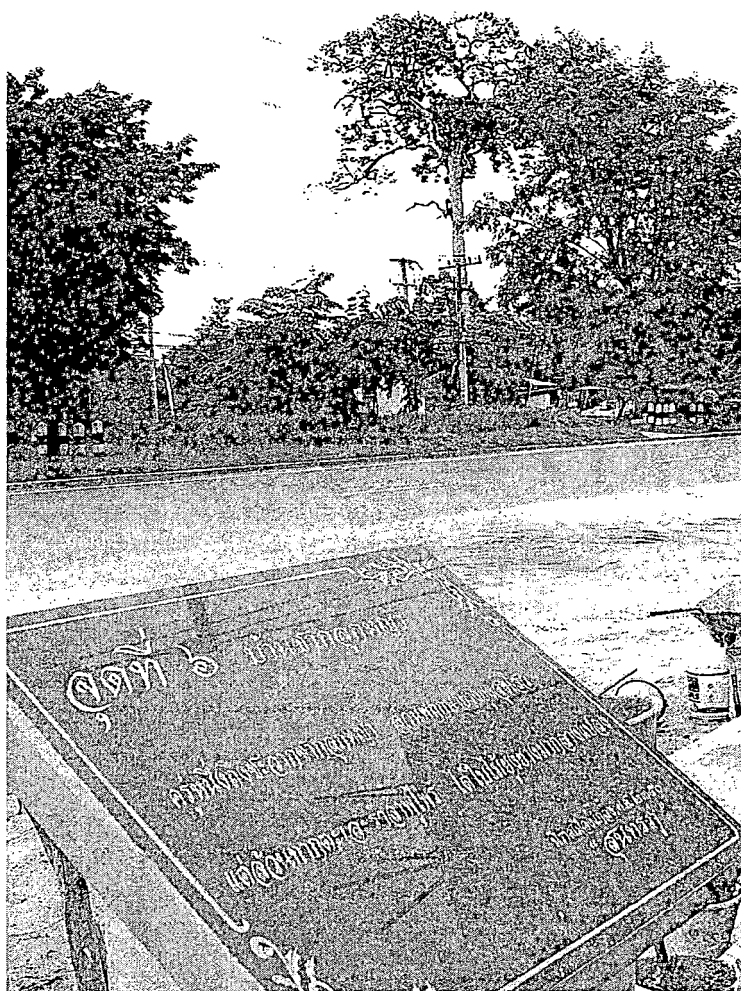

ภาพที่ 78 แผนที่ทางอากาศแสดงเส้นทางนิราศเมืองแกลงจากบางพระ - นาเกลือ (ขวา) แสดงเขตพื้นที่บางละมุง และวัดสำคัญ (ซ้าย)
ที่มา : Google.

สภาพปัจจุบันเหลืออยู่เป็นคลองเล็ก ๆ มีน้ำไหลเฉื่อย ๆ ห้วงน้ำมีความลึกประมาณ 1 เมตร บริเวณพื้นคลองเป็นทราย มีการนำหินขนาดใหญ่มาถมลงไว้ และนำทรายมากลบเพื่อให้สามารถขับรถยนต์ข้ามคลองไปมาหาสู่กันได้ ในช่วงฤดูฝนบริเวณนี้น้ำจะมากรถยนต์ก็ไม่สามารถข้ามผ่านได้ บริเวณจุดนี้ทางจังหวัดระยองได้มีการปักหมุดกวีเป็นหมุดแรกและจารึกข้อความจากบทกวีในนิราศเมืองแกลงไว้เป็นหลักแรกบริเวณใกล้วัดชากหมากนี้⁵⁰

อนึ่งจาก บางไผ่ มาที่พงค้อบนเส้นทางที่ตัดจากบ้านชากหมากออกมาวัดเนินกระปรอก ตำบลสำนักท้อน อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง ตามเส้นทางนิราศในแต่ละจุด จนถึงบ้านทับม้า (ปัจจุบันคือทับมา) หมู่ที่ 4 ตำบลทับมา อำเภอมืองระยอง ริมถนนสายบางนาตราด จากการศึกษาสำรวจพบแต่ภูเขา ป่ามันสำปะหลัง ป่าละเมาะ ป่ายูคาลิปตัสอยู่ประปราย บริเวณ “ชากลูกหญ้า” หมู่ที่ 4 ตำบลห้วยโป่ง เขต

เทศบาลเมืองมาบตาพุด อำเภอเมืองระยอง พบต้นยางและพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ที่มีกล่าวไว้ในนิราศ บริเวณรอบ ๆ เป็นหมู่บ้านมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นมีวัดซากลูกหญ้าและโรงเรียนเป็นจุดศูนย์กลางชุมชน เดิมบ้านซากลูกหญ้าเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “บ้านซากกล้วย”

ภาพที่ 79 เส้นทางนิราศขณะเดินทางผ่านมาบริเวณบ้านซากลูกหญ้า หรือซากกล้วย มีหมุดกวีจุดที่ 6 ติดตั้งไว้ ฝั่งตรงข้ามมีต้นยางขนาดใหญ่ตามที่ระบุไว้ในนิราศฯ

ผ่านมาที่ “ห้วยพร้าว” ที่ตั้งบริเวณปากทางเข้าโรงไฟฟ้าของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ใกล้บ้านพักพนักงาน ป.ต.ท. ริมถนนสายนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด – ปลวกแดง บริเวณนี้เป็นที่ตั้งสวนสมุนไพรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จนมาถึง “ระยอง” บริเวณทางเข้าบึงฉี่ ใกล้สี่แยกเกาะกลอย ถนนสาย 36 บางนาตราด อำเภอเมืองระยอง คือที่ตั้งของจังหวัดปัจจุบันคำกลอนในนิราศได้เขียนไว้ว่า

“พอสิ้นดวงตรงปากออกปากช่อง
แหวะเข้าผ่านบ้านเก่าค้อยเบาใจ

ถึงระยองเห้าย่าเรือนคูไสว
เขาจุดได้ต้อนรับให้หลับนอน”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ ระยอง – บ้านเก่า

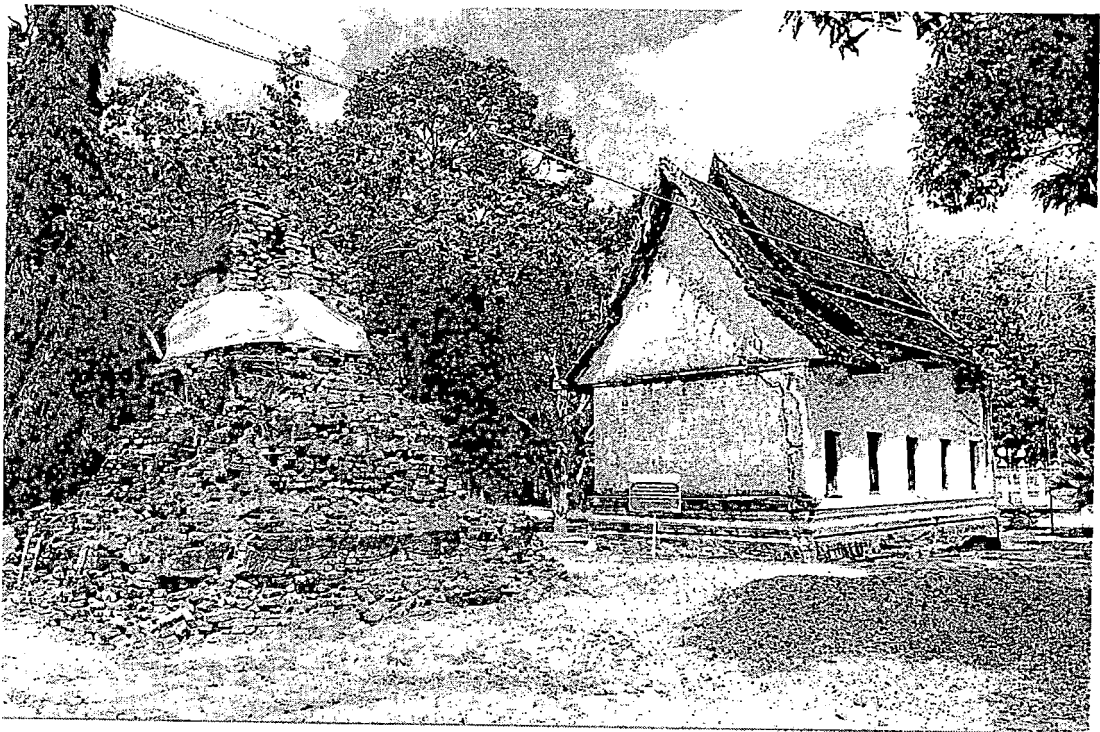
1.2 สภาพทั่วไป ระยองคือที่ตั้งของเมืองระยองหรือจังหวัดระยองในปัจจุบัน ส่วนคำว่าปากช่องคือ เส้นทางที่สุนทรภู่เดินผ่านจากทับมาผ่านทุ่งผ่านป่าจะต้องเดินตามทางเกวียนลอดใต้ป่าใหญ่ที่ต้นไม้ร่มครึ้ม เมื่อมาถึงชายทุ่งแยกขวาเข้าระยองและแยกซ้ายไปบ้านเก่า เป็นทุ่งโล่งเสมือน “ปากช่อง” มองเห็นบ้านเรือนระยองคูไสว⁵¹ ซึ่งสุนทรภู่ได้เดินทางผ่านไปที่บ้านเก่า ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ อยู่ในเขตอำเภอบ้านค่าย

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี จากการศึกษาสำรวจจากเส้นทางเกวียนเก่าจากทับมา (หรือทับม้า ในนิราศเมืองแกลง) ขนานกับเส้นทางสาย 38 และเลี้ยวซ้ายขึ้นไปที่บ้านเก่าติดกับมัสยิดโนรุดดิน ปัจจุบันเป็นท้องนามีการถมดินปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเส้นทางเกวียนลบเลือนหายหมดไป มีวัดบ้านเก่าแก่คู่บ้านชื่อ “วัดบ้านเก่า” นักประวัติศาสตร์กล่าวถึงการสร้างว่า เป็นวัดแรกของจังหวัดระยองซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยเดิมชาวบ้านเรียกว่า “วัดน้ำวนเวียนตะเคียนเจ็ดต้น” ตามประวัติบันทึกในนิราศเมืองแกลงระบุว่าสุนทรภู่ได้มาพักที่บ้านเก่า ครั้นพอเช้าจะเดินทางตอนายแสงหลบหน้าหายไป ไม่เป็นผู้นำทางเหมือนวันที่ผ่านมาสุนทรภู่โมโหจึงบันทึกโดยการเอาถ่านเขียนไว้ที่ผนังโบสถ์ว่า

“จึงกรวดน้ำรำว่าต่ออวาสา	อันชายชาตินี้หนอไม่ขอเห็น
มาลวงกันปลิ้นปลอกหลอกทั้งเป็น	จะซีเช่นชั่วช้าให้สาใจ
เดชะสัตย์อธิษฐานประจานแจ้ง	ให้เรียกแสงเทวทัตจนตัดขัย
เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ	ด้วยน้ำใจเหมือนมินหม้อทรชน”

1.3.1 อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ

(1) อุโบสถ วัดบ้านเก่า ตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง สันนิษฐานว่าคงเป็นพิหารที่สุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศเมืองแกลงที่นำถ่านไฟเขียนสาปแช่งนายแสง อุโบสถเก่าวัดบ้านเก่าเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 5.90 เมตร ยาว 11.10 เมตร หลังคามี 2 ชั้น มีข้อฟ้าใบระกาชำรุดทรุดโทรมมาก มีประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลังที่ปิด มีหน้าต่างด้านละ 4 ช่อง ด้านหน้ามีชายคายื่นออกมา (ปัจจุบันได้พังลงมาหมดแล้ว) หลังคามุงด้วยกระเบื้องว่าว

ภาพที่ 80 พระอุโบสถวัดบ้านเก่า และฐานเจดีย์มีสภาพทรุดโทรมมากขาดการดูแลจากผู้เกี่ยวข้อง
ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

- (2) เจดีย์ ปัจจุบันเหลือเพียงเค้าโครงของฐานเจดีย์แบบฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสองยาวด้านละ 3 วาครึ่ง สูงประมาณ 8 วา ก่อด้วยอิฐแดง มีรูปทรงแบบเจดีย์ทรงระฆัง
- (3) หอไตร ใช้เป็นสถานที่เก็บพระไตรปิฎก เรือนทรงไทยสร้างด้วยไม้ทั้งหลังไม่มีฝาผนัง และตั้งอยู่กลางสระน้ำมีสะพานเชื่อมระหว่างพื้นและหอไตรเพื่อป้องกันมด มอด ปลวก ที่จะเข้าไปทำลายพระไตรปิฎก
- (4) พระพุทธรูปไม้แกะสลัก พระพุทธรูปองค์นี้มีหลายส่วนเป็นปูนปั้น เข้าใจว่าส่วนที่เป็นไม้คงชำรุดเสียหาย มีการนำปูนปั้นมาเพิ่มเติม เดิมพระพุทธรูปองค์นี้เคยเป็นพระประธานในอุโบสถหลังเก่า

ภาพที่ 81 หอไตร วัดบ้านเก่า จังหวัดระยอง

ประเด็นการศึกษาสำรวจพบว่า อุโบสถ หอไตร และเจดีย์มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมากขาดการเอาใจใส่ดูแลของทางวัด ด้วยการอ้างเหตุผลถึงงบประมาณมีจำกัด จำเป็นต้องใช้งบภารกิจของทางวัดในส่วนอื่น ๆ จำเป็นต้องปล่อยทิ้งให้หมดสภาพไปตามกาลเวลาที่ทั้ง ๆ ที่ วัดบ้านเก่าแห่งนี้ มีหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นอย่างโดดเด่นก็ตาม

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บริเวณวัดบ้านเก่า และพื้นที่ใกล้เคียงมีธรรมชาติของต้นไม้ขนาดใหญ่ร่มรื่น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำระยองเป็นที่สูงที่ดอนกลางทุ่งขนาดใหญ่ และมีประเพณีดั้งเดิมที่ยังคงมีการสืบทอดกันอยู่เช่น ประเพณีรำสาด หรือที่เรียกว่า “สวดคฤหัสถ์” หรือ

“สวดมาลัย” การแสดงหนึ่งสวด การลำวางเป็น โดยเฉพาะเขตตำบลตาขัน ตำบลชะวิก (ชื่อชุมชนอาจมาจากภาษาของ หรือชื่อที่เพี้ยนมาจากคำว่าชะวกเป็นต้น) ตำบลบ้านแลง ตำบลบ้านกร่ำพบหลักฐานมาก

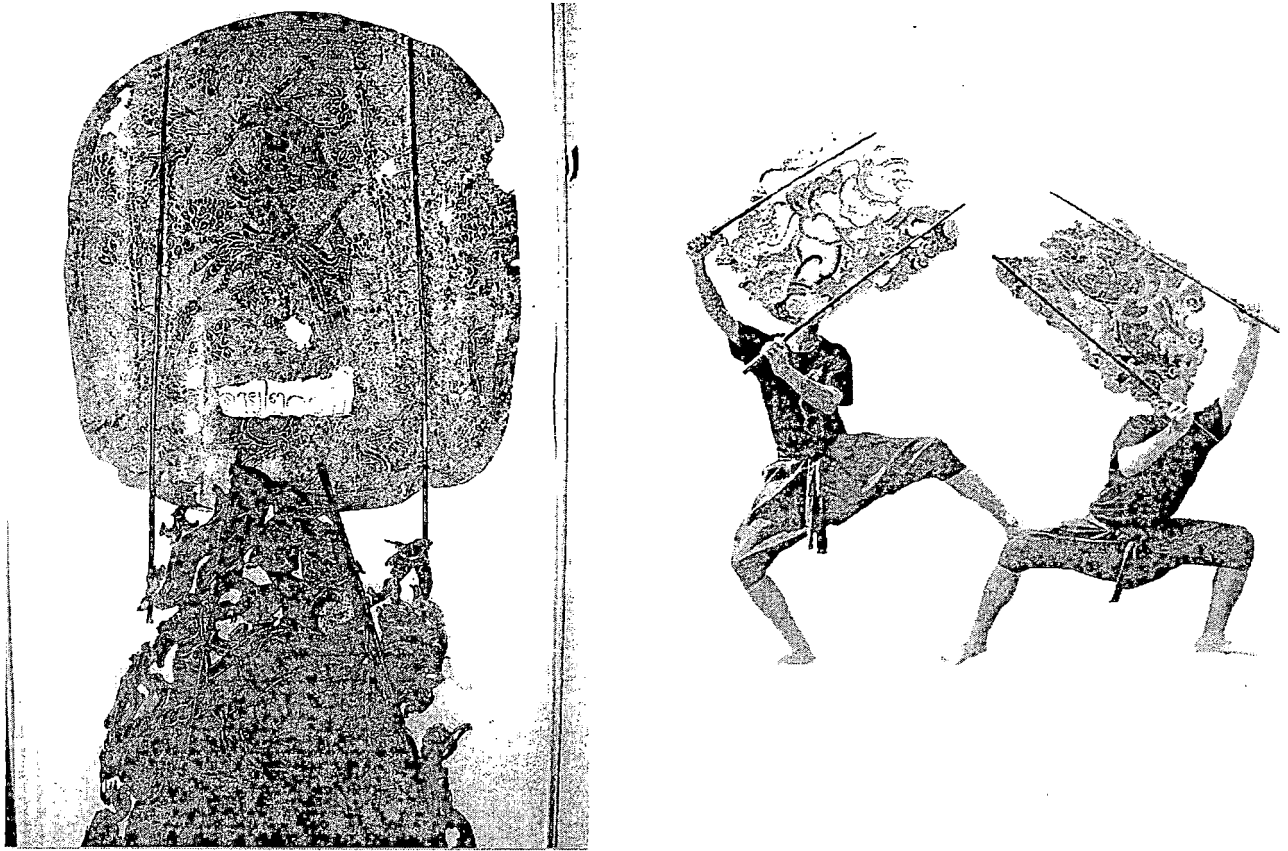
(1) ประเพณีรำสวด คือการสวดในงานศพ โดยคฤหัสถ์หรือชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องราวที่ว่าด้วยพระมาลัยเปิดโลกทั้งสาม เหตุที่ชุมชนแถบระยองเรียกรำสวดเพราะมีการร่ำรำประกอบการสวดด้วย การสวดจะเริ่มหลังจากพระสวดเสร็จกลับวัดไปแล้ว เจ้าภาพจะเชิญคนที่สวดเป็นให้มาร่วมกัน เขาจะช่วยโดยไม่คิดค่าจ้าง ถือเป็นการทำบุญทำกุศลอย่างหนึ่ง ตอนเริ่มแรกเขาจะเปิดตู้อภิธรรมเพื่อสวดพระมาลัยตามคัมภีร์ก่อน จากนั้นก็จะเป็นบทร้องทั่วไปส่วนมากจะยกมาจากวรรณคดีพวกขุนช้างขุนแผน อิเหนา พระอภัยมณี ไชยเชษฐ กากี หรืออาจเป็นบทเพลงพื้นบ้านเช่น กาเหว่า โพระดก ในการรำสวด บางครั้งก็มีการลุกขึ้นร่ำรำไปตามบทร้องเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศไม่ให้ง่วงเหงาหาวนอน

ภาพที่ 82 การรำสวดวัดบ้านคอน ตำบลบ้านค่าย เป็นการสาธิตให้นักเรียนชม พ.ศ. 2551

(2) การแสดงหนึ่งสวด หนึ่งสวดเป็นการนำเอาการแสดงของไทยลิเกหนังตะลุงมาผสมผสานกัน เครื่องดนตรีจะประกอบด้วยวงพิณพาทย์ของลิเกและกลองตุ๊ก โทณ กรับ ฉิ่ง และฆ้องหนึ่งแห่งของหนังตะลุง เรื่องที่เด่นคือรามเกียรติ์แต่นำมาเสริมเติมแต่งให้สนุกสนาน โลกโผนยิ่งขึ้น จากการสัมภาษณ์กับชาวบ้านทราบว่า ชาวเมืองระยองเป็นผู้ประดิษฐ์คิดเล่นขึ้นก่อน โดยเกิดความบังคาลใจจากหนังตะลุง ในอดีตเมืองระยองมีการแสดงหนึ่งสวดอยู่ที่บ้านนาตาขวัญ และปากน้ำประแสร์ สำหรับนาตาขวัญมีอยู่หลายคณะหลายรุ่นมีการยืมตัวกันไปมาจนไม่รู้ว่ามีใครสังกัดคณะใด

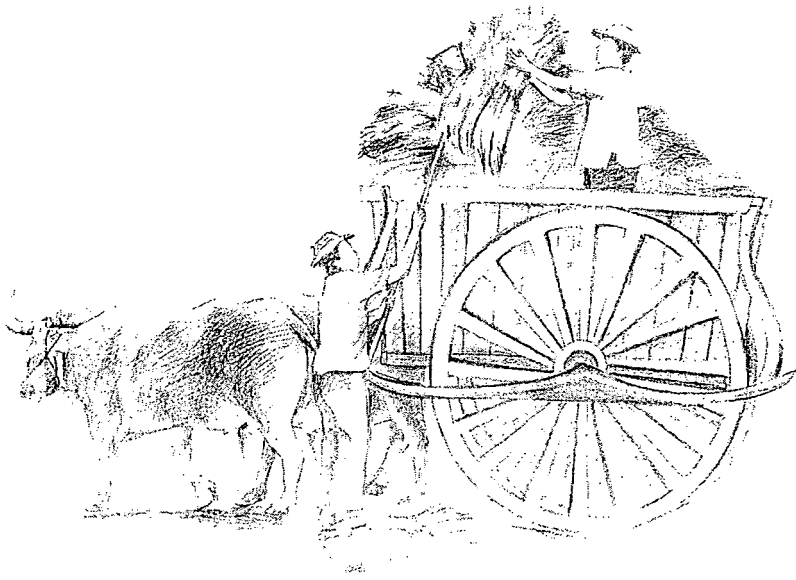
(3) การแสดงหนังใหญ่และหนังตะลุง มีการเล่นแบบที่ในพื้นที่วัดบ้านคอนและใกล้เคียง โดยเฉพาะที่วัดบ้านคอนมีการอนุรักษ์หนังใหญ่อายุกว่า 100 ปี ไว้ถึง 250 ตัว ทางเจ้าอาวาสวัดได้ให้การอนุรักษ์ส่งเสริมเผยแพร่การแสดงหนังใหญ่ที่นี่ให้แพร่หลายออกไปทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ส่วนหนังตะลุงขณะนี้ยังมีการเล่นอยู่แถบบ้านนาตาขวัญ บ้านค่าย หมู่บ้านตะพงใน อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ภาพที่ 83 หนังใหญ่วัดบ้านคอนอายุ 200 ปี จังหวัดระยอง (ซ้าย) การเซ็ดหนังใหญ่ของนักเรียนในปัจจุบัน (ขวา)

(4) ประเพณีเกี่ยวกับข้าว ประเพณีนี้เป็นการปฏิบัติต่อข้าวของชุมชนแถบตำบลบ้านเก่า ตาขัน บ้านแลงและชะวีก ระหว่างเดือนสิบถึงเดือนสิบเอ็ดกลางเดือนข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะนำเฉลว (สานจากไม้ไผ่เป็นรูปคล้ายกากบาทและอื่น ๆ) ไปปักพร้อมเครื่องเช่นสังเวฆแม่โพสพทั้งนี้เพื่อให้ข้าวออกรวงดก พอถึงเดือนสามหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็จะมีการประเพณี “ทำบุญข้าวหลาม” (ที่อื่นเรียกทำบุญกลางทุ่งหรือทำบุญเดือนสาม) จุดประสงค์ก็คือการรับขวัญข้าวใหม่เพียงเก็บเกี่ยวเสร็จกรณีบ้านชะวีกจะทำการที่ศาลเจ้าหลวงเตี้ย⁵²

นอกจากนั้นก็มี “ควายลาน”⁵³ เป็นการใช้แรงงานควายหลาย ๆ ตัวช่วยย่ำข้าวเพื่อแยกเอาเมล็ดออกจากรวง เป็นการร่วมแรงร่วมใจกันครั้งสุดท้ายของชาวนาในกระบวนการผลิตข้าวก่อนที่จะข้าวเปลือกจะถูกเก็บเข้ายุ้งฉาง เมื่อข้าวถูกเก็บเกี่ยวมัดรวมไว้เป็นฟ่อนแล้วก็มีการเข็นฟ่อนเข้าลานด้วยเกวียน ใช้นคนหลาวเป็นไม้จุ่มส่งฟ่อนขึ้นเกวียน คนที่รอรับข้างบนต้องมีฝีมือในการลำดับฟ่อนไม่เช่นนั้นจะบรรจุได้น้อยหรือทำให้เกวียนล่มได้ (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 84 ลายเส้นแสดงการส่งฟ่อนข้าวและอุปกรณ์การเกี่ยวข้าว จุฑารัตน์ กอบนวรรณ์ เขียนภาพ

(5) ความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ย บริเวณพื้นที่ของบ้านตาขัน บ้านเก่า ชะวีก นาตาขัวญ เป็นต้น แต่เดิมเป็นป่าดงดิบตั้งความบพหนึ่งในนิราศกล่าวว่

“ด้วยคร้มีครึกพฤกษาคาพวง ไม่เห็นดวงสุริยาเวลาไร”

สภาพสิ่งแวดล้อมข้างต้นชาวบ้านต้องเผชิญกับความยากลำบากมาเป็นอันมากทั้งกับสิ่งที่มองเห็นและมองไม่เห็น โดยเฉพาะเกี่ยวกับป่านั้นมีเรื่องราวลึกลับมากมายมีคนแต่ก่อนไม่สามารถอธิบายได้ จนบังเกิดความเชื่อในเรื่องอาถรรพ์ของป่า การจะเข้าป่าแต่ละครั้งเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มากมายเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยสามารถนำชีวิตคนกลับออกมาได้ จนเกิดมีความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ยเกิดขึ้น และมีอยู่ในหมู่บ้านชวาระของมาช้านานจะเห็นได้ว่ามีศาลสิงสถิตของหลวงเตี้ยอยู่ทั่วไป ศาลหลวงเตี้ยเดิมเป็นศาลไม้เล็ก ๆ ยกพื้น จะมีคนมากราบไหว้ไม่ได้ขาด มีการทำบุญข้าวหลาม และวันไหลสงกรานต์ที่นี้ วันตรุษจีนและสารทจีนจะมีผู้คนนำหมูเห็ดเป็ดไก่มาเช่นไหว้ ศาลหลวงเตี้ยเป็นสถานที่สำคัญของหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง

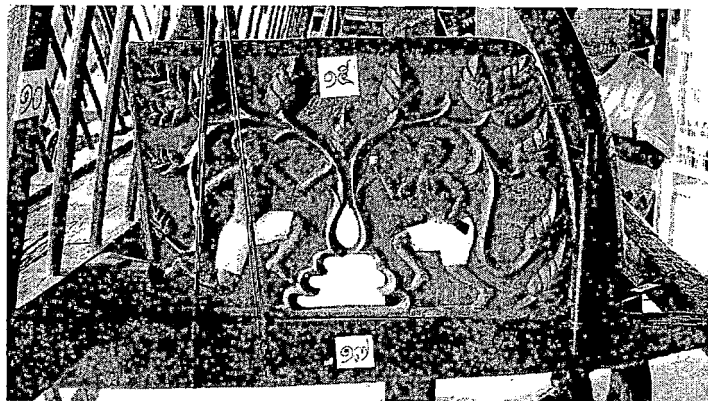
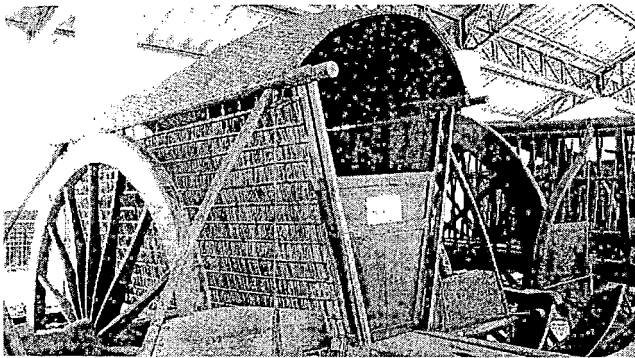
(6) วัฒนธรรมทางภาษา ชวาระของมีภาษาถิ่นเช่นเดียวกับระของดั้งเดิม มีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนภาษาของถิ่นอื่น มีการออกเสียงสำเนียงที่แปร่งและเหน่อเป็นเสียงเฉพาะของชวาระของ จนเมื่อครั้งสุนทรภู่เดินทางมาที่ทุ่งกระทอลอแถบย่านตะพง (บริเวณวัดตะพงใน) ได้เห็นสาวชาวไร่กำลังสนทนากันได้เขียนไว้ว่า

“เห็นสาวชาวไร่เขาไถพี

บางพาที่อ้อเออเสียงเหน่อหนอ”

ภาษาถิ่นระยองนั้นถือได้ว่าเป็นภาษาไทยกลางเช่นเดียวกับภาษากรุงเทพฯ แต่สำเนียงพูดจะเพี้ยนไปจากภาษากรุงเทพฯ มาก มีลักษณะคล้าย ๆ กับภาษาพูดชาวจันทบุรีและตราด โดยเข้าใจว่ามีอิทธิพลของภาษาเขมรหรือชองอย่างใดอย่างหนึ่ง ปัจจุบันอาจารย์อำนาจ มณีแสง และอาจารย์นุถัณฑ์ เพ็งสุภาพ ได้พยายามรวบรวมภาษาระยองเป็นเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้กับผู้สนใจได้รับทราบ

(7) การทำเกวียน พาหนะสำคัญสำหรับการเดินทางของชาวเมืองระยองเมื่อก่อนคือเกวียน ซึ่งเกวียนของแถบระยองและใกล้เคียงมีรูปทรงต่างไปจากเกวียนโดยทั่วไปคือ มีกงล้อขนาดใหญ่และสูงมาก มีช่างทำเกวียนที่มีชื่อเสียงอาศัยอยู่ที่บ้านน้ำโหลง บ้านเก่า และบ้านเกาะ ตำบลหนองตะพาน ซึ่งนายถึงจะรับทำเกวียนเมื่อมีคนจ้างทำ อีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีการทำเกวียนคือ หมู่บ้านหนองคอกหมู ตำบลบ้านค่าย หมู่บ้านนี้ส่วนมากจะเข้าป่าโค่นไม้ยางทำเป็นเหล็มขายให้ชาวบ้านทั่วไป

ภาพที่ 85 เกวียนในเขตระยองและใกล้เคียงมีล้อใหญ่ มีการตกแต่งตามส่วนประกอบต่าง ๆ

ออกจากวัดบ้านเก่าซึ่งอยู่ในเขตตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่ายเดินมุ่งหน้าไปวัดนาตาขวัญเขตอำเภอเมืองระยอง โดยผ่านวัดตาขัน ซึ่งเป็นวัดที่จัดเป็นอุทยานการศึกษามีต้นไม้ร่มรื่นพร้อมสระน้ำใหญ่เลี้ยงปลามากมาย บริเวณวัดล้วนจัดกลมกลืนกับธรรมชาติ เส้นทางการเดินทางในช่วงนั้นของสุนทรภู่เข้าใจว่าเส้นทางเดินจะเป็นทางด้านทิศใต้ของวัดนาตาขวัญ ปัจจุบันเป็นเส้นทางสายเก่าชายทุ่ง ส่วนเส้นทางเดินปัจจุบันตัดเป็นถนนลาดยางเข้าตำบลอุทัยทิศเหนือของวัดนาตาขวัญ โดยในคำกลอนกล่าวว่า

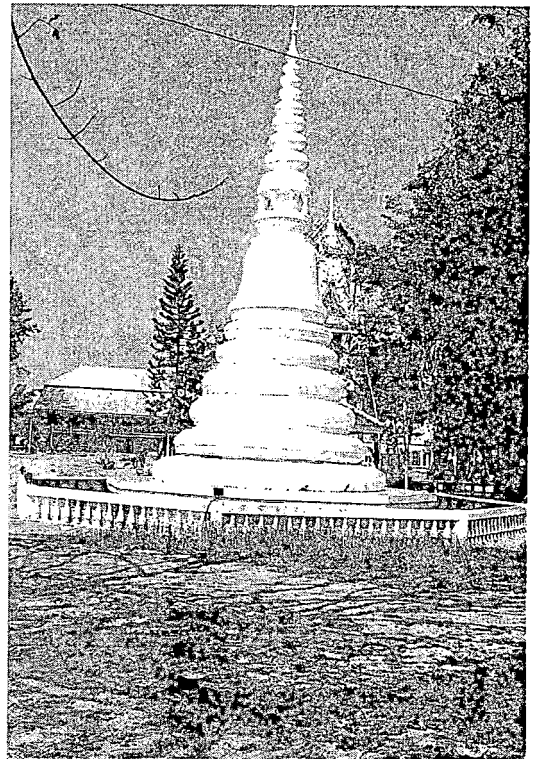
“ถึงบ้านนาตาขวัญสำคัญแน่
เขาชีนัวแนะทิวหนทางไป

เห็นยายแก่เฒ่าตามสงสัย
ประจักษ์ใจจำแน่ดำเนินมา”

3. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บ้านนาตาขวัญ

1.2 สภาพทั่วไป นาตาขวัญเป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอเมืองระยอง ปัจจุบันวัดนาตาขวัญที่เก่าแก่ตั้งอยู่กลางทุ่งราบหรือชายทุ่งภายในบริเวณวัดมีการปลูกต้นไม้ใหญ่และเล็กสลับกัน วัดนาตาขวัญในอดีตที่หลวงพ่อบุญเป็นเจ้าอาวาสผู้คนนับถือมากมีชื่อเสียงทางเมตตามหานิยม แม้ท่านมรณภาพไปแล้วหลายสิบปีผู้คนก็ยังกราบไหว้รูปหล่อของท่าน และระลึกถึงท่านมิเสื่อมคลาย บริเวณวัดมีการพัฒนาปรับปรุงสิ่งปลูกสร้างศาสนสถานใหม่เกิดขึ้นอาทิ การสร้างอาคารแบบทางภาคเหนือตามความนิยมของเจ้าอาวาส มีการนำตุ๊ก เครื่องห้อยมาแขวนประดับในเทศกาลงานบุญเป็นต้น

ภาพที่ 86 พระอุโบสถเก่าวัดนาตาขวัญ (ซ้าย) และเจดีย์ข้างพระอุโบสถ (ขวา)

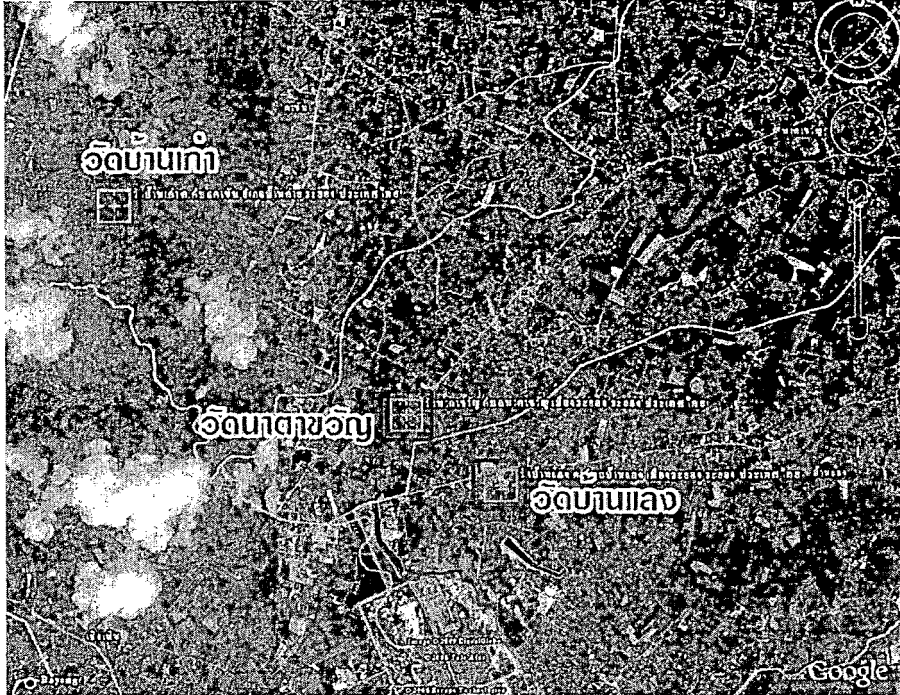
1.3 หลักฐานทางโบราณคดี จากการศึกษารวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญหลายชิ้น แต่เป็นขนาดเล็กและได้นำไปจัดแสดงไว้ที่ศาลาการเปรียญส่วนหลักฐานสำคัญได้แก่อุโบสถและเจดีย์

1.3.1 อาคารบ้านเรือนและโบราณวัตถุ

(1) อุโบสถ วัดนาตาขวัญ หมู่ที่ 1 ตำบลนาตาขวัญ อำเภอเมืองระยอง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบท้องถื่นขนาดกว้าง 6.10 เมตร ยาว 17.70 เมตร หลังคา 2 ชั้นด้านหน้ามีชายคายื่นออกมามี

เสาและกำแพงเตี้ยรองรับ มีประตูด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลังทึบตัน หน้าต่างมีด้านละ 5 ช่อง โดยรอบ อุโบสถมีกำแพงแก้วเตี้ยรอบทั้ง 4 ด้าน

(2) เจดีย์ เจดีย์วัดนาตาขวัญเป็นเจดีย์ทรงระฆังทรงชลุคมีฐานบาตรและบัวมาลัยบัวเป็นชั้น ๆ จนถึงองค์ระฆัง ด้านยอดมีเสาและปล้องไฉนลดหลั่นกันไป

ภาพที่ 87 แผนที่ทางอากาศแสดงเขตพื้นที่วัดบ้านแลง วัดนาตาขวัญและวัดบ้านเก่า
ที่มา : Google

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สภาพภูมิประเทศของวัดนาตาขวัญ ตั้งอยู่ชายทุ่ง พื้นที่โล่งเรียบมีถนนตัดผ่านหน้าวัดมองเห็นอุโบสถและเจดีย์เก่าได้ในระยะไกล บริเวณชื่อบ้านนี้มีเรื่องเล่าขานถึงความเป็นมาว่าชายแก่ท่านหนึ่งมีนาอยู่บริเวณนี้ชื่อ “ขวัญ” คนจึงเรียกกันว่า “นาตาขวัญ” และใช้เป็นชื่อตำบลมาถึงปัจจุบัน ชุมชนแถบนี้และบ้านชะวีกที่อยู่ติดต่อกันเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่มาแต่เดิมเนื่องจากพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีลำคลองสายหลักผ่าน 2 สาย ประเพณีและวัฒนธรรมของตำบลนาตาขวัญมีลักษณะเช่นเดียวกับที่ตำบลตะพงตามที่ให้รายละเอียดไปแล้ว เส้นทางนิราศออกจากบ้านนาตาขวัญสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

“ถึงบ้านแลงทางแห้งเห็นทุ่งกว้าง
บุกละแวกแพกแจมกับหญ้าคา

เพื่อนหนทางทวนทบคลบหา
จนแตกกล้ำมาถึงย่านบ้านตะพง”

1. ข้อมูลจากการศึกษาดำรงพื้นที่

1.1 ชื่อ บ้านแลง-บ้านตะพง

1.2 สภาพทั่วไป บ้านแลง เป็นชื่อตำบล มีปากทางเข้าหมู่บ้านหมู่ที่ 1 เรียกว่า บ้านโหนด ตาเหาะ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านแลง อำเภอเมืองระยอง มีถนนทางหลวงแผ่นดินเลขที่ 3139 แยกจากถนน สุขุมวิทผ่านเข้ามา สภาพทั่วไปเป็นท้องทุ่งมีดินปนทรายกระจายอยู่ทั่วไป บ้านแลง บ้านนาตาขวัญ บ้าน ตาขัน มีเขตพื้นที่ต่อเนื่องกัน มีอาชีพทางเกษตรกรรม

เช่นเดียวกับบ้านตะพงตั้งอยู่ที่ทางเข้าหมู่บ้านยายดา-หนองกบ หมู่ที่ 1 ตำบลตะพง อำเภอเมือง ระยอง ในคำกลอนกล่าวว่า

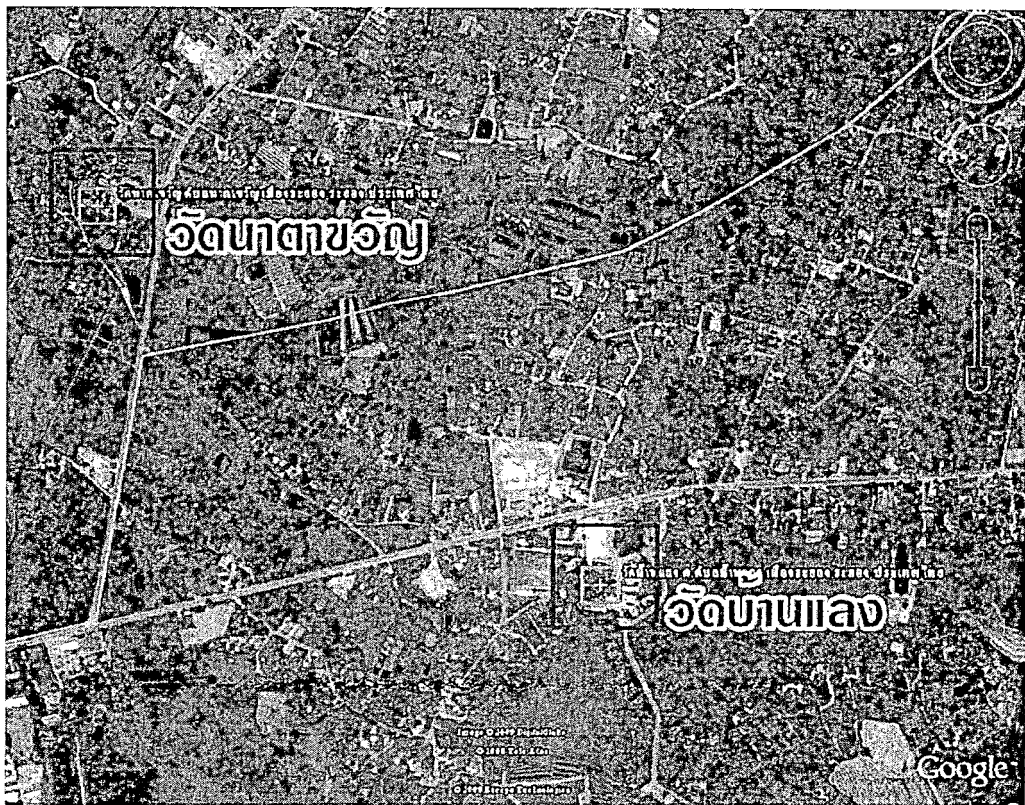
“บุกละแวกแฝกแซมกับหญ้าคา

จนแดดกล้ำมาถึงย่านบ้านตะพง

มีเคหาอารามงามระรื่น

ด้วยฟางพั้นพุ่มไม้ไพรระหง”

บ้านตะพงในอดีตเข้าใจว่า หมายถึงบริเวณบ้านตะพงในในคำกลอนที่กล่าวว่า “มีเคหาอารามงาม รื่น” น่าจะหมายถึง “วัดตะพงใน” สร้างขึ้นรุ่นราวคราวเดียวกับวัดบ้านแลง และวัดนาตาขวัญ วัดตะพง ในเดิมชื่อ “วัดสุวรรณอินทรคชรินทราราม”

ภาพที่ 88 แผนที่ทางอากาศแสดงเขตพื้นที่วัดบ้านแลงและวัดนาตาขวัญ

ที่มา : Google

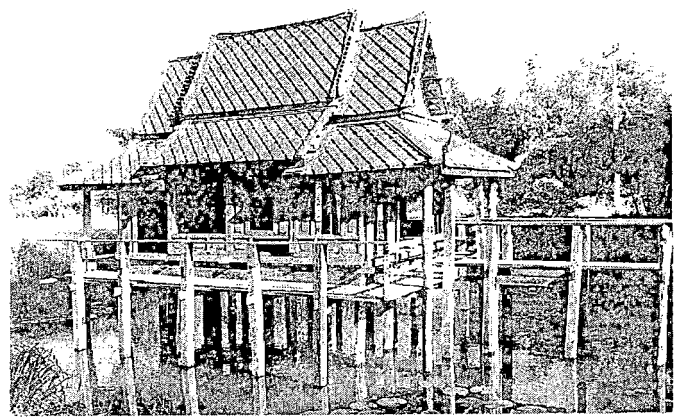
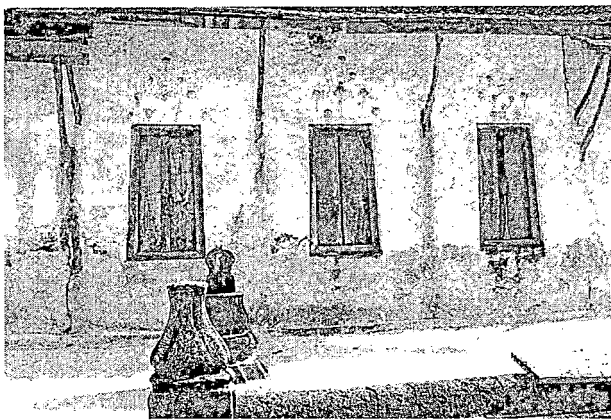
1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

1.3.1 อาคารบ้านเรือโบราณวัตถุ

(1) อุโบสถเก่าวัดบ้านแลง⁵⁴ มีกำแพงแก้ว 4 ด้านกว้าง 18.30 เมตร ยาว 30 เมตร ตัวกำแพงก่อด้วยอิฐฉาบปูนขาวอุโบสถมีขนาดกว้าง 5.82 เมตร ยาว 17.38 เมตร อาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาซ้อน 2 ชั้น มีประตูด้านหน้า 1 ช่องด้านหลังที่บดิน มีพะไลยื่นออกมาจากด้านหน้ามีเสาและกำแพงเตี้ยรองรับ

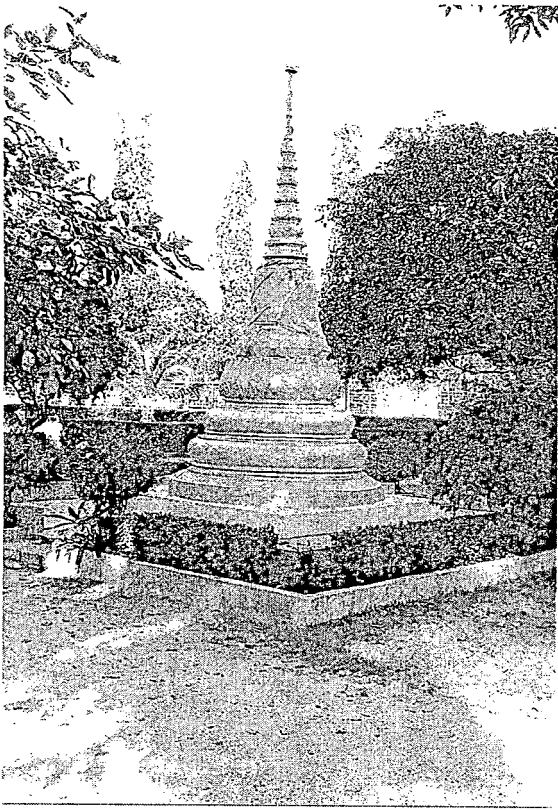
(2) พระปราสาทวัดบ้านแลง พระปราสาททรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความสูง 17.07 เมตร วัดโดยรอบฐานกว้าง 20.50 เมตร ย่อมุมไม้ 20 ประกอบด้วยฐานเขียง ฐานสิงห์หน้ากระดาน ชั้นวางประทักษิณมีประตูทั้ง 4 ด้าน

(3) หอไตรกลางน้ำวัดบ้านแลง เป็นอาคารไม้ทรงไทยตั้งอยู่กลางสระหน้าหน้าอุโบสถหลังเก่าขนาดกว้าง 6.7 เมตร ยาว 8 เมตร หลังคาคลุม 2 ชั้น ประดับเครื่องสูง พื้นรอบนอกเป็นระเบียงมีทางเดินโดยรอบและมีสะพานไม้สำหรับเดินเข้าไปในหอไตร

ภาพที่ 89 พระอุโบสถเก่าวัดบ้านแลง และหอไตร ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550

(4) อุโบสถเก่าวัดตะพงใน หมู่ที่ 1 ตำบลตะพง อำเภอเมืองระยอง อุโบสถตั้งอยู่บนพื้นที่ทรายหรือดินปนทรายอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 4.55 เมตร ยาว 12.98 เมตร มีประตูด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลังที่บดิน

ภาพที่ 90 พระอุโบสถและเจดีย์วัดตะพงโน มีคำกลอนในนิราศระบุไว้ชวนให้เชื่อว่าเป็นวัดเดียวกัน

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บริเวณบ้านแลงและบ้านตะพงมี

วิถีทางวัฒนธรรมหลายด้าน ได้รับสืบทอดและฟื้นฟูอยู่เป็นลำดับ เช่น เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดี ซึ่งทางเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัฒนธรรมตำบลต่าง ๆ ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ กรณีของสังคมเกษตรกรรมถึงแม้ปัจจุบันจะมีการพัฒนาไปทำสวนมะม่วง ปลูกบ้านบ้าง หรือขายให้นายทุนในยุคที่ดินแพงบ้าง แต่สภาพทางประเพณีวัฒนธรรมในหลาย ๆ เรื่องก็ยังคงอยู่ได้แก่ หนังใหญ่ หนังตะลุง ความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ย หรือการรักษาภาษาพูดของถิ่นระยองเองก็ได้รับการฟื้นฟูเป็นอย่างดี

สุนทรภู่ออกจากบ้านตะพงได้เดินทางผ่าน “ทุ่งกะทอลอ” และมีทางทะเลไปถึงในไร่ ปัจจุบันมีหมู่บ้านเกิดขึ้นมากมายแทนป่าที่สุนทรภู่ได้เขียนถึงไว้ ผ่านไปถึงริมทะเลทางเข้าสำนักงานสถานี ตำบลบ้านเพมุ่งไปสู่จุดหมายที่ “คลองกรุ่น” นิราศเขียนไว้ว่า

“ถึงปากช่องคลองกรุ่นเห็นคลองกว้าง

มีโรงร้างเรียงรายชายพศุขา

เป็นชุมรุมหน้าน้ำเขาทำปลา

ไม่รอราริบเดินดำเนินพลาง”

คลองกรุ่น คือ “คลองกรุน” ในปัจจุบันอาจมีน้ำไหลไม่มากเหมือนเมื่อก่อนแต่ยังเป็นปากคลองแห่งหนึ่งสำหรับการระบายน้ำออกสู่ทะเลในฤดูน้ำหลาก คลองกรุ่นจะถึงก่อนสวนสน ถ้าวกลงมาก็ถึง “ตลาดเพ” แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งจำหน่ายอาหารทะเล ของที่ระลึกของสดของแห้งมากมาย โดยเฉพาะ

ตลาดเพเป็นตลาดที่มีชื่อเสียงของระยอง ถัดตลาดเพไปเล็กน้อยจะเป็นสวนรุกขชาติเพหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “สวนสน” จากจุดมีการศึกษาสำรวจได้เดินทางไปยัง “อ่าวสมุทร” มีคำกลอนเขียนไว้ว่า

“ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด	เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่คลองขวาง
ถึงบ้านแกลงลับบ้านไปย่านกลาง	เห็นฝูงนางसानเสื่อนั้นเหลือใจ
แต่ปากพลอดมือสอดชุกขยิก	จนมือหงิกอแงไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านसानส่งเข้ากรุงไกร	เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน

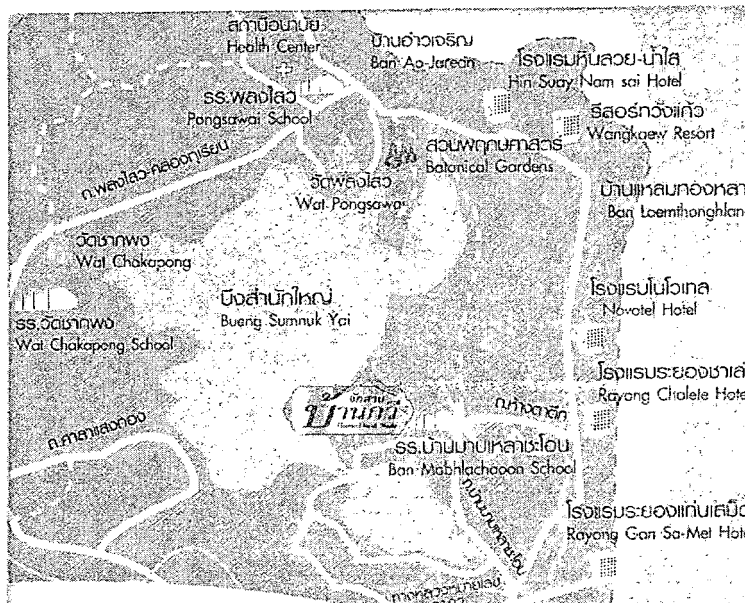
1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ อ่าวสมุทร – บ้านแกลง

1.2 สภาพทั่วไป “อ่าวสมุทร” ชาวบ้านเรียก “อ่าวสมุทรสุดหาด” อยู่ชายทะเลสุดหาดหมู่ที่

3 ตำบล แกลง อำเภอเมืองระยอง อยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลแกลง – กะเนด ปัจจุบันบริเวณส่วนปลายของหาดได้รับการพัฒนาให้เป็นสวนสาธารณะมีทางเดิน สวนไม้ดอกไม้ใบ และตกแต่งด้วยหินและรูปปั้นพระอภัยมณีเป่าปี่บนโขดหิน มีนางผีเสื้อสมุทรยื่นโผล่ขึ้นจากชายทะเลตรงกันข้าม

ส่วน “บ้านแกลง” เป็นหมู่บ้านอยู่หลังวัดท่าเรือ “ตั้งอยู่ที่หมู่ 3 ตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง ปัจจุบันมีการสืบทอดการทอเสื่อ มีการส่งเสริมให้เกิดองค์กรของ “กลุ่มแม่บ้านสืบตำนานเสื่ออก” โดยมีการดัดแปลงผลิตภัณฑ์เสื่ออกในรูปแบบต่าง ๆ ฟังทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นบึงสำนักใหญ่ มีพื้นที่ขนาดใหญ่ประมาณ 3871 ไร่ เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์มีพืชพันธุ์ไม้ พันธุ์ปลาชนิดต่าง ๆ ภายในบึงมากโดยเฉพาะต้นกระจุคและต้นกก ตำบลแกลงมีหมู่บ้านที่สืบสานตำนานเสื่ออกได้แก่หมู่ที่ 1 บ้านเขายายชุม หมู่ที่ 2 บ้านวังปลา และหมู่ที่ 3 บ้านท่าเรือ

ภาพที่ 91 แผนที่ตำบลชากพงระบุนพื้นที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางนิราศหลายจุด

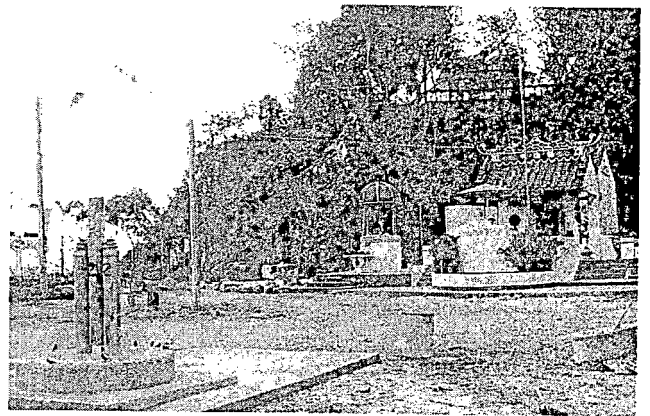
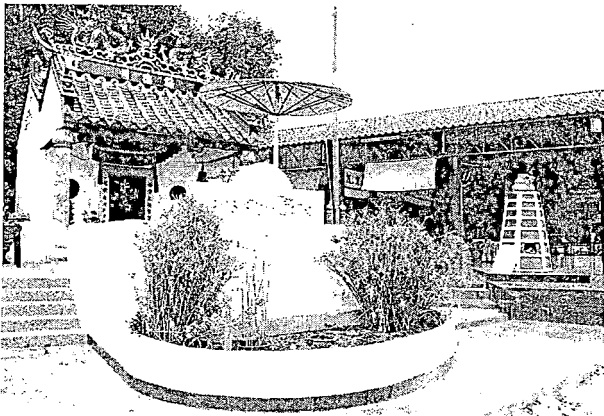
ที่มา : จักสานบ้านกวี

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาสำรวจพื้นที่ตามเส้นทางนิราศจากอ่าวสมุทรและเลยไปถึงบ้านท่าเรือแกลงตั้งอยู่หลังวัดท่าเรือ ตามสองข้างทางที่ผ่านไปไม่พบเห็นหลักฐานทางโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุตามหลักฐานของการวิจัยมากนัก มีแต่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกปลูกสร้างขึ้นใหม่จากผู้คนในชั้นหลัง ๆ และวิถีทางวัฒนธรรม ของชาวบ้านผู้ประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำเป็นส่วนมากกรณีหลักฐานที่เกี่ยวข้องได้แก่

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1) ศาลเจ้าปู่โตะกง ชาวบ้านเรียกว่า “ศาลเจ้าปู่โตะ” ก่อสร้างอาคารแบบศิลปะจีนตั้งอยู่บนไหล่เขาเตี้ย ๆ ริมชายหาดอ่าวสมุทรด้านหน้าศาลามีที่ตั้งหมุดกวีจุดที่ 19 “อ่าวสมุทร” ศาลนี้เป็นที่เคารพนับถือของชาวเรือ หรือผู้ประกอบการอาชีพประมงตลอดมา

(2) สานเสื่อ หรือการทอเสื่อกระจูดและเสื่อกกอาศัยวัสดุจากธรรมชาติในบึงสำนัใหญ่หนองจำรุง มาเป็นวัตถุดิบหลัก กรรมวิธีการสานหรือการทอจะขึ้นอยู่กับวัสดุที่เลือกใช้ บริเวณหลังวัดท่าเรือเป็นพื้นที่ดั้งเดิมที่สุนทรภู่กล่าวถึง หมู่บ้านนี้มีอาชีพสานเสื่อกก “เป็นเสื่อช่วยสานส่งเข้ากรุงไกร” สันนิษฐานว่าระยงนั้นเป็นหัวเมืองชั้นนอกในสมัยนั้น จะต้องส่งเสื่อเพื่อแสดงความสวามิภักดิ์ต่อเมืองหลวง... บ้านแกลงนั้นถือว่าเสื่อเป็นเครื่องใช้ที่สำคัญของหมู่บ้านที่ต้องแสดงความสวามิภักดิ์เรียกว่า “เสื่อช่วย” ⁵⁵

ภาพที่ 92 ศาลเจ้าปู่โตะกงหรืออ่าวสมุทร ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2552

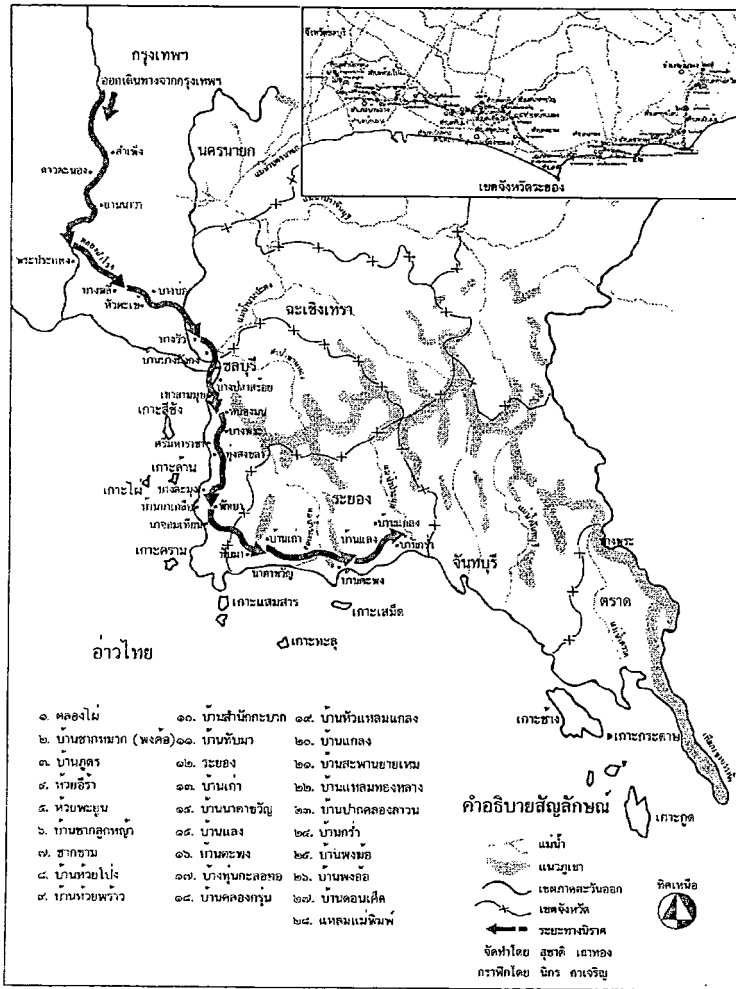
1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สภาพโดยทั่วไปของบ้านแกลงไปถึงอ่าวสมุทร สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของทะเลด้านตะวันตก และบึงสำนัใหญ่ด้านในทิศตะวันออก มีความสมบูรณ์งดงามมาก ธรรมชาติของพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก องค์กรผู้เกี่ยวข้องได้เข้ามาช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ชุ่มน้ำขนาด 3,871 ไร่ ให้คงสภาพไว้นานที่สุด กรณีด้านฝั่งตะวันตกชายทะเลบริเวณตั้งแต่บ้านเพ บ้านท่าเรือขึ้นไปจนถึงบ้านอ่าวเจริญมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพมาก เกิดโรงแรม รีสอร์ท บังกะโลเดิบโตตามชายหาดขึ้นเป็นดอกเห็ด

วิถีชีวิตสะท้อนผ่านการประกอบอาชีพประมง หรือบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมีการออกจับปลา ทำปลาของสดของแห้งสะท้อนถึงคำกลอนในนิราศเขียนว่า

“มีโรงร้างเรียงรายชายพสกษา เป็นชุมรุมหน้าน้ำเขาทำปลา”

ปัจจุบันวิถีดังกล่าวยังคงดำรงอยู่อย่างมั่นคงถึงแม้ความเจริญอื่นจะก้าวอย่างเข้ามาในพื้นที่แห่งนี้

แผนที่แสดงเส้นทางนิราศเมืองแกลง พ.ศ. ๒๓๕๐ ช่วงกรุงเทพฯ - ระยอง

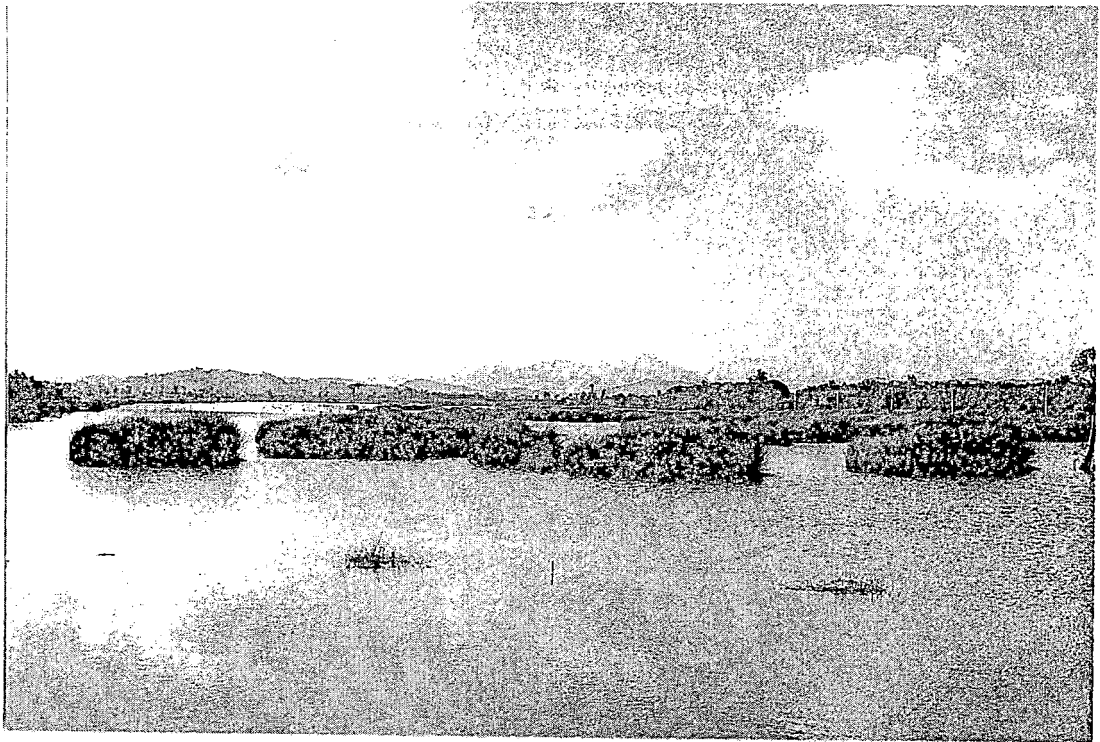
ภาพที่ 93 แผนที่เส้นทางนิราศเมืองแกลงโดยรวมและรายละเอียดตามหมุดกวีบริเวณจังหวัดระยอง

การศึกษาสำรวจจากบ้านท่าเรือแกลงเรือลงไปตามเส้นทางนิราศเลียบชายทะเลขึ้น ไปจากมาบชะเหลาโอนสู่ “ตะพานยายเหม” “แหลมทองกลาง” และ “ปากลาวน” ตามชื่อบ้านนามเมืองปรากฏในคำกลอน ไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องเนื่องพบชุมชนเล็ก ๆ และโรงแรมหินสวยงามใส บริเวณนี้พบต้นทองกลางอยู่เป็นหมู่ และต้นไม้ใหญ่เรียงรายทั่วไป ซึ่งสอดคล้องกับนิราศตอนหนึ่งว่า

“ดูครึ่มครึกพสกษาป่าสังัด ทะลุตัดตัดทะเลแหลมทองกลาง”

ปัจจุบันการเข้าไปแหลมทองกลางไม่สะดวกเพราะมีเจ้าของครอบครอง มีการออกโฉนดที่ดินหรือน.ส.3 และจากจุดนี้ไปเข้าใจว่าสุนทรภู่ต้องเดินเลียบชายทะเลไปตามชายหาดก่อนจะออก “ปากลาวน”

คลองอันคดเคี้ยวและสามารถตัดเข้าสู่ “บ้านกร่ำ” ได้ บริเวณปากถาวน คือ ปากคลองที่ไหลลงทะเลมีลักษณะคดเคี้ยวไปมา ปัจจุบันมีอาชีพเพาะเลี้ยงหอยนางรม⁵⁶ ที่มีรายได้เป็นล่ำเป็นสันของชาวบ้านแถบนี้ ไกล่กันเป็นที่ตั้งของเทศบาลสุนทรภู่

ภาพที่ 94 แสดงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่บึงสำนักใหญ่และใกล้เคียง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

เส้นทางจากเทศบาลสุนทรภู่ต้องผ่านทุ่งโล่งกว้าง มีป่าละเมาะและบ้านเรือนชาวบ้านเป็นระยะ ๆ เดิมจากชายทะเลปากถาวนมีเส้นทางเกวียนไปสู่ตำบลต่าง ๆ รวมถึงวัดปากกร่ำด้วย คือบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ในปัจจุบันซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งของ “วัดปากกร่ำ” ที่บิดาของสุนทรภู่บวชจำพรรษาอยู่ที่นี่จนได้สมณศักดิ์เป็นเจ้าอาวาสนามว่า “อรัญธรรมรังษี” และสุนทรภู่พักที่วัดนี้ ดังคำกลอนตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“ถึงห่อมย่านบ้านกร่ำพอคำพลบ	ประสบพบเฝ้าพงศ์พวงวงศา
ขึ้นกระฎี่ที่สถิตท่านบิดา	กลืนน้ำตาก็ไม่ฟังเฝ้าพรังพราย”

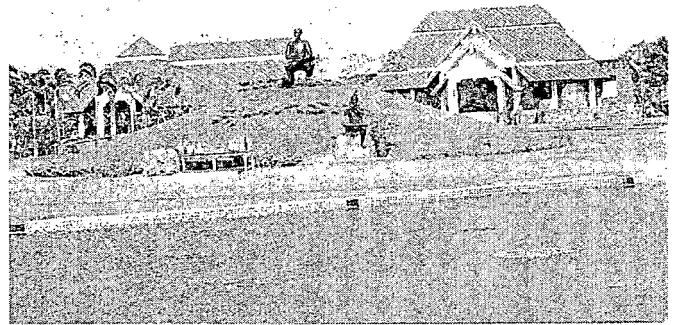
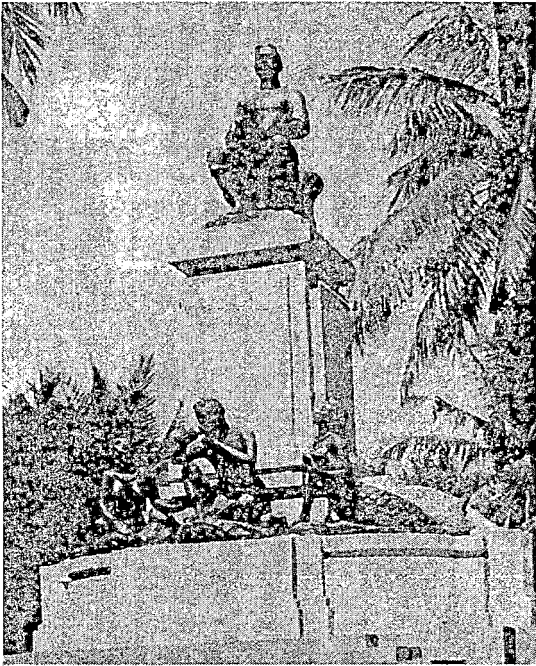
1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจ

1.1 ชื่อ บ้านกร่ำ

1.2 สภาพทั่วไป สภาพของบ้านกร่ำในอดีตที่เคยเป็นวัดปากกร่ำเดิมได้ย้ายไปสร้างใหม่ในพื้นที่ตรงกันข้ามเชิงไปทางเหนือห่างจากอนุสาวรีย์ฯประมาณ 300 เมตร เดิมใน พ.ศ. 2498 หลังจากการจัดการที่ดินแล้วได้ให้ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ช่วยออกแบบอนุสาวรีย์สุนทรภู่ขึ้น โดยมีรูปปั้นสุนทรภู่เป็นหลักอยู่ในทำนองเขียนหนังสืออยู่บนแท่นสี่เหลี่ยมมีรูปพระอภัยมณีนั่งเป่าปี่ ภาพนางมัจฉานั่งทอดตัวอ่อนช้อย และภาพผีเสื้อสมุทรอยู่ใต้รูปสุนทรภู่ ต่ำลงมาก็เป็นเสาสี่เหลี่ยมรองรับแท่น และถัดมาก็เป็นฐาน

อนุสาวรีย์ โดยศาสตราจารย์ศิลป์ ได้จำลองรูปปั้นขนาดเล็กสูงประมาณ 40 เซนติเมตร รูปคนเป็นรูปปั้นตัวแทนเข้าใจว่าทำด้วยไม้⁵⁷ ต่อมาความคิดเห็นขัดแย้งกันระหว่างที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ระหว่างริมทะเลหาดแม่พิมพ์กับบริเวณวัดป่ากร่ำเดิมและมีข้อยุติที่จะใช้พื้นที่บริเวณวัดป่ากร่ำเป็นที่ตั้งอนุสาวรีย์

ต่อมาได้มอบหมายนายสนั่น ศิลากรช่างศิลป์เอกของกองหัตถศิลป์กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการปั้นหล่อ ทีมงานช่างปั้นมี 4 คนได้แก่นายสุกิจ ลายเดชผู้ปั้นรูป “สุนทรภู่” นายสาโรจ จารักษ์ เป็นผู้ปั้น “นางเงือก” นายไกรสร ศรีสุวรรณ ผู้ปั้น “พระอภัยมณี” นายชนะ เลหาภัยกุล เป็นผู้ปั้น “ผีเสื้อสมุทร” และได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2513

ภาพที่ 95 รูปจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่เก่า ศิลป์ พีระศรีออกแบบปัจจุบันนำไปก่อสร้างไว้ที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง (ซ้าย) อนุสาวรีย์ที่บริเวณวัดป่ากร่ำเดิมออกแบบและควบคุมโดยสนั่น ศิลากร (ขวา)

ต่อมาเทศบาลตำบลสุนทรภู่ได้มีการพัฒนาพื้นที่บริเวณอนุสาวรีย์ให้เป็นสถานที่แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่ จึงได้ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ขึ้น 1 หลัง โดยการออกแบบจากกรมศิลปากรปัจจุบัน (พ.ศ.2554) ยังไม่ได้ดำเนินการจัดทำอะไรได้เกิดประโยชน์ตามที่ตั้งจุดมุ่งหมายไว้ มีเพียงกิจกรรมเนื่องในเทศกาลทั่วไปเล็ก ๆ น้อย หรือช่วงวันงานสุนทรภู่เท่านั้น

ภาพที่ 96 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ นางเงือก และนางผีเสื้อสมุทร ที่ตั้งวัดป่ากร่ำเดิม

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

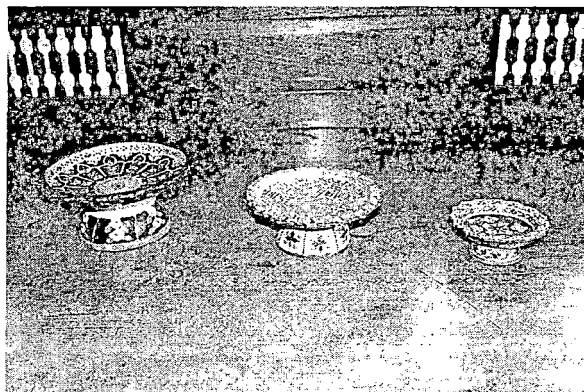
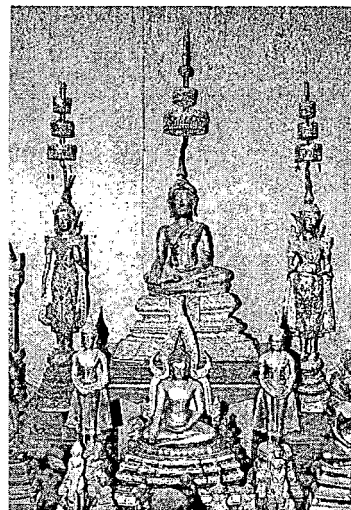
1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

- (1) รูปสุนทรภู่ มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะนั่งบนโขดหิน
- (2) รูปพระอภัยมณี มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะ
- (3) รูปผีเสื้อสมุทร มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะ
- (4) รูปนางเงือก มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะ

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม พื้นที่บ้านกร่ำอำเภอแกลงตำแหน่งที่ตั้งของวัดเดิมไม่มีหลักฐานปรากฏถึง รูปลักษณะและหรือเค้าโครงพอให้กำหนดภาพร่างให้เข้าใจได้ หรือแม้แต่วัดเก่าที่หลงเหลืออยู่ในเขตอำเภอแกลงเองหลักฐานของวัดไม่ว่าจะเป็นอุโบสถ วิหาร ก็มีอายุไม่ร่วมสมัยกับระยะเวลาที่สุนทรภู่เดินทางมาเยี่ยมบิดา ถ้วนเป็นวัดที่ถูกสร้างขึ้นในชั้นหลังเมื่อประมาณ 60 – 70 ปีมาโดยประมาณ

โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุจากการศึกษาสำรวจและสัมภาษณ์จากเจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำและผู้รู้ในท้องถิ่น มีพระพุทธรูปทำจากโลหะและไม้ เครื่องเบญจรงค์ที่ได้จากการปฏิสังขรณ์วัดป่ากร่ำ เมื่อพิจารณาจากโบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุประเมินได้ว่ามีอายุอยู่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือบางส่วนอาจมีอายุถึงอยุธยาตอนปลาย

ประเพณีการเล่นในบ้านกร่ำและใกล้เคียงคือ “ การลำสวด ” หรือสวดคฤหัสถ์ เป็นการแสดงที่มีการอนุรักษ์และสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยอาศัยผู้มีอายุมารวมตัวกันเพื่อการแสดงลำสวดในพิธีสวดศพ มีทั้งผู้เล่น นักร้อง และนักรำ รูปแบบการแสดงคล้ายกับที่บ้านตาขัน ชะวีก และนาตาขวัญ นอกจากลำสวดแล้วมีการแสดงรำวง สงกรานต์ ลอยกระทงที่นิยมจัดกันในช่วงเทศกาลต่าง ๆ

ภาพที่ 97 พระพุทธรูปวัดป่ากร่ำ (ซ้าย) พระพุทธรูปทรงเครื่อง (ขวา) และเครื่องเบญจรงค์ (ล่าง) ค้นพบบริเวณตำบลกร่ำ

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติบริเวณตำบลกรำ ตำบลชากพง อำเภอแกลง และตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง มีทัศนียภาพที่สวยงามทั้งจากทะเลและพื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณบึงสำนักใหญ่มีพื้นที่กว้างขวางมาก มีพันธุ์ไม้ สัตว์นานาชนิด เตปโตงอกงามและมีชีวิตอยู่บริเวณนี้จำนวนมาก สภาพของธรรมชาติโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ ได้รับการดูแลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดีและมีพืชพันธุ์สิ่งสารสัตว์หลายชนิด มีชื่อปรากฏอยู่ในนิราศเมืองแกลงด้วย เช่น สน โกงกาง หวายโสม ต้นรัง ทองหลาง ไพล ก้อและเต็ง เป็นต้น

ภาพที่ 98 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของหนองจรุง บึงสำนักใหญ่ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

หลังจากสุนทรภู่ได้เดินทางถึงวัดป่ากรำ ตำบลกรำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง และได้เข้าพบบิดาที่มาบวชอยู่ที่วัดแห่งนี้แล้วหลังจากนั้นได้เดินทางไปท่องเที่ยวพักผ่อนและเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองแกลงเช่นนี้ “บ้านพงค้อ” “บ้านพงอ้อ” “บ้านคอนเค็ด” และ “แหลมแม่พิพม์” ที่บ้านพงค้อคือ “เนินซ้อ” ปัจจุบันสุนทรภู่ได้กล่าวไว้ว่า

“ครั้นแล้วลาฝ่าเท้าท่านบิดุรงค์	ไปบ้านพงค้อตั้งริมฝั่งคลอง
คูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต	ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วนวงศ์วานวานเครือเป็นเชื้อของ	ไม่เหมือนน้องนีกน่าน้ำตากระเด็น”

ถ้ากลอนมีระบุไว้ข้างต้นทำให้ทราบได้ว่า นอกจากภูมิประเทศแถบนี้จะมีต้นค้อแล้วยังทราบถึงตำนานหมู่บ้านพงค้อที่เป็นชาวชอง (ชนชาติในตระกูลภาษามอญเขมร) อีกด้วย จนถึงจุดสุดท้ายที่ “แหลม

สรุปกรณีเล่าว่า ความรู้เรื่องชุมชนเคยเป็นเส้นทางสัญจรนั้น ติดตามอยู่เรื่องเดียวคือ ตามรอยสุนทรภู่ ส่วนเรื่องการเดินทางของพระเจ้าตากกำลังศึกษาอยู่จริง ๆ แล้วสุนทรภู่เดินทางผ่านหน้าบ้านเสียดด้วยซ้ำ ที่บ้านแลงมันเป็นทางเกวียนบางแห่งเป็นศิลาแลงสองข้างทางเกวียน มันเป็นทางเกวียนลึก ข้าง ๆ จะเป็นศิลาแลงแข็ง ๆ ที่ลึกเพราะเป็นเส้นทางใช้มานานับร้อยปี ซึ่งทางที่มงานของจังหวัดก็ยืนยัน ทรัพยากรโบราณคดีที่เกี่ยวข้องเนื่องตามเส้นทางสุนทรภู่เท่าที่หลงเหลืออยู่เห็นจะมี วัดบ้านเก่า วัดนาตาขวัญ วัดบ้านแลง และวัดตะพงใน ส่วนวัฒนธรรมเกี่ยวกับเรื่องของอาชีพที่เห็นชัด คือ ที่ท่าเรือแกลง สุนทรภู่เขียนว่าไปพักบ้านเพื่อนพบเห็นสาว ๆ สานเสื่อ ช่วงที่ไปทำตามรอยสุนทรภู่ในปี พ.ศ. 2543 ยังมีคนทำอยู่สองสามบ้าน ทำเฉพาะสานเสื่อที่เป็นที่ปูนอนเขาเรียกเสื่อเสียม เสื่อหก ต่อมานายกเทศมนตรีสนับสนุนให้ตั้งกลุ่มแม่บ้านเดี๋ยวนี้เสื่อของหนองสะลิมที่ทำเรือแกลงขยายไปถึงบ้านเหล่าโซนเป็นโอท็อปส่งไปญี่ปุ่น อีกเรื่องที่สุนทรภู่กล่าวถึงอาชีพของคนทะเลหน้าน้ำที่เขาทำปลา แสดงว่าคนโบราณการทำอาชีพประมง เวลา น้ำขึ้นปลาจะขึ้นมา หาปลาแล้วทำปลาทะเลเฉพาะฤดูนั้นแสดงให้เห็นว่าการทำประมงมีมาแต่เดิมและมีการพัฒนาไปมากมาย ตั้งแต่เด็กเคยเห็นเขาเล่นผี เล่นเข้าทรง ทรงผีทรงเจ้า อย่างเช่นผีริมผีละคือที่ป่าเขา เล่นตอนสงกรานต์ เดี่ยวนี้ไม่มีแล้ว สงกรานต์อยากให้มีการเล่นเช่นนี้แต่กลับมาไม่ได้⁶²

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง สมัยก่อนมีพวกของพวกชาวป่าจัดอยู่ในตระกูลมอญเขมร ตั้งถิ่นฐานอยู่แถวระยองและจันทบุรีมายาวนานเชื่อว่าสมัยสุโขทัยได้เข้ามาอยู่แล้ว จึงมีภาษาสืบต่อกันมาถึงทุกวันนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เสด็จปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่ระยองระหว่างวันที่ 24 - 26 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ที่พระราชดำริต่อผู้ว่าราชการจังหวัดระยองถึงนิราศเมืองแกลงที่ได้แต่งไว้ว่าสภาพปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง จังหวัดจึงประสานงานกับสำนักวัฒนธรรม และได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการศึกษาเส้นทางของสุนทรภู่จากวรรณกรรมนิราศเมืองแกลง ดำเนินการจัดทำหมุดกวีให้สอดคล้องกับนิราศรวมทั้งสิ้น 28 จุดหมุดกวี แต่ละจุดให้องค์การบริหารส่วนตำบลดูแล และมีการส่งเสริมให้เป็นเส้นทางการเรียนรู้ นักศึกษา ประชาชน และนักท่องเที่ยวด้วย⁶³

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ตามที่เขาเล่าตอนนี้ไม่มีหลักฐานแล้ว วัดนี้ประมาณปลายสมัยสุโขทัย ส่วนวัดที่เก่าแก่ที่สุดในระยองเป็นวัดโขดมีเจดีย์เก่า ที่มีลักษณะเดียวกับวัดบ้านแลงมีศาลากลางน้ำ และมีเจดีย์ลักษณะอย่างนี้แต่สภาพเขาดีกว่า ต้นไม้มันเข้าไปข้างในทำให้ปูนแตกกระเปาะออกมาหมด โบสถ์ก็ผูกหมุดแล้วทะเลฝนตกล้ำน้ำเข้า⁶⁴ ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ข้อแรกทราบว่าเป็นเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ส่วนเส้นทางเดินทัพหรือเส้นทางค้าทางทะเลไม่ทราบและเส้นทางนิราศเมืองแกลงในสภาพปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปพอสมควรไม่เหลือสภาพเดิมเช่น บริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่เดิมเป็นที่ตั้งวัดปากกร้า แต่ปัจจุบันวัดย้ายไปตั้งที่ใหม่เป็นดิน ในท้องถิ่นไม่มีทรัพยากรทางโบราณคดีเหลืออยู่ มีเห็นแต่โบสถ์เก่าที่เป็นของดั้งเดิมที่วัดพลงไสว วัดสมอโพรง และวัดกลางกร้า ส่วนที่วัดเขากระโดนที่รวบรวมเอาทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรมประเภทของใช้พื้นบ้านแต่ดั้งเดิม แต่คงไม่ถึงขนาดโบราณเท่าไร ๆ⁶⁵

สุเทพ จันทรพราหมณ์ การสำรวจจะเป็นบางจุดที่เข้าถึงและมีโบราณสถานเกี่ยวเนื่องชัด ๆ หรือมี วัฒนธรรมที่สมบูรณ์ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ไม่ใช่จุดสิ้นสุด เขาบอกว่าที่อนุสาวรีย์จุดหนึ่งแล้วก็ไปที่เนินค้อ แล้วก็วัดโหลงข้างเพื่อกอีกจุดหนึ่งคงจะเป็นที่วัดโพธิ์ทอง (ในนิราศเรียกทุ่งเคล็ด) การสำรวจมุ่งที่สุนทรภู่ คือมรดกทางวัฒนธรรมมรดกคือวัด ส่วนวัฒนธรรมก็มี การละเล่นแถวนี้มีสวดหน้าศพเรียกว่าสวดคฤหัสถ์ แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนเป็นร้องรำเล่นไปแล้วสวดสมัยก่อนใช้ผู้ชายล้วนหลังพระสวดแล้วก็มาสวดพระมาลัยกัน แต่ตอนนี้ไม่ได้สวดพระมาลัยแต่เป็นการร้องสนุกสนานกัน จะมีผู้หญิงมาร้องรำเต้นอีกอย่างที่วัดเขา กระโดนมีรำโทนที่เข้ามาช่วงจอมพล ป. พิบูลสงครามรีเปล่าไม่ทราบ การสวดคฤหัสถ์นับมีทั่วไปจะมา เน้นหนักภาคตะวันออกช่วงหลังทำเป็นธุรกิจราคาสูงเป็นหมื่นแต่ก่อนเป็นการช่วยเหลือ คนแก่ ๆ นั่งเป็น ประธานคนหนุ่ม ๆ จะร้องกันไปแล้วก็ปลุกผู้เดี๋ยวนี้ไม่มีเปิดหนังสือสวดพระมาลัยแล้ว ว่ากันไปเลย เป็นเพลงผสมผสาน ตกตึกแล้วจะเน้นการขยุยประมาณว่าขอเงินเพราะว่าที่มาร่ำเป็นสาว ๆ ทั้งนั้นเหมือน เป็นธุรกิจคล้ายนักร้องไปออฟฟิสนั่งคุยได้เขาเรียกว่านางรำหน้าศพ ประเพณีของท้องถิ่นที่เริ่มสูญหายอีก อย่างคือ แห่นางแมว ที่น่าสนใจคือ ช่วงพิธีเขาทำที่วัดทุกวัดเมื่อก่อนพื้นที่จะเป็นทรายเขาจะขุดบ่อลงไป เมตรหรือเมตรกว่า ๆ ยาวประมาณช่วงอาคารเป็นสี่เหลี่ยม เอาไม้ไผ่มาขัด ๆ ล้อมรอบ พวกเด็ก ๆ และ ชาวบ้านจะพากันไปช่วยปั้นพวกสัตว์น้ำต่าง ๆ ด้วยดินเหนียวปลา ปู หอยใส่ในบ่อ ในบ่อจะมีปั้นอัน ใหญ่เรียกตากูโล ไม่ใช่สังกะยาแต่เป็นคนธรรมดาหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ที่มุมสระทั้งสี่จะมีรูปเทวดา ดินเหนียวมาปึกไว้ การแห่นางแมวจะแห่กัน 3 คืบ แห่ตอนกลางคืนไม่ได้แห่ตอนกลางวันแห่ไปชาวบ้าน จะเอาน้ำสาด ในคืนสุดท้ายพระมานั่งรอบ ๆ หลุมทรายที่ยกเป็นประรำมีการสวดคาถาปลาช่อน คาถาตากูโล วันรุ่งขึ้นหรือรอฝนตกไม่รู้นานแค่ไหน เขาก็จะกลบหลุม หลังโบสถ์วัดป่ากร่ำถ้าไปขุดตอนนี้ยังจะ เจอซากดินเหนียวซากอะไรต่าง ๆ ที่ทำไว้เพราะก่อนหน้านี้ปีไหนฝนแล้งทำทุกปี เดี่ยวนี้ไม่ค่อยมีใครเชื่อ มั่นก็เลยหมดไป ⁶⁶

นายกเทศมนตรีเทศบาลบางละมุง เมืองเก่าบางละมุงตั้งอยู่ที่ตลาดบางละมุงไม่ใช่ที่ว่าการอำเภอ ที่ว่าการอำเภอเกิดขึ้นภายหลังส่วนเส้นทางพระเจ้าตากบางละมุงเก่าแก่ที่สุดเป็นที่พักทหารไทยจีน และมี เจดีย์ที่วัดท่ากระดาน วัดบางละมุงก็มีด้วยเพราะว่าเป็นคลองเส้นเดียวกันส่วนพัทธนา เกลือเกิดทีหลัง มี ศาลพระเจ้าตากส่วนตลาดบางละมุงเก่าอยู่ติดกับวัด ชุมชนบริเวณนี้มีโบราณสถานคือวัดโบสถ์ วัดนาง เศรษฐีและวัดบางละมุง สองวัดแรกเป็นวัดร้างส่วนวัดบางละมุงยังคงอยู่พื้นที่ตรงนี้เป็นของหลวงของ สำนักสงฆ์ดูแล ส่วนวัดท่ากระดาน ว่ากันว่าเป็นพื้นที่เก็บกระดูกทหารไทยจีนสมัยพระเจ้าตากเทศบาลให้ การอุดหนุนดูแลทุกปีจะมีการบวงสรวงพระเจ้าตาก ⁶⁷ ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี เส้นทางเดินทัพพระเจ้าตากเป็นเส้นทางเก่าคือ แคว้นนนทรีปรการ บริเวณตัวเมืองชลบุรีปัจจุบันเป็น บ้านเรือนแบบเก่า ๆ คือหลังตีเมืองแล้วก็ยกทัพมาแวะพักแถววัดใหญ่อินทารามคือผ่านทางถนนเส้นนี้แล้ว เดินต่อไประยองแล้วไปจันทบุรี ทรัพยากรทางโบราณคดีอีกแห่งของชลบุรีคือ ตำหนักมหาราชกับตำหนัก ราชินีที่อ่างศิลาที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ⁶⁸ รองนายกเทศมนตรีเทศบาล เมืองชลบุรี ทราบเรื่องพระเจ้าตากเดินทางมาแวะตั้งทัพที่หน้าวัดใหญ่ก่อนเดินทางไปเมืองจันทบุรี แต่

นิราศเมืองแกลงไม่ทราบแหล่งประวัติศาสตร์มีอยู่ 2 แห่ง วัดท้ายบ้านมีศาลเจ้าพ่อหลักเมืองในเมืองชลไม่มีศาลหลักเมือง มีแต่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองส่วนอาคารโบราณเก่าแก่มีเทศบาล ศาลากลางจังหวัดหลังเก่า หอสมุดซึ่งเป็นศาลจังหวัดหลังเก่า⁶⁹

ผู้อำนวยการ โรงเรียนบ้านบางละมุง วัดโบสถ์ไม่ทราบเลยเพราะมีอายุค่อนข้างมากทราบแต่วัดนางเสรษฐีจากเรื่องเล่าเป็นเสรษฐีผู้หญิงสร้างเลยเรียกว่านางเสรษฐีและตรงนั้นเป็นเมืองท่าที่ค่อนข้างเจริญ ส่วนคำว่าบางละมุงมาจากคำว่าชุลมุนคือเป็นบ้านเรือนหลังคาติดกันแม่ไก่บินไม่ตกพื้น สมัยก่อนมีคลองเข้ามาถึงหน้าวัดโบสถ์เป็นท่าเรือเรียกว่า ท่ากระดาน องค์พระประธานในโบสถ์เดิมมี 3 องค์ องค์ใหญ่สุดเรียกหลวงพ่อดำทางการเรียกหลวงพ่อดำเสรษฐี คาดว่าอายุไม่ต่ำกว่า 150 ปี จากการบอกเล่าวัดนี้คงสร้างในสมัยอยุธยา การลำดับความเก่าของวัดโดยเริ่มต้นจากวัดโบสถ์ วัดนางเสรษฐี วัดบางละมุง และวัดท่ากระดานเรียงตามลำดับ (วัดทั้ง 4 ขึ้นทะเบียนโบราณสถานแต่ปี พ.ศ. 2551) วัดบางละมุงเดิมเป็นเมืองเก่าเจริญเทียบเท่ากับจังหวัดปัจจุบัน มีหลวงบางละมุงปกครองโดยระบบเทศาภิบาลที่ตั้งเมืองเก่าอยู่ทางบ้านพักคนชราข้าง ๆ บ้านเด็กอนาถาซึ่งเจ้าอาวาสวัดบางละมุงท่านบอกไว้ว่าอยู่ฝั่งตรงข้าม ส่วนโรงโม่เป็นชุมชนเก่าท่าเรืออยู่สองฝั่งเมืองบางละมุง ที่ทำการอำเภอบางละมุงอยู่กลาง วัดบางละมุงอยู่ฝั่งหนึ่งวัดโนนม่วงอยู่อีกฝั่งมีชุมชนรอบข้าง การมองพื้นที่เชื่อมโยงกับเมืองโบราณอื่นสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏหลักฐานในสมุดไตรภูมิมีชื่อ บางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง 3 พื้นที่นี้เรียงกันตามลำดับความเจริญกล่าวกันว่าบางละมุงเปรียบเสมือนปู ตรงหน้าโบสถ์มีการขุดบ่อว่ากันว่าขุด โคนตาปูเป็นตาเลือด น้ำออกมาเป็นสีแดง ตาอีกข้างหนึ่งอยู่แหลมฉบังอีกข้างหนึ่งอยู่ที่นาเกลืออีกข้างหนึ่งอยู่บริเวณโรงโม่ การที่ขุด โคนตาปูทำให้ค้าขายไม่ขึ้นเลยต้องย้ายเปลี่ยนเมืองไปอยู่ที่บางพระ แต่บางพระเป็นที่แคบเข้าออกลำบาก พื้นที่ทะเลขึ้นเงินเลยย้ายไปอยู่ที่บางปลาสร้อยปัจจุบัน เป็นเรื่องเชื่อมโยงระหว่าง 3 เมืองนี้ ในตอนพระเจ้าตากเดินทัพไปที่ไหนส่วนมากชาวบ้านจะสร้างวัด โดยกำหนดเอาพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์แล้วอาจเหมาะว่าเป็นการสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์การเดินทัพของพระเจ้าตากไปในที่สุด ตรงวัดบางละมุงมีต้นสนอยู่ต้นหนึ่ง กล่าวกันว่าพระยาจักรีมาปลูกไว้ วัดบางละมุงเดิมชื่อวัดวาริล้อมอยู่กึ่งกลางระหว่างวัดโบสถ์กับวัดนางเสรษฐีการไปมาหาสู่คือทางน้ำพายเรือภายหลังโดนถมคลองเลยแคบ ส่วนวัดแก้วฟ้าหรือวัดสลักฟ้ามีโบสถ์เก่าเล็ก ๆ ขึ้นป้ายว่า 200 กว่าปีอาจเป็นไปได้เพราะแต่ก่อนพระเจ้าตากไปที่พัทลุงซึ่งเป็นเรื่องเล่าสันนิษฐานกันศาลเจ้าเงินก็จะไล่ตั้งแต่ศรีราชา ศาลของศรีราชาถือเป็นท้องค้ำใหญ่? ที่หนองมนเป็นองค์ที่ 7 ที่ 2 3 4 ที่เค้าเรียก 8 เซียน ส่วนศาลเจ้านางาไม่ไช่ศาล 8 เซียน และที่หน้าหาดตรงเขื่อนกันคลื่นมีศาลเจ้าพ่อดำ ศาลเจ้าพ่อระยอง และหลวงพ่อดำที่วัดบางละมุงกับหลวงพ่อดำที่วัดแหลมฉบังกำลังสืบค้นว่าใช้องค์เดียวกันหรือเปล่า เพราะอ่านพบในประวัติการเดินทัพของพระเจ้าตากว่าหลวงพ่อดำช่วยรวบรวมไพร่พลเข้าร่วมทัพซึ่งอาจเป็นองค์เดียวกันมาสร้างวัดที่นี่แล้วจำพรรษาที่นี้บ้างที่โนนบ้าง⁷⁰

คณบดีคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา เกิดที่สะพานคู้กำพล เมื่อปี พ.ศ. 2481 เดิมชื่อว่า สะพานแดง แต่เดิมสะพานบางปะกงไม่มีเวลาข้ามต้องนำรถไปจอดไว้ที่ริมแม่น้ำ เข้าคิวเพื่อนำรถข้ามด้วย

แพ ส่วนชื่อเรียกสะพานของเมืองชลบุรี จะเป็นชื่อเรียกคล้องจองกันไปหมดจากหนังสืองานศพอาของหมอม มีประวัติเมืองชลบุรีตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จประพาสหลายครั้ง มาลงที่บางปะกงล่องเรือมาบางปลาสร้อยและมาขึ้นที่ตำหนักน้ำ คือตรงบริเวณถนนบายพาสที่ถูกถมและทำเป็นสถานที่ออกกำลังกาย ซึ่งแต่ก่อนเป็นตำหนักของเจ้ากรมชลบุรี และโรงพยาบาลชลบุรีแต่เดิมก็อยู่ข้างตำหนักน้ำที่ตั้งอยู่ตรงบริเวณตรงหน้าศาล ⁷¹

สมพล พงศ์ไทย บ้านอยู่ที่สะพานเสริมสันติหรือสะพานหลวงเดิม ให้ข้อมูลว่าชุมชนแถบนี้ทั้งหมดได้แก่ มะขามหย่ง บางปลาสร้อย บ้านโชค เป็นอะไรที่น่าสนใจบางละมุงเป็นเมืองเก่ามากนับมีความเชื่อมโยงกับบางปลาสร้อย และมีหลักฐานโบราณสถานและชุมชนเก่าอยู่มาก วัดเก่า ๆ ถูกทิ้งร้างไม่ได้บูรณะบริเวณวัดมาสร้างบ้าน ตากผ้าตุง ตากผ้าอ้อมอย่างบางละมุง บางปลาสร้อยคนละสมัยอย่างศิลาที่เห็นตรงนี้ก็คิดว่าเห็นอะไรที่เชื่อมโยงเป็นภาพใหญ่ หรือ mapping ภาพเล็กที่จะเป็นการท่องเที่ยว ในกลุ่มเล็ก ๆ เราเห็นกระจายเป็นจุด ๆ ทั่วไปแต่แหล่งใหญ่อยู่ที่นี่ และมีหลักฐานค่อนข้างสมบูรณ์ รองลงมาคือบางละมุงที่เป็นอุทยานและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ชุมชนริมทะเล บ้านโรงโป๊ะ ตลาดโรงโป๊ะ บ้านเรือนวิถีชีวิตยังอยู่หมด ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ชลบุรีมีความต่อเนื่องของยุคสมัยที่สมบูรณ์ที่สุดในภาคตะวันออก อย่างปราจีนบุรีมีหลักฐานสมัยทวารวดีแต่ช่วงอื่นหายหมด แต่ชลบุรีมีหลักฐานต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่โคกพนมดี ต่อเนื่องกันเป็นเส้นทางไม่ขาดสายหลักฐานอยู่ครบหมดในภาคตะวันออกจนทบุรีที่เขาว่าเป็นเมืองเก่าก็ยังไม่เท่าที่นี่ จันทบุรีต้องไปที่เมืองวัดนารายณ์เป็นเมืองโบราณที่มีให้เกิดการเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมเชิงท้องถิ่น และที่น่าสนใจเป็นเมืองกำลังพัฒนาเขตอุตสาหกรรมมาแรง สิ่งเรานี้ถูกทิ้งเพราะเขาหันไปทางพัฒนาทั้งหมด ไม่มีความคิดเรื่องเก่า ๆ เช่นนี้ โดยไม่รู้ว่าท้องถิ่นของตนมีอะไรดี การพัฒนาก็พัฒนาแต่สิ่งเหล่านี้ควรเก็บหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้เห็น ได้เรียนรู้บ้าง ดีกว่าปล่อยให้หายไปเลยมันต้องหาผู้รู้ผู้ที่รักที่สนใจมาช่วยกัน ⁷²

ประมวล ชำนาญชานันท์ บ้านตั้งอยู่บนสะพานที่ฆาตกรหรือสะพานยาวเดิมให้ข้อมูลว่า ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองคือศาลเทพารักษ์หน้าวัดป่ามีศาลเจ้าเดิมเป็นไทยแล้วทำเป็นจีน ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเดิมถูกไฟไหม้ นายวิโรจน์ รื่นวาริ สมุหบัญชีเทศบาลร่วมกับนายประมวล ทำศาลขึ้นใหม่ บางปลาสร้อยเป็นศูนย์กลางของจังหวัดชลบุรีจีนเรียกว่า “บังก็อกสวย” เข้ามาทำการค้าขายเดิมมีความเจริญน้อยหมู่บ้านก็น้อยก่อนเป็นสะพานน้ำขึ้นถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง มีป่าโกงกางป่าเสมถึงหน้าแก่งวัดเขาชุมชนไทย ชุมชนจีนเข้ามาตั้งรกรากก่อนไทยอยู่ในที่ป่าทับปะปนกันหมดเลย ชุมชนบริเวณนี้มีวัดใหญ่อินทารามเก่าแก่ที่สุด ⁷³

ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง รู้ว่าบริเวณนี้เคยเป็นเส้นทางเดินทัพและเส้นทางนิราศเมืองแกลง ได้มีการศึกษาและลงไปดูสถานที่ทางประวัติศาสตร์บริเวณชุมชนบางละมุง และชุมชนแหลมฉบังเก่า ทำให้ทราบถึงเส้นทางเดินทัพและเส้นทางนิราศเมืองแกลง เห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีเหล่านี้มีค่าต่อชุมชนมาก ⁷⁴ เจ้าอาวาสวัดบางละมุง รู้ว่าบางละมุงเมื่อก่อนเป็นท่าเรือเป็นที่พักกันคลื่นลมตลอดจนเป็นที่ซ่อมแซมเรือ สมัยนั้นถ้ามองในทะเลจะเห็นเรือใบมากมายทั้งที่ใช้เดินทางและใช้สำหรับ

ขนส่งสินค้าได้แก่ น้ำมันยาง ฟืน พืชผลการเกษตร ส่วนมากเรือลำใหญ่เป็นเรือใบที่เรียกว่า เรือใบแข็ง ใบเรือจะใช้ไม้สาน ส่วนใบที่ชำรุดเขานำเชือกปอมาถักและนำมาปะ แต่เดิมบางละมุงมีคลองใหญ่ที่เรือต่าง ๆ สมัยก่อนใช้เดินทางเข้าออกจากชลบุรี ระยอง ตราด กรุงเทพฯ วัดบางละมุงนี้เดิมเรียกว่า วัดกลาง บางละมุงและเลยโรงเรียนไปอีกมีวัดนางเศรษฐี และถ้าเลยไปตอนบนก็เป็นวัดท่ากระดานที่ต้องไปจากวัดนี้มีวัดโบสถ์ วัดบางละมุงมีหลักฐานที่ค่อนข้างสมบูรณ์อย่างอุโบสถหลังเก่าเป็นหลังที่สองของการสร้างวัด ด้านล่างโบสถ์เป็นมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลองที่ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา มีวิหารด้านทิศตะวันตกของโบสถ์และมีเจดีย์หลายองค์มีคนเขากล่าวว่าสมัยพระเจ้าตากเดินทัพมาที่บางละมุงได้ปลุกค้นสนไว้เป็นหลักฐานว่ามาพักที่บางละมุงนี้ เนื่องจากบางละมุงเป็นคล้าย ๆ เมืองที่สมบูรณ์ด้วยที่พักและอาหารสำหรับการที่จะมาพักทัพ⁷⁵

ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น

สมบูรณ์ สัตย์อุดม ผู้นำชุมชนและชาวบ้านตำบลกร่ำ ให้ข้อคิดว่ามีมากถ้าเมืองกร่ำไม่มีสุนทรภู่ ทุกสิ่งทุกอย่างคงไม่ขนาดนี้ทั้งเส้นทางและระบบมาจากสุนทรภู่ทั้งสิ้นปี 2529 ท่านได้รับการเป็นกวีเอกของโลก แม้แต่เทศบาลเขาตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 1 ก็ยังเรียกว่าเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ของแต่สมัยก่อนมีอยู่มากที่วัดป่ากร่ำเมื่อก่อนมีการชูดโจรกรรมไป ช่างมารับเหมาทาสีก็มีของหายสุดท้ายเลยต้องทำกุญแจสามชั้นกันของหาย การอนุรักษ์อย่างเหมาะสม มันจะส่งผลคือ การจัดการต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สถานที่นี้มีการปรับปรุง 3 ครั้ง โดยกรมทางหลวงชนบท มีการปรับภูมิทัศน์เพื่อรับกับเส้นทางที่จะออกไปยังจังหวัดตราด ตอนนี้จะเปลี่ยนแปลงอีกครั้งโดยกลบสระหลังใหญ่แล้วย้ายโคมไปบนสระที่กลบแล้ว เขาเขียนแบบมาแล้วมีการพัฒนาส่วนสระน้ำจะเอาตัวละครในพระอภัยมณีมาใส่ถึงตรงนี้เขาต้องการโปรโมทเส้นทางที่เขาสร้าง⁷⁶

เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ ให้ข้อมูลว่าวัดป่ากร่ำของเก่าไม่มีมีแต่ของใหม่ ๆ ทั้งนี้ ของเก่าวัดนี้ไม่มีอะไรเหลือ วัฒนธรรมประเพณีมันสูญหายหมดคนรุ่นนี้ไม่ค่อยอนุรักษ์ การสวดคฤหัสถ์เมื่อก่อนเขาจะมีโยมผู้ชายสวดมีการรำ แต่ก่อนสวดกันนาน บางที่เขาสวดจักรวาล รุ่นหลัง ๆ ไม่มีใครเอาถ้าหมดโยมรุ่นนี้ที่มีจะหมดไป ส่วนที่ผู้หญิงเขาสวดนั้นมันมีอยู่ทั่วไปที่นี้ถ้ามีของเก่าอยู่ก็จะอนุรักษ์ แต่นี้ซากของเก่าอย่างศาลาที่เรียนธรรมมันสูญหายหมด สอนพระก็ไม่สนใจ อีกต่อไปพระที่จะบวชเอาพรรษาก็หายากแล้วในเขตนี้ ไม่ค่อยบวชกันเลยอย่างแรกบวช 15 วัน ปัจจุบันจะหาพระบวชใหม่ก็ยาก⁷⁷

เจ้าอาวาสวัดนาตาขวัญ เห็นว่าการอนุรักษ์ส่งผลดีต่อชุมชนเพราะเดี๋ยวนี้วัดที่สร้างสวยไม่ค่อยมีใครศรัทธาเท่าไร เมื่อเห็นอุโบสถหลังเก่าแะมาทันที ถามโยมเคยมาไหมไม่เคยหรือเห็นโบสถ์แล้วที่ทำการอนุรักษ์ส่วนมากจะทำความสะอาดมากกว่า ด้านงบประมาณนอกจากกรมศิลปากรการอนุรักษ์ก็จะได้งบมาบ้าง⁷⁹ ฐปกรณ์ โสธนะ คุณค่าต่อชุมชน ปัจจุบันสังเกตว่าเวลาทำบุญคนจะเยอะมาก แต่งานอื่น ๆ เช่นงานโรงเรียนก็จะให้ความสำคัญน้อยลงไป ยืนยันว่าคนระยองในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นบ้านแลงหรือย้อนไปถึงอำเภอกาหลง เรื่องของกรรมเรื่องของวัดวาเป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง เห็นว่าเป็นแถบที่สืบมานานแล้ว

มันเป็นความมั่นคงของสังคมอย่างหนึ่งที่เดียวในเรื่องศาสนาพุทธนี้ การอนุรักษ์เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่ค่อยเห็นความสำคัญ ต่อเมื่อมีหน่วยงานของทางจังหวัดยื่นมือเข้าไปช่วยดูแลให้คำแนะนำ ทำให้ชาวบ้านเกิดการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์มากขึ้น ทำให้เกิดความหวงแหน แต่โดยลึกลับด้วยสายเลือดที่แท้จริงมันหมกรุ่นไปแล้วคือรุ่นหลังไม่ค่อยเห็นคุณค่าของสิ่งเหล่านี้ วัฒนธรรมจังหวัดจะกระตุ้นว่าต่อไปนี่ต้องอนุรักษ์ความเป็นไทย มันจะไม่เหลือความเป็นไทยแล้วที่เป็นสิ่งสะท้อนความรู้สึกมาก ๆ การอนุรักษ์จะส่งผลดีต่อชุมชนได้ ถ้าเขาทำให้ทุกคนมีความสำนึกมีความตระหนักคนรุ่นหลังจะได้เห็นความเป็นไทยที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เด็กส่วนใหญ่ถ้าไม่ได้รับการชี้แนะจะ让他เห็นเองเขาไม่เห็นหรือแม้แต่รักไทยก็ยังไม่มีการทำได้เลย? ⁸⁰

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง เรื่องการจัดการอนุรักษ์ด้วยการศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม สังคมวิทยา การดำเนินชีวิตในอดีตที่ผ่านมาเพื่อนำความรู้ที่ได้ไปปรับให้เหมาะสมกับปัจจุบันและอนาคต เป็นพื้นฐานกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิต การอนุรักษ์ต้องเน้นกระบวนการ การมีส่วนร่วมทั้งภาครัฐและภาคสังคม ภาคเอกชน ที่เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม การจัดการที่ดีส่งผลดีต่อชุมชนที่เห็นชัดเช่น การจัดตั้งวัฒนธรรมไทยภายในชุมชน ทำให้เกิดการสามัคคีสามัคคีร่วมมือร่วมใจในท้องถิ่น ประการต่อมาได้พบท้องถิ่นตนเองมีอะไรบ้าง เช่น โบราณสถาน หมอพื้นบ้าน หมอสมุนไพรอะไรต่าง ๆ ประการต่อมาเกิดความภาคภูมิใจในทรัพยากรของท้องถิ่นนั้น ๆ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทั้งแม่น้ำลำคลอง ถนนได้หมด และถัดมามีการกำหนดแนวทางการพัฒนาในอนาคตและประชาสัมพันธ์ให้รุ่นหลังเกิดความเข้าใจ เรื่องของคุณค่ามีมากมหาศาลดีค่าเป็นทรัพย์สินเงินทองไม่ได้ เห็นได้จากการจัดงานสุนทรภู่ที่สำนักงานวัฒนธรรมร่วมมือกับบริษัท IRPC และสถานศึกษาในจังหวัดระยอง สิ่งที่เป็นรูปธรรมคือมีชาวระยองและจังหวัดใกล้เคียงมาร่วมทุกปีเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมให้เยาวชนเห็นคุณค่าของการประพันธ์บทกวีและสืบทอดไม่ให้เส้นทางสุนทรภู่สูญหาย ⁸¹

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ให้ข้อคิดเห็นว่าถ้าตอบทั้งหมดเป็นวิชาการขอตอบแบบชาวบ้านเล่าเรื่องก็แล้วกัน ขณะที่อาตมาเป็นลูกวัดก็มีกลุ่มอนุรักษ์ที่เป็นชาวบ้านทำหน้าที่เพื่อบูรณะไปยังกรมศิลปากร เขาส่งคนลงมามีการประชุมสองสามครั้ง แล้วบอกว่าเราต้องใช้งบประมาณราว 30 ล้าน ในการอนุรักษ์พัฒนาทั้งหมด โดยให้วัดออก 30 เปอร์เซ็นต์ กรมศิลปากรออก 70 เปอร์เซ็นต์ การบริหารเป็นหน้าที่ของเขาวัดไม่เกี่ยวชาวบ้านเขาก็ไม่เอาด้วย กรมศิลปากรเข้ามาจดทะเบียนแล้วจะทำอะไรไม่ได้ทั้งสิ้นถึงแม้จะเป็นของ ๆ เราเอง นอกจากจะทำอะไรก็ต้องไปเรียกเขามาเขียนมารื้อ อะไรต้องทำตามระบบของเขาทุกอย่างก็เลิกกันไป มีชาวบ้านบางกลุ่ม? ยังมองเห็นความสำคัญพยายามให้ใช้รูปแบบการท่องเที่ยวในใจอาตมาไม่อยากให้ทำ ถ้าทำเพื่ออนุรักษ์ซ่อมแซมอาตมาไม่ว่า แต่จะให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอาตมาไม่เห็นด้วย เพราะมันมีวัดให้โยมไปท่องเที่ยวมากแล้ว ขอวัดที่เป็นธรรมดา ๆ อยู่แบบปกติบ้าง ⁸²

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ อธิบายว่าทรัพยากรโบราณคดีมีค่าต่อชุมชนมากน้อยเพียงไรนั้น ไม่รู้ชุมชนเขามองกันอย่างไรแต่ผมไม่อยากให้รื้อของเก่าแล้วสร้างใหม่เสียดายของเก่า การอนุรักษ์นั้นส่วนใหญ่ที่นี้ไม่มีอะไรที่เป็นโบราณ แต่เป็นว่าเราจะต้องสืบค้นด้านประเพณีวัฒนธรรมมากกว่า โดยพยายาม

หารูปแบบบ้านสมัยโบราณ การแต่งกายสมัยโบราณอยากรู้ในส่วนนี้มากกว่า แต่ถ้าต้องอนุรักษ์โบราณคดีท้องถิ่นที่มีอยู่เช่น วัดพลงไสว วัดสมอโพรงก็อยากให้คงสภาพเดิม แต่ในส่วนดูแลทางเทศบาลไม่มีช่างที่มีความรู้หรือมีประสบการณ์อยู่เลย การจัดการวิธีอนุรักษ์ผมคิดว่าชุมชนเขาคงไม่สนใจเท่าไรน่าสนใจรูปแบบใหม่ ๆ มากกว่า⁸³

สุเทพ จันทพรพราหมณ์ วิธีอนุรักษ์ที่เสริมการพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นที่ทำหมุดปักไว้ในจุดต่าง ๆ บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงนั้นยังไม่มีแผนที่ บางคนแทบจะไม่ว่าจุดแต่ละจุดนั้นอยู่ตรงไหน การกระจายเข้าไปในสถานศึกษาก็ยังมีน้อย วรรณคดีที่มีคุณค่าทางการศึกษามันหายไป เราน่าหยิบยกตรงนี้ขึ้นมาเป็นบทเรียนของจังหวัดของเขตการศึกษาอย่างเรื่องพระชัยสุริยาที่เป็นเรื่องสั้น ๆ นำเอามาให้เด็กระดับป.1 - 2 อ่านเพราะจะเริ่มตั้งแต่แม่ ก กา ซึ่งเป็นแม่ที่ไม่มีตัวสะกด แล้วก็ไปแม่กง เกยอะไรพวกนี้เขาจะผสมทีละแม่ให้เด็กได้หัดอ่าน เรื่องก็ยาวมีไม่กี่หน้าเด็กก็ไม่เบื่อเป็นสิ่งที่น่าลองทำดู ผมเคยเสนอ ผ.อ. มาแล้วมันก็หายไปไม่มีใครรับ ผมมองว่าการอนุรักษ์ส่วนใหญ่ก็เพื่อไม่ให้สูญหายมากกว่าคำนึงถึงด้านคุณประโยชน์ อย่างรำโตนในปัจจุบันไม่เอามาแสดงสักเท่าไร จะจัดแสดงเพื่อระลึกถึงเหมือนกับเป็นการรื้อฟื้นอะไรขึ้นมา ถามว่าจะเอาไปแสดงที่ไหนไม่ค่อยได้เอาไปแสดง อย่างแห่นางแมวก้เอาไปแสดงไม่ได้ ความเชื่อแห่แล้วฝนจะตก คนแถวนี้ไม่เชื่อไม่เอากันแล้ว ในคำร้องคำสวดของการแห่มันแฝงไว้ด้วยวิถีชีวิตของคนอยู่ในนั้นอย่างเช่นการแห่นางแมวบางตอนคำร้องมีว่า ใครไม่ให้ข้าวขอให้ข้าวตายหมด ใครไม่ให้พริกขอให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ สมัยก่อนคนพื้นเพของคนแถวนี้ทำมาหากินอะไร การปลูกพริกปลูกข้าวดั้งเดิมประเพณีเขาเป็นอย่างไร สืบเกิดจากเพลงร้องของท้องถิ่นสมัยก่อน เขาจะเอาคำง่าย ๆ เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่มาทั้งนั้นมาร้องกัน การขนทรายเข้าวัดก็หายไปแล้วต้องซื้อทรายไปกองไว้แล้วก็ย้ายจากกองนี้ไปมา แต่เดิมวัดบ้านแลง วัดนาตาขวัญ วัดพลงไสวตั้งอยู่บนพื้นทรายทั้งนั้น วัดป่ากร่ำก็เช่นเดียวกัน แต่น่าเสียดายที่เอาดินมาถมทับ การสร้างในทรายมันไม่ต้องลงเข็มเพราะดินทรายมันแน่นมาก ๆ และการแตกร้าวก็ไม่มี ปัญหาเรื่องขุดเรื่องปลวกก็ไม่มีเพราะมีทรายปลวกอยู่ไม่ได้ ไม่มีขุมเพราะน้ำไม่มีขังฝนตกน้ำจะซึมลงหมด อุโบสถที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นน่าจะได้แก่อุโบสถหลังเก่าวัดบ้านแลง วัดตะพง วัดนาตาขวัญ โบสถ์สภาพเดิมมีเบญจรงค์ที่หน้าบัน วัดป่ากร่ำของเดิมฉาบเยอะมากแต่เขารื้อนานแล้ว ต้องใช้ห้องหนึ่งสำหรับเก็บขามที่รื้อจากโบสถ์ ส่วนสี่เอนที่ดูจากวัดกลางกร่ำ วัดเขากระโดน สีครามสีน้ำตาลแดงเหมือนกันทั้งนั้นเลยที่เป็นโบสถ์เก่า ของวัดพลงไสวโบสถ์หลังเก่าเขาเป็นไม้แล้วใช้กระเบื้องว่าวสีเหลี่ยมข้าวหลามตัดอายุสักไม่เก็นร้อยปี แต่วัดตะพงกับวัดบ้านแลงค่อนข้างจะเก่า วัดบ้านเก่ายังไม่เท่าจันทบุรีนิยมพวกภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังแถวนี้ไม่ค่อยมีเห็นที่ไหน แต่วัดโศดิมชารามมีจิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์เก่า เรื่องทศชาติการอนุรักษ์และการพัฒนาพื้นที่นั้น พื้นที่อนุรักษ์เป็นพื้นที่ดั้งเดิมคุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางวัฒนธรรม อะไรก็แล้วแต่รักษาห้ามแตะห้ามเปลี่ยนที่เปลี่ยนก็คือต้องรักษารูปเดิม ส่วนพื้นที่ใดที่ต้องปรับเปลี่ยนหรือพัฒนามันไม่สามารถรักษาไว้ได้แล้ว วันนี้การอนุรักษ์พื้นธงว่าทำไม่ได้เพราะพื้นที่เดิมเหล่านี้หลายมือแล้ว อย่างคนระยองขายให้คนกรุงเทพฯ คนต่างจังหวัดเขาไม่รู้ว่าตรงนี้คืออะไรอยู่เขาไม่สนใจ เขาจะแปรสภาพหมดต้องใช้ประโยชน์จากที่ที่เขาซื้อมาผมคิดว่าทาง

ระของนี้อีก 10-20 ปี เปลี่ยนกว่านี้เยอะ คนระของหนีคนที่อื่นมาอยู่กับโรงงานอุตสาหกรรมด้วย วันนี้ สวีเดนมาซื้อกันเป็นหมู่บ้านเอาขยะมาทิ้งที่นี่ หมายถึงเอาคนแก่คนเกียบอายุมาอยู่ ชาวบ้านฮือฮากันมาก เพราะที่ไร่ละแสนเป็น 3-4 แสน มาอยู่แบบยกครอบครัว อยู่แบบยกหมู่บ้านจัดสรร 300 หลังคาเรือน หมู่สาวไม่มีเลยมีแต่คนแก่ ๆ ทั้งนั้นนับวันจะพญาติมาเยอะ เราเริ่มดันเป็นหวังว่าลูกหลานจะอยู่อย่างไร สิ่งที่มีคุณค่าดั้งเดิม สิ่งที่ดีงามแปรเปลี่ยนไปจะทำให้ลูกหลานอยู่ในดินแดนที่ดี มีสิ่งแวดล้อมที่มี วัฒนธรรมที่ดีงามอย่างไร โดยยังรักษาความเป็นไทยมีความเอื้อเฟื้อมีน้ำใจที่ดีต่อกัน ⁸⁴

นายกเทศมนตรีเทศบาลบางละมุง ในเขตพื้นที่มีวัดอยู่ 2 วัด คือ วัดประทุมคงคา วัดท่ากระดาน ที่ เราดูแลมีเงินอุดหนุนพัฒนาซ่อมแซมช่วยเหลืออยู่ตลอด ซึ่งวัดประทุมเก่ากว่าวัดท่ากระดานเพราะวัดท่า กระดานเป็นสำนักสงฆ์มาก่อน ส่วนศาลเจ้าปู่เท่างที่คนประมงนับถือกราบไหว้ คนจีนนับถือก่อนออก เรือ ⁸⁵ ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ให้ข้อคิดว่าการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมจังหวัดได้ ประสานกับเทศบาลเมืองให้ช่วยดูแลเขตเมืองเก่าด้วย จะทำเป็นถนนคนเดินหรือถนนทางวัฒนธรรมเพื่อ อนุรักษ์ให้คนรู้จักถนนต่าง ๆ มีชื่อเรียกว่าอะไร มีอายุเก่าแก่แค่ไหน ชุมชนเดิมประกอบอาชีพอะไร เหมือนกับที่อ่างศิลา ซึ่งเป็นตำบลเก่าแก่เกือบ 200 ปี ที่มีการอนุรักษ์และเชิญชวนให้คนมาท่องเที่ยว ซึ่ง ได้รับงบประมาณจากผู้ว่าราชการจังหวัดคาดว่าจะเริ่มทำในปลายเดือนพฤษภาคม หลังเสร็จประเพณีบุญ กลางบ้านที่พนัสนิคมแล้วเพราะเป็นโครงการต่อเนื่อง ชุมชนควรมีส่วนจัดการอนุรักษ์คือในเขตตำบลบาง ปลาสร้อยและเขตใกล้เคียง มีบ้านเรือนแบบเก่า ๆ อยากให้ชุมชนช่วยกันอนุรักษ์ในรูปแบบเดิมเอาไว้ ซึ่ง ถ้าทำเป็นถนนสายวัฒนธรรมแล้ว รูปแบบบ้านก็สามารถดึงดูดความสนใจได้ แต่จากการลงไปพูดคุยกับ ชาวบ้านมีความเห็นแบ่งออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการไปยุ่งกับเขาที่ทำมาหากินไปวัน ๆ ก็ ไม่ค่อยจะมีรายได้อยู่แล้ว ถ้าทำแล้วเขาจะได้อะไรผลที่จะเกิดขึ้นคือรตติทำให้คนไม่อยากเข้าไปในตัวเมือง แทนที่เขาจะขายของได้กลับขายไม่ได้ อีกฝ่ายหนึ่งชอบและเห็นด้วยกับการอนุรักษ์บ้านเรือนไว้ให้ ลูกหลานได้เห็น และถ้าเป็นถนนสายวัฒนธรรมด้านหน้าสามารถขายของมีกิจกรรมอะไรก็แล้วแต่ที่เป็น วัฒนธรรมไทย ⁸⁶

รองนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองชลบุรี ให้ข้อคิดเห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นมีคุณค่า มาก โบราณสถานเล็ก ๆ มีคุณค่าให้ความรู้ว่าการก่อสร้างสมัยก่อนมันเป็นอย่างไรเป็นความรู้ทางศิลปะ พุคจริง ๆ ก็เก่งกว่าคนปัจจุบันอีกดูจากศาลากลางจังหวัดชลบุรีอยู่มาเป็นร้อย ๆ ปีแล้วไม่เป็นปัญหา ทรัพยากรเป็นสิ่งสำคัญต้องอนุรักษ์เพราะเป็นความรู้ของคนโบราณที่ให้คนรุ่นหลังได้อนุรักษ์ดูแลต้องให้ ความรู้แก่ชุมชนเพราะทางราชการทำอย่างเดียวไม่มีประโยชน์ชุมชนต้องช่วยด้วย ถ้าชุมชนอนุรักษ์อย่างดี สิ่งที่เราอนุรักษ์คงอยู่ไปนานชั่วลูกชั่วหลาน ⁸⁷ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านบางละมุง ให้ข้อมูลว่าพื้นที่ตั้ง โรงเรียนบางละมุงซึ่งอยู่ภายในวัดแต่เดิมแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นปารกร้างสมัยก้านันปัญญา พัททย์ทอง นำเงินมาให้ครูใหญ่พิทักษ์ พันนา และชาวบ้านใช้ในการหักร้างถางพงแล้วปลูกอาคารเรียนใน ราวปี พ.ศ. 2502 แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2504 ส่วนวัดโบสถ์มีมานานแล้วมีการบูรณะครั้งหนึ่งสมัยนายอำเภอ วิทยา โดยสร้างหลังคาคลุมไว้ สมัยก่อนวัดนี้ร้างมีคนมาขุดหาของเก่า แม้พระเก่าตาเป็นนิลก็ถูกคนแกะ

ออกไป การอนุรักษ์พื้นที่ในเขตวัดเหมือนแหล่งเรียนรู้เด็กสามารถศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาว่าโบสถ์นี้เป็นอย่างไร พระพุทธรูปแบบนี้แสดงถึงอารยธรรมของเราที่เกิดขึ้น และมีโครงการอนุรักษ์ซ่อมแซมวัดนางเสรษฐีโดยขอกองทุนโรงไฟฟ้า 3 ล้าน ให้กองโบราณคดีปราจีนบุรีเขียนแบบลายเส้นพยายามให้เหมือนของเดิม และพยายามสร้างเขื่อนกันการลุด? ถ้าคลองเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชายเลนหลังโรงเรียนด้วย การอนุรักษ์พื้นที่ถ้าได้งบประมาณจะอนุรักษ์เชิงท่องเที่ยวให้คนมาชม มากราบไหว้เหมือนโบสถ์ของวัดบางละมุง โดยย้ายโรงเรียนเดิมออกไปเปิดพื้นที่ให้คนเห็นตัวโบสถ์ ครั้งสุดท้ายสมยศ มาแนะนำให้เขียนหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องโบสถ์นางเสรษฐีถึงความเป็นมา เส้นทางเดินทัพสมัยอยุธยาของพระเจ้าตาก ตอนนี้ข้อมูลเรายังไม่ครบ บางอันมันคลาดเคลื่อนไม่ตรงกันเลยไม่กล้าเขียนเดี่ยวไปเปลี่ยนประวัติศาสตร์เขา ข้อมูลเราต้องชัดเจนเพราะฟังเขาเล่ามา คนเล่าก็รุ่นพ่อรุ่นแม่เขาเล่าให้ฟังอีกทีหนึ่ง คำว่าณแล้วต้องคำนึงว่าอันไหนเป็นตัวอ้างอิงตรงนี้ได้⁸⁸

คณิตคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ผมมองว่าคนไทยบางคนไม่รักประเทศอย่างเช่น การซ่อมสะพาน ฟูตบาท ท่อระบายน้ำ ดูไม่มีฝีมือเลยมีการรับเหมาจ้างวิศวกร วิศวกรก็ส่งโพร์แมน โพร์แมนก็ส่งคนงานที่เป็นกรรมกรความรู้ที่น้อยที่สุด ไม่รู้ว่าคุณภาพมันแค่ไหน ที่เมืองนอกเขาเอาคนที่มีความรู้มากมาทำแต่เราเอาคนรู้น้อยมาทำของเราเดี๋ยวก็ซ่อมอีกแล้ว ทั้งหมดนี้ต้องสอนให้นักเรียนรู้หน้าที่เป็นหน้าที่พลเมือง⁸⁹ สมพล พงศ์ไทย การพัฒนามันเหมือนกับการสร้างเขื่อน สิ่งที่อยู่หลังเขื่อนจะหายหรือถูกทำลายหมด จะเอาอะไรเก็บไว้ให้มันมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในเวลาจำกัด เพราะตรงนี้มันก็ต้องสร้างแน่นอนหยุดมันไม่ได้ชะลอมันไม่ได้ ความเจริญที่ต้องเดินหน้ากันไม่อยู่แต่ขณะเดียวกันความเจริญต้องแบ่งเป็นเงินส่วนหนึ่งมาลงในส่วนการรักษามรดกทางวัฒนธรรมด้วย มันต้องเจริญคู่กันไป เช่นคุณยังมีเงินมากมรดกทางวัฒนธรรมมันก็ต้องมาก ยิ่งมีการรักษามากขึ้น ไม่ใช่รกรากของวัฒนธรรมตะวันตกต้องมีรกรากของไทย ด้านการอนุรักษ์ต้องให้ความสำคัญกับ อบต. เทศบาลท้องถิ่นทุกแห่งต้องร่วมกันทำ... สิ่งที่ยากคือชาวบ้านแต่ถ้ามองกันดี ๆ นี่ก็จุดแข็งเพราะของเก่าและทรัพยากรทางนี้มีมากอีกประการคนที่มีความรู้เวลานี้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม แต่ละกลุ่มเหล่านี้แยกกันอยู่เช่น ชมรมข้าราชการบ้านนาญที่เป็นจุดแข็งที่ยิ่งใหญ่เพราะคนเหล่านี้นอกจากมีความรู้แล้ว ยังเคยมีอำนาจมีอิทธิพลตอนที่เป็นข้าราชการซึ่งมีทั้งผู้ว่าหลายคน มีผู้บังคับการตำรวจที่เกษียณแล้วพวกนี้เป็นจุดแข็งพูดแล้วมีคนฟังและพวกนี้อยากทำงาน การอนุรักษ์อย่างเหมาะสมจะส่งผลดีคือ 1. ระยะสั้นคือเขายังรักษามรดกที่บรรพบุรุษทำไว้ให้คงอยู่ รุ่นเขามันไม่ตายมันไม่พังและจะสื่อไปถึงลูกหลาน 2. ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเรื่องมรดกนี่เป็นการเรียนรู้ของสังคมที่ไม่ใช่แค่เรื่องของรกรากแต่มีทั้งวิถีชีวิต สถาปัตยกรรม ศิลปะ ความเป็นอยู่ของคนเหล่านี้ล้วนเป็นความรู้ที่ได้ศึกษา สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ได้ในระยะยาวคือชุมชน สังคมได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันเรียนรู้ 2 ประการคือ ประการแรก เรียนรู้บริบทเรื่องราวของชุมชนว่ามีการคลี่คลายมาอย่างไร ตัวนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ทำทนายว่า คุณจะสร้างระบบความรู้ให้กับชุมชนอย่างไร ประการที่สอง การเรียนรู้วิธีการที่จะเกิดการเรียนรู้ขึ้นมาแต่ละชุมชนเขาทำกันอย่างไร ดังนั้นในระยะยาวของพวกนี้มันสามารถประยุกต์กับเรื่องต่าง ๆ ต่อไปได้เป็นการแก้ไขปัญหาสังคมในอนาคต⁹⁰

ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง ให้ข้อคิดว่ามีมากเกี่ยวกับวัดโบสถ์เก่า และวัดนางเสรษฐีมีอยู่ในเขตบางละมุง ที่พอ.กับรองนายกฝ่ายศาสนาลงไปดูพื้นที่ สภาพชาวบ้านตากผ้า แขนงห้อยอะไรต่อมิอะไรให้รกไปหมดทำให้รู้สึกว่าคุณค่า และได้คุยกับเจ้าอาวาสและประธานชุมชนสรุปได้ว่า กำลังทำเรื่องเพื่อพัฒนาโดยมีไฟฟ้าสนับสนุนมาสี่ล้านห้า โดยให้กรมศิลปากรเขียนแปลนให้ชุมชนที่เป็นชาวบ้านเคยคิดที่จะอนุรักษ์ที่มีส่วนน้อยก็คือ ชุดกรรมการชุมชนมีความคิดเขียนกับการปรับปรุงและหลังปรับปรุงแล้วอยากทำแบบย้อนยุคตรงบริเวณโบราณสถาน มีกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวจะทำให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปได้ ในเบื้องต้นมีการตั้งงบประมาณและเงินอุดหนุนให้กับวัดทุกวัดในเขตเทศบาลให้ปฏิสังขรณ์ภายในวัดเอง ได้พยายามค้นหาวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่น โดยสรุปคือมีลำดับที่ไม่น่าเชื่อว่าเป็นของชลบุรี มีการนำมาเผยแพร่ในวันสงกรานต์ซึ่งมีแต่คนแก่ ๆ และไม่มีผู้ใดสนใจสืบทอด

91

ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย ให้ข้อมูลว่าทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นคือ วัดแปดริ้ว วัดใหญ่มีพระเจ้าตากสิน วัดเนินมีหลวงพ่อโต วัดต้นสนมีอาจารย์เริ่ม ประชาชนไปสักการบูชากัน ทรัพยากรโบราณคดีมีค่าต่อชุมชนมากเอาไว้กราบไหว้กัน เวลานั้นก็ถึงเรื่องเก่า ๆ ของเราก็ภูมิใจเป็นความรู้สึกทางใจมีเช่นต้นไม้เราอนุรักษ์ไว้เพื่อความร่มเย็น ประเพณีวิ่งควาย ให้ลูกหลานได้ดูของเก่า ถ้าสูญหายก็ไม่ได้ดู การอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่อย่างถาวรในระดับชาวบ้านไม่มี มีแต่ทางการเข้ามาช่วยเหลือแนะนำการที่ชาวบ้านจะมาพร้อมใจกันมาทำด้วยกันยาก⁹²

2.1.3 ความรู้และความเข้าใจการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

สมบุรณ์ ศัตย์อุดม ให้ข้อมูลว่า ไม่มีความรู้จริงมันต้องเป็นส่วนภาคราชการ ชาวบ้านชุมชนยังหาเช่ากินค่ากันทุกคนจะเอาเวลามาให้ตรงนี้ไม่มี ส่วนที่จัดการดูแลเองตอนนี้ที่หมู่บ้านจำลุงเขตอำเภอแกลงมีหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนหมู่ 2 จะทำโครงการนำเที่ยวสถานที่ต่าง ๆ ทั้งสวนมังคุดร้อยปี สวนเกษตรโนนสมบุรณ์ ภูบึงจำลุง คูอุทยานช้างหินบั้ง⁹³ เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ ให้ข้อคิดว่า ไม่มีความรู้การจัดการอนุรักษ์ควรร่วมกันทำทั้งหมด ถ้าอยู่ในวัดก็พระ พระมีหน้าที่สำคัญในการดูแลอย่างพระเก่าที่มีเป็นพระประธาน น่าเสียดายคนมีหน้าที่แต่ไม่ทำกันอย่างเทศบาลเขาเป็นคนดูแล น่าจะค้นคว้าเอาชาวบ้านที่มีอายุมาก ๆ ความจำยังดีมาคุยกันว่าแต่เดิมมีเรื่องศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับวัดอะไรบ้าง แต่ไม่ทำไว้เลยมันน่าเสียดาย ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงเลย เทศบาลก็เอาชื่อสุนทรภู่ไปทั้งมันน่าจะช่วยทำอะไรกันไว้บ้างเขาก็ต้องมี เทศบาล ผู้ใหญ่บ้าน กำนันช่วยกันทำเกี่ยวกับวัด เกี่ยวกับอะไรให้มันอยู่เป็นหลักฐานเหล่านี้ อย่างพ่อสุนทรภู่เคยเป็นทหาร เป็นขุน ขุนศรีสังหาร ชื่อขุนศรีสังหาร คำเรียกไม่ตรงกับชาวบ้าน สันนิษฐานว่าเป็นชาวบ้านกร่ำ ไปเป็นทหารแล้วแต่งงานกับแม่สุนทรภู่ ภายหลังเลิกร้างกันก็กลับมาอยู่บ้านแล้วบวชได้ราว 20 พรรษา สุนทรภู่ก็มาเยี่ยม เกี่ยวกับการประชุมวางแผนวัดไม่สำคัญเหมือนเมื่อก่อน โยมเขาไปคุยกันประชุมกันข้างนอกเรื่องงาน เรื่องเกี่ยวกับทำบุญเขาก็ไม่มาที่วัด กรรมการหมู่บ้าน กรรมการชุมชนเขาจะมาใช้ที่วัด ประชุมเขาก็มานิมนต์พระบางทีเขาไม่ได้ความคิดเห็นจากเราแต่ได้มาขอใช้สถานที่เฉย ๆ⁹⁴

เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง ให้ข้อคิดว่า มีหลายอย่าง อย่างพวกหนังสือก็เคยเชิญมหาวิทยาลัยมาอบรม สมุดข่อย ผู้พระไตรปิฎก โบราณเราก็อ่านที่ทำได้ บทบาทการอนุรักษ์ควรต้องร่วมกันทำ ทำคนเดียวไม่ไหว คำว่าร่วมกันต้องรวมทั้งชุมชนจะไปได้ดี ทำคนเดียวก็ตายคือ อะไรก็แล้วแต่ทำคนเดียวไม่ได้ ต้องมีชุมชนเข้ามาร่วมแต่เราต้องมีคนนำ ถ้าไม่มีคนนำไปไม่รอดเหมือนกัน⁹⁵ พระตำรวม โชติโก วัดนาคาขวัญ มีพอปานกลางเรื่องการอนุรักษ์ มีแต่เฉพาะกรรมการวัดเท่านั้นเอง ผู้ใหญ่บ้านหรือพวก อบต. ไม่ค่อยให้ความร่วมมือจะเอาแต่พัฒนาชุมชนด้านการเกษตรหรือชลประทาน สร้างถนนหนทางพวกนี้หมดไม่ค่อยวัดวาอารามเลยนะ บทบาทการอนุรักษ์น่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ตอนนี้น่าจะเป็นนายกกับเจ้าอาวาสวัดเป็นจุดศูนย์กลางชุมชนเจ้าอาวาสกับนายกต้องเป็นผู้ดำเนินการกัน แต่ก่อนชาวบ้านชุมชนให้ความร่วมมือดี แต่ตอนนี้กระแสดกเพราะเจ้าอาวาสองค์ที่แล้วสร้างจุดศุภคามมีเงินร่วม 50 ล้านบาทแล้วหนีไปอาตมาก็ยังจะมาทำหน้าที่ที่ต้องเริ่มกันใหม่⁹⁶

ฐปกรณ โสจนะ ให้ข้อคิดว่า ควรรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาผมเข้าใจตรงนี้เราอย่าไปทิ้งมัน ในสิ่งที่เขาทำไว้ถ้าใครได้ศึกษาอย่าไปลืมของดั้งเดิม เขาอนุรักษ์ให้คงอยู่ตลอด พอรู้บ้างเพราะผมเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัดและเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลบ้านแลงด้วย ผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมจังหวัดระยอง การจัดการอนุรักษ์ก็ด้วยการศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม สังคมวิทยา การดำเนินชีวิตในอดีตที่ผ่านมา เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปปรับให้เหมาะสมกับปัจจุบันและอนาคต เป็นพื้นฐานกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิต การอนุรักษ์ต้องเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งภาครัฐภาคสังคม ภาคเอกชนที่เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม การดูแลทรัพยากรทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นมีการป้องกันโดยใช้มาตรการต่าง ๆ การสงวนรักษา การปฏิสังขรณ์ การบูรณะซ่อมแซมและการสร้างขึ้นมาใหม่ด้วยบางที่ถ้ามีความจำเป็นจริง ๆ⁹⁸

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ให้ข้อคิดว่า ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาด้านโบราณคดีเราไม่มีพื้นที่ที่จะดูแล แต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเราพยายามจะรู้พื้นขึ้นมาพยายามค้นหา เพราะเราไม่พบว่าสภาพขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่นี่เป็นอย่างไรอยากให้เข้าใจตรงนี้ บางหน้าที่อนุรักษ์ในปัจจุบันท้องถิ่นของเทศบาลก็ต้องแล้วแต่ผู้ใดสนใจ อย่างวัดเขากระโดนที่อยู่นอกเขตเจ้าอาวาสมีความสนใจอาจเป็นผู้นำก็ได้ โดยท้องถิ่นจะมาช่วยกันแต่ในพื้นที่เราไม่ค่อยมีเทศบาลก็คงต้องลงไปหาคนมาช่วยอีกทีหนึ่ง⁹⁹ นายกเทศมนตรีตำบลบางละมุง ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นไม่มีเลย แต่เห็นคุณค่าไม่เคยทิ้งวัด ทิ้งศาลเจ้า เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจของผู้คนและเข้าใจว่าการจัดการอนุรักษ์เป็นหน้าที่ของท้องถิ่นน่าจะดีกว่า¹⁰⁰

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ให้ข้อคิดว่าภารกิจในการดูแลมรดกทางวัฒนธรรมหรือแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของกระทรวงวัฒนธรรมโดยตรง เราเป็นตัวแทนของกระทรวงวัฒนธรรมเรามีกรมศิลปากรและมีสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติอยู่ด้วยจึงมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดี ส่วนการจัดการอนุรักษ์ควรเป็นหน้าที่คนในท้องถิ่นคือ อบต. อบจ. เทศบาล แต่อยู่ภายใต้กรอบคือถ้าเกิดการชำรุดควรแจ้งให้ทางวัฒนธรรมและศิลปากรทราบไม่ใช่ไปซ่อมกันเอง พวกท้องถิ่นเขามีเงิน เขามีคน

แต่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของกรมศิลปากร¹⁰¹ รองนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองชลบุรี ให้ข้อมูลว่า ทางวิชาการเราไม่มีความรู้อันไหนพุงเราก็ซ่อม ส่วนทางวิชาการให้ถูกลักษณะอย่างไรต้องขออนุญาตกรมศิลปากร คนมีความรู้น่าจะเป็นกองโบราณคดีมากกว่าของกรมเพราะว่ากระทรวงวัฒนธรรมเขาจะมีความรู้ทางโบราณคดีมากกว่า¹⁰² คณะบดีคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา การจัดการอนุรักษ์ผมไม่มีความรู้พูดไปก็ไม่มีความรู้จะยากไปกว่าที่จะเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ เมื่อไม่รู้ก็ตามผู้ใหญ่ปรึกษาก็น่าจะทำได้ เด็กรุ่นใหม่ไม่คิดจะอนุรักษ์แล้วอย่างด้วยขามเก็บใส่ตู้ ของพวกนี้มีเยอะแยะแต่เรามองไม่เห็นคุณค่า สักแต่ใส่ตู้เพื่อไม่ให้ฝุ่นจับ เก็บไม่ได้ทำอะไรไม่ได้ทำไปโชว์ แล้วหามาใหม่บ้านไหนมีปัญญาหาตู้มาใส่เก็บไว้ บ้านไหนไม่มีตู้มาใส่ก็ทิ้งไปบางทีไม่เห็นคุณค่า อย่างเช่นถนนพระยาสาธิตผ่านป่าโกงกาง ผมคิดว่าน่าจะยกย่องผู้ว่าก็ยกย่อง ผู้เขียนหนังสือก็ยกย่อง ไม่ใช่เป็นการทำลายแต่เป็นการพัฒนามากกว่า ซึ่งผู้ว่ามองการไปไกลอาจจะมองว่าเป็นถูหรือผิดแก่บ้านเมืองก็เจริญขึ้น¹⁰³

สมพล พงศ์ไทย ให้ข้อคิดว่า ชุมชนบางปลาสร้อย มะขามหย่ง เขตเมือง สามารถเป็นตัวเมืองวัฒนธรรมได้อย่างสบาย เพราะเขตเมืองมันไม่โตแล้ว คนไม่ลงทุน มันไปขายที่อื่น คล้ายกับหาดใหญ่กับสงขลา สงขลา เป็นอะไรที่ไม่โตแล้ว แต่หาดใหญ่ขยายโตเรื่อย ๆ ฉะนั้นต้องมาช่วยกันคิดเส้นว่าจะเก็บตรงไหน โดยเฉพาะการจัดพื้นที่บางส่วนต้องดูว่า อะไรมันปรากฏในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานชัดเจน ต้องคุยกันว่าเก็บไว้ได้ไหม ถ้าจะสนใจ เขาจะสนใจประวัติศาสตร์ชุมชนทางทะเลมากกว่าเพราะเมืองชลบุรีจะมีชื่อเสียงมากกับกับชุมชนทางทะเลซึ่งเป็นเมืองน้ำเค็ม เป็นเมืองที่อยู่ในทะเลจริง ๆ ย้อนกลับลงไปที่ยางสะพาน มันเป็นเรื่องที่บริสุทธิ์มาก ๆ คือสะพานเป็นไม้วิลาพร ถัดจากสะพานสำราญราษฎร์มา คือสะพานชาติเดชา? อยู่ระหว่างสะพานศาลเจ้ากับสะพานสำราญราษฎร์ คือสะพานชาติเดชา มันเป็นสะพานไม้เค้าทำเป็นตรอก ซึ่งด้านข้างยังไม่ได้ถม และยังไม่ได้อัปเดตแบบนี้ออก มีเกือบทุกบ้าน มีเจ้าของบ้านอยู่หลังหนึ่ง เป็น ผจก. ธนาคารกรุงศรีอยุธยา บิดาเขาชื่อคุณสุบิน สืบสงวน เป็นคนแรกที่บันทึกเรื่องเหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร คือ หนังสือเรื่องเมืองชลบุรี ลูกหลานเขาก็มีแนวคิดเช่นนี้คือ อยากจะเก็บสิ่งเหล่านี้ไว้ แม้กระทั่ง คุณเสนาะ อุนาทูล เมื่อเขียนหนังสืออย่างอ้างถึงคุณสุบินมาตลอด

ถ้ามีคนทำเชิงวิชาการได้ ผมว่าทางหนึ่งคือชุมชนริมทะเล เป็นที่เมืองอื่นเขาไม่มี อันที่สองแนวที่เป็นเมืองเก่าตั้งแต่ศรีโพธิ์ แล้วก็บางทราย มันมีประวัติศาสตร์ชัดเจน ตอนที่พระยาละแวกเข้ามาตีแล้วผู้คนออกไปจากบางทราย และมีหลักฐานชัดเจนตอนที่สถานีทหารเรือมาตั้งอยู่ที่บางซอสะพานหลวงตรงที่เป็นตลาดทรัพย์สินปัจจุบัน ซึ่งตอนนั้นเริ่มจากศาลเจ้าไล่เรียงกันเป็นวงกลม คือ วัดกำแพง แต่น่าเสียดายว่าไม่มีเหลือเลย จากหนังสืองานศพหลวงพ่อวัดกำแพงองค์ที่แล้วกล่าวว่า เป็นวัดที่กรมขุนสุนทรภูเบศอุปถัมภ์ ฉะนั้นอาจถือได้ว่าเป็นวัดของพวกเขา สุนทรกุล ณ ชนบุรี

วัดกลางเมื่อก่อนนี้มีตึกสวยมากปัจจุบันเป็นตลาดไปหมดแล้ว เมื่อก่อนหน้าตึกเจ้าอาวาสมีบ่อน้ำใหญ่ เสร็จแล้ววัดกำแพงนี้มีบ่อน้ำโบราณ ไม่รู้ว่าถมไปหรือยัง แต่ที่มะขามหย่งทุกคนจะไปตักน้ำที่บ่อนี้ เพราะมีตาน้ำไม่เคยแห้งบ่อใหญ่มาก คนตักน้ำแล้วเอาใส่เรือมาตามบ้าน ถัดจากวัดกำแพงมาจะเป็นบึงใหญ่ เป็นบึงโบราณเอาน้ำซักผ้ากัน ตอนหลังมีการปลูกห้องแถวและเอาส้วมลงบึง ต่อมาคือห้องแถวและ

ถมบึงออกเป็นโหนด ชลบุรีเป็นเมืองทะเลข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งเป็นสระเป็นบึง แต่หมดแล้วเหลือที่ตรงกลางเหมือนปลั้ว เหมือนตั้งอยู่บนสันทราย ที่มีบึงเต็มไปหมด อย่าง วัดป่าเป็นบึงใหญ่ และหลังวัดใหญ่เป็นบึงไปหมด สมัยโบราณไม่เห็นถนน เห็นแต่ทะเลกับบึงเป็นหย่อม ๆ ทั้งเมืองชล ส่วนบ้านคนก็ตั้งอยู่ตามขอบบึงตามสันทราย ต่อมาจึงมีถนน

ถ้าคนสนใจประวัติศาสตร์ก็น่าจะเดินเป็นวง คือตรงบริเวณ เทพารักษ์? น่าสนใจ เพราะสุนทรภู่มาพักตรงนั้น มาขึ้นตรงท้ายบ้าน ที่มีศาลาฟังธรรมอยู่ที่นั่น จากนั้นก็เดินขึ้นตะวันออกเข้าไปวัดใหญ่ผ่านป่าช้าวัดใหญ่ที่ตรงนั้นเดี๋ยวนี้เป็นตึกหมดแล้ว ตรงป่าช้านั้นเป็นหลังเมือง เพราะหน้าเมืองอยู่ทางทิศตะวันออก ส่วนป่าช้าตั้งอยู่หลังวัด จากนั้นเดินตรงมาจะเป็นวัดเครือวัลย์ ที่มีสิ่งสำคัญ คือ พระแก้วหรือหลวงพ่อก้าวซึ่งมาจากเพชรบุรี หลวงพ่อก้าววัดเครือวัลย์ที่เป็นพระสุคตของเมืองชลบุรี หลวงพ่อก้าวไม่เคยอาบน้ำ เพราะท่านอาบน้ำมันอยู่ตลอดเวลา ต่อจากนั้นก็มาคูบน้ำโบราณที่วัดกำแพง แล้วมาวัดกลางของกรมขุนสุนทรภู่บศ ¹⁰⁴

ประมวล ชำนาญชานันท์ ให้ข้อคิดว่า ไม่มีความรู้แต่เห็นคุณค่า จังหวัดควรให้ความร่วมมือจะได้ไปไกล ทางการศึกษาในชุมชนมีบทบาทในรูปกรรมการชุมชน ชุมชนมีน้อยมากที่จะอนุรักษ์มีแต่เรือทิ้ง สะพานกลายเป็นถนน คนรุ่นเก่ากำลังจะหมดไปคนรุ่นใหม่จากที่อื่นก็เข้ามาไม่เห็นคุณค่า ¹⁰⁵ ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง ไม่มีความรู้ความเข้าใจ การอนุรักษ์เป็นของทุกคนไม่ใช่คนใดคนหนึ่งต้องร่วมมือกัน ที่วัดนางเสรษฐีตัวอาคารเรือนผังวัดหมดเลย ถ้าคนไม่สนใจจริง ๆ จะไม่รู้กรรมการสถานศึกษาควรคิดหาแนวทางร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับวัด ถ้าเกิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวขึ้นมา ผลพลอยได้ก็จะตกอยู่กับโรงเรียนและเด็ก หลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ควรมี ¹⁰⁶ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อยให้ข้อคิดว่า มีความรู้มากเกี่ยวกับการเป็นอยู่ของชุมชนแล้วก็วันสำคัญเราก็เชิญชวนทำความสะอาดถนนและไปเวียนเทียน ชุมชนวัดเนินมีการเรียกประชาชน 40-60 คน มาเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องความสะอาด อาหารการกิน การไปมาและสุขภาพ ส่วนบทบาทการอนุรักษ์เป็นของทางราชการ ทางรัฐบาล คนโต ๆ เอาคำสั่งมาเราเรียนรู้จากท่านแล้วก็เอามาให้กับประชาชน ส่วนเอกชนก็ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์พัฒนาชุมชนส่วนมากจะรับข้อคิดเห็น? จากเทศบาล ¹⁰⁷

2.2 ระดับความรู้เชิงพัฒนา

2.2.1 การนำทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นไปพัฒนาสร้างใหม่ เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม การพัฒนาที่ควรจะเป็น และการประสานความร่วมมือ

สมบูรณ์ ศัตย์อุดม ให้ข้อมูลว่า จริง ๆ พื้นที่ที่ไม่มีอย่างที่ผมจัดขึ้นมาทำใหม่ได้คือรวางย้อนยุค การนำทรัพยากรทางโบราณคดีไปพัฒนาใหม่สามารถทำได้ เช่น โสมสเด เริ่มทำรายได้ให้กับชุมชนที่นี่ไม่มีโบราณวัตถุมีแต่เรื่องวัฒนธรรมอย่างสวดพระมาลัยกับรวางย้อนยุค...ให้มาหาก้ไปได้แต่มีการจัดการหักค่าตัวคนละร้อยไว้เป็นกองกลาง ¹⁰⁸ เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ การพัฒนาเนื่องจากวัดไม่มีของเก่าก็พยายามเอาต้นไม้ที่หายากมาลง ตอนนี่ก็ได้ร้อมแล้วที่ข้างหลังถ้าเราไม่ห้ามไม่แข็งก็หมดแล้ว ต้นไม้เก่าเขาอยากให้โล่งสถานที่ได้กว้าง เราพยายามบอกว่าถ้ามันมีต้นไม้มันไม่เป็นไรนะ มันร้อนวัดพยายามซื้อที่เพิ่มเติมเป็นที่

ของโยมเค้าย้ายไปที่อื่น ทรัพยากรท้องถิ่นที่จะนำมาทำทุนสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ชุมชนไม่มีอะไรดึงดูดเลย ตามจริงมีจุดขายตรงอนุสาวรีย์สุนทรภู่ จุดขายก็ไม่เท่ากับการประสานร่วมมือมันก็ไม่มีอะไรให้ เขาก็มีการประชุมกันบ่อย ๆ บางครั้งเขาก็ไม่ฟังฉันทาคิดเห็นของเราแล้วก็ไม่มีอะไรให้อนุรักษ์ ในสถานที่นี้มีของเก่าเยอะแยะสมัยก่อนมีประเพณีเก่า ๆ อะไรเก่า ๆ ไม่ยอมอนุรักษกันไว้เลยไม่มีอะไรสักอย่างให้คนรุ่นหลังภูมิใจได้เลย ถ้ามีของก็ควรอนุรักษช่วยกันดูแลรักษาพยายามทำให้มันเหมาะสมไม่ใช่เก็บเอาไว้เฉย ๆ แต่ที่ที่น่าเสียดายไม่มีอะไรเลย ¹⁰⁹

เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง ให้ข้อมูลว่า การต่อยอดพัฒนาเขาจัดกันเป็นพิพิธภัณฑจัดกันดีมีคนมาเที่ยว คือ มันก็บูรณาการขึ้นมาได้ก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ในเรื่องทุนทางวัฒนธรรมถ้าทำได้ก็ดี พวกของใช้เก่า ๆ ที่เยอะที่วัดเขากระโดนเขาสะสมไว้มาก ที่นี้ก็มีมากพอสมควรแต่ยังไม่ได้จัดระบบเก็บไว้ในตู้เป็นกอง ๆ ชั้นแรกเราต้องมีบุคลากรดูแลได้แต่บุคลากรเรามีน้อย แต่เดิมลานโบสถ์เป็นทรายขาว สมัยโบราณมีการขนทรายเข้าวัด มีการก่อเจดีย์ทราย หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านรับไปนำมาแถบนี้เดิมเป็นทรายทั้งนั้น แต่เดิมโบสถ์หลังเก่าเป็นโรงเรียนสูง ๆ เสาต้นใหญ่ โรงเรียนบ้านแลงนี้เปิดเป็นแห่งแรกของจังหวัด เดิมชื่อ วัดจันทร์สุวรรณโพธาราม เพราะวัดนี้ตั้งอยู่ไม่ใช่ของนายจันทร์ โพธิ์สุวรรณ แต่ทางการมาเรียกเป็นวัดแลงตั้งแต่เมื่อไหร่ไม่รู้แต่ชาวบ้านเรียกวัดบ้านแลง ชาวบ้านไม่พอใจชื่อวัดแลงเพราะเจ้าอาวาสตายมากเขาว่าวัดมันแรง คำว่า แลง หมายถึง ศิลาแลง การประสานร่วมมือพัฒนาต้องมีภาคการศึกษาเข้ามาช่วยปลูกฝังเยาวชนให้รู้จักอนุรักษ ถ้าอายุมากก็ทำด้วยศรัทธามาก ๆ ก็มาทำไม่ศรัทธาไปไหนก็ไป ถ้าจะให้ยั่งยืนต้องให้การศึกษาแก่เยาวชนให้เห็นคุณค่าอะไรพวกนี้ ¹¹⁰

พระสำรวจโชคโค วัดนาตาขวัญ ให้ข้อมูลว่า ส่วนนำมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมก็มีพิพิธภัณฑ์ หลวงปู่จากวิหารเก่า แนวทางการพิจารณาควรเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ต้องประชุมรวมตัวกับชาวบ้านก่อนเพราะอาตมามีแต่สมองไม่มีงบประมาณก็เลยต้องเริ่มต้นใหม่ โดยอาศัยศรัทธาบารมีหลวงปู่สงกรานต์ได้พวกผู้ใหญ่บ้านจัดประชุมมีการละเล่นเหมือนเดิมคือ รำวงย้อนยุค ตะกร้อ สะบ้า ชักเย่อมอญซ่อนผ้า แบบเก่า ๆ แต่สมัยอาตมาเล็ก ๆ ยังจำได้เหมือนกัน การประสานร่วมมือเพื่อพัฒนาโดยกระตุ้นพ่อแม่ให้จูงลูกจูงหลานเข้าวัด เด็กก็ไม่จริงจังตอนนี้รุ่นลูกนาตาขวัญแทบติดอันดับหนึ่ง เด็กเป็นนักซิ่งเยอะอาตมาก็ภูมิใจเลย ส่วนที่เขามาทำบุญมองว่าพระเป็นผู้เฝ้าสมบัติ ใสบาตรแล้วกลับถือว่าได้บุญแล้วบางทีอยากได้อะไรก็มาเอาไป ขอยืมบ้างไม่ได้ขอยืมบ้างถือวิสาสะกันมากเกินไป ระดับก่อนเขามาเข้าวัดแลงกันเองเวลานี้ต้องมีพระวัดแลงให้เพราะขี้มแล้วไม่เอามาคืนบ้าง วางของไม่ถูกที่ถูกทางบ้าง ¹¹¹

จูปกรณ์ โสธนะ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดอย่างที่เห็นเดิมเป็นสื่อธรรมคา เดียวนี้เป็นที่ใส่ทิวชู เป็นที่ใส่ผ้า ถ้าสื่อเสียดก็จะต่อกันสามช่วง สุนทรภู่กล่าวถึงคลองตอนที่ไปอยู่นาตาขวัญ คลองเดี๋ยวนี้เป็นเนินคือไม่มีอะไรเป็นร่องลอยแล้ว จะมีคำบางคำที่คันค้ำอยู่ เช่น คำว่า ราชองที่แปลว่าดินประคู้ บ้างสงสัยว่าระยองก็คือ แถววัดประคู้ แถวนี้เดิมเป็นคงประคู้บนพื้นทราย คำว่า เพลงภาษาซองแปลว่าแหวน อ้าเออแถง จะมีหนองเป็นกลม ๆ รูปแหวน อีกเรื่องหนึ่งคือ หนึ่งตะลุง หนึ่งตะลุงบ้านเราไม่ได้เหมือนปักษ์ใต้เป็นหนึ่งตะลุงตัวเล็ก ๆ ปัจจุบันมีการพัฒนามาเป็นหนึ่งตะลุงคน ใช้คนมาแสดง

แทนตัวหนังตะลุงทำให้สนุกสนานคนเดินเป็นหนังตะลุง ส่วนใหญ่ที่วัดบ้านคอนก็มีการพัฒนาจากเดิมที่เล่นกันแบบช้า ๆ มาปรับบทใหม่พากย์ให้ทันสมัย การนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาทำเป็นทุน แหล่งแถวนี้จัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะเรื่องราวของสุนทรภู่ รูปแบบคือพาเขาไปดูร่องรอยของนิราศแต่ไม่ครบทุกจุดนะ อธิบายให้ฟังเรื่องราวความเป็นมา จากนิราศคำกลอนของสุนทรภู่ที่เขียนไว้ตั้ง 200 กว่าปีมาแล้ว ให้ประทับใจ กับการเดินทางสมัยก่อน และวัดวาอารามเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยว ส่วนการทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น อยากให้ชุมชนนำสิ่งที่คนโบราณใช้ประกอบอาชีพที่เป็นภาชนะเครื่องมืออะไรต่าง ๆ ที่เด็กยุคใหม่ไม่รู้จักแล้วมาจัดแสดง แต่ยังไม่สำเร็จ ส่วนที่ทำแล้วที่วัดเขากระโดน หลวงพ่อพระอาจารย์มหาเพียรทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้เยี่ยมเลย พิพิธภัณฑ์นี้อยู่ระหว่างเส้นทางอำเภอแกลงไปอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ที่นั่นมีทั้งเกวียน ของเก่า ๆ และอนุรักษณ์สมุนไพร์ ที่บ้านผมมีหม้อไทย หม้อรักษากระดูก และเขายังมีของเก่า เช่น หวานรู นี่เป็นของโบราณใช้สำหรับเจาะเปลือก? ต้นไม้ใหญ่ บางทีเขาใช้เจาะต้นยางโบราณ ยางใต้ ยางนา เจาะเพื่อเอาน้ำมันยาง มาคลุกกับเปลือกเสม็ดทำไม้เพื่อจุดสว่าง ระวังจะมีต้นเสม็ดขาวมาก เอาเปลือกเสม็ดขาวคลุกกับน้ำมันยาง แล้วห่อด้วยใบตอง แนวคิดในการพัฒนาอย่างหนึ่ง ทำอย่างไรให้ชุมชนตระหนักในวัฒนธรรมของตัวเองที่มันเป็นจริงมันอยู่ใกล้ตัวนะ บ้านเก่า ภาชนะเก่า แม้แต่เรื่องเก่า ๆ คนรุ่นหลังไม่เข้าใจ แม้แต่คันไถเด็ก ๆ ไม่เห็นแล้ว อยากให้เขาตระหนักโดยใช้องค์กรชุมชนลงไปกระตุ้นผมว่าดีนะ การประสานร่วมมือคนส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจเรื่องนี้สักเท่าไรจริง ๆ เขาต้องให้ความสำคัญมากกว่านี้ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณ แหล่งสำคัญที่สุดคือ อบต. หรือเทศบาล งบประมาณสำคัญที่สุดในการจัดการอะไรต่าง ๆ เพราะสิ่งที่ควรจะทำก็คือ ทำอย่างไรให้เขาเห็นความสำคัญให้มันเกิดขึ้นได้ ตอนนี้อยู่ร่วมมือกันน้อย คนที่เห็นอยู่บ้างไม่กี่คน ¹¹²

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดเช่น บทกวี 28 บทสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้แก่ ชาวชน นักเรียน นักศึกษา ประชาชน จังหวัดใกล้เคียงหรือทั้งประเทศได้ เพราะเป็นรูปธรรมสัมผัสได้ดูได้อีกอย่างหนึ่งคือ ส่งเสริมทางด้านอาชีพทุกรูปแบบหรือสร้างชิ้นใหม่เช่น อาคาร เครื่องแต่งกาย อาหารพื้นเมืองของระยอง หมูชะมวง แล้วยางเนื้อมะเขือเผ็ด แกงบอนที่วัดบ้านคอนรู้สึกรจะมีแห่งเดียวในจังหวัดระยอง อีกอย่างหนึ่งคือหนังใหญ่เป็น 1 ใน 3 ระดับประเทศที่อนุรักษ์และต่อยอดคัดแปลงทำร่าทำเดิน แกะหนังสร้างรูปแบบใหม่ได้ ทุนวัฒนธรรมใช้พัฒนาเศรษฐกิจที่เห็นชัดคือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่เป็นแหล่งท่องเที่ยวการจัดงานแต่ละปีเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจ หรือหนังใหญ่วัดบ้านคอนตัวหนังอายุราวร้อยปี สามารถจัดนิทรรศการเป็นแบบกึ่งเรียนรู้ ส่วนพิพิธภัณฑ์การอนุรักษ์สุนทรภู่ที่ศิลปากรสร้างและมอบให้ท้องถิ่นไปแล้วคงต้องประชุมหารือกันกำหนดแนวทางกัน แนวทางการพัฒนาในทางโบราณคดี ควรแสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเอง หากจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต้องพิจารณารากฐานวิถีชีวิตเป็นอย่างไร เช่น เรื่องอาหารต้องคำนึงถึงรสชาติ คุณค่าทางโภชนาการ คุณค่าทางสังคมหรือภูมิปัญญาเช่น หมูชะมวงที่เป็นอาหารขึ้นชื่อของระยอง ส่วนการแต่งกายคนระยองแต่งกายโดยเสื้อผ้าทั่วไปไม่มีเอกลักษณ์เหมือนทางภาคเหนือ เครื่องใช้ไม้สอย ประเพณี ภาษา หรือความเชื่อมันเป็นการพัฒนาหรืออนุรักษ์ มีความเป็น

พื้นบ้านอะไรที่น่าสนใจ บ้านเรือนที่เป็นแบบระของเก่า ๆ ยังมีตลาดเมืองเก่าเมืองระยอง เป็นแถวยาวซึ่งทางสำนักวัฒนธรรมได้จัดงานถนนคนเดิน จัดงานวันอนุรักษ์มรดกไทยได้เห็นทรงบ้านโบราณเป็นภาพลักษณ์โบราณ การประสานร่วมมือกับทุกภาคส่วนเป็นสิ่งสำคัญยิ่งเพราะว่าการที่จะทำงานก็ต้องอาศัยท้องถิ่นไม่ว่าทรัพยากร งบประมาณ คนอะไรต่าง ๆ ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน¹¹³

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคัดแปลงต่อยอดอาตมาไม่ค่อยมีความรู้เรื่องศิลปะ ถ้าถามว่าทำได้ไหมก็ว่าทำได้แต่อาตมาทำไม่เป็น ไม่มีความเข้าใจศิลปะตรงนี้ ไม่ได้ศึกษาไม่รู้เรื่องอยู่แล้วไม่เข้าใจ บางอย่างพอดูไม่เข้าใจก็ไม่อยากลงไปทำความเข้าใจสักอะไรตรงนี้เพราะไม่มีความจำเป็นอะไรกับชีวิตเรา การนำมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเช่นการท่องเที่ยว อย่างที่บอกตอนแรกถามว่าทำได้ไหมได้แต่มันก็น้อยค้ำกับการมาใหม่ ที่อื่นเขาก็ให้เราดู โน่นดูนี่ใช้เวลาอยู่เป็นชั่วโมงแต่ที่นี้มีอยู่ 3 ชั้น แล้วไม่วิจิตรพิสดารที่ทุกคนต้องมาดู ถึงเราจะบูมขนาดไหนมันก็ไม่เข้าขั้นมันไม่สนใจมากนักถึงแม้มันจะเป็นของเก่า การพัฒนาอาตมามองไม่เห็นไม่คิดจะทำอะไรได้ ก็คุ้มกันค่อย ๆ เสียหายลง ๆ จนกว่าจะหมดสภาพ ถึงที่สุดก็ต้องทิ้งอย่างกรณีเจดีย์เราเคยคิดสร้างใหม่ เช่น เอาปูนฉาบกันไม่ให้พังทลายเร็วมันก็เหมือนกับทำใหม่ เพราะโครงสร้างมันพังทลายหมดเลยและต้องใช้เงินเยอะมากก็ได้แค่มองดูมันพังทลายแค่นี้ เคยประสานร่วมมือกับหน่วยงานตามที่เล่าให้ฟังแต่แรก มีการดำเนินการสัก 2 ปี เขียนแผนเขียนอะไรเสร็จก็กำหนดราคาเสนอให้วัดออก 30 เปอร์เซ็นต์ นี่ก็อึดอัดเต็มที่แล้วถามว่าวัดลงทุนตั้งหลายล้านแล้วจะได้ประโยชน์อะไรบ้าง เขาก็เล่าให้ฟังว่าเป็นอย่างนี้ ๆ เราก็กเลยไม่ทำ¹¹⁴

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดนั้นส่วนใหญ่เรามีเพียงพื้นที่ที่เป็นเส้นทางโบราณ สามารถสร้างเป็นจุดขายในการท่องเที่ยวจึงพยายามพัฒนาจุดนี้โดยเฉพาะอนุสาวรีย์สุนทรภู่ซึ่งเป็นจุดหลัก แหลมแม่พิมพ์เราก็พัฒนาในส่วนต่าง ๆ อยู่แล้วเท่าที่เราจะทำได้ เพราะในส่วนที่รับผิดชอบแต่ละจุดไม่ใช่เฉพาะเทศบาลเป็นคนทำต้องขออนุญาตเขาไปเป็นจุด ๆ เช่น ซายหาด คลองลาวนเจ้าท่าเขาควแล การเอาทรัพยากรทางโบราณคดีมาเป็นทุนเพื่อพัฒนาทางเศรษฐกิจทั้งการท่องเที่ยวและแหล่งการศึกษาเรียนรู้ แนวทางการพัฒนาเราก็ไม่เชิงอนุรักษ์ย้อนยุค แต่อยากให้คนปัจจุบันเห็นสภาพดั้งเดิมกับสภาพปัจจุบัน การประสานร่วมมือเทศบาลไม่มีผู้เชี่ยวชาญไม่มีผู้เข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะเดียวกันคนในพื้นที่เป็นคนรุ่นใหม่ต้องอาศัยคนที่อาวุโสมาก ๆ คนที่มีความรู้ความสามารถมาช่วยให้แนวคิดเรา¹¹⁵

สุเทพ จันทรพราหมณ์ ให้ข้อมูลว่า อนุสาวรีย์สุนทรภู่ มีพื้นที่แค่ 8-9 ไร่ การที่จะทำอะไรให้ดูเด่นมันยากน่าจะขยายพื้นที่โดยซื้อที่ทุ่งนาข้าง ๆ ตอนนี้อายุยังไม่แพง ถ้าซื้อตอนนี้ 2-4 แสน ก็น่าจะซื้อขยายออกไป รวบรวมจัดเป็นสวนวรรณคดี (เชื่อมต่อไปจนถึงทะเล มันมีความหมายมีบรรยากาศสู่แดนของสุนทรภู่ ทุกอย่างถูกจัดการคือพัฒนาเชื่อมโยงกับเหตุผลในอดีต หลักฐานในนิราศมีชื่อพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ อย่างชัดเจน วางผังจัดพื้นที่เป็นโซนทำเป็นศิลปกรรม ตั๋ววรรณคดีต่าง ๆ เป็นรูปหล่อ เด็กสามารถปีนป่ายได้ มันเป็นความฝันได้หมดเลย เข้ามาในแดนสุนทรภู่ ได้กลิ่นอายของความเป็นตรงนี้ ได้ทั้งการท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ ได้ทั้งภาษาและวรรณคดี มันคือจุดแข็งจุดขายของพื้นที่นี้ และยังมีริมทะเลอีกสมบูรณ์แบบ ยังมีพื้นที่ชุ่มน้ำหลายพันไร่ ถ้าเราทำเหมือนเมืองโบราณ เหมือนเมืองตรงนี้เป็นเมืองพลิก

ตรงนี้เป็นเมืองรัตนฯ พื้นที่พัน ๆ ไร่ทำสบายเลย อย่างอาจารย์ว่ามีต้นไม้หลายอย่าง ผมยังไม่รู้ว่า เป็นต้นอะไรเลย อย่างตอนที่ถึงห้วยอีดำ “กระหม่อมกระหม่อมเป็นแถวไป” รุ่งเรามั่นคงจะสูญพันธุ์ไปแล้วรุ่งนหลังต่อไปจะรู้จักได้อย่างไร เรื่องหลักสูตรท้องถิ่นเราเคยพูดกันตลอด เด็กได้เรียนรู้เรื่องทรัพยากรเรื่องราวท้องถิ่นของตัวเองแต่ในความเป็นจริงไม่เคยทำสักที ไม่เคยเป็นรูปธรรม มาพูดกันแล้วก็หายไป จัดสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่น หรือบูรณาการเข้ากับสาระอื่น ๆ เรื่องราวของนิราศอะไรต่ออะไรที่สุนทรภู่เขียนมากมาย ถ้าสามารถนำมาบูรณาการกับสาระอื่น ๆ มันจะนำไปสู่การทำผลงานทางวิชาการด้วย และสร้างอาณาจักรคล้ายคิสนีย์แลนด์หรือสุนทรภู่แลนด์ เอาเนื้อหาเรื่องราวในวรรณคดี มาสร้างเป็นกลุ่มเป็นโครงสร้าง ตรงนี้ถ้าทำได้เป็นเมืองท่องเที่ยวเลย คนส่วนใหญ่รู้จักอะไรมากมาย แต่จะมองข้ามไม่รู้จักตัวเอง ถ้าเราไม่รู้จักตัวเอง หายนะ ความล่มสลายของชาติเกิดขึ้น เพราะคนในชาติไม่รู้สึถึงความเป็นไทย ไม่รู้สึถึงความเป็นพื้นบ้านท้องถิ่นของตัวเอง ย้อนกลับไปที่เราสวดมนต์พัฒนามาระดับหนึ่ง เหมือนกันพัฒนาที่ขาดรากที่ไม่ได้เอาสาระเนื้อหาตั้งเดิมมาต่อเนื่องเลย มันดีตรงที่นางราชูคหนึ่งตั้ง 20 คน ทั้งตีกลอง ตีกรับ ตีฉิ่ง ที่จุดคือ เขาจะแต่งชุดดำ มีผ้าห่องสีเหลือง สีแดง สีเขียว เจตนาเจ้าภาพจ้างมาเป็นเพื่อนศพที่นิยมทำกันคืนสุดท้ายสิ่งที่ขาดหายไปคือคำร้องที่เคยสวดในพระมาลัยที่สอนให้คนทำความดี สิ่งนี้จะหมดไปพระมาลัยตั้งเดิมเขาใช้สวดให้คนแต่งงานฟัง ไม่รู้เปลี่ยนมาสวดให้คนที่มางานศพได้ใจ อาจให้คนมางานศพรู้จักปลงว่าชีวิตไม่เที่ยง แต่ก่อนต้องการให้คู่บ่าวสาวกลัวกรรมทำแต่ความดี แต่งงานแล้วต้องสร้างคุณงามความดี ภายหลังกลายเป็นว่าสวดในงานศพให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต แต่พอมาเป็นราชูค เขาไม่ได้เอาตรงนี้มาเชื่อมต่อเลยมันขาดหายไป อาคารพิพิธภัณฑฯและอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ทั้งตัวอาคารและภูมิทัศน์ของพื้นที่มาจากส่วนกลาง คนท้องถิ่นไม่มีส่วนรู้เลย จริง ๆ แล้วนำมาถามคนในท้องถิ่นว่าต้องการอะไร ความแรงของศิลปากรเขาแรงมาก ก่อนปรับปรุงภูมิทัศน์พระอภัยมณีนั่งหันข้าง แต่พอกรมศิลปมาตั้งหน้าตรงเลยมองไม่สวยเมื่อสองปีที่แล้วปีพระอภัยหาย กรมศิลป์เค้าจะตั้งอย่างนี้ แม้กระทั่งฐานหลวงปู่ภู ชาวบ้านกร่ำเขาจะเรียกสุนทรภู่ว่าหลวงปู่ภู จะสูงเด่นสวยมากเลย พอศิลปากรมาปรับอย่างเช่นสูง 30 ซม. มันอยู่ 20 ซม. หายไปตั้ง 10 ซม. ปีหนึ่งจะมีผู้ว่าขึ้นไปถวายดอกไม้ท่านในวันเกิดได้คนเดียว แต่พอตอนหลังทำเตี้ยทำบันไดข้างหลัง เด็กมั่ง ปีนขึ้นไปเหมือนไปจับอะไร มันไม่ใช่เลยสิ่งที่ชาวบ้านกราบไหว้บูชากัน อะไรของเขา คนในท้องถิ่นก็ไม่รู้ว่าอนุสาวรีย์ควรเป็นอนุสาวรีย์ นางยักษ์ก็เอาผ้าไปห่มให้ซะแล้ว เมื่อ 20 ปี มันร่มรื่น มันจะมีต้นไม้ใหญ่ ๆ อยู่ แล้วปัจจุบันนี้ มาเปลี่ยนภูมิทัศน์ ต้นลิลาวดีปลูกต้นไม้สวยมาก ราคาต้นไม้ต่ำกว่า 3 หมื่น ไปเอาต้นเท่าซ้อมือมาปลูกแทน เขาไม่เคยประชุมเลยเขาทำกันเองของเขา จริง ๆ แล้วนายกคนปัจจุบันเขาไม่ทำอะไรเลย ผมคิดว่าต้องมีจัดประชุมขอความคิดเห็นจากผู้มีความรู้ในท้องถิ่น ทั้งหน่วยราชการ แล้วมาร่วมกันว่าจะปรับปรุงอย่างไร เช่น จะขยายภูมิทัศน์ออกไหม หรือว่าจะสร้างในรูปแบบใด วางแนวทางหาทุนหาอะไร เอาตัววรรณคดีไปตั้งเป็นจุด ๆ แถวนั้นได้ไหม ใจผมอยากให้ชื่อที่ต่อต้านหลังอนุสาวรีย์ ขึ้นแรกหางบประมาณชื่อที่ก่อน แล้วค่อยมาวางผังว่าควรทำอะไร สร้างเป็นวรรณคดี สร้างเป็นอะไร ¹¹⁶

นายกเทศมนตรีเทศบาลบางละมุง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดสร้างรูปแบบใหม่มีโครงสร้างชุมชน พระเจ้าตากที่ให้กรมศิลปากรออกแบบ และประเพณีลอยกระทงรอบโบสถ์เนื่องจากหัวค้ำน้ำลงและน้ำจะขึ้นตอนดึก คนแก่รอยไม่ไหวจึงคิดการลอยกระทงรอบโบสถ์ก็ได้รับความสนใจเพราะยังไม่มีใครทำกัน การพัฒนาควรไปในทางสร้างสรรค์และคิดเหมือนเทศบาลบางพระคือจะมีประเพณีแห่พญายมแล้วเอาไปทิ้งทะเลกับประเพณีกองข้าวซึ่งกำลังหาเหตุผลและจุดหมายในการทำว่าจะให้อะไรกับชาวบ้าน ที่นี่ประชาชนสถานศึกษา เยาวชนพวกนี้เขาช่วยดี¹¹⁷ ผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรีทุนทางวัฒนธรรม หมายถึงทุนทุกด้านเราจะมี การประชาสัมพันธ์ และเชิญชวนให้ชุมชนช่วยกันรักษาไม่ให้สูญหายไป ตอนนี้จังหวัดชลบุรีมีแนวคิดด้านส่งเสริมผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อนำมาเป็นทุนวัฒนธรรมมันเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าเราไม่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นนับวันก็จะหายไปหมด เราจะต้องส่งเสริมแม้กระทั่งทางปัญญาจากความคิดอ่าน แม้กระทั่งคนเฒ่าคนแก่เราก็ควรอนุรักษ์เขาไว้ โดยชาวบ้านหรือโรงเรียนจะเชิญไปสอนไปเป็นวิทยากรให้ลูกหลานรู้ภูมิเกิดของบ้านเรา การพัฒนาอันนี้สำคัญมากเพราะมันเป็นโบราณคดีที่ยังไม่ขึ้นเป็นโบราณสถาน เราเห็นว่ามันเป็นของเก่าของท้องถิ่นควรอนุรักษ์ไว้ ก็ต้องให้ความรู้แก่ชาวบ้านก่อนให้เห็นคุณค่า เมื่อชาวบ้านเข้าใจดีแล้วจึงทำเรื่องต่อยอดทำรายได้ให้เกิดแก่ชุมชนเช่น จัดทำเป็นถนนคนเดินหรือถนนสายวัฒนธรรมเขาก็จะมีรายได้จากการขายของเก่า หรือผลิตภัณฑ์อะไรที่จะนำมาขายแก่ผู้คนที่มาเที่ยว¹¹⁸

รองนายกเทศมนตรีเมืองชลบุรี ให้ข้อมูลว่า ในท้องถิ่นเราตอนนี้ที่จะนำไปพัฒนามีเพียงนโยบายที่จะทำถนนคนเดินหลังโรงแรมโชคสะอาด เขามีแนวคิดว่าจะทำตลาดนัดเมืองเก่า ถ้าเราทำถนนคนเดินเสร็จก็จะไปปรับปรุงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ศาลเจ้าชกเกียน ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ศาลเจ้าพ่อสาคร เด็กรุ่นใหม่ไม่รู้ว่ายู่ตรงไหน ถ้าเราทำเป็นถนนคนเดินพอปรับปรุงแล้วก็จะมีความรู้ว่ายู่ตรงนั้นเป็นแหล่งที่ตั้งสิ่งต่าง ๆ ทรัพยากรทางธรรมชาติที่เรามีการศึกษาคงจะสามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวจริงใจได้ แต่ปัจจุบันเราไม่รู้ว่าวัฒนธรรมจริง ๆ มันอยู่ตรงไหนถ้าเราหาแหล่งอะไรได้ก็จะรักษาและสืบสานต่อเลย การอนุรักษ์ทางธรรมชาติ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ทำเป็นการค้าคงทำไม่ได้ต้องทำเป็นเชิงอนุรักษ์เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ส่วนการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ อย่างการรำฟ้อน การกินอยู่ของประชาชนมาทำเป็นการค้าได้ปรับปรุงให้เป็นแบบเดียวได้ การประสานความร่วมมืออันนี้ต้องมากเพราะส่วนใดส่วนหนึ่งทำคนเดียวไม่ไหวไม่สำเร็จ ภาคประชาชนสำคัญที่สุดในสมัยนี้¹¹⁹

ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านบางละมุง ให้ข้อมูลว่า ในวิถีชีวิตคนไทยสิ่งศักดิ์สิทธิ์มันเข้าไปฝัง ใหว่ไปเรื่อยเห็นอะไรก็คิดว่าศักดิ์สิทธิ์หมด บางที่มันต้องคิดว่าอะไรปกติไม่ปกติ การพัฒนาให้คนกับโบราณสถานอยู่ด้วยกัน ต้องสร้างความสำคัญให้รู้ว่าเป็นสิ่งเก่าแก่ของบ้านเรา แต่ต้องมีกลยุทธ์ในเรื่องความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะคนไทยเชื่อให้เอาไปถือกันว่าไหว้พระที่นี้แล้วถูกหวยเดี๋ยวก็มากันเพราะคนไทยผูกโยงเรื่องนี้กับชีวิตประจำวัน เราก็ต้องใช้กลยุทธ์ตรงนี้เข้าไปช่วยสักนิดและทำกิจกรรมเป็นลานปฏิบัติธรรม เชิญพระนิมนต์มาให้ความรู้คล้ายแบบยุทธวิธีอย่างหนึ่งทำให้คนสืบเนื่องอยู่กับวัฒนธรรมได้¹²⁰ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและ

วัฒนธรรมท้องถิ่นควรจะมีการพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ ความสามารถการจัดทำต้องมีหน่วยงานข้าราชการ ชาวบ้านต้องมีการพัฒนาตัวเองไม่ใช่ทำไปผิด ๆ ถูก ๆ ¹²¹

สมพล พงศ์ไทย ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณค่าเพิ่ม หรือพัฒนาให้เกิดรูปแบบใหม่นั้น ต้องถามว่ามูลค่าที่เราต้องการคืออะไร จริง ๆ แล้วเป็นเรื่องจิตใจมากกว่า เพราะมันจะเกิดสุนทรียภาพในการมองสิ่งต่าง ๆ การที่คนจะสามารถมองมรดกของบรรพบุรุษเชิงคุณค่าได้จะต้องมีความละเอียดอ่อน มี Positive Thinking มากกว่า death superiority thinking สิ่งนี้เป็นมูลค่าเพิ่มที่คนมักจะไม่ค่อยมี คนมักใช้มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจสิ่งนี้ไม่ได้ทำให้จิตใจมนุษย์พัฒนาให้ต่างไปจากสัตว์ สัตว์มันไม่มีความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะ สัตว์ไม่มีการตระหนักของมูลค่าสิ่งต่าง ๆ ที่ว่านี่น่าจะเป็นมูลค่าเพิ่มที่มีคุณค่าอย่างมหาศาลเป็นการจับต้องคุณค่าในเชิงนามธรรม การพัฒนาเห็นมีการเลียนแบบของเก่ากันมาก มาสร้างเป็นสินค้าและสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยว สิ่งนี้จับต้องได้ทางรูปธรรมออกมาเป็นเงิน แต่ที่เราอยากได้เป็นนามธรรมเป็นจิตใจมากกว่า อย่างเมืองที่ฝรั่งเศส เขาอนุรักษ์คล้ายวิถีชีวิต ถามเขาว่าไม่อยากจะทุบทิ้งหรืออยู่อย่างนี้ถ้าปากจะตาย เก่าก็เก่าเล็ก ๆ ต้องเดินขึ้นบันได ลิฟท์ก็ไม่มี เขาบอกว่าอย่ามาพูดเช่นนี้เป็นเรื่องของจิตวิญญาณ ทุกวันนี้กลับมีมูลค่ามหาศาล ตีค่าออกมาเป็นตัวเงินไม่ได้ ถ้าคนในสังคมบอกว่าทุบไม่ได้ บอกได้เลยว่ามูลค่าเพิ่มทางจิตมีมหาศาล และมันจะอยู่ต่อไป เพราะเรารู้แล้วว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นแล้ว ในสังคมนั้น เด็กที่เกิดใหม่รับรองว่าได้เรียนรู้สิ่งนี้แน่ การมองแนวทางการพัฒนาในอนาคต ภาครัฐอาจต้องเข้ามาช่วยเกี่ยวข้องในแง่ของ ประการแรก ถ้าจะให้เขาอยู่ในสภาพเดิมของชุมชน ไม่ให้เขาทำลายบ้านอื่น คือสิ่งแวดล้อม สมมุติว่าเขาไม่สามารถรักษาของเขาได้ เขาก็ต้องขายและขณะเดียวกันก็ต้องทิ้งขยะ มันจะทำให้ชุมชนมีผลกระทบไปด้วย เขาช่วยไม่ได้ในลักษณะนี้ แบบนี้รัฐต้องเข้ามาช่วย แต่ถ้าเขามีความยั่งยืน เห็นคุณค่าและไม่ไปไหน เมื่ออยู่ด้วยความสุขสบายดีพอสมควรสิ่งแวดล้อมดี การกำจัดของเสียดี มีความปลอดภัย ผมว่าเขายินดีที่จะอยู่ไม่ไปไหน ในสภาพแวดล้อมเช่นนี้คือการพัฒนา ที่ไม่ใช่รี้อแล้วสร้างใหม่ การรี้อแล้วสร้างใหม่ ต้องสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ไม่จำเป็นต้องเหมือนกับสิ่งแวดล้อมเดิม ประการที่สอง หรือเป็นการหารายได้ของเขา จะให้เขาอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมแบบนี้ เขาต้องมีรายได้พอสมควร เพราะการอนุรักษ์สภาพให้คงเดิมนั้น มันแพงกว่าการสร้างใหม่มาก จึงต้องมีคนช่วยเขาด้วยในระดับรากหญ้า นับเป็นสิ่งที่ยากมาก ¹²²

ประมวล ชำนาญชานันท์ ให้ข้อมูลว่า การให้เหมาะกับสถานที่โดยพยายามรักษารูปแบบเดิม ถ้าเป็นชุมชนต้องมีแต่ทำไม่ได้เพราะไม่รู้ว่าคุณค่า การพัฒนาควรเป็นไปในลักษณะใด มองอยากเพราะความต้องการต่างกัน ซึ่งควรมีความร่วมมือกันให้มาก แต่เรื่องเหล่านี้เทศบาลไม่เคยสนใจ ¹²³ ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง การพัฒนาคัดแปลงค่อยๆ เป็นว่าทำอย่างไร โบราณสถานจึงจะเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ทำอย่างไรให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบดั้งเดิม หรือเป็นที่ศึกษาหาความรู้ไม่ให้คัดแปลงหรือสร้างใหม่ ทูทางวัฒนธรรมทำอย่างไรให้ออกเงยเช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม ทำอย่างไรเราจะมีอย่างนี้ได้ น่าจะเป็นลักษณะแบบนั้น ถ้าคัดแปลงอะไรไม่น่าทำ การนำมาเป็นทุนอันนี้ควรอย่างยิ่ง เนื่องจากทุนเดิมเขามีอยู่แล้วจะทำอย่างไรออกเงยขึ้น ส่วนการพัฒนาตอนแรกควรมีที่เลี้ยงก่อน คือ กรม

ศิลปินกร ทำให้ชุมชนมีความรู้ก่อนจากนั้นก็วัฒนธรรมอำเภอวัฒนธรรมจังหวัด ใครที่มีความรู้ก็มามีส่วนร่วมกัน ควรมีการประสานความร่วมมือกับชุมชนกรรมการชุมชน ผอ.โรงเรียน เจ้าอาวาสที่อยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน ¹²⁴

เจ้าอาวาสวัดบางละมุง ให้ข้อมูลว่า อาตมาคิดว่าในเรื่องพัฒนาทั้งอุโบสถที่ทำใหม่หรือสิ่งที่มีอยู่ให้คงทน โดยมีแบบแผนอยู่แล้วคือ จะทำพิพิธภัณฑ์แบบทรงไทยให้สวยงามเอาไว้เก็บกระดูกช้าง กระดูกปลาและสิ่งเก่าแก่ที่ไม่ใช่แล้วเป็นของโบราณ ไว้ให้เยาวชนคนรุ่นหลังได้ดู อาคารคล้ายแบบที่นครกำลังให้ช่างออกแบบคิดว่าจะลงเสาเข็มไม่ช้านี้ ส่วนการสร้างอุโบสถมีแนวคิดว่าจะทำอะไรต้องทำให้ดี เป็นที่ประทับใจของคนทั้งหลายอุโบสถหลังนี้มีชื่อของผู้ใดคนใดคนหนึ่ง สร้างไว้ให้พระพุทธศาสนา ทำดีไว้ให้ลูกทำถูกไว้ให้หลาน อดีตนครวัดเขมร วัดพระแก้วเมืองไทย ปัจจุบันของเหล่านี้มีคุณค่ามหาศาล การสร้างโบสถ์เพื่อญาติช่างดีจึงมีแรงคลใจว่าต้องทำให้ดี และถ้าสร้างสรรค์สมบูรณ์ได้ปรึกษาผู้ใหญ่คือ พลเอกวิชิต ยาทิพย์ ก็จะเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มาเป็นผู้ยกช่อฟ้า และคิดอยู่ในใจถ้ามีเงินทุนพอก็จะทำทุกอย่างให้สวยงามตามศิลปะไทยโบราณ การประสานความร่วมมือก็จะมีโรงเรียนมีการประชุมเป็นบางครั้งบางครั้งอาจมาที่ไปทุกครั้งที่มีการประชุม ¹²⁵ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย ส่วนที่จะนำมาเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมมีถนนคนเดิน ตลาดร้อยปีที่ให้ทุกชุมชนไปขายของกัน การที่จะนำมาพัฒนาเศรษฐกิจได้ต้องแจ้งเทศบาล ต้องอาศัยส่วนราชการเข้ามาช่วยกันพัฒนา ถ้าบางปลาสร้อยทำโครงการให้ต่อเนื่องกับเทศบาล เทียวตลาดแล้วเดินต่อเที่ยวในซอยชุมชนดั้งเดิม ชุมชนสะพานยาว ชุมชนท่าเรือพลี ชุมชนสะพานหลวง ศาลเจ้า เป็นสิ่งที่คณะกรรมการคุยกันและต้องการให้เห็นในขณะที่ยังมีชีวิตอะไรต่าง ๆ ถูกรื้อถอนไปหมดแล้วมีอยู่ก็ร้านทองคำ มีดีก็ยังอยู่ตึกหนึ่งเป็นร้านขายยาต้องเปิดออกเพื่อให้เห็นท่าเรือ เห็นสะพานยาว บ้านข้างทางก็ปรับปรุงทาสีทำเป็นตลาดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ให้เยาวชนเข้าไปเที่ยวได้มองเห็นทะเล พายัพปลา พาหน้าเที่ยว นั่งเรือออกไปดูหอยคูสัตว์ การพัฒนานำจะให้ความรู้กับชาวบ้านให้เขารู้ความสำคัญและรู้วิธีการรักษา ¹²⁶

2.2.2 การพัฒนาในท้องถิ่นให้มีความรู้ในการจัดการทรัพยากรฯ พื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ – พัฒนาจุดเด่นจุดแข็งในการพัฒนาของท้องถิ่น และการนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้

สมบุญ สัตย์อุดม ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถมันต้องปรับปรุงใหม่หมดแต่เขายังมองไม่ถึงขนาดนั้น เมื่อหมดรุ่นเราใครจะต่อจากเราไป การจัดการขององค์กรท้องถิ่นทำได้ไม่เต็มที่เพราะต้องพัฒนาด้านอื่นด้วย จึงทำข้างเว้นบ้างไม่ต่อเนื่อง ทำแล้วเหมือนทิ้ง ๆ แต่ไม่ได้ทิ้ง และเทศบาลก็ได้แบ่งเขตที่เป็นสีเขียวเขตโรงงานไว้หมดแล้ว การจัดการพัฒนาพื้นที่วัดป่ากรามีเจ้าของร้านริมทะเลเสนอเจ้าอาวาสจะถวายเป็นกุฏิ เอาพระ 200 ปี พระธรรมรังสีมาประดิษฐานไว้ให้คนกราบไหว้ หยอดตู้ ปิดทอง ดอกไม้รูปเทียน แต่ก็ขัดกันตรงพื้นที่ตั้งกุฏิ อีกกรณีจัดฐินได้เงินเก้าแสนแล้วซื้อที่เพิ่มคณะกรรมการคิดพัฒนาของเทศบาลมาเทปูนไว้เป็นที่จอดรถแก่ผู้มาวัดสักการะพระ 200 ปี การทำลานวัดสามารถจอดรถชาวบ้านขายสินค้าพื้นเมืองได้อย่างกะป็น้ำปลาของหมู่บ้านแท้ ๆ ซึ่งมีปรากฏในคำกลอนของสุนทรภู่ทำให้สามารถสัมผัสเรื่องราวในอดีตเมื่อ 200 กว่าปีด้วย ทำให้เศรษฐกิจในหมู่บ้านดีขึ้น แต่

เจ้าอาวาสบอที่จะปลูกกระท่อมและทำสวนหย่อม จุดอ่อนจุดแข็งชุมชนพยายามดึงเรื่องของตัวเองชูให้เห็น เป็นสำคัญต่อเทศบาล ต่างคนต่างเอาไปคำบลของตนเองและหลังเสนอไปแล้วอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่ เทศบาลว่าจะทำหรือไม่ทำ เทศบาลงบน้อยต้องเฉลี่ยกันแม้จะมีการประชุมผู้นำชุมชนต่าง ๆ แล้วทำเป็น แผนพัฒนา แต่แผนที่อนุมัติก็เป็นบางส่วนต้องรอในปีต่อ ๆ ไป การให้เป็นจริงเรื่องการอนุรักษ์และ พัฒนาต้องเสนอเทศบาลเพราะชุมชนบริหารกันยาก และต้องมีการทำประชาคมหมู่บ้านเทศบาลเท่านั้นที่จะ ทำได้อย่างอาคารพิพิธภัณฑสถานกรุงเทพออกแบบโดยกรมศิลปากร ใครเสนออะไรไม่ได้เทศบาลแต่ละไม่ได้เขา วางแผนมาเสร็จ ¹²⁷

เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ ให้ข้อมูลว่า เราพยายามเน้นเรื่องวัดไว้ของเก่าพยายามเน้นช่วยกันดูแลพระ และดูแลต้นไม้ และก็พยายามรักษาของเก่าคนที่มิของเก่า สวนปฏิบัติธรรม อันนี้พวกโยมอ้างว่าไม่มีเวลา ฟังธรรมก็ไม่ค่อยได้แต่ก็คืออย่างการทำบุญ การให้ทาน การบริจาค ฟังธรรมก็ไม่ค่อยสนใจ ปฏิบัติธรรม ก็ไม่เอา ชวนมารักษาอุโบสถก็ไม่ได้ ที่นี้ยังทำบุญกันวันพระตลอดทั้งปี เนื่องจากทางวัดไม่ได้มีของเก่ามี แต่ของใหม่หมดมันก็เปลี่ยนแปลงได้ทุกอย่างถ้ามันมีสิ่งที่สำคัญกว่าในเขตวัดป่ากร่ำ ไม่มีของเก่าสามารถ เปลี่ยนแปลงได้ทุกอย่างถ้ามันมีความสำคัญกว่า พยายามมีต้นไม้ไว้เขตวัดจะได้เป็นเขตที่สงบ จุดอ่อนจุด แข็งมันเหมือนกันคือ ชาวบ้านสามัคคีกัน ร่วมมือกันคือจุดแข็ง ขาดความสามัคคีคือจุดอ่อน ความสามัคคี เป็นทั้งจุดอ่อนและจุดแข็ง ส่วนการทำให้วิถีการจัดการปฏิบัติเป็นจริงได้เป็นสิ่งลำบากเราแนะนำในสิ่งที่ดี เขาก็ไม่รับฟัง เช่นที่นี้มีลำคลองเก่าที่ไหลมาจากวัดกลาง ตรงข้างวัดกลางเป็นหนองเมื่อก่อนน้ำจะไม่ขาด จะไหลไปออกกลางทุ่งที่ตรงกร่ำ ทั้บมาถึงบ้านกร่ำช่วงหน้าน้ำ หน้าฝนให้ช่วยกันขุดลอกไปบอกเทศบาล ทุกที่ช่วงก่อนจะถึงหน้าฝน ควรพัฒนาขุดลอกลำคลองหน้าฝนจะได้ไม่มีปัญหาเขาไม่เคยฟังแต่มาแก้ตอน น้ำท่วม ¹²⁸

เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง ให้ข้อมูลว่า ท้องถิ่นควรพัฒนาบุคลากรในท้องที่ของพวกนี้ ถ้าคนใน ท้องถิ่นไม่ทำแล้วใครจะทำ ถ้าปล่อยปละละเลยก็เหลือแต่เศษ พื้นที่ที่ควรอนุรักษ์หรือพัฒนา อนุรักษ์แบบ ไหนทำได้หลายรูปแบบ ท้องถิ่นก็วิถีชาวบ้านเขาอนุรักษ์แบบเดิมไว้ประเพณีบางสิ่งบางอย่างมันก็ เปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ กรณีหนึ่งใหญ่วัดบ้านคอนท่านเจ้าอาวาสท่านชอบก็เลยนั้นได้ แต่ถ้าใครไม่ชอบคน รุ่นต่อไปจะเห็นความสำคัญสักเท่าไร ชาวบ้านชอบเจ้าอาวาสก็ฝึกคนอะไรนั้นมา แต่รุ่นที่ไม่ชอบนี่ของบาง สิ่งก็เสื่อมลงไป รุ่งขึ้นมาแล้วก็เสื่อมลงไปอันนี้เป็นสังขธรรมก็ได้ เป็นธรรมดาก็ได้ ใครมีบารมีก็หยิบ ขึ้นมาขึ้นอยู่ที่คนถ้ามีการกระตุ้นก็ดีขึ้นไป ไม่มีการกระตุ้นก็เสื่อมไป ส่วนจุดอ่อนก็คือการศึกษาท้องถิ่น ศึกษาแต่เรื่องไกล ๆ ถามอะไรในท้องถิ่นไม่รู้เรื่องเลย จุดแข็งในท้องถิ่นแทบไม่มีอะไรเด่น เพราะเราไม่ ค่อยปลูกฝังเรื่องการศึกษา แผนการศึกษาก็เอาส่วนกลางมาท้องถิ่นไม่ได้เอามาอันนี้การดูแลก็เลยไม่ได้ ส่วนการจัดการสู่การดำเนินการได้จริงถ้าร่วมมือกันก็คือ ปัจจุบันหน่วยงานต่างคนต่างทำก็ไม่ค่อยสำเร็จ การจะทำเรื่องอะไรก็ให้ทำงานเป็นทีม คน ๆ เดียวจะทำหลายอย่างได้อย่างไร ¹²⁹

พระสารรวม โชติโก วัดนาตาขวัญ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาทรัพยากรบุคคลในพื้นที่สมควรอย่างยิ่ง เพราะคนที่เป็นนายกเป็นอบต.ก็ไม่สามารถคัดค้าน คนนาตาขวัญชายที่ให้คนต่างจังหวัดจนที่หัวไร่ปลายนา

จนหมดอยู่แล้ว คนที่ซื้อคือคนโรงงาน IRPC ขายให้ลูกน้องในโรงงานขายแล้วเขาก็ไปหมุนเวียนอยู่แบบนี้ พื้นที่ในท้องถิ่นที่ควรอนุรักษ์ที่ควรพัฒนาเท่าที่เห็นที่เป็นที่มี คือ หนึ่งในลานวัดไม่ปลูกต้นไม้เอาไว้สำหรับชุมชนจัดงานพิธี งานบวช งานศพ ที่จริงกรมศาสนาให้ปลูกต้นไม้เมื่อก่อนมีต้นมะพร้าว ต้นมะม่วงทั้งนั้นแต่เจ้าอาวาสให้โค่นเกลี้ยงเพราะเห็นแก่การจัดงานกุศล ลานจอดรถพวกมหรสพท่านชอบพวกนี้อย่างมาก จุดอ่อนคือวัยรุ่นลูกหลานไม่ค่อยเข้าวัดมีแต่คนต่างถิ่น นิยมวัตถุพวกเทคโนโลยีภาพยนตร์ ขายที่ขายทาง เสพยา บวชตามประเพณีครู่เดียว ไม่ได้มีความเลื่อมใสจริง ๆ ส่วนจุดแข็งก็พวกโยมรุ่นเก่า ยังรักษาศีลอุโบสถเสมอต้นเสมอปลาย การจัดการอนุรักษ์สู่การดำเนินการได้จริงต้องใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เน้นไปทางจริยธรรม คุณธรรม ตอนนี้มีน้อยยึดเหนี่ยววัตถุมงคลกันเยอะ ที่มาวัดมีแต่ขอพระเอาไปได้ดู หรือแปลว่ามีคุณทางใด แต่อย่างไรกรรมอยู่ที่ตัวเอง เมื่อก่อนมีพระไม้แกะสลักภายในอุโบสถหลังเก่า คือพระอาบน้ำฝนมินมาขโมยไม่เหลือสักองค์¹³⁰

รูปกรณ์ โสธนะ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้สามารถจัดการทรัพยากรนี้ มีคนที่เป็นตัวแทนของตำบลมีหน่วยอนุรักษ์ที่เป็นองค์กรเฝ้าระวังทางวัฒนธรรมแต่ผมว่ามันยังน้อยไป น่าจะสร้างให้คนมีความเข้าใจตรงนี้ช่วยกันดูแล สร้างให้เข้าใจว่าอนุรักษ์ไม่ได้เปลี่ยนแปลง อนุรักษ์คือการปรับปรุงให้เหมือนเดิมไม่ใช่เปลี่ยนแปลง นี่คือสิ่งที่เขาไม่เข้าใจพื้นที่ใดควรได้รับการอนุรักษ์พื้นที่ใดควรได้รับการพัฒนานั้น เส้นทางสุนทรภู่อยากให้อนุรักษ์มานานแล้ว อยากให้เป็นถนนสุนทรภู่อีกด้วยซ้ำ เคยเสนอเรื่องนี้แก่ผู้ว่าหลายคนทำถนนได้ไหมจนถึงอนุสาวรีย์ กับอีกสิ่งหนึ่งที่ยากอนุรักษ์ของเก่า ๆ ตามเส้นทางนี้ไม่อยากให้ทำลายเสียตายทั้งทางเกวียนและศิลาแลงสองข้างทางมันถูกแทรกเตอร์ไถทิ้งหมดแล้ว เคียงนี้ไม่มีอะไรเหลือเลย ในส่วนของจังหวัดระยองอยากอนุรักษ์พัฒนาคือ เมืองเก่า ก็จะมีอาคาร บ้านเรือนเก่าเป็นร้อย ๆ ปียู่ อยากให้มาช่วยกันดูแลถ้าทำได้ตามที่เสนอไปตรงนั้นอนุรักษ์เสร็จก็พัฒนา โครงสร้างหอที่ทุ่งศรีเมือง หอสูงเหมือนหอบรรหารที่สุพรรณบุรี ตลาดเมืองเก่าให้เป็นตลาดทุกเสาร์ อาทิตย์อย่างตลาดบางพื้นที่ เช่น ฉะเชิงเทราตลาดร้อยปี สองร้อยปีก็ว่ากันไปถ้ามถึงจุดที่ทุ่งศรีเมืองมาเที่ยวตลาดแล้วเวียนไปไหว้พระพุทธรูปหิน ขึ้นหอชมเมืองแล้วก็ขึ้นรถกลับเป็นเมืองการท่องเที่ยวครบวงจร แบบสมบูรณ์ ถ้ามีพิพิธภัณฑ์ด้วยก็คือสิ่งที่น่าพัฒนามาก บนเส้นทางนิราศจะร้อยปีขึ้นมาใหม่เช่น พืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิม หรือพัฒนาสร้างขึ้นมาใหม่โดยอาศัยรากเดิมที่มีอยู่เป็นสิ่งที่อยากให้ทำ ตัวอย่างเช่นพุดถึง ระกำ นำทำสวนระกำบนเส้นทางเดินแต่ละจุดน่าจะมีป้ายบอกทางกับสิ่งที่มันเป็นวัฒนธรรมชุมชนไว้ให้คนศึกษา เป็นการจุดประกายชุมชนให้ไปช่วยกันดูแลตรงนั้น จุดอ่อนคือสังคมไม่ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้เลยการศึกษาไม่ได้ให้ความรู้ในเรื่องพวกนี้ ส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องการทำมาหากิน ความเป็นอยู่คงเป็นเรื่องลำบากที่จะให้เขาเข้าใจ แต่การส่งเสริมในอนาคตต่อไปมันน่าจะดีขึ้น การศึกษาเข้ามามีบทบาท กระตุ้นให้เด็กสำนึกตระหนักในการช่วยดูแลฟื้นฟู จุดแข็งที่ทำให้อยู่ได้คือ ความร่วมมือในแง่ความเชื่อทาง ศาสนา ความเชื่อทางอะไรก็ตามที่มีการจุดประกายแล้วชุมชนคนบ้านระยองให้ความร่วมมือสูง สังเกตวัดจะสร้างโบสถ์ชาวบ้านมากขึ้นเต็มที่อยู่ร่วมมือกันดีการจัดการสู่การดำเนินปฏิบัติจริงอยู่ที่สภาวัฒนธรรม หมู่บ้าน ทำอย่างไรให้เห็นแก่นวัฒนธรรมของตัวเอง บางที่ตั้งมายังไม่รู้เลยว่าต้องทำอะไร บางทีของดี ๆ

เขามีแต่ไม่ออกสิ่งนี้ใครก็ตามที่เกี่ยวข้องน่าจะกระตุ้นให้ชุมชนทุกหมู่บ้านเห็นอะไรของตัวเอง แล้วเอาสิ่งเหล่านั้นมารวบรวมเพื่อที่จะอนุรักษ์ต่อยอดแล้วก็รวมกับหมู่บ้านทั้งหลาย ประสานงานกับองค์กรท้องถิ่นที่จะให้เงินให้ความร่วมมือ ให้ความสำคัญมาช่วยกันดูแลถ้าสังคมทุกฝ่ายไม่ช่วยกันดูแลผมว่ามันไปยากอนุรักษ์เขาพอทำได้แต่ถ้าพัฒนาผมว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสำคัญที่สุดที่จะพัฒนาและทำการศึกษาว่ากันตรง ๆ บางครั้งคนทำงานวัฒนธรรมอยู่สำนักงานวัฒนธรรมยังไม่รู้วัฒนธรรมท้องถิ่น

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการนั้นเราต้องรู้บริบทด้วย เพราะจากโลกาภิวัตน์ จากนานาชาติ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิด เราพยายามให้รู้และปลูกฝัง เพราะส่วนนี้เป็นส่วนที่สร้างคุณค่าหรือศักดิ์ศรีให้มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสามารถพอกับการจัดการ เพราะมีหน่วยงานบางหน่วยที่ใกล้ชิดกันร่วมกันอนุรักษ์ กำหนดเป็นแผนงานหรือจัดสรรงบประมาณให้ดูแลก็ได้ ปัจจุบันมันไม่ได้อยู่ที่ระบบ บางครั้งความสำคัญอยู่ที่จิตใจ ถามว่าความพร้อมเขาทำได้ไหม เขาทำได้ ของเราก็ทำได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วเราทำงานแบบบูรณาการ มันจะได้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เทศบาล อบจ. อบต. ชุมชน แม้กระทั่งเอกชน บริษัทมีการร่วมมือกัน เช่น ประเพณีแห่เทียนงานลอยกระทง งานตามเทศกาลต่าง ๆ เรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นนี้เขาโคตรตลอด พื้นที่ใดควรอนุรักษ์ พื้นที่ใดควรพัฒนานั้น เช่น เส้นทางที่พระเจ้าตากเดินทัพ แต่ตั้งไพร่พลที่วัดลุ่ม ที่วัดราชบัลลังก์ ที่ทะเลน้อยเป็นเส้นทางวัฒนธรรมโดยนำเสนห์ตรงนี้มาพัฒนา ไม่ว่าจะป็นด้านอาหาร การแต่งกาย ที่อยู่อาศัย ประเพณี ภาษา อาชีพ ความเชื่อ นำมาดำเนินการพัฒนาร่วมกัน ให้ได้ประโยชน์และเป็นการต่อยอดแหล่งท่องเที่ยวได้ด้วยในการสร้างมูลค่าเพิ่มตรงนี้ แล้วก็อนุรักษ์ที่วัดตามที่ได้เรียนให้ทราบแล้ว ถ้าเราจะมาพูดถึงจุดอ่อนจุดแข็งต้องอาศัยความรู้และแผนพัฒนาของจังหวัด 4 ปี พ.ศ. 2553 - 2556 จุดแข็งผู้ว่าพูดเสมอ คือ อุสาหกรรม แหล่งเกษตรกรรม และเป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับประเทศ อันที่สองคือภาคเอกชนมีความเข้มแข็งและมีส่วนร่วมค่อนข้างสูงมากในการทำงานร่วมกัน ใช้ทรัพยากรร่วมกันเพื่อให้บรรลุจุดหมายด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณภาพชีวิตต่าง ๆ สามทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ระยองติดทะเลน้ำไม่ท่วมมีการส่งออกสินค้า ที่อยู่ในเขตที่เอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม เกษตรกรรม การท่องเที่ยว และการคมนาคมขนส่ง ห้าเป็นจังหวัดที่มีรายได้ประชากรสูงสุดในประเทศไทย จุดอ่อนคือปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นจุดสำคัญของประเทศหรือระดับโลก การอนุรักษ์หรือพัฒนาที่จะนำไปสู่การดำเนินการจริงได้นั้น เราควรกำหนดเป็นนโยบายหรือแผนการให้ชัดเจน ในภาพรวมของจังหวัดเราต้องบูรณาการ เพราะเราใช้กฎหมายหลายกระทรวงบางตัวต้องบูรณาการร่วมกันไปในทิศทางเดียวกัน สูการดำเนินการอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นราชการ การศึกษา เอกชน ประชาชน ควรทำแผนร่วมกันเรียกว่า แผนระดับชุมชน แผนระดับจังหวัด สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นจุดอ่อนและจุดแข็งสามารถนำมาพัฒนา กำหนดเป็นประเด็นยุทธศาสตร์ของจังหวัด เช่น แหล่งท่องเที่ยวเราสามารถบริหารพัฒนาหรือส่งเสริมฟื้นฟู ความสะดวกปลอดภัย ไม่ให้เกิดอาชญากรรม หรือเป็นสังคมที่ดีอะไรต่าง ๆ เหล่านี้¹³²

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ให้ข้อมูลว่า การจะพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้มีการตั้งรกรากไปอบรม เพราะว่าจริง ๆ แล้วของมันอยู่ในบริเวณวัดพระจะต้องดูแลต้องบริหารแต่เขามีส่วนเป็นเจ้าของเหมือนกัน ทุกคนมีส่วนเท่ากันทุกสิ่งทุกอย่างมันต้องช่วยกันทั้งหมด พื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่พัฒนาแต่เดิมคนบ้านเก่า รูปแบบบ้านไม่เหมือนที่อื่นทั่วไป บ้านไม่ต่อเป็นแถวยาว เวลาเดินถึงกันหมด เวลาพักก็พักด้วยกันหมด มันสลายไปตามกาลเวลา แล้ววิวัฒนาการใหม่เป็นบ้านมีรั้วรอบมันพัฒนาดีไม่ดีไม่แน่ใจ มันไม่มีบ้านเก่า คึกเก่าแล้ว บ้านไม้เชิงอนุรักษ์ไม่มีแล้วที่มีก็ 3 ชั้น (โบสถ์หลังเก่า เจดีย์ ศาลากลางน้ำ) ที่เห็นว่าเก่าที่สุด จุดอ่อนจุดแข็งส่วนใหญ่เขาไม่ค่อยสนใจไม่ค่อยรู้จักเรื่องวัฒนธรรมเหมือนอาตมา เราไม่ค่อยรู้จักรู้คุณค่า คนส่วนใหญ่น่าจะเป็นอย่างนั้นมืออยู่กลุ่มเล็ก ๆ มากที่ชอบจริง ๆ มากอยู่ในหมู่บ้านที่อยู่ 500 หลังคาเรือน จะมีอยู่ประมาณ 1-2 หลังคาเรือนที่สนใจ การอนุรักษ์สู่การปฏิบัติได้จริงนั้น ต้องทำงานเป็นทีม วัดมีหลายเรื่องที่ต้องดูแลไม่ได้มีเฉพาะเรื่องนี้ที่จะมุ่งลงไปได้ วัดไม่ค่อยมีรายได้ต้องหาเอาเองทุกอย่างทุกอย่าง หากเป็นไปได้จริง ๆ ต้องให้หลาย ๆ ส่วนช่วยกันอย่างพวก อบต. ชาวบ้านเพราะว่าเรามีพลังที่จะหาได้

133

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ให้ข้อมูลว่า ท้องถิ่นควรพัฒนาบุคคลในท้องถิ่นที่ให้ความรู้ก็จะต้องมี แต่เราต้องทำให้เขาเห็นภาพเพื่อให้เขาพยายามพัฒนา แม้กระทั่งความคิดของผม ผมมองว่าการควบคุมการ ออกแบบอาคารอันนี้มันเหมือนกันทั่วประเทศ เราไม่มีเอกลักษณ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับข้อกฎหมายสิทธิของเรา ความสามารถในการจัดการทรัพยากรขององค์กรท้องถิ่นเราคิดว่าทำได้เพราะมีเพียงไม่กี่จุดในสภาพปัจจุบัน พื้นที่ใดควรอนุรักษ์ถ้าเป็นสถานที่เกี่ยวเนื่องกับนิราศควรอนุรักษ์ให้คงสภาพเดิม เพื่อเป็นจุดขายของการท่องเที่ยวพื้นที่ใดควรพัฒนานั้นได้แก่ บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ และจุดที่เราอาจสร้างใหม่ขึ้น จุดอ่อนคือ กระแสความเจริญ ทำให้มูลค่าของที่ดินและของอะไรต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทุกอย่างเลยต้องพัฒนาลงทุนในแง่ การสร้างรายได้ให้มากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาให้เป็นแหล่งอนุรักษ์ดั้งเดิม จุดแข็งคือเป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่กลายเป็นแหล่งรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น จุดอ่อนอีกประการคือคนในพื้นที่ไม่เคยอ่านนิราศเมืองแกลง ทำให้ไม่สนใจว่าแต่ละที่สำคัญอย่างไร แต่ถ้าเราสร้างจุดขึ้นมาได้จะเป็นการดึงให้คนมาสนใจจุดต่าง ๆ ได้ วิธีการอนุรักษ์พัฒนานำไปสู่ปฏิบัติการได้จริงนั้น ปัจจุบันสมาชิกต่าง ๆ ให้ความสำคัญกับตรงนี้อยู่แล้ว แต่ยังมีขาดระบบขั้นตอน ที่สำคัญคือการวางผังเมือง ควรวางผังเมืองแต่ละจุดที่เป็นแหล่งสำคัญว่าเราจะทำ อะไร ใช้พื้นที่มากน้อยแค่ไหน อีกทั้งต้องระดมแนวความคิดในการพัฒนาแต่ละจุด และวางแผนพัฒนาใน 10-20 ปีข้างหน้า เพราะงานตรงนี้ต้องใช้เงินและผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้านในการพัฒนา และสุดท้ายจะทำอย่างไรให้ประชาชนในพื้นที่ นักเรียน นักศึกษา คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจและอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต¹³⁴

สุเทพ จันทรพราหมณ์ ให้ข้อมูลว่า วันนี้เขตเทศบาลสุนทรภู่มีอยู่ 2 ตำบล คือ ตำบลกรำ กับ ตำบลตะพง ตัวนายกไม่ใช่คนตำบลกรำ สิ่งอะไรที่ว่าจะสร้างเป็นถาวรวัตถุหรือต้องลงทุนเขาเทไปทางนั้นหมด กรำไม่ได้มองเลขอนุสาวรีย์วันนี้เก็บเกี่ยวจากตู้บริจาคอย่างเดียว พอฟังชาวบ้านเขาคำกันมาก ก็ส่งพนักงานเทศบาล 2 คน มาตัดแต่งต้นไม้ภายในอนุสาวรีย์ เงินบริจาคจากตู้มันเหลือเพื่อ ปีหนึ่งดอกผลที่ อยู่ในตู้ทำได้สบาย การจัดงานหลวงปู่แก้วแต่ละปี เทศบาลไม่ต้องออกเท่าไร เพราะว่างบ อบจ. เพราะเป็น

งานของจังหวัด เขาไม่ทำจริง รูปแบบอาคารพิพิธภัณฑณ์ผมว่ามันไม่เข้ากับอนุสาวรีย์เลย แล้วที่ตั้งไม่เหมาะสม จริงแล้วจากหลังอนุสาวรีย์ควรเป็นธรรมชาติให้เห็นเป็นทุ่งโล่งชายทะเล อาคารมันมีได้แต่น่าจะหาที่ตรงอื่น ไม่ใช่บังภูมิทัศน์ รูปแบบอาคารก็ไม่เข้ากับความเป็นไทยเลย ในยุคที่ว่าสุนทรภู่มาที่นี่ บ้านแถวนี้น่าจะเป็นบ้านไม้ด้วยซ้ำ เพราะว่าแถวนี้ยังล้ำหลังมากอย่างที่ว่า “เนื้อบึงอึ่งอ่าง เนื้อค่างข้าว” อะไรพวกนี้พอเห็นสภาพคนที่กินอาหารอย่างนี้ ไข่หลังนี้ผมดูไม่ออกเลย จากกรมศิลปากรทั้งนั้นเลย ถ้าจะว่าออกแบบตามประโยชน์ใช้สอยก็ไม่ใช่ เพราะก่อนออกแบบควรจะมีห้องอะไรบ้าง แล้วค่อยมาสร้างเป็นอาคาร แต่ภายในมันโล่ง ๆ ไม่ใช่สร้างอาคารแล้วจะเอาอะไรไปติดตรงไหนได้บ้าง มันผิดหลักการออกแบบพิพิธภัณฑณ์ รั้วหลังห้องน้ำก็ตันสกปรกไม่มีคนดูแล ผมสอนเด็กยังบอกเลยว่า ไม่มีจังหวัดไหนเขาเอาอุตสาหกรรมมานำคำขวัญ เช่นเดียวกับระยองที่ว่า “อุตสาหกรรมก้าวหน้า น้ำปลารสเด็ด เกาะเสม็ดสวยหรู สุนทรภู่กวีเอก” เพราะอุตสาหกรรมมีแต่มลพิษไม่มีใครเอามาเป็นคำขวัญกัน การปลูกฝังเด็กเป็นอีกวิธีหนึ่ง แม้เด็กอยู่กับเราไม่นาน แต่ความหวังนี้เขาต้องได้อะไรจากเราไป เวลาสอนเราไม่ได้สอนวัฒนธรรมอะไรมากนัก แต่ใช้วิธีสอดแทรกให้ตลอด อย่างเช่น วัฒนธรรมทางด้านภาษา ชวาระของมีภาษาถิ่นที่เป็นรากเง้าเป็นสิ่งที่มีความค่า ไม่ใช่ไปพูดแล้วอายเขา เพราะบางที่นักเรียกพูดไม่เป็นเลยก็มี เพราะทางบ้านอยากให้อูกทันสมัยก็สอนภาษากลางไม่พูดภาษาถิ่น คนระยองจริง ๆ แล้วไม่ใช่คำลงท้ายว่า หิ แต่ทางจันทบุรีเขาใช้ การอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับการพัฒนา ที่ ๆ จะอนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษามีอยู่ 2 ที่ คือ โรงเรียนกับวัด วัดมีบทบาทมากกว่าโรงเรียนเพราะคนอยากทำบุญกับวัดเพื่อไปสวรรค์มากกว่าทำบุญกับโรงเรียน แต่วัดก็ไม่สนใจ อย่างวัดในบ้าน น่าจะเป็นตัวหลักรวบรวมสิ่งเหล่านี้แต่หลวงพ่อบอกปัจจุบันไม่สนใจ แม้แต่วัดคร่ำเวลารื้อวัดสร้างใหม่ ของเดิม ๆ ประดูแบบไทยกองทัพไว้ได้ดูแลหมด แทนที่จะยกไปไหม้แล้วทำให้ดีขึ้น เขาไม่อนุรักษ์ วัดจะกลายเป็นโรงแรมแล้ว ยกกฎเหมือนห้องมีแอร์ติดโบสถ์ ศาลาประเภททรงไทยที่มีช่อฟ้าใบระกา จะไม่มีแล้ว เหมือนว่าไปดูจากไหน ถูกใจเขาเอารูปแบบตามนั้น ไม่ได้ดูกำแพงของท้องที่ของเราเป็นอย่างไร จะทำอะไรไม่ดูรากเง้าตัวเอง หรือจะศึกษาเฉพาะว่ากรรมการเป็นคนที่ไม่ได้รักทางวัฒนธรรม ส่วนอนุสาวรีย์สุนทรภู่หลังเปลี่ยนภูมิทัศน์แล้ว เราไม่สามารถทำอะไรได้เลย กรมศิลปากรเขามาดูแลหมด¹³⁵

นายกเทศมนตรีบางละมุงให้ข้อมูลว่า ควรมีการพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้เคยพยายามศึกษาการเดินทางของพระเจ้าตากหาไว้เพื่อเผยแพร่ตอนมีงานเพื่อทำเป็นเล่มแจกให้ชาวบ้านเขารู้ การศึกษาสามารถในการจัดการคิดว่ามีความรู้เพียงพอเพราะพื้นที่นี้มีโบราณสถานแห่งเดียว ส่วนพื้นที่ที่จะอนุรักษ์ได้แก่วัดท่ากระดาน และป่าชายเลนผมจะทำตรงนั้น¹³⁶ ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้อันนี้สำคัญเพราะท้องถิ่นทุกตำบล ทุกหมู่บ้าน อำเภอ เขาจะแยกเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มีนายกส่วนต่าง ๆ ของหัวหน้าส่วนเหล่านั้น แต่ละที่เจ้าหน้าที่มีความรู้ ดังนั้นเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ น่าจะมีความรู้ เมื่อเราไต่ถามก็จะมีโครงการจัดอบรมในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมและมีอาสาสมัครตัวเล็ก ๆ เป็นมัคคุเทศน์น้อย เอาเด็กมาสอนกันต่อ ๆ ไป กรณีขององค์กรท้องถิ่นความสามารถของเขาจริง ๆ นั้นมี แต่อาจให้ความสนใจน้อย อาจไปทำด้านอื่น ๆ แทน จึงควร

เป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนภายในหมู่บ้านนั้นช่วยกัน จะไปหวังพึ่งเขาอย่างเดียวก็ไม่ได้ ท้องถิ่นเป็นหน้าที่ของเทศบาลที่จะต้องดูแล แต่เขาขาดเรื่องงบประมาณ อย่างเราคิดจะทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจังหวัดเรามีสถานที่แล้ว ขออนุญาตเรียบร้อยแล้ว แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะงบที่มีได้รับบริจาคไม่มาก จึงจำเป็นที่หน่วยงานต่าง ๆ ต้องมาช่วยกัน จุดอ่อนในที่นี้คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ความสนใจน้อยหรือไม่ให้ความสำคัญเลยก็ได้ เขาคิดจะปรับปรุงทำใหม่ โดยยกกรือบ้านเก่า ออกหมดสร้างเป็นตึกเป็นอาคารให้เช่า จะทำให้มีรายได้มาก ส่วนจุดแข็งคือ บางแห่งมีหน่วยงาน ประชาชน หรือภาคเอกชน รวมทั้งท้องถิ่นเห็นความสำคัญ แต่เป็นส่วนน้อย จุดอ่อนจะมีมากกว่า การที่จะประสบความสำเร็จหรือปฏิบัติได้จริง คือ ระดับผู้ใหญ่เขาต้องเอา ในระดับประเทศต้องเห็นความสำคัญของเราที่มีอยู่ แต่งบที่ให้กระทรวงวัฒนธรรมมาดูแลด้านนี้มีเพียงเล็กน้อย จะไปขอเขาก็ว่างบไม่มี ฉะนั้นเราจะมาปรับปรุงพัฒนาให้เป็นสิ่งเจิดจ้าชูตาก็ก็น่าเป็นไปได้ เพราะงบประมาณไม่มี¹³⁷

รองนายกเทศมนตรีเมืองชลบุรีให้ข้อมูลว่า ถ้าเราไม่พัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีมันก็จะหายไปเลย วัฒนธรรมทางการรำ การกินอยู่ ถ้าไม่มีความรู้หายไปแน่นอน ส่วนความสามารถขององค์กรท้องถิ่นนั้น งบประมาณเราให้ได้ แต่ช่างฝีมือเราไม่มีจริง ๆ ช่างเราไม่มีความรู้เรื่องโบราณสถานด้วยต้องศึกษาโดยตรง¹³⁸

สมพล พงศ์ไทย ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาท้องถิ่น การดูแลท้องถิ่น การบริหารการจัดการท้องถิ่นเป็นเรื่องของ อบต. เทศบาล สุขาภิบาล สิ่งนี้คือหน้าที่โดยตรงเขาปฏิเสธความรับผิดชอบไม่ได้ เพราะมันอยู่ในกฎหมาย เขาต้องทำแต่กว่าจะทำได้คงเสียเวลา หากเป็นองค์กรที่เกิดมานานและมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันแล้วคงได้ ไม่เหมือนกับองค์กรเกิดใหม่คงยาก และต้องมีองค์กรผู้นำอีกชั้นหนึ่ง เช่น มหาวิทยาลัยหรือองค์กรการศึกษาอะไรพวกนี้ เราต้องเข้าไปกระตุ้นเขา ช่วยเหลือเขาเชิงวิชาการแล้วจะไปได้ดี การที่องค์กรท้องถิ่นมองแต่ภาพใหญ่ ๆ เช่น วัดสำคัญ ๆ ไม่มองลึกถึงบ้านเรือน ชุมชนเอกลักษณ์ดั้งเดิม ของชุมชนชาวเล เขาไม่ได้เห็น ไม่ได้มองเลย เพราะเห็นว่าไม่มีความหมายที่จะให้เกิดในสมัยช่วง 4 ปีของเขา มันยากแต่มีวิธีการคือ ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่อื่น เช่น การทำเป็นโครงการระยะยาวที่ไม่ว่าใครจะเข้ามาเป็นผู้บริหารต้องมาดำเนินการเรื่องนี้ เหมือนรัฐบาลที่ทำแผนงบประมาณระยะต่อเนื่อง จึงต้องช่วยกันเวลาทำแผนพัฒนาท้องถิ่นต้องบรรจุเรื่องการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเข้าไปให้ได้ ส่วนงบจะมากหรือน้อยอยู่ที่เขามองอะไร เข้าไปในแผนแล้วหลุดไม่ได้อันนี้อีกสิบปีน่าจะดีขึ้น เป็นแบบพันธกิจมหาวิทยาลัย เพราะมหาวิทยาลัยก็เพิ่งบรรจุคำว่าทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมนี้ เมื่อประมาณสิบปีมานี้เอง ก่อนหน้านี้อันไม่มีพูดถึง พันธกิจของมหาวิทยาลัย การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีไม่ใช่สำเร็จรูปตามปฏิทินแต่น่าจะมองอะไรให้กว้างและลึก ที่จัดตามปฏิทินแล้วก็จบ มันต้องสร้างจากความรู้สึก ลงไปสู่วบ้านเกิด สู่อุท้องถิ่นของเขา ควรมีการวางผังพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาทุกอย่างมีแนวความคิด แนวความคิดที่แยกตัวสองตัว ตัวแรกคือ มาตรฐานการครองชีพถ้าชาวบ้านยังอยู่ไม่เป็นสุข สร้างมาตรฐานการครองชีพไม่ได้ ตัวที่สองคือคุณภาพชีวิตก็ไม่ปรากฏคุณภาพชีวิตมันครอบคลุมไปหมด ไม่ได้สอนให้เห็นคุณภาพชีวิต ไม่ได้ให้เห็นแก่สังคม ไม่ได้สอนสิ่งแวดล้อม ทุกวันนี้ก็เพื่อตัวเอง เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีก็ต้องสร้าง

สิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นก่อน คุณภาพชีวิตมันเป็นทุนต่อทุนไปเรื่อย ๆ ถ้าเราเอามาตรฐานการครองชีพเข้าไปจับ ให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น เราก็ต้องทำลายสิ่งแวดล้อมไปโดยปริยาย ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม สถานที่ โบราณสถานต่าง ๆ เราทำลายเพื่อสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อมาถ่วงกัน เพื่อมาเสกกันไม่รู้จักจบ วันหนึ่งเรากินพวกนี้หมดก็คือจบ พื้นที่ในการอนุรักษ์หรือพัฒนาเป็นสิ่งที่ระบุงงไปไม่ได้ ไม่เหมือนอยุธยา อยุธยามันตายไปแล้วจึงสามารถระบุได้ว่าตรงไหนเป็นอะไร แต่ในชลบุรียังไม่ตายยังเป็นแหล่งอาศัยของชุมชน จะระบุแบ่งเขตไม่ได้ แต่ต้องระบุเชิงกิจกรรมมากกว่า ว่ากิจกรรมใดทำลายสภาพแวดล้อม กิจกรรมใดเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต เราคงไม่สามารถไปขีดได้ว่าตรงนี้เป็นเขตอนุรักษ์ห้ามก่อสร้าง เพราะไม่เหมือนอยุธยา จุดแข็งของท้องถิ่น จุดแข็งมีสองเรื่องคือ มีทรัพยากรที่มีคุณค่า และมีกลุ่มคนที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยเฉพาะกลุ่มข้าราชการบ้านาญ เป็นกลุ่มที่มีบารมี พูดอะไรแล้วมีคนฟัง ส่วนจุดอ่อน คือ มีคนในระดับรากหญ้ามาก คนพวกนี้แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มคนหากินวันต่อวัน และกลุ่มคนมีรายได้พอกิน จะต้องสร้างให้กลุ่มคนพวกนี้มีหลักประกันของชีวิต ดังนั้นจุดอ่อนคือความเหลื่อมล้ำของคนในชุมชน ทำอย่างไรที่จะทำให้การอนุรักษ์หรือการพัฒนานำไปปฏิบัติจริงได้ เป็นเรื่องใหญ่มาก แต่ที่หนีไม่พ้นคือ ท้องถิ่นต้องทำสำหรับท้องถิ่น องค์กรในท้องถิ่นต้องใช้เวลาและก็จัดฉันทามติหรือข้อตกลงของกลุ่มให้ยั่งยืน โดยอาศัยมาตรการกฎหมายเข้ามา คือ รับเข้าไปในแผนพัฒนาท้องถิ่น เทศบาลต้องเอาเข้าแผนระยะยาว และสถาบันการศึกษาต้องเป็นตัวช่วย¹³⁹

ประมวล ชำนาญชานันท์ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาในท้องถิ่นให้มีความรู้ในการจัดการ ควรทำแต่ละคนทำยาก ซึ่งองค์กรท้องถิ่นมีแต่เขาไม่เห็นความสำคัญถ้าเขาจะทำก็ทำได้ ส่วนพื้นที่ควรอนุรักษ์ได้แก่ ศาลาพังงา และศาลเจ้าควรปรับปรุงให้ดีขึ้น จุดอ่อนการบริหารไม่จริงจัง จุดแข็งอยู่ที่ประชาชนมีความเลื่อมใสต่อศาลเจ้า ซึ่งการจะทำให้การอนุรักษ์พัฒนานำไปปฏิบัติจริงได้นั้น ทางเราต้องร่วมมือกับชาวบ้าน¹⁴⁰ ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบังให้ข้อมูลว่า ควรให้เขารู้โดยระดมหารือด้วยการเอาคนในพื้นที่ให้เขาว่าการพัฒนาต้องทำอะไร เพราะบางครั้งการพัฒนาเป็นการทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ องค์กรปกครองท้องถิ่นมีความสามารถในการจัดการหรือไม่ มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมจารีต ประเพณี เป็นหน้าที่ของกองการศึกษา แต่เจ้าหน้าที่ที่เป็นหัวหน้างานวัฒนธรรมประเพณีเขาไม่รู้เรื่องนี้ มีแต่งานสงกรานต์ที่เป็นงานสากล งานปีใหม่ วันเด็ก ลอยกระทง ซึ่งประเพณีที่น้อยมากมีแค่ 3 โครงการ ใน 1 ปี ขณะที่แม่ฮ่องสอน 16 โครงการ เป็นทั้งสากลและประเพณีแต่ละเดือนของเขาด้วย และเนื่องจากคนพื้นที่รวย ไม่เห็นค่าของวัฒนธรรม เรื่องงานประเพณีเพิ่งทำไปแล้วเป็นปีแรก ปีนี้ปีที่สอง จับน้องมานุ่งโจงกระเบน ใส่เสื้อคอกระเช้า นายก้อฮามากไม่เคยเห็นเสื้อลายดอก บอกว่านี่วัฒนธรรมไทยจริง ๆ ปัจจุบันปีนี้ใส่ชุดไทยหมดนะ นายก้อโอเค ทีมงานที่มีโอเคเยี่ยมแข่งก็โอเค เรื่องงบประมาณไม่มีปัญหา ท้องถิ่นที่ควรวางแผนแบ่งเขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์พัฒนา การแบ่งเขตพื้นที่ให้เป็นระบบที่นี้ทำไม่ได้ ไม่เหมือนอยุธยา ในสังคมเมืองที่นี้มันไม่ต้องการอยู่ในกรอบพื้นที่เดิม เพราะมันรวมพื้นที่หมดแล้ว ส่วนการอนุรักษ์และพัฒนามันอยู่ด้วยกันได้ เช่น ในโบสถ์เราอนุรักษ์ ส่วนสภาพแวดล้อม

รอบ ๆ เราพัฒนา จะทำให้รู้สึกว่าเป็นการพัฒนาเพื่ออนุรักษ์อะไรทำนองนี้ แต่ขณะนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ทั้งโรงเรียนและบริเวณรอบ ๆ มันสกปรก เป็นการอนุรักษ์แบบไม่รู้ พื้นที่ใดควรอนุรักษ์พื้นที่ใดควรพัฒนา

จริง ๆ แล้วการอนุรักษ์กับการพัฒนามันอยู่ด้วยกันได้ เกี่ยวกับแหลมฉบัง เดิมมีแหลมฉบังเดียวคือ แหลมฉบังเก่า เมื่อการทำเรือเข้าซื้อพื้นที่ตรงนั้น รวมทั้งบริเวณพื้นที่แหลมฉบังใหม่ตรงสี่แยกจากนั้นก็ให้วัดและโรงเรียนย้ายมา ชาวบ้านนั้นบางส่วนก็ย้ายมา บางส่วนก็ไม่มา เลยทำให้มีทั้งแหลมฉบังเก่าและแหลมฉบังใหม่ และมีทั้งวัดแหลมฉบังเก่าและวัดแหลมฉบังใหม่ เหตุผลของชาวบ้านพวกที่ไม่ย้ายเราเขามีอาชีพประมงที่ยังคงใช้ชีวิตตามวิถีดั้งเดิม เรื่องเมืองบางละมุงเก่า เหมือนพิพิธภัณฑที่มีชีวิต ในชุมชนเขาไม่รู้ตัวเพราะเขาอยู่กันมาอย่างนี้ จะทำอะไรให้มันดูสะอาดเรียบร้อย จัดขยายอย่างไรให้ดูเหมาะสม ไม่ใช่ปล่อยให้คนมาพัก เรื่องนี้ได้คุยกับรองนายก ว่าทำอะไรให้คนเข้ามาในแหลมฉบังนี้ เพราะอาหารทะเลที่ขายอยู่ริมถนนก็มาจากที่นี่ เรามีต้นแหล่งใหญ่ตรงนี้ ถูกกว่าข้างนอก ทำอย่างไรจึงจะสามารถดึงคนเข้ามา เหมือนตลาดสามชุก ท่านรองก็โอเค อาจทำเป็นร้านอาหารรอบทะเล หรือแบบโฮมสเตอออกทะเลไปกับเขา แล้วกลับมาอนที่บ้านเขา น่าจะทำได้เพราะตรงนี้ยังไม่มี นายกบอกว่า ที่มีชลินปัจจุบันตรงสี่มุมเมือง ลองไปสืบดู มันเป็นที่ตั้งทัพของพระเจ้าตากและทัพหม้อข้าวหม้อแกงที่นั่น เขาเล่ากันว่าอยู่ตรงนั้นที่เรียกว่าทุ่งร้าง ก่อนเดินทางไปจันทบุรี จริง ๆ แล้วน่าจะหาครูที่เกษียณอายุแล้วคนหนึ่ง ครูเกษียณแล้วเรื่องนี้ จุดอ่อนจุดแข็งในการพัฒนาท้องถิ่น จุดแข็งในพื้นที่นี้คือ งบประมาณ ส่วนจุดอ่อนคือ ไม่มีเจ้าหน้าที่เรื่องนี้โดยเฉพาะ อีกทั้งประชาชนที่นี่ต้องออกไปทำงานไปทำมาหากิน ไม่เหมือนที่อื่น ๆ ที่เขาอยู่กับบ้านมีเวลามากราบโน่นทำนี่ให้ มันเป็นจุดอ่อนของสังคมเมือง การทำให้วิธอนุรักษ์หรือพัฒนาดำเนินสู่การปฏิบัติจริงได้นั้น เทศบาลมีแผนที่จะทำ จากแผนมาสู่การปฏิบัติในเทศบาล บัญญัติ คือ งบประมาณ แล้วก็ดำเนินงาน ในขั้นแรกเกี่ยวกับเรื่องนี้ต้องหาผู้มีความรู้ จัดเชิญประชุมอย่างกรมศิลปากร ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เราทำได้และก็จะทำในเร็ว ๆ นี้ ¹⁴¹

เจ้าอาวาสวัดบางละมุง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ปกติแล้วเทศบาล หัวหน้าชุมชนเขารับผิดชอบส่วนเรื่องความรู้ที่เท่าที่รู้มาหัวหน้าชนมีการประสานกับเทศบาลในด้านการกระทำสิ่งต่าง ๆ เขาก็ให้ความสนใจเป็นอย่างดี กรณีว่าพื้นที่ใดควรอนุรักษ์หรือพัฒนา ประเด็นนี้ควรเป็นของทางส่วนราชการมาใส่ใจให้การสนับสนุน ¹⁴² ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อยให้ข้อมูลว่า ควรมีการพัฒนาในท้องถิ่นให้มีความรู้ในการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น และองค์กรปกครองท้องถิ่นมีความรู้เพียงพอในการจัดการ แต่งบประมาณต้องมีการช่วยจากส่วนกลาง พื้นที่ควรอนุรักษ์และพัฒนานั้นควรเป็นแถว ๆ ศาลหลักเมือง ควรพัฒนาถนนให้สัญจรได้สะดวก วัดใหญ่ก็นำพัฒนาให้ดีกว่านี้ จุดอ่อนจุดแข็งในการพัฒนาท้องถิ่น จุดอ่อนคือประชาชนขาดความรู้ต้องได้รับคำแนะนำจากภาครัฐ จุดแข็งคือความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในท้องถิ่น ส่วนการจะทำให้การอนุรักษ์พัฒนาปฏิบัติได้จริงต้องให้งบประมาณ จะทำอะไรต้องใช้งบประมาณ ¹⁴³

สรุปข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม

จากการสอบถามจำนวน 100 ชุด มีผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศชาย 35 คน เพศหญิง 65 คน อายุต่ำกว่า 20 ปี 3 คน 20–29 ปี 20 คน 30–39 ปี 29 คน 40–49 ปี 32 คน 50–59 ปี 15 คน และ 60 ปีขึ้นไป 1 คน ระดับการศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น 1 คน มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. 7 คน อนุปริญญา/ปวส. 10 คน ปริญญาตรี 62 คน ปริญญาโท 19 คน และปริญญาเอก 1 คน อาชีพ ค้าขาย / ธุรกิจส่วนตัว 1 คน ลูกจ้าง / พนักงานบริษัท 18 คน รับราชการ / รัฐวิสาหกิจ 76 คน นักเรียน / นักศึกษา 4 คน และข้าราชการบำนาญ 1 คน จังหวัดที่สังกัดคือ ชลบุรี 65 คน และระยอง 35 คน

วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รวบรวมโดยดำเนินการดังนี้

1. ค่าเฉลี่ยเลขคณิตของแบบสอบถามที่เป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ถือเกณฑ์ในการแปลความ ดังนี้

ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

4.50–5.00 หมายถึง	มีความรู้เป็นอย่างดี
3.50–4.49 หมายถึง	มีความรู้
2.50–3.49 หมายถึง	พอรู้
1.50–2.49 หมายถึง	ไม่แน่ใจ
1.00–1.49 หมายถึง	ไม่รู้

การเห็นคุณค่าทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

4.50–5.00 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับมากที่สุด
3.50–4.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับมาก
2.50–3.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับปานกลาง
1.50–2.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับน้อย
1.00–1.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับน้อยมาก

การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

4.50–5.00 หมายถึง	มีส่วนร่วมอย่างมาก
3.50–4.49 หมายถึง	มีส่วนร่วมบ่อย
2.50–3.49 หมายถึง	มีส่วนร่วมบ้าง
1.50–2.49 หมายถึง	มีส่วนร่วมน้อย
1.00–1.49 หมายถึง	ไม่เคยมีส่วนร่วม

ตารางที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	\bar{X}	SD	ระดับความรู้
1.	ท่านทราบหรือไม่ว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้ให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนชาวไทยในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี และศิลปะ	3.42	0.91	พอรู้
2.	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง	3.05	0.70	พอรู้
3.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมีหลักฐานปรากฏบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงในชุมชนของท่าน	2.88	0.96	พอรู้
4.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นเรื่องราวแสดงให้เห็นถึงภูมิหลังวัฒนธรรม ภูมิสังคมฯ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน	3.51	0.81	มีความรู้
5.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นมรดกของชุมชนแสดงให้เห็นถึงความเจริญ และพัฒนาการของสังคมมาโดยลำดับ	3.75	0.71	มีความรู้
6.	การให้ความสำคัญกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นควรคำนึงถึงความเก่าแก่เป็นหลักใหญ่	3.55	0.86	มีความรู้
7.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในชุมชนปัจจุบันได้ถูกทำลายมีความเสียหายไปมาก	3.55	0.86	มีความรู้
8.	จากข้อ 7 การทำลายนั้นเกิดขึ้นจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้คน	3.49	0.83	พอรู้
9.	ทรัพยากรโบราณคดีถูกทำลายลงไปเป็นผลมาจากคนในชุมชนไม่เห็นคุณค่าและประโยชน์	3.63	0.83	มีความรู้
10.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมีศักยภาพในหลายด้าน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจฯ	3.67	0.77	มีความรู้
เฉลี่ย		3.45	0.87	พอรู้

จากตาราง 1 ปรากฏว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับพอรู้แสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องพอรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

ตารางที่ 2 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	\bar{X}	SD	ระดับการเห็นคุณค่า
1.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรม สร้างความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น	4.18	0.74	มาก
2.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของสังคมและวัฒนธรรม	4.20	0.71	มาก
3.	ท่านรู้สึกเสียดายหากทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นถูกทำลายลงไป	4.39	0.77	มาก
4.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นการสะท้อนถึงภูมิปัญญาของช่างในอดีต	4.30	0.71	มาก
5.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นได้อย่างหลากหลาย	4.26	0.73	มาก
6.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นสิ่งมีคุณค่านำมาส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวได้	4.29	0.71	มาก
7.	ทรัพยากรโบราณคดีช่วยสร้างความรู้สึกรักและความผูกพันให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น	4.13	0.69	มาก
8.	ชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอย่างดีที่สุด	4.25	0.77	มาก
9.	ในกรณีทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเกิดการชำรุด เสียหาย ต้องได้รับการบูรณะ ปฏิสังขรณ์อย่างถูกต้อง	4.33	0.73	มาก
10.	การจัดการดูแลควรมีคณะเฝ้าระวังทรัพยากรโบราณคดี และมรดกวัฒนธรรมอื่นในท้องถิ่นอย่างชัดเจน	4.15	0.82	มาก
	เฉลี่ย	4.25	0.74	มาก

จากตาราง 2 ปรากฏว่า ระดับการเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในระดับมากแสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่นมาก

ตารางที่ 3 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดี
ท้องถิ่นตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	\bar{X}	SD	ระดับ การมีส่วนร่วม
1.	ท่านเคยมีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดีบน เส้นทางนิราศเมืองแกลง	2.17	1.02	มีส่วนร่วมน้อย
2.	ท่านมีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นทั้งทางตรง และทางอ้อม	2.39	0.85	มีส่วนร่วมน้อย
3.	ท่านมีการอนุรักษ์ด้วยวิธีการที่เหมาะสมเพื่อการทำนุบำรุงรักษา ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น	2.62	0.95	มีส่วนร่วมน้อย
4.	ท่านมีการอนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดี ดำเนินควบคู่ไปกับการ จัดการสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง	2.71	0.90	มีส่วนร่วมน้อย
5.	ท่านมีการประชุมวางแผนร่วมกัน เกี่ยวกับการตัดสินใจด้านการ จัดการทรัพยากร โบราณคดีและมรดกทางวัฒนธรรม	2.29	0.99	มีส่วนร่วมน้อย
6.	ท่านมีการระดมทรัพยากร (คน เงิน สิ่งของ และสถานที่) และ เทคโนโลยีท้องถิ่น (เครื่องมือ) เพื่อการจัดการทรัพยากร โบราณคดี	2.15	0.97	มีส่วนร่วมน้อย
7.	ท่านมีการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ทรัพยากร โบราณคดีให้ฟื้นคืนชีวิตใหม่	2.16	0.94	มีส่วนร่วมน้อย
8.	ท่านมีการจัดอบรมให้ความรู้ วิธีการดูแลรักษาทรัพยากร โบราณคดี แบบพื้นบ้านทั่วไปให้กับชุมชน	2.25	1.06	มีส่วนร่วมน้อย
9.	ท่านมีการส่งเสริม สนับสนุนให้โรงเรียนได้มีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น	2.46	1.08	มีส่วนร่วมน้อย
10.	ท่านมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น หรือวางแผนอนุรักษ์ รักษา ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น	2.46	1.06	มีส่วนร่วมน้อย
	เฉลี่ย	2.37	1.00	มีส่วนร่วมน้อย

จากตาราง 3 ปรากฏว่า ระดับการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับมี
ส่วนร่วมน้อย แสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม
อนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นด้วย

ตารางที่ 4 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	\bar{X}	SD	ระดับการมีส่วนร่วม
1.	ท่านมีการวางแผนเพื่อการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถานโบราณวัตถุ โดยลำดับ	2.47	0.97	มีส่วนร่วมน้อย
2.	ท่านมีการประยุกต์ ดัดแปลงโบราณสถานที่มีความสำคัญ ระดับท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์	2.52	10.1	มีส่วนร่วมบ้าง
3.	ท่านมีการประสานความร่วมมือกับภาคประชาชน สถานศึกษา ภาครัฐ และผู้รู้เพื่อร่วมกันพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	2.54	1.04	มีส่วนร่วมบ้าง
4.	ท่านมีการพัฒนาทรัพยากรบุคคล (ผู้สนใจ) ในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรโบราณคดี	2.44	0.91	มีส่วนร่วมน้อย
5.	ท่านมีการประชุมร่วมกันในการกำหนดผังเมือง จัดแบ่งเขตพื้นที่ทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งประวัติศาสตร์ ให้แยกออกจากกันอย่างเป็นระบบ	2.14	1.01	มีส่วนร่วมน้อย
6.	ท่านมีการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนาและพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน	2.24	1.04	มีส่วนร่วมน้อย
7.	ท่านมีความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต. เทศบาล) เพื่อร่วมกันจัดการพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	2.31	0.99	มีส่วนร่วมน้อย
8.	ท่านมีการนำทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาเป็นทุนวัฒนธรรม (สร้างคุณค่า มูลค่า) เพื่อให้พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	2.61	1.12	มีส่วนร่วมบ้าง
9.	ในท้องถิ่นมีการจัดการให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวได้มีส่วนเรียนรู้ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอย่างสมศักดิ์ศรีและสร้างสรรค์	2.60	1.03	มีส่วนร่วมบ้าง
10.	ท้องถิ่นควรมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นแบบครบวงจร	3.14	1.12	มีส่วนร่วมบ้าง
	เฉลี่ย	2.50	1.05	มีส่วนร่วมบ้าง

จากตาราง 4 ปรากฏว่า ระดับการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับมีส่วนร่วมบ้าง แสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบ้าง

เชิงอรรถ

- ¹ หนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. 2538, หน้า 66.
- ² ที่มาของชื่อบางปะกง หรือบางมั่งกง มาจากตั้งชื่อตามชื่อแม่น้ำเพราะอำเภอตั้งอยู่ปากแม่น้ำ ประชาชนได้อาศัยแม่น้ำเป็นที่หล่อเลี้ยงชีวิตประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ มาจากชื่อปลาชนิดหนึ่งที่ชุกชุมมากในแม่น้ำสมัยก่อน ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาอีกง”
- ³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. ขร.8.1/35 การก่อสร้างที่เกาะสีชัง.
- ⁴ กรมศาสนา. (2544) ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรเล่ม 19 หน้า 19
- ⁵ บริเวณที่ตั้งเมืองเก่าสมัยอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย พบหลักฐานโบราณวัตถุศิลปวัตถุ เมืองโบราณเก่า (ปัจจุบันปรับพื้นที่สร้างถนนสุขุมวิท และวิทยาลัยพลศึกษา) เข้าใจว่า ศรีฟโล เมื่อก่อนเคยเป็นเมืองเก่าก่อนย้ายไปอยู่ที่ใหม่ ณ บางปลาสร้อย
- ⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. หน้า 52.
- ⁷ แหล่งเดิม.
- ⁸ มีบันทึกว่านายจ่านงค์ จันทิระ ขณะเป็นนายกเทศมนตรีเทศบาลชลบุรีเป็นผู้คิดตั้งชื่อสะพานเป็นทางการ แต่มีการเล่าว่าท่านพระครูยั้ง (พระครูวุฒิกิจ โกศล) เจ้าอาวาสวัดนอกเป็นผู้ผูกชื่อทั้งหมดซึ่งท่านเป็นกวีศรีเมืองชล เป็นปฏิภาณกวี นิพนธ์บทกพย์กลอนและโคลงมีชื่อเสียงเรื่องลือไปทั่วภาคตะวันออก
- ⁹ สุบิน สืบสงวน. (2550). หนังสือที่ระลึก 72 ปีเทศบาลเมืองชลบุรี. หน้า 45 – 46.
- ¹⁰ สุบิน สืบสงวน. (2550). “เมืองบางปลาสร้อยหรือเมืองชลบุรี” หนังสือที่ระลึก 72 ปีเทศบาลเมืองชลบุรี. หน้า 47.
- ¹¹ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 2.
- ¹² แหล่งเดิม.
- ¹³ สุชาติ เกาทอง. (2554). จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกของไทย. หน้า 8.
- ¹⁴ แหล่งเดิม.
- ¹⁵ ชื่อมาตั้งในชั้นหลังขณะเมื่ออัญเชิญมาตั้งไว้ ณ วัดใหญ่อินทาราม ชื่อเดิมไม่ปรากฏหลักฐาน
- ¹⁶ วัดเก่าดั้งเดิมร่วมสมัยกับวัดใหญ่อินทารามในเขตบางปลาสร้อย ที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนกลางลงมามีหลักฐานปรากฏหลายวัดอาทิ วัดสมรโกฏิ วัดสวนตาลและวัดคงคาลัย แต่วัดทั้ง 3 ได้ร้างและหมดสภาพไปในที่สุด ไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนของอาคารถาวรวัตถุอย่างชัดเจน กรณีของ “วัดสวนตาล” ตรงข้ามกองบังคับการตำรวจฯ เข้าใจว่ามีการบูรณะต่อเติมส่วนของอาคารและหลังคาทรงจันทน์ในชั้นหลัง.

- ¹⁷ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 29.
- ¹⁸ ตามประวัติระบุว่าในหอไตรมีตู้ใหญ่ประดับมุกเป็นที่เก็บรวบรวมพระไตรปิฎก ต่อมาเมื่อผู้มาขอทำผาติกรรมจากอดีตเจ้าอาวาสนำไปถวายสมเด็จพระนครสวรรค์วรพินิจเก็บไว้ที่วังบางขุนพรหมกรุงเทพฯ
- ¹⁹ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 40.
- ²⁰ แหล่งเดิม.
- ²¹ กรมการศาสนา. (2544). ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. หน้า 57.
- ²² สุชาติ เกาทอง. (2544). จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกของไทย. หน้า 27.
- ²³ บริเวณตำบลบางทราย อำเภอเมืองชลบุรี ใกล้กับศรีพโลมีวัดเก่าแก่ร่วมสมัยกับวัดสมรโกฏิ วัดสวนตาลและวัดใหญ่อินทาราม คือ วัดคงคาลัย มีชื่อและหลักฐานปรากฏปัจจุบันมีการปลูกสร้างศาลาโถงประดิษฐานพระพุทธรูป ตั้งไว้ในตำแหน่งของวัดเดิม.
- ²⁴ เรือนโบราณในบางปลาสร้อยและใกล้เคียง นิยมมีบ่อน้ำอยู่กลางบ้านเป็นบ่อซีเมนต์ปิดทึบทั้งหกด้านสำหรับเก็บน้ำฝนต่างจากบ่อน้ำที่ขุดลงในดินซึ่งจะเป็นบ่อน้ำเค็มหรือน้ำกร่อย
- ²⁵ เจวีคคือเทพารักษ์หรือภูมิเทวดาที่คอยปกป้องรักษาสถานที่อยู่อาศัย เรื่องของเทพารักษ์แม้ว่ามีต้นทางจากคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์ เข้าใจว่าการสร้างเจวีคคงได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ไตรภูมิในเรื่องของภูมิเทวดาผนวกกับการปรับปรุงตามความเหมาะสมกับสถานที่ เนื่องจากประติมานวิทยาของเทวดาบนเจวีคที่พบมาแต่เดิมมีทั้งเทวดาชั้นสูงเทวดาทั่วไป นางอัปสร และกุมารเป็นต้น ลักษณะที่พบเช่นนี้ล้วนไม่ตรงกับเนื้อความในตำราพระภูมิเจ้าที่ซึ่งแต่งในสมัยหลัง โดยระบุเทพารักษ์นายชัยมงคลคือพระขรรค์และถุงทอง จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมข้างต้นผนวกกับขาดความรู้ตามคติเดิมจึงเป็นช่องทางให้เกิดความนิยมศาลพระธรรมแทนศาลพระภูมิที่มีเจวีคอยู่ภายใน อาจกล่าวได้ว่าการตั้งศาลพระภูมิที่มีเจวีคอยู่ภายในกำลังจะหายไปจากสังคมไทยอย่างสิ้นเชิง
- ²⁶ สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ²⁷ อชึก สวัสดิ์มงคล. (2534). “เรื่องเมืองชลบุรี” ที่ระลึก 72 ปี อชึก สวัสดิ์มงคล. หน้า 15 – 16.
- ²⁸ แหล่งเดิม.
- ²⁹ เนื่องจากตัวอักษรจีนในภาพเป็นตัวอักษรจีนโบราณค่อนข้างอ่านยาก เช่น ดิดที่ประตูบ้าน แต่จากการวิเคราะห์ของกนกพร ศรีญาณลักษณ์ และคณะคิดว่าเป็นความหมายตามที่กล่าวไว้ข้างต้น คือ ด้านขวาคือตัว “ฟู” หมายถึงความสุข ส่วนด้านซ้ายคือตัว “ลู” หมายถึงความร่ำรวย คนจีนจะนิยมติดตัวอักษรจีนสองตัวนี้ไว้ที่หน้าประตูบ้านเพื่อสื่อถึงความสุขและร่ำรวย

- ³⁰ สมพล พงศ์ไทย. แปรคสาเหล็ก. หน้า 59.
- ³¹ แหล่งเดิม.
- ³² แหล่งเดิม.
- ³³ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 43.
- ³⁴ แหล่งเดิม.
- ³⁵ เอกสาร บ1.1/2. ระยะเวลาเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีและที่ต่าง ๆ สด 95 (พ.ศ. 2419)
- ³⁶ สุชาติ เกาทอง. (2554) จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกของไทย. หน้า 53.
- ³⁷ มีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับหนองมน เมื่อประมาณร้อยปีมาแล้วได้รับความเดือดร้อนจากการคมนาคมและโรคภัยไข้เจ็บ ชาวบ้านต้องทนทุกข์ทรมานเพราะอาการเจ็บไข้หลายคนถึงกับสิ้นชีวิต ในเวลานั้นมีพระพุทธรูปหนึ่งเดินทางมาจากแดนไกล มีเวทย์มนต์คาถาแก่กล้าและมีเมตตาธรรมสงสารผู้ที่ได้รับทุกข์เวทนาเพราะโรคภัยจึงเสกน้ำมนต์ให้ชาวบ้านนำไปรักษาผู้ป่วย ด้วยบุญญาภพของพระภิกษุนั้นทำให้อาการเจ็บป่วยพลันหายเป็นปลิดทิ้ง ชาวบ้านต่างอยู่กันอย่างสงบสุข บริเวณบ่อน้ำได้มีชาวบ้านจำนวนมากอพยพอยู่ และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “หนองน้ำมนต์” ครั้นผ่านไปนานเข้าชาวบ้านก็เรียกสั้น ๆ ว่า “หนองมน”
- ³⁸ สุชาติ เกาทอง. แหล่งเดิม.
- ³⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. หน้า 145.
- ⁴⁰ สุชาติ เกาทอง. (2552). ฐานข้อมูลศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออก พ.ศ. 2552. หน้า 23.
- ⁴¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลผลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. แหล่งเดิม. หน้า 71.
- ⁴² อ้างแล้ว.
- ⁴³ คูสภากาชาดไทย. 100 ปี 2445–2545 โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา.
- ⁴⁴ อ้างแล้ว.
- ⁴⁵ ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทย เป็นหัวเมืองท่าไม้ใหญ่โตนักยุคเดียวกับเมืองบางปลาสร้อยเมืองบางพระ สุนทรภู์เขียนไว้ว่า “มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา” วัดในตัวเมืองบางละมุงคือ วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรมฐี (ร้าง) วัดบางละมุง หรือวัดวาริ์ล้อม และวัดท่ากระดาน มีลำละหาน หรือลำคลองไหลผ่านเมืองลงสู่ทะเลเรียกคลองบางละมุง “ละมุง” เพี้ยนมาจากคำว่า “ละมู” พจนานุกรมให้ความหมายว่า โป๊ะเล็ก ๆ ที่ทำไว้จับปลาตามชายทะเล “บาง” หมายถึงตำบลริมน้ำ ทางน้ำ
- ⁴⁶ คูเฉลิมศักดิ์ งามโกมุท. ประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสิน. ฉบับฉลองกรุงรัตนโกสินทร์สองร้อยปี.
- ⁴⁷ อนุสรณ์ แสงราม. (2524). วัดสว่างฟ้าพุทธาราม. หน้า 4

- ⁴⁸ ก่อนนี้มีที่ที่ตะกาดขึ้นอยู่ระหว่างวัดกับตลาด น้ำเค็มซึมขึ้นถึง.
- ⁴⁹ เข้าใจว่าเขียนเลื่อนมาจาก “พัทธยา” มีความหมาย 2 อย่างคือ จำนวนที่หักหรือริบเอาไว้ เป็นค่าภาคหลวง “พัทธยากร” หมายถึง ค่าภาคหลวง หรือ เรียกลมที่พัดมาจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือได้ค้นดูพบว่า “ลมพัทธยา” บางแห่งเรียกตำบล “ทับผา” ตั้งอยู่ชายทะเล มีหาดยาวสวยงามโค้งเป็นอ่าวพัทธยา ภายหลังเรียกกันว่า “บ้านทัพพระยา” “เขาทัพพระยา” เพื่อถวายเกียรติยศแก่พระเจ้าตาก ที่เคยใช้สถานที่นี้เป็นที่พักแรมทัพสะสมกองกำลัง
- ⁵⁰ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดระยอง. ตามรอยสุนทรภู่ระยอง. หน้า 51.
- ⁵¹ สำนักวัฒนธรรมจังหวัดระยองฯ. (2549). สุนทรภู่สู่ระยอง 200 ปี. หน้า 13.
- ⁵² ความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ยมีอยู่ในหมู่บ้านชาวระยองมานาน มีการสร้างศาลสิงสถิตของหลวงปู่เตี้ยอยู่ทั่วไป ไม่เฉพาะตามป่าเขาบางครั้งลงไปถึงชายทะเลก็มี หลวงเตี้ยเป็นเจ้าป่าเจ้าเขาที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาป่าจึงเป็นที่เคารพเกรงกลัวของชาวบ้านทั่วไป
- ⁵³ คูธงชัย ขวัญบุรี. (2551). บ้านชะวีก. หน้า 35 – 37
- ⁵⁴ ชื่อจริงตามทะเบียนวัดชื่อวัดแสงแต่คนติดปากว่า “วัดบ้านแสง” ในบริเวณวัดยังมีร่องรอยของหินแสงปรากฏให้เห็น
- ⁵⁵ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยองฯ . แหล่งเดิม. หน้า 17.
- ⁵⁶ สำนักงานวัฒนธรรมในการเลี้ยงหอยนางรม ด้วยการนำเชือกร้อยปูนปั้นเป็นพวง พวงละประมาณ 10 ชั้น นำไปรวมกันในพวงหนึ่ง? ทำร้านห้อยไว้ในน้ำคลองปากลาวน หอยนางรมก็จะมาจับปูนปั้น พอจับได้พอประมาณก็ขายนำไปเลี้ยงที่ชลบุรีต่อ
- ⁵⁷ เฉลียว ราชบุรี. (2549). ประวัติศาสตร์เมืองระยอง. หน้า 487.
- ⁵⁸ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ⁵⁹ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ⁶⁰ พระอธิการสงัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁶¹ พระสำรวม โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁶² รูปกรณ์ โสชนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁶³ คำริห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁶⁴ พระครูสมุวรพันธ์ อุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁶⁵ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁶⁶ สุเทพ จันทพรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁶⁷ ลิจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ⁶⁸ พรนิภา เขียมโฆมิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ⁶⁹ เขาวริน ประเสริฐสกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553

- ⁷⁰ พระเลิศ เถามีไชเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- ⁷¹ วรรณะ อุณากุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- ⁷² สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ⁷³ ประมวล ชำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 14 พฤศจิกายน 2552
- ⁷⁴ ลดา เพชรขັນ สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ⁷⁵ พระครูสุวรรณชลธาร (เจริญ) สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- ⁷⁶ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ⁷⁷ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ⁷⁸ พระอธิการสังัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁷⁹ พระตำรวจ โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁸⁰ ฐปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁸¹ คำรึห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁸² พระครูสมุวรพันธุ์อุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁸³ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁸⁴ สุเทพ จันทรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 29 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁸⁵ ลิจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ⁸⁶ พรนิภา เขียมโฆษิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ⁸⁷ เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ⁸⁸ พระเลิศ เถามีไชเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- ⁸⁹ วรรณะ อุณากุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- ⁹⁰ สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ⁹¹ ลดา เพชรขັນ สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ⁹² ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ⁹³ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ⁹⁴ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ⁹⁵ พระอธิการสังัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁹⁶ พระตำรวจ โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁹⁷ ฐปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁹⁸ คำรึห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁹⁹ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹⁰⁰ ลิจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ¹⁰¹ พรนิภา เขียมโฆษิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553

- 102 เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- 103 วรรณะ อุณากุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- 104 สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- 105 ประมวล ชำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 15 พฤศจิกายน 2552
- 106 ลดา เพชรชัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- 107 ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- 108 สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- 109 พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- 110 พระอธิการสังัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- 111 พระสารรวม โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- 112 ฐปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- 113 ดำริห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- 114 พระครูสมุวรพินธุ์อุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- 115 พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- 116 สุเทพ จันทรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 29 กุมภาพันธ์ 2553
- 117 ลิจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- 118 พรนิภา เขียมโฆษิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- 119 เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- 120 พรเลิศ เถามีไชเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- 121 วรรณะ อุณากุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- 122 สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- 123 ประมวล ชำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 15 พฤศจิกายน 2552
- 124 ลดา เพชรชัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- 125 พระครูสุวรรณันต์ชลธาร (เจริญ) สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- 126 ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- 127 สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- 128 พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- 129 พระอธิการสังัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- 130 พระสารรวม โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- 131 ฐปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- 132 ดำริห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- 133 พระครูสมุวรพินธุ์อุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553

- ¹³⁴ พันศักดิ์ ศรีชัยฤกษ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹³⁵ สุเทพ จันทร์พราหมณ์ สัมภาษณ์ 29 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹³⁶ ลีจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ¹³⁷ พรนิภา เขียมโฆษิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ¹³⁸ เซาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ¹³⁹ สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ¹⁴⁰ ประมวล ชำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 15 พฤศจิกายน 2552
- ¹⁴¹ ลดา เพชรจีน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ¹⁴² พระครูสุวรรณชลธาร (เจริญ) สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- ¹⁴³ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553

บทที่ 4 บทวิเคราะห์

การสำรวจเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่จากพื้นที่เกี่ยวเนื่องหรือรอยต่อบริเวณอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราบริเวณสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง มาถึงตำบลบางปลาสร้อย ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี ไปตามเส้นทางนิราศฯบริเวณสองฝั่งถนนจนถึงตำบลกร่ำ อำเภอแกลงจังหวัดระยอง พบหลักฐานทรัพยากรทางโบราณคดีและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องและสิ่งแวดล้อมเล็กน้อยโดยลำดับ ทั้งนี้เพื่อพิจารณาถึงคุณค่า และศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นด้านรูปแบบ รูปลักษณะ คุณลักษณะตามประเภทของทรัพยากรคือ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องบนเส้นทางนิราศแต่ละจุด (แห่ง) ตามเกณฑ์ความสำคัญที่กำหนดไว้ (ข้อ 6 วิธีการดำเนินการวิจัยและสถานที่ทำการทดลองกับข้อมูล) พบว่า

ช่วงแรก เริ่มต้นจากตำบลบางปะกง และตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เขต รอยต่อระหว่างตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรีไปจนถึงคลองไผ่ ตำบลชากแง้ว อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี วิเคราะห์ถึงศักยภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นตาม หัวข้อต่อไปนี้

1. วิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญ บนเส้นทางศึกษาสำรวจช่วงแรกพบหลักฐานทรัพยากรทาง โบราณคดีฯ ในพื้นที่ความเชื่อมโยงในช่วงเวลาเดียวกับนิราศเมืองแกลงคือ พ.ศ. 2349 – 2350 หลายแห่ง และหรือก่อนหน้านั้น ทั้งที่เป็นชื่อบ้านนามเมือง อาคารบ้านเรือน โบราณสถาน และองค์ประกอบทาง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมได้แก่

1.1. ตำบลบางปะกง หรือ “บางมังกง” เดิมมีหลักฐานเชื่อมโยงได้แก่ “ศาลเจ้าพ่อสาคร” หรือศาลเทพารักษ์ตามความเชื่อของผู้คนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกแถบฉะเชิงเทรา สมุทรปราการและ ชลบุรี (ศาลเจ้าลักษณะเช่นนี้พบหลักฐานจำนวนหลายแห่งอาทิ ศาลเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าพ่อแขนลาย ตำบลท่าข้าม ศาลเจ้าพ่อสาครปากซอยเสริมสันติ ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ปากซอยชีฆามารค ศาลเจ้า พ่อสุวรรณลอยล่องหาดวอนนภา กับที่ศาลเจ้าพ่อพระรามพระลักษมณ์ ริมคลองบางปลาติดกับคลองลาด เป็นต้น

ภาพที่ 100 ภายในศาลเจ้าพ่อสาคร ตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

หลักฐานสำคัญได้แก่ ศาลเจ้าพ่อสาครริมแม่น้ำบางปะกงสร้างขึ้นริมคลองเก่าตามคติความเชื่อแบบดั้งเดิม มีการสืบทอดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาลงมา เพื่อให้เทพารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองป้องกันอันตรายแก่ผู้คนในบริเวณนั้นให้มีความสุขความเจริญ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องจากคำกลอนในนิราศฯขณะเดินทางผ่านมาแถบนี้ ตั้งแต่ต้นจะพบการเขียนถึงศาลเจ้าและศาลเทพารักษ์มาโดยลำดับ อาทิขณะเมื่อก่อนเข้าคลองสำโรงที่สมุทรปราการ มีคำกลอนเขียนไว้ว่า

“ศศิธรอ่อนอันพยัพไพร

ขออารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สิงศาล

ข้าจะไปทางไกลถึงเมืองแกลง

หรือก่อนเข้าคลองบางสมักร เขียนไว้ว่า

“พื้นระวางนางรุกขฉายา

ขอนางไม้ไพรพฤกษ์เทพารักษ์

หรือเข้าคลองบางวัว เขียนไว้ว่า

“ถึงบางวัวเห็นแต่ศาลตระหง่านจ้า

หรือออกจากคลองสำโรงออกปากแม่น้ำบางปะกง เขียนไว้ว่า

“เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ็กอยู่เชิงแซ่

หรือออกปากอ่าวไทย เขียนไว้ว่า

“เห็นจวนจนบนเจ้าเขาสำมุก

ถึงเชิงไพรศาลพระประแดงแรง

ถือสะพานอยู่ว่าเจ้าหัวกำแหง

เจ้าจงแจ้งใจภักดิ์นี้ที”

ต่างระอาเห็นฤทธิประสิทธิ์จริง

ขอฝากภคินี้อยแม่้องหญิง”

ละอองน้ำค้างย้อยเป็นฝอยฝน”

ปุนกะกังองค์แก่ข้างเพศไสย”

จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย”

ภาพที่ 101 ศาลเจ้าพ่อที่บางปลา อำเภอบางป้อ จังหวัดสมุทรปราการ

พิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของศาลเจ้า หรือศาลเทพารักษ์ตามความที่ปรากฏมีการปลูกสร้างอยู่บริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมหรือตรงชะวากคลอง และริมฝั่งคลองหรือริมน้ำที่ไหลผ่านเป็นเส้นทางสัญจรของทewaและผี ด้านหน้าของศาลจะหันออกหาแม่น้ำไปตามการสัญจรทางเรือในขณะนั้น มีขนาดสัดส่วนของศาลกว้าง 1.50 เมตร ยาว 2.20 เมตร และสูง 3.00 เมตร โดยประมาณต่อมาได้มีการพัฒนาปรับปรุงขยายตัวศาลฯให้มีขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับการใช้สอยและความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ศาลเจ้าพ่อสาคร (ผู้เป็นใหญ่แห่งท้องน้ำ) ที่บางปะกงเป็นต้น พิจารณารวมถึงที่มาของศาลเทพารักษ์จากหลักฐานที่ปรากฏมาแต่เดิมพบว่า มีการเขียนภาพศาลเทพารักษ์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนเวชสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร ที่วัดสุวรรณาราม (วัดทอง) ริมคลองบางกอกน้อย ซึ่งถูกเขียนขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) หรือก่อนหน้านี้นี้เล็กน้อย

ภาพที่ 102 จิตรกรรมฝาผนังห้องเวชสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร มีเนื้อเรื่องเขียนภาพเจ็ด พระภูมิเจ้าที่ ศาลเจ้าจีน วัดสุวรรณาราม ริมคลองบางกอกน้อย

หลักฐานสำคัญคู่กับศาลเทพารักษ์ได้แก่ “เจวีด” แผ่นไม้กระดานมีภาพเขียนหรือรูปแกะสลักภาพเทพารักษ์แบบดั้งเดิมตั้งอยู่ไว้ภายใน เข้าใจว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับเจวีดคงมีการทำกันขึ้นมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีหลักฐานทำให้การของขุนหลวงหาวัดได้ระบุไว้ว่า

“ย่านป่าโทน มีร้านขายทับ โทน เรไร ปี่แก้ว จ้องหนอง ศาลพระภูมิ เจวีดเขียนเทวรูป เลือกลำแพน”

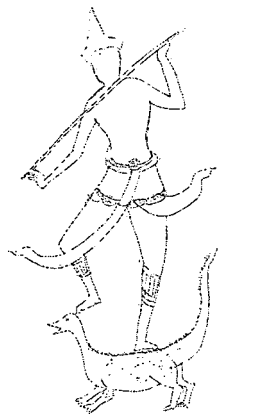
หรือเมื่อล่วงมาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1) มีการระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวงว่า

“...แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า ให้ข้าพเจ้าละของๆ ผู้ใหญ่
ผู้น้อย ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งราชการเมือง 1 2 3 4 ทั้งปวง
บันดามีสารเทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ พระเสื้อเมือง
ทรงเมือง ให้บำรุงซ่อมแซมแปลงที่ปรลกหักพังนั้น
ให้บริบูรณ์ และแต่งเครื่องกระยาบวดผลไม้ ถั่วงา
เป็นต้น แลรูปเทียนของบูชาฟ่อนรำบำบวงสรวงพลีกรรม
ถวายสิ่งซึ่งอันสมควรแก่เทพารักษ์ แต่อย่างนับถือยิ่งกว่า
พระไตรสรณาคม”¹

ภายในศาลเทพารักษ์จะมีเจวีดและมีภาพเทพที่เขียนและสิ่งแกะสลักลงบนเจวีดจะแสดงถึงระดับความสำคัญของศาลฯ เช่น ประจำภายในพระบรมมหาราชวัง จะเขียนภาพพระอินทร์และภาพท้าวจตุโลกบาล ซึ่งแตกต่างไปจากเจวีดทั่วไปที่ตั้งอยู่ภายในศาลฯของชุมชนท้องถิ่น ที่มีความสำคัญน้อยกว่าจึงอาศัยเพียงเทพชั้นรอง หรือเทพารักษ์เพียงเท่านั้น ส่วนจำนวนเจวีดอาจมีแผ่นเดียวหรือหลายแผ่นตั้งอยู่ภายในศาลฯแล้วแต่กรณี ในนิราศเมืองแกลงมีคำกลอนบทหนึ่งได้กล่าวถึงศาลเทพารักษ์และเจวีดไว้เพื่อเดินทางผ่านมาที่คลองหัวตะเข้ ความว่า

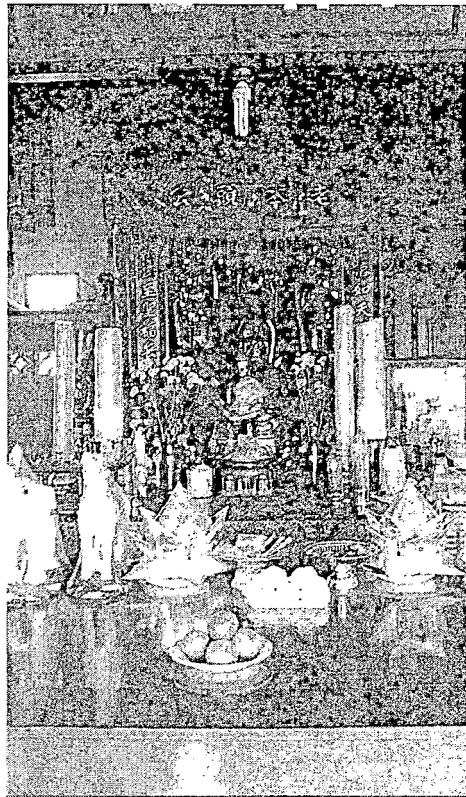
“ถึงชะแวกแยกคลองสองชะวาก
เขาสร้างศาลเทพาพยายาม

ข้างฝั่งฝักหัวตะเข้มีมะขาม
กระดานสามแผ่นพิงไว้บูชา”

ภาพที่ 103 เจวีดเขียนภาพเทพารักษ์ท้องถิ่นทรงจระเข้ สุชาติ เกาทอง วาดภาพ

เจี๊วดภายในศาลฯแถบบางปะกงและท่าข้ามส่วนมากมีรูปร่างคล้ายใบเสมามีขนาดความสูงประมาณ 24 นิ้ว กว้างประมาณ 8 นิ้ว เขียนภาพเทพระดับชั้นรอง ๆ ลงไปหรือกลายเป็นเทพประจำถิ่น เช่น มีการเขียนภาพเทพารักษ์ทรงจระเข้หรือทรงสัตว์ต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีการนำหัวกะโหลกจระเข้และปากปลาชะนากขนาดต่าง ๆ กันมาตั้งไว้บนแท่นบูชาอีกด้วย การวิเคราะห์ชั้นต้นกรณีเจี๊วดภายในศาลเจ้าพ่อสาครหรือศาลเจ้าพ่อแขนลาย เขียนภาพเทพหรือเจ้าพ่อทรงจระเข้เป็นพาหนะนั้น มีนัยบางปะกงที่บอกถึงความมีฤทธิ์เดชอำนาจของเจ้าพ่อฯ ได้ทรงกำราบสัตว์ที่ดุร้ายในคุ้งน้ำ ลำน้ำให้สยบยอมเป็นพาหนะสามารถทรงไปไหนมาไหนได้ ทั้งนี้หากตีความภาพจากเจี๊วดจึงมีความเกี่ยวข้องกับจิตวิทยาชุมชน การสร้างภาพที่ก่อให้เกิดขวัญกำลังใจแก่ชาวบ้าน ทำนองเจ้าพ่อฯช่วยคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมน้ำ

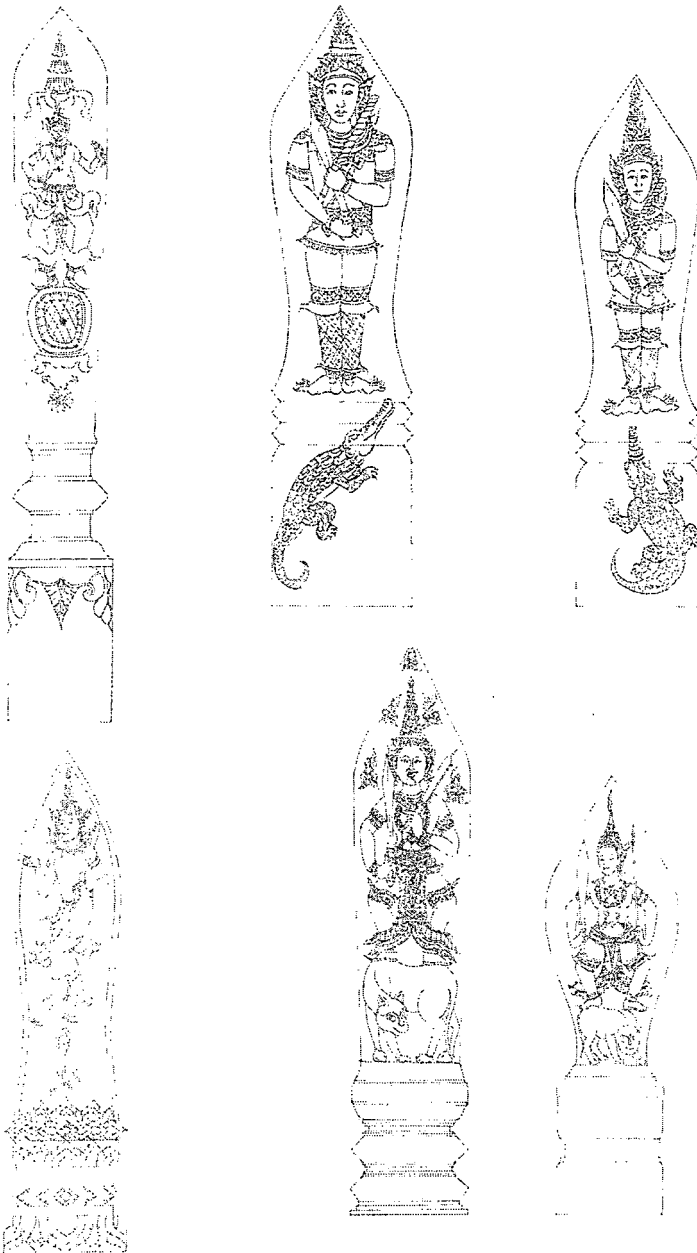

ภาพที่ 104 เจี๊วดภายในศาลเจ้าพ่อสาคร จังหวัดชลบุรี

ปริมาณของจระเข้ในแม่น้ำบางปะกงนั้นมีความปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ว่า

“...เมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) วันที่ 4 มกราคม 2402 เสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งมณีเมขลา ใช้อักรจากท่านิเวศวรรดิฐไปประพาสอากาศที่สามมุข แล้วเสด็จกับทางปากน้ำบางปะกงทอดพระเนตรเขาดินเสด็จขึ้นลำน้ำปราจีนบุรี แล้วเสด็จเข้าพระนคร ภายหลังมีผู้เข้ามากล่าวว่า จระเข้หนีเข้าไปอยู่คลองปากน้ำโยทากาทั้งใหญ่เล็กเป็นอันมากดูเหมือนไม้ซุง เรือเข้าออกยากต้องระวังตัว”³

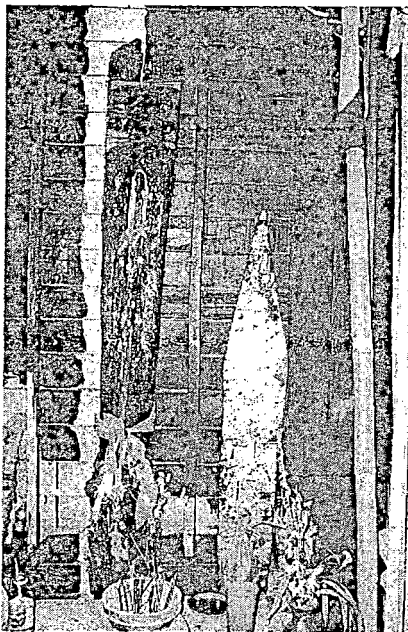
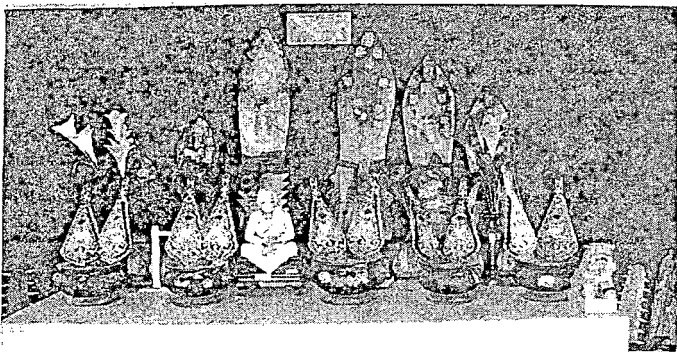
ล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏการณ์เช่นนั้นได้ก่อให้เกิดความ
 เกรงกลัว ประหวั่นพรันพริ้งแก่ชาวบ้านริมแม่น้ำเมื่อต้องสัญจรไปมาหลายครั้งได้เข้าทำร้ายสัตว์เลี้ยง ชาวบ้าน
 ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิต ตลอดจนพ่อค้าวัวควายก็ลำบากไม่สามารถข้ามแม่น้ำได้สะดวกถูกระเซ่ขึ้นนั้นกัค
 กินอยู่เสมอ ๆ หมอจระเข้เองก็หวาดกลัวปราบไม่ได้ กล่าวกันว่าเป็นจระเข้เจ้า จึงต้องกราบบังคมทูลเชิญ
 เสด็จพระองค์ไปปราบ ด้วยพระบรมเดชานุภาพก็ทรงปราบจระเข้ใหญ่ได้ตามพระราชประสงค์ ความ
 ข้างต้นมีหลักฐานปรากฏภายในภาพจิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งทรงผนวชเรื่อง “สังหารกุมภา” บริเวณ
 ด้านซ้ายของผนังด้านทิศเหนือ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ 105 ลายเส้นแสดงรูปลักษณะของเจวีค

ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์ตามบริบทข้างต้นจะพบว่า บริเวณศาลเจ้าและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมมีความเป็นมา ความหมายต่อพื้นที่บางปะกงเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะธรรมชาติยังคงความอุดมสมบูรณ์ของป่าจาก ป่าแสม และการประกอบอาชีพของชาวบ้านสองฝั่งน้ำตลอดเส้นทางสัญจรสายนี้

สภาพความแท้ดั้งเดิม ในกรณีทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เช่น เจวีค และองค์ประกอบทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเกี่ยวเนื่องยังมีสภาพความเป็นของเดิม ๆ อยู่มากถึงแม้ศาลเจ้า และเจวีคอาจมีการพัฒนารูปแบบรูปทรงไปบ้าง แต่เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิวัฒนาการของที่มาที่ไปตามเหตุปัจจัยอย่างมีเหตุผลในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็สภาพและเรื่องราวของเจวีคที่สอดคล้องกลมกลืนกับคตินิยมของท้องถิ่น มีเทพที่ถูกกำหนดขึ้นให้มีรูปสมมติตามปัจจัยทางสังคม หรือตามกาลและเทศะอย่างเหมาะสมโดยมีที่ตั้งของศาลเจ้าฯ ที่คงตำแหน่งเดิมหันหน้าออกถ้ำน้ำ บริเวณโดยรอบมีแม่น้ำ พันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ และวิถีทางวัฒนธรรมการประกอบอาชีพประมงของชาวเลที่มีการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเดียวกับฝีมือช่างการแกะสลักการปั้นหล่อเจวีคยังคงกระบวนแบบเชิงช่างแบบท้องถิ่นไว้อย่างโดดเด่น เช่น การออกแบบรูปเทพ ลวดลายและเรื่องราวประกอบที่มีความหมายเกี่ยวโยงกับภูมิประเทศในบริเวณลุ่มน้ำบางปะกงนี้

ภาพที่ 106 เจวีคพบจากบางปลาสร้อยและบางปะกง

1.2 ตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียง บริเวณนี้มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ชายฝั่งทะเลตั้งแต่บางปะกง ศรีฟิโล บางทราย และบางปลาสร้อย หรือต้องผนวกบางพระ บางละมุงไว้ร่วมด้วย ทั้งนี้พิจารณาถึงที่มาและวิวัฒนาการของชุมชนบ้านเมือง และสังคมวัฒนธรรมประกอบกันไป เช่นกรณีของบางปลาสร้อยและใกล้เคียงมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแสดงให้เห็นถึง ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองชายฝั่งทะเลแถบนี้ตั้งแต่บ้านศรีฟิโลลงไป ซึ่งในอดีตเคยเป็นเมืองเก่าครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย พบหลักฐานโบราณคดีจำนวนมากที่ยืนยันตำแหน่งที่ตั้งบ้านเมืองอย่างกระจ่างชัด อาทิแนวกำแพงเมืองเดิม เครื่องปั้นดินเผาแบบสุโขทัย ถ้วยชามแบบจีนและญวน ใบเสมาศิลาสมัยอุทอง พระพุทธรูป พระพิมพ์ดินดิบ เป็นต้น ต่อมาเกิดปัญหาจากธรรมชาติมีโคลนมาทับถมพื้นที่ชายทะเลด้านหน้าเมืองศรีฟิโลมากจนไม่สามารถใช้เป็นท่าเทียบเรือ และสัญจรไปมาเช่นที่เคยได้ตัวเมืองจึงเคลื่อนลงไปทางใต้สู่บางปลาสร้อย⁴ และมีหลักฐานชื่อบางปลาสร้อยนี้ปรากฏมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเช่น สมุดภาพไตรภูมิ แผนที่เก่าหรือเอกสารการเดินทางเรือโบราณของญี่ปุ่นเองก็ตาม

ภาพที่ 107 แผนที่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุชื่อบางปลาสร้อยและจันทบูร พ.ศ. 2236

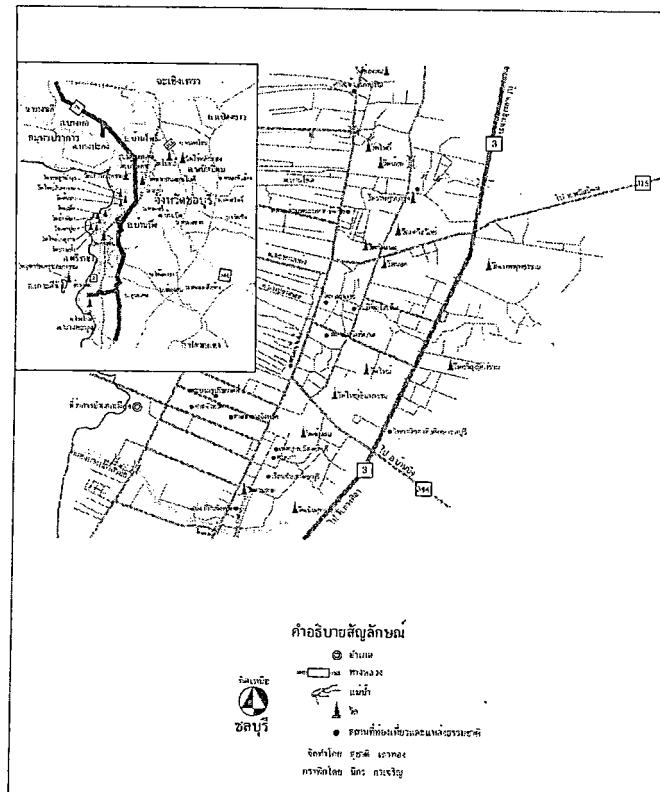
ที่มา : A New Historical Relation of Kingdom of Siam โดยลาตูแบร์ (Mansieur De Le Loubere)

พ.ศ. 2230 – 2231 ตีพิมพ์ พ.ศ. 2236

บริเวณบางปลาสร้อยคือตำบลบางปลาสร้อย และใกล้เคียงพบหลักฐานทางโบราณคดีและองค์ประกอบเกี่ยวข้องมาก และเป็นอาณาบริเวณที่ครอบคลุมพื้นที่หลายตำบลในปัจจุบัน ได้แก่ มะขามหย่ง บ้านโจด บางทราย และหนองไม้แดง (ที่ตั้งเมืองศรีโพธิ์เก้า) อาณาบริเวณนี้ในอดีตเคยเป็นชุมชนเมืองท่าขนาดใหญ่และจุดแวะพักเรือสินค้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านี้ และหากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏจากการศึกษาสำรวจในหลายครั้ง สันนิษฐานว่าบ้านเมืองแถบชายทะเลแห่งนี้มีอายุตั้งแต่สมัยอุทงลงมาเป็นอย่างน้อย

วิเคราะห์ตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบันพบว่า บางปลาสร้อยฝั่งทิศตะวันออกของถนนวชิรปราการ เป็นพื้นที่ราบชายทะเลบริเวณฝั่งนี้เป็นที่ตั้งของวัดวาอารามสำคัญได้แก่ วัดใหญ่อินทาราม วัดต้นสน วัดราษฎร์บำรุง วัดกลาง วัดใหม่พระยาทำ วัดกำแพง ศาลเจ้าพ่อสาครและวัดดั้งเดิมได้แก่ วัดคงคาชัย วัดสวนตาล และวัดสมรโกฏ (ปัจจุบันไม่มีหลักฐานทางโบราณสถานยกเว้นวัดสวนตาล) และมีอาคารก่ออิฐถือปูนสร้างขึ้นเมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งอยู่ได้แก่ ศาลากลางจังหวัดหลังเก่า ศาลจังหวัดหลังเก่า เป็นต้น ฝั่งทิศตะวันตกของถนนวชิรปราการเป็นชายฝั่งทะเลตั้งแต่บ้านโจดลงมาถึงบางปลาสร้อย บริเวณพื้นที่เป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนตามแนวถนนตั้งแต่ต้นซอยถึงท้ายซอยพบหลักฐานอาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จำนวนมากโดยเฉพาะซอยที่สามารค ซอยทิพย์สถาน ซอยท่าเรือพลี และซอยเสริมสันติ จากการศึกษารวบรวมเป็นกรณีศึกษา

แผนที่ 1 แสดงเส้นทางในเขตเมืองชลบุรีและตำบลใกล้เคียง

ภาพที่ 108 แผนที่แสดงเขตตัวเมืองชลบุรีตามแนวถนนวชิรปราการ

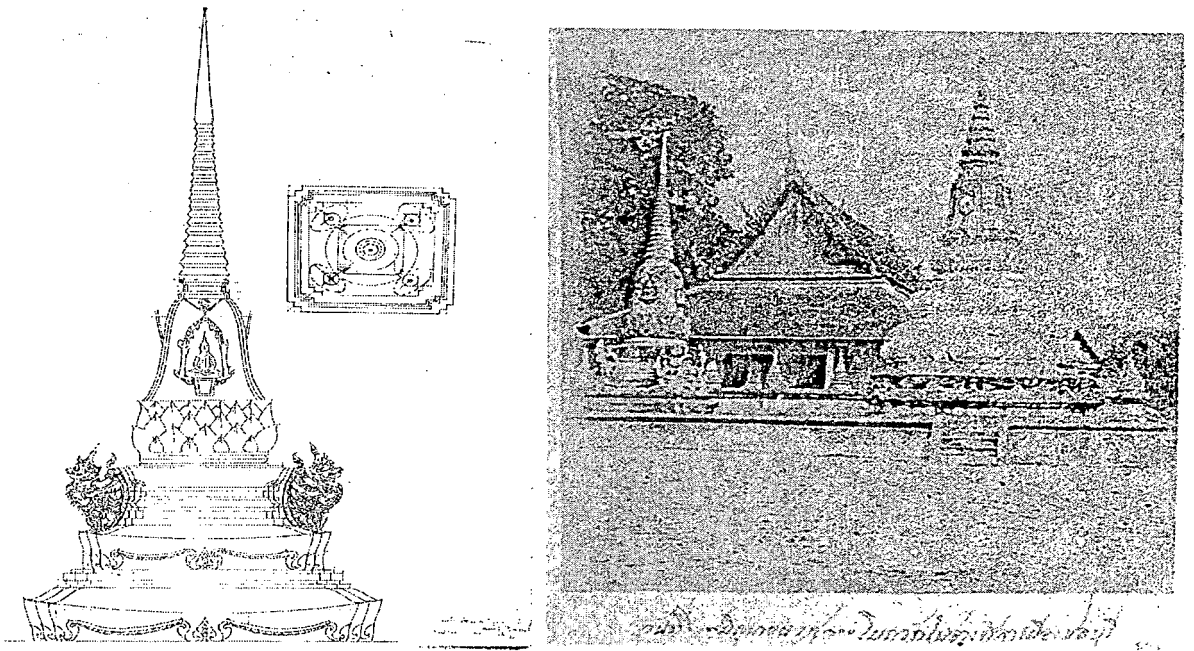
วิเคราะห์ถึงคุณค่าและความสำคัญ พิจารณาจากแนวฝั่งทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของแนวถนนวชิรปราการพบว่า

1.2.1 ฝั่งตะวันออก พบหลักฐานทรัพยากรโบราณคดีเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศได้แก่อาคาร โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุจำนวนมากส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนถนนเจตจันทร์ พิจารณาหลักฐานพบว่า

(1) พระอารามหลวงสมัยอยุธยาชายฝั่งทะเล ทรัพยากรทางโบราณคดีสำคัญจะตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลเช่น วัดใหญ่อินทาราม วัดราชภู์บำรุง วัดต้นสน และวัดกลาง กรณีของวัดใหญ่ถือว่ามีหลักฐานทางโบราณคดีที่ย้อนขึ้นไปถึงสมัยอยุธยาตอนปลายลงมา เช่นเดียวกับวัดร่วมสมัยอื่นถึงแม้จะไม่หลงเหลือหลักฐานพระอารามให้เห็นได้แก่ วัดคงคาชัย วัดสวนตาล และวัดสมรโกฏู กว่าหลักฐานจากพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่จากอุโบสถวัดสมรโกฏู (หลวงพ่อบุญ) เดิมก็ช่วยยืนยันให้เห็นถึงศิลปะอยุธยาที่เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณพระอารามแถบชายฝั่งนี้ได้เป็นอย่างดี รวมไปถึงพระอุโบสถ พระวิหารและจิตรกรรมฝาผนังบางส่วนของวัดใหญ่เองได้สะท้อนศิลปลักษณะของจิตรกรรมสถาปัตยกรรมอยุธยาตอนปลายเพียงแห่งเดียวในภาคตะวันออกแห่งนี้

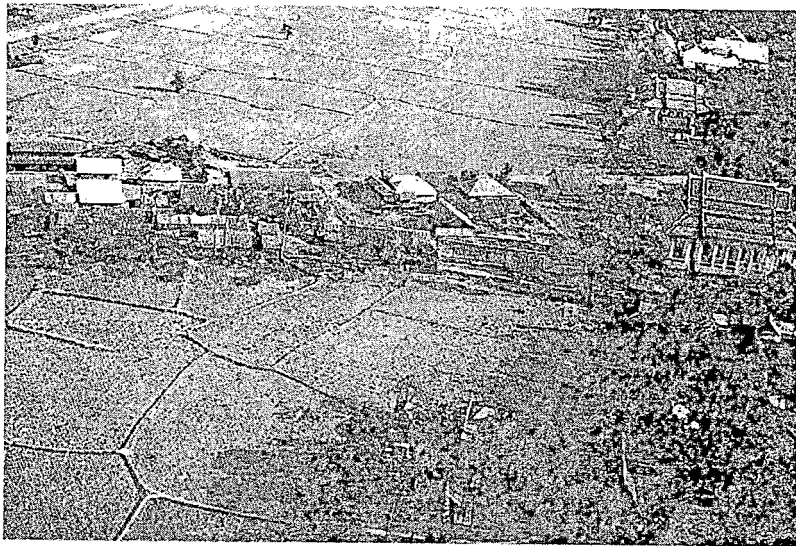
หากถามว่ามีพระอารามแห่งอื่นหรือไม่ มีวัดชายฝั่งทะเลอีก 2-3 แห่งเช่นวัดอ่างศิลาหรือวัดอ่างหิน ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมืองชลบุรี มีหลักฐานของเจดีย์เก่า 3 องค์ ที่สร้างขึ้นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาสมัยแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ส่วนพระอุโบสถของวัดอ่างศิลานอก⁵ สร้างขึ้นตามแบบพระราชนิยมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) และจิตรกรรมฝาผนังถูกเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) หรือเลยลงไปทางใต้จะมีพระอารามที่ร่วมสมัยกับพระอารามวัดใหญ่และวัดอ่างฯนี้ วัดโบสถ์ วัดนางเสรษฐีและวัดสว่างฟ้าฤๅณาาราม ของเขตอำเภอบางละมุง เป็นอาทิ

ทั้งเมื่อคุณค่าความสำคัญของวัดใหญ่อินทารามนอกจากมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อันทรงคุณค่ามาแต่ดั้งเดิมแล้ว ภูมิหลังของวัดนี้ยังช่วยส่งเสริมสถานภาพของวัดให้สูงขึ้น เป็นต้นว่า สมเด็จพระนครินทร์ราช พระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งพระนครศรีอยุธยาเป็นผู้สร้างวัดนี้ และอาณาบริเวณวัดเคยเป็นสถานที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อครั้งเป็นพระยาวชิรปราการได้เสด็จมาพักไพร่พล

ภาพที่ 109 ลายเส้นเจดีย์เก่าวัดอ่างศิลา สมัยอยุธยาตอนกลางลงมา เขียนภาพโดยภาสกร แสงสว่าง (ซ้าย) ภาพอุโบสถ เจดีย์ วัดอ่างศิลาใน เมื่อ พ.ศ. 2435 มองเห็นเจดีย์มีภาพครุฑที่ส่วนฐาน (ขวา)

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับวัดใหญ่ได้แก่ อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสิน และ “ประเพณีวิ่งควาย” มีจุดเริ่มต้นจากวัดนี้จากความเป็นปัจจัยหนึ่งมาแต่เดิมได้วิวัฒนาการมาเป็นวิ่งควายในปัจจุบันที่มีรูปแบบ กิจกรรมแตกต่างกันไปช่วยเติมแต่งสีสันของประเพณีให้มีชีวิตชีวาเพิ่มขึ้น และมีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นนิยมชมชอบการแข่งขันประกวดประชันความสวยงาม เป็นต้น

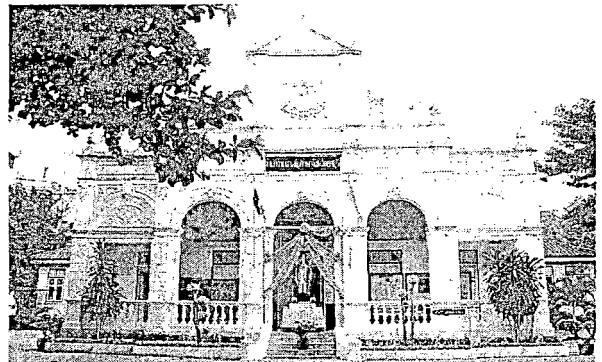

ภาพที่ 110 ถนนโพธิ์ทองมีบ้านเรือน วัด ตั้งอยู่สองฟากฝั่ง เมื่อ พ.ศ. 2497
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

(2) ศาลเจ้าพ่อสาคร (หรือ “ศาลเทพารักษ์” ขาวน้ำ) ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามปากซอยเสริมสันติ เข้าใจว่าเกี่ยวข้องกับผู้เป็นใหญ่แห่งท้องทะเลเช่นเดียวกับศาลเจ้าพ่อสาครที่บางปะกง เดิมศาลที่ชลบุรีเป็นศาลไม่มีขนาดเล็กตั้งอยู่ฝั่งเดียวกับซอยเสริมสันติ ต่อมาเกิดอัคคีภัยจึงได้ย้ายมาตั้งอยู่ชั้นบนสุดของอาคารฝั่งตรงข้าม ภายในศาลมีเจี๊วตขนาดความสูงประมาณ 48 นิ้ว จำนวน 3 แผ่น และ 36 นิ้ว จำนวน 1 แผ่น มีรูปทรงตั้งสูงเรียวยาวเป็นรูปแกะสลักภาพเทพทรงพระขรรค์ในมือขวา ภายในศาลมีการตกแต่งคล้ายศาลเจ้าจีนแบบเดียวกับศาลเจ้าพ่อสาครและศาลเจ้าแม่ทับทิมที่บางปะกง

พิจารณาถึงรูปแบบของเจี๊วตและภาพเทพเข้าใจว่า ถูกสร้างขึ้นตามแบบช่างหลวงมีรูปทรงได้สัดส่วนตามสมควร (ไม่แน่ใจว่าเจี๊วตทั้ง 4 แผ่นนี้มีการทำขึ้นใหม่หรือไม่) หากเปรียบเทียบกับเจี๊วตภายในศาลหลักเมืองชลบุรี ฝีมือช่างของเจี๊วตที่ศาลเจ้าพ่อสาครชลบุรีดูจะอ่อนด้อยกว่ามาก และยิ่งเทียบกับเจี๊วตแผ่นกลางของศาลหลักเมืองฯ แล้วยิ่งจะห่างชั้นกันไกล

(3) อาคารแบบตะวันตกสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แก่ ศาลากลางจังหวัดชลบุรีหลังเก่า ศาลาจังหวัดชลบุรีหลังเก่า ต่างถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาร่วมสมัยกับอาคารเรือนที่จุฑาธุชราชสถานบนเกาะสีชัง โดยเฉพาะศาลจังหวัดชลบุรีเดิมพิจารณาโครงสร้างและรายละเอียดโดยรวมพบว่า มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไม่มากจนกระทบกับรูปลักษณะ หรือศิลปะลักษณะของอาคารแบบนี้ อีกทั้งอิทธิพลตะวันตกไม่ได้เกิดขึ้นกับอาคารสาธารณะ สถานที่ทำการของราชการ และเรือนที่อยู่อาศัยเท่านั้น อิทธิพลที่ได้มีบทบาทต่อจิตรกรรมฝาผนังของวัดคันสนและวัดราษฎร์บำรุง ในฝั่งตะวันออกของถนนวรปราการให้มีรูปแบบ เนื้อเรื่องแปรเปลี่ยนไป เช่นการเขียนภาพตามหลักวิชามีมิติลึกตื้นการแสดงทัศนียวิทยาภายในภาพเป็นต้น

ภาพที่ 111 สถาปัตยกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2.2 ฝั่งทิศตะวันตก พบหลักฐานศาลหลักเมือง ศาลเจ้า อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมมากโดยเฉพาะซอยที่ฆามารค ซอยทิพย์สถาน ซอยท่าเรือพลี และซอยเสริมสันติ ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณทะเลแถบนี้เดิมตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา ความโนนिरาษที่กล่าวไว้บทหนึ่งว่า “มีมิตรชายท้ายย่านเป็นบ้านไทย ลำนึกในเคหาขุนจำเมือง” “ท้ายย่าน” ในคำกลอนนี้จะหมายถึง ท้ายบ้านปัจจุบันได้แก่บริเวณศาลหลักเมือง ศาลาพิงธรรม

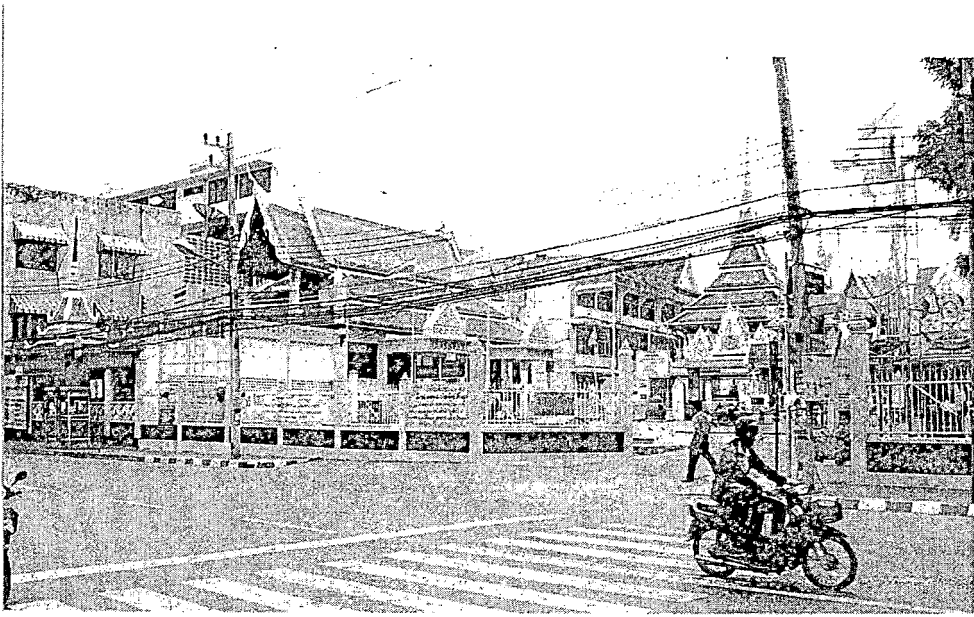
วัดใหญ่อินทารามเป็นต้น ซึ่งเป็นย่านบ้านไทยเก่าแก่ครั้งความเจริญจากศรีพโลได้เคลื่อนลงมาที่บางสร้อยแห่งนี้ เป็นชุมชนชายทะเลหรือชุมชนชาวเล “ชาวน้ำ” มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนในน้ำ หรือในน้ำบางส่วนและบนบกยิ่งเมื่อย้อนกลับไปเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีชุมชนที่ประกอบไปด้วยเรือแพ เรือท้องถื่น อาศัยการเลี้ยงชีพด้วยการจับหอยตามชายเลนในบริเวณบ้าน ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของชุมชนตามชอยต่าง ๆ พบว่า

(1) ศาลเทพารักษ์ชาวน้ำ คือศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ปัจจุบันเป็นศาลที่ตั้งอยู่เชิงสะพานยาว (ที่ฆาตกรรมปัจจุบัน) หันหน้าศาลลงทะเล เมื่อก่อนบริเวณศาลชาวน้ำทะเลจะขึ้นถึง เป็นน้ำเว้า ห้วงน้ำลึกนากลัว และมีต้นโพธิ์ใหญ่ตั้งอยู่เป็นทำเลที่เหมาะสมในการตั้งศาลเทพารักษ์ เช่นเดียวกับศาลเจ้าพ่อสาครที่ปากซอยเสริมสันติ หรือศาลเทพารักษ์ที่บริเวณศาลหลักเมืองระยองเดิม (ศาลไม้ขนาดเล็ก) ก็น่าจะสร้างในที่ตั้งทำนองเดียวกัน พิจารณาถึงแผ่นเจี๊วดภายในศาลหลักเมืองชลบุรีมีขนาดโตมาก เช่นแผ่นกลางมีขนาดความสูงประมาณ 10 ฟุตขึ้นไป ภาพแกะสลักเทพารักษ์ภายในเข้าใจว่าสร้างขึ้นมาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย องค์เทพที่นำมาแกะสลักลงบนเจี๊วดแต่ละแผ่น เป็นเทพในระดับชั้นสูงกว่าศาลเทพารักษ์อื่น ๆ เช่น “ศาลเจ้าพ่อหลวง” ตั้งอยู่ระหว่างท้ายซอยหรือปลายสะพานที่ฆาตกรรมและทิพย์สถาน ภายในเจี๊วดเขียนภาพเจ้าพ่อเป็นแบบสามัญ แต่งกายด้วยชุดผ้าม่วง สวมเสื้อคอตั้ง ผมแซกกลางสองข้าง ผมตรงกลางยกสูงและกางร่ม (ภาพลบเลือนไม่แน่ใจว่ามีมือข้างใดถือร่ม) เจ้าพ่อเช่นนี้คือ เจ้าพ่อประจำท้องถื่นเกิดจากชาวบ้านเคารพนับถือขณะมีชีวิตอยู่ประกอบคุณงามความดีไว้มาก เมื่อตายไปแล้วก็สถาปนาเป็นเจ้าไป วิเคราะห์ถึงทรวดทรงของเจี๊วดที่ศาลเจ้าพ่อหลวงและศาลเจ้าพ่อแขนกลายมีรูปร่างขนาดคล้ายคลึงกัน (เสียดายที่ภาพเขียนภายในเจี๊วดหลายแผ่นลบเลือน การวิเคราะห์ตีความเพื่อให้ได้ความจริงของท้องถื่นจึงมีข้อจำกัด)

ภาพที่ 112 ตลาดล่างในเขตบางปลาสร้อยมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมหลายด้าน

พิจารณาถึงพื้นที่บางปลาสร้อยตามนัยแห่งอดีตเมื่อ 200 - 300 ปีที่ผ่านมาขณะเมื่อเมืองศรีพโลที่ตั้งอยู่เหนือขึ้นไปเริ่มมีปัญหาจากสภาพธรรมชาติจากชายหาดโคลนที่เกิดการถล่มด้านหน้าเมือง จนเรือแพไม่สามารถสัญจรและแวะจอดพักเรือสินค้า หรือการเดินทางไปมาในบริเวณเมืองทำไม่ได้ จึงได้เคลื่อนย้ายลงไปทางใต้บริเวณบางปลาสร้อย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี และองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เมืองท่าแห่งใหม่ตั้งแต่บ้านทราย บ้านโหนดและบางปลาสร้อย ซึ่งแต่เดิมชื่อบางปลาสร้อยน่าจะกินอาณาบริเวณกว้างขวางด้านริมทะเลและมีผู้รักษาเมืองมีสถานภาพเป็นออกเมืองชลบุรีศรีมหาสมุทร ในสมัยกรุงศรีอยุธยา⁷ และมีออกพระชลบุรีศรีมหาสมุทร (หวัง สมุทธานนท์) ปกครองเมืองชลบุรีตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

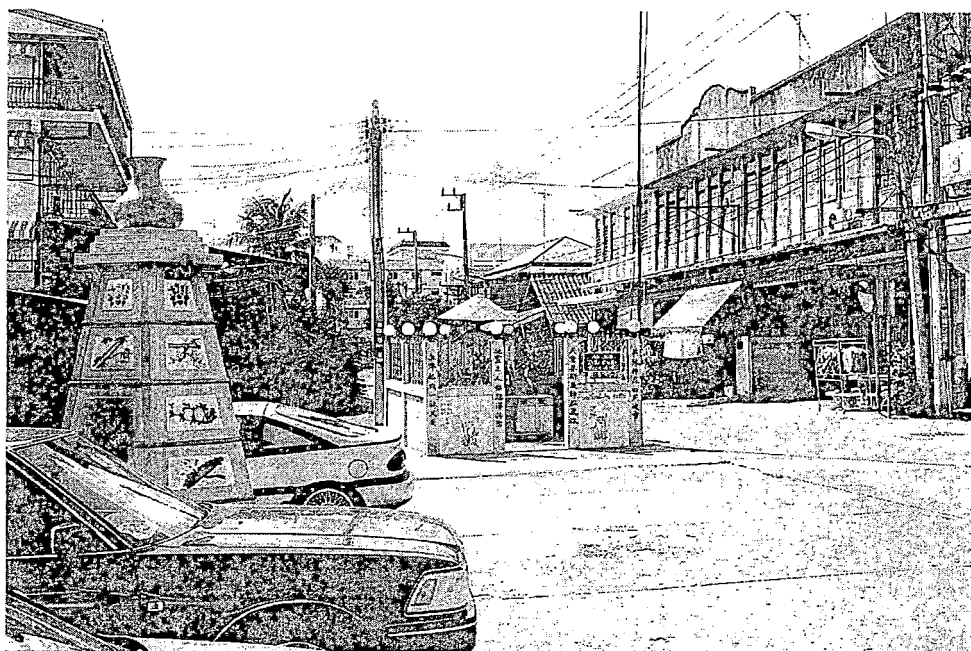
ภาพที่ 115 บ้านเรือนย่านท้ายบ้าน ตำบลบางปลาสร้อย มีวัดใหญ่อินทารามและศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นศูนย์กลาง

ดังนั้น “ท้ายย่านเป็นบ้านไทย” น่าจะหมายถึง “ท้ายบ้าน” ในความหมายปัจจุบันหรือไม่จากบริเวณตั้งแต่ซอยทิพย์สถาน ซอยทีฆามารค หรือสะพานยาวของฝั่งทิศตะวันตก และบริเวณตลาดล่างวัดใหญ่อินทาราม วัดสวนตาล ของฝั่งทิศตะวันออก ยิ่งเมื่อพิจารณาโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุตามหลักฐานที่ปรากฏด้วยแล้วมีความเป็นไปได้ว่า อาณาบริเวณแถบนี้ทั้งหมดคือชุมชนเมืองและมีผู้คนอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเมื่อครั้งก่อน หากเป็นเช่นนั้นตามข้อสันนิษฐานแล้ว ย่านเป็นไทยน่าจะลงมาทางใต้จนถึงคลองบางปลาสร้อยหรือไม่ เพราะจากหลักฐานความเป็นมาของวัดสวนตาล วัดสมรโกฏิเดิม และโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในบริเวณสองฝั่งคลองบางปลาสร้อยนี้ ล้วนยืนยันการมีอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในบริเวณทางใต้ลงมาของหน้าเมืองเดิมทั้งสิ้น ดังนั้น “ท้ายย่านเป็นบ้านไทย” หรือครั้งรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงมีความเป็นไปได้ว่าน่าจะลงมาถึงบริเวณวัดสวนตาลและวัดสมรโกฏิ แถบสถานีขนส่งปัจจุบันด้วย

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานโบราณคดีที่ปรากฏบริเวณท้ายบ้านปัจจุบันมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และบ้านเรือน ชวนให้เชื่อได้ว่าอาณาบริเวณซอยทิพย์สถาน ซอยท่าฉมารค และบริเวณฝั่งทิศตะวันออกของถนนวชิรปราการเป็นย่านบ้านไทย ส่วนหนึ่งส่วนบริเวณเหนือขึ้นไปโดยเฉพาะซอยท่าเรือพลี หรือสะพานศาลเจ้า และเสริมสันติ หรือสะพานหลวง บริเวณนี้น่าจะเป็น “ย่านบ้านจีน” เพราะมีหลักฐานศาลเจ้าแบบจีนได้แก่ ศาลเจ้าตีนทะเล และศาลเจ้าฮกเกี้ยน^๘ โดยเฉพาะบ้านเรือนของชาวจีนดั้งเดิมที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานบนสะพานไม้แถบตอนเหนือนี้มาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ชั้นเพียดหรือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) หรือก่อนหน้านี้นี้เล็กน้อย มีทั้งจีนนอก ไทยเชื้อจีน จนมาถึงชั้นทวดชั้นย่าทวดตามลำดับไล่เลียงลงมาจนถึงปัจจุบัน^๙

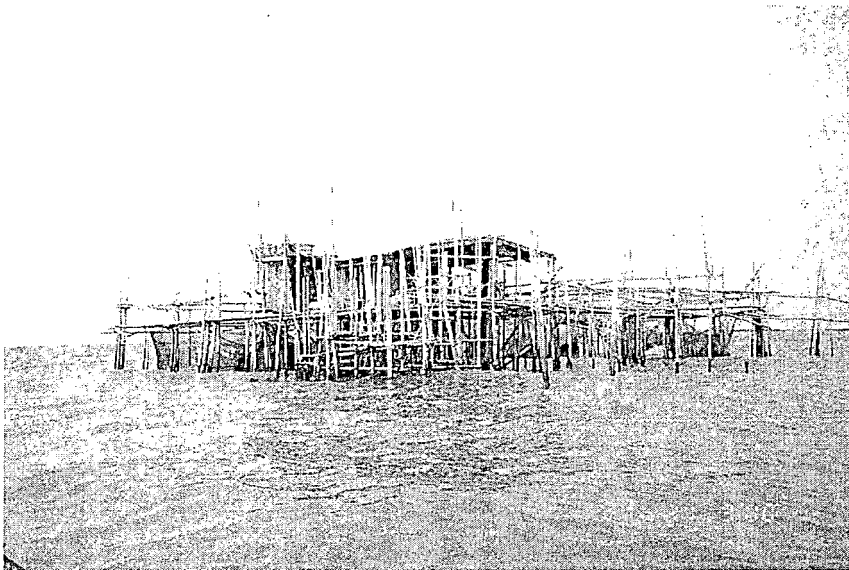
พิจารณาถึง “ความแท้ดั้งเดิม” ของหลักฐานทางโบราณคดีใน 2 ฝั่งถนนวชิรปราการพบว่า มีอายุร่วมสมัยและมากกว่าช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นไป ยิ่งถ้าผนวกเมืองศรีฟโด บริเวณตอนบนขึ้นไป ที่มาของอาณาบริเวณนี้ มีอายุไปถึงสมัยอุทอง หรือก่อนหน้านี้อีกก็เป็นได้ตามหลักฐานที่ปรากฏจำนวนมาก เช่นเดียวกับหลักฐานในช่วงหลังลงมา ของบางปลาสร้อย โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ อาคารเรือนในท้องถื่น มีอายุและความเก่าแก่ไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา เช่น อุโบสถ วิหาร จิตรกรรมฝาผนังพระพุทธรูปรูปแกะสลักพระอินทร์ของวัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และศาลาฟังธรรม เป็นต้น

ภาพที่ 116 ชุมชนย่านจีนในซอยท่าเรือพลี หรือสะพานศาลเจ้าเดิม

พัฒนาการของเรือนประมงชาวน้ำ กลุ่มชาวประมงที่มีการตั้งถิ่นฐานสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานหลายชั่วคน บรรดาเรือนส่วนที่อยู่ต่อเนื่องกับส่วนที่เป็นพื้นดินและใกล้เคียงนั้นมักจะเป็นแบบเรือนฝากระดานมีความมั่นคงแข็งแรงตามลักษณะของ “เรือนเครื่องสั่น” ส่วนเรือนที่ปรากฏถูกสร้างด้วยวัสดุลำลองแบบ “เรือนเครื่องผูก” การปลูกสร้างจะมีการวางตัวเรียงรายกันอยู่ในบริเวณชายทะเลที่มีสภาพเป็นอ่าว ซึ่งสามารถป้องกันคลื่นลมได้เป็นอย่างดีหรือใช้เป็นที่จอดเรือ หมู่บ้านชาวประมงลักษณะนี้บางแห่งได้มีการพัฒนาจนถึงขั้นขยายตัวเป็นชุมชนเมืองก็มี เช่นบางปลาสร้อยที่พัฒนาการจนเป็นตัวเมืองชลบุรี บางพระหรือบางพระเรือที่กลายมาเป็นชุมชนสำคัญของอำเภอศรีราชา ชุมชนข้างต้นมีความเก่าแก่ในฐานะเป็นหัวเมืองชั้นจัตวา สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในปัจจุบันพบว่า มีเรือนพักอาศัยของชาวประมงแบบชั่วคราว ที่มีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพประมงแบบใหม่ คือ ที่พักอาศัยเรียกว่า “กระท้อบฝ้ากระชัง” หรือ “ขนา” มีลักษณะเป็นเรือนเครื่องผูกขนาดเล็ก มีพื้นที่พักอาศัยอยู่ได้เพียง 2-3 คน ตั้งอยู่กลางทะเลห่างจากฝั่งออกไปไม่มาก แต่ต้องเป็นบริเวณที่มีระดับน้ำทะเลสูงขึ้น โดยตลอด เนื่องจากใช้สำหรับทำกระชังเลี้ยงปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ อาทิ ปลากะพง ปลาเการังหรือปลาเก๋าและปูม้า อาจกล่าวได้ว่าเป็นเรือนของสิ่งปลูกสร้างพื้นบ้าน ที่มีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพประมงแบบใหม่ในบริเวณก้นอ่าวเมืองชลบุรี

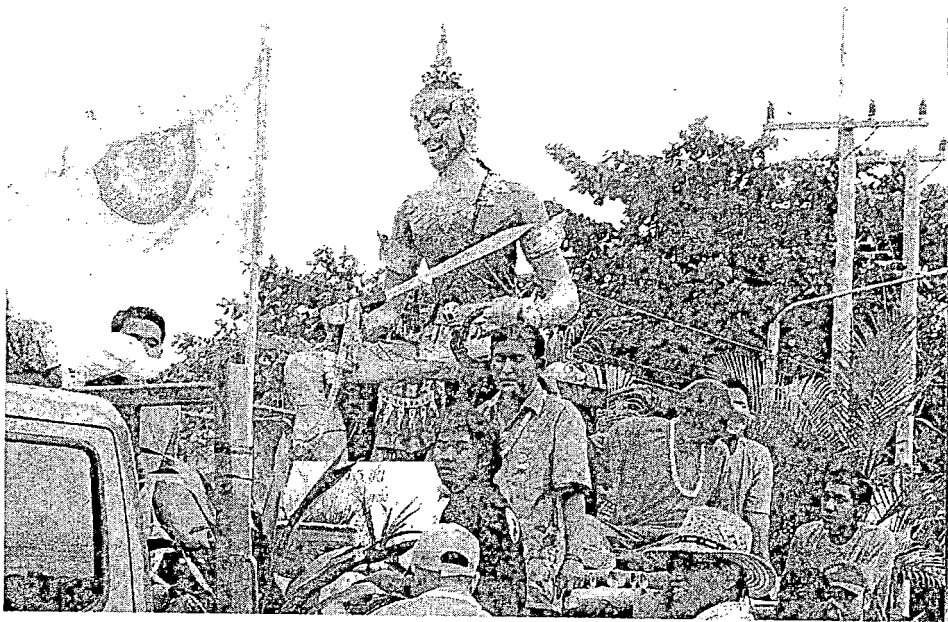
ภาพที่ 117 กระชังและขนาเลี้ยงปลาด้านหน้าเมืองชลบุรี

“บูรณาการทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม” จุดเด่นของบางปลาสร้อยคือตำแหน่งที่ตั้งฝั่งทิศตะวันตกด้านหน้าเมืองเป็นทะเล ด้านในขึ้นมาเป็นที่ราบชายฝั่งมีคูคลองและป่าเขา ภูมิประเทศดังกล่าวได้ช่วยให้เกิดวิถีชีวิตการประกอบอาชีพ ความเชื่อ ประเพณี อย่างผสมกลมกลืนกันอย่างสนิทแนบเนียน กรณีเช่น การทำประมง เกี่ยวข้องกับการตั้งบ้านเรือนชายฝั่งแบบเรือนชาวประมง การทำโป๊ะ การต่อเรือ การถีบกระดาน ประเพณีการไหว้เรือ แม่ย่านางเรือ การไหว้เจ้าที่ศาลเพื่อขอให้ช่วยคุ้มครองก่อนออก

เดินเรือ การนำปลา ปู ขึ้นมาขายที่ตลาด เป็นต้น บริบทข้างต้นมีความเกี่ยวข้องกับทั้งวิถีการดำเนินชีวิต ประเพณี และสิ่งแวดล้อมที่ผู้คนอาศัยอยู่ด้วยเช่น ชายทะเล ชายคลอง ชายเลนโดยมีป่าแสมโกงกางเพื่อช่วยป้องกันลมฝน หรือบริเวณตอนในถัดขึ้นมาจากทะเลจะพบเห็นวิถีชีวิตบนดินอีกแบบที่มี วัด ศาลเจ้า เป็นศูนย์กลาง

ถึงแม้เรื่องตลาดภาพตามคำกลอนเดิมที่ว่า “เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง บ้างยืนบ้างนั่งร้าน ประสานเสียง” แบบตลาดแบกะดินหาบคอนกันมาขายจะไม่มีหลักฐานเหลืออยู่ให้เห็น แต่ความเป็นตลาดสองแถวแบบมีหน้าตั้งก็เปิดโล่ง ยังพบได้โดยทั่วไปบริเวณตลาดต่าง และปากซอยท่าเรือพลี (เรือนแถวชั้นเดียว) โดยเฉพาะประเพณีกองข้าวและวิ่งควายที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการสร้างขึ้นของมนุษย์ในบริบทของสังคมใหม่ อาทิ ประเพณีกองข้าว

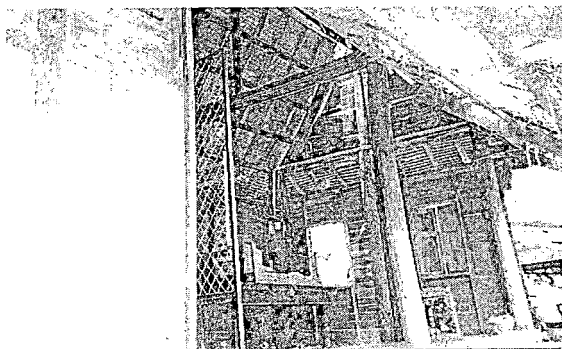
จากจุดเริ่มต้นมีศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ก็เคลื่อนออกไปยังจุดอื่น ๆ พื้นที่ใหม่ ๆ กิจกรรมใหม่ที่สรรสร้างสภาพแวดล้อมใหม่ตามกาลเทศะของสังคมปัจจุบัน

ภาพที่ 118 ประเพณีแห่เจ้าพ่อพญาวม บางพระ พ.ศ. 2552

1.3 ตำบลแสนสุข หรือ “หนองมน” เดิมวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดีท้องถิ่นในแถบชายฝั่งบริเวณนี้ หลักฐานโบราณสถานที่ร่วมสมัยกับช่วงเวลาในนิราศฯ ไม่ปรากฏ มีอาคารเรือนที่ปลูกสร้างในระยะเวลาชั้นหลัง ๆ ลงมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น อุโบสถวัดบางเป้ง อุโบสถวัดกลางดอน และอุโบสถวัดศาลล้อมและจิตรกรรมฝาผนัง เรือนหลังตลาดหนองมน 2 หลัง ที่สร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา (เรือนเลขที่ 6 หมู่ 4 ได้ปรับปรุงพื้นที่ก่อสร้างเป็นตึกใหม่) ส่วนเรือนเลขที่ 4513 (เดิม 55 หมู่ 7) ถนนมาบมะยมยังคงอยู่ คุณค่าและ

ความสำคัญจากการศึกษาโบราณสถานในช่วงหลังรัชกาลที่ 4 จะพบอัตลักษณ์ของอุโบสถวัดตาลล้อม วัดบางเป้ง และวัดแหลมฉบัง (ตั้งอยู่ที่ศรีราชา) มีความโดดเด่นของอาคารแบบท้องถิ่น มีขนาดเล็ก ฝีมือช่างแบบชาวบ้านลักษณะเรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งมาก ประการสำคัญคือ จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถสะท้อนเรื่องราวของสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะการจัดภาพอดีตพุทธที่วัดตาลล้อม เป็นต้น

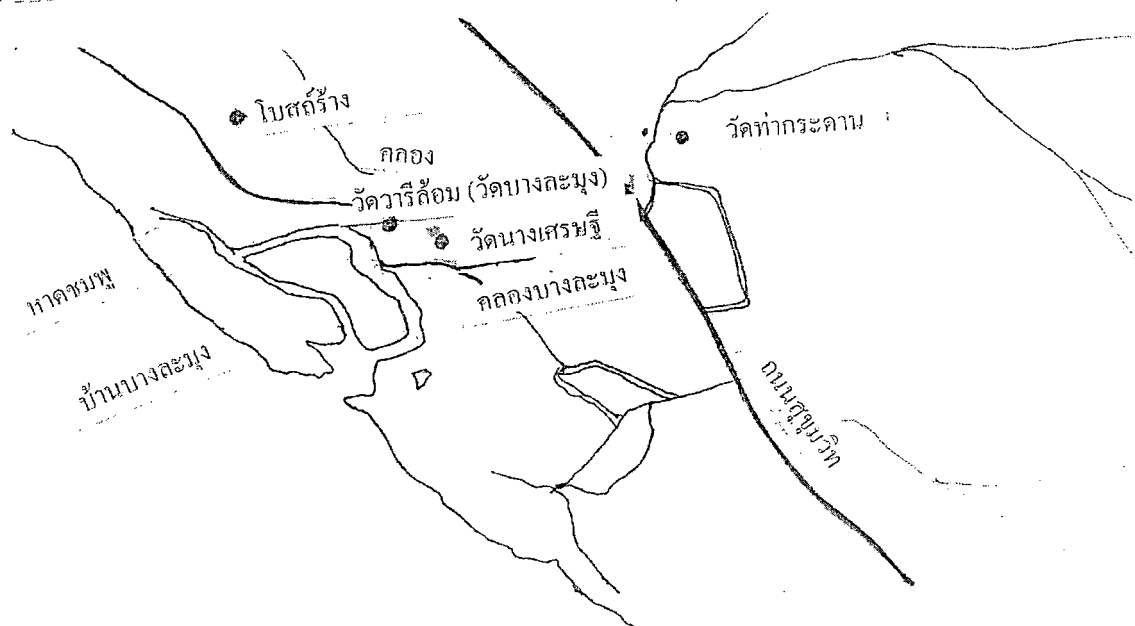
ภาพที่ 119 เรือนไทยท้องถิ่นเลขที่ 6 หมู่ 4 ตำบลแสนสุข พ.ศ. 2550 (ปัจจุบันปรับพื้นที่แล้ว)

“เจ้าแม่เจ้าพ่อชายเล” ความร่วมสมัยของท้องถิ่นกับเส้นทางนิราศจะเป็นเรื่องของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนคือ “ศาลเจ้าแม่สามमुख” อย่างชื่อ “สามमुख” นั้นมีปรากฏตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเล่าขานถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวประมงและชาวเรือนับถือมาก สุนทรภู่อเองขณะนั่งเรือออกนอกปากแม่น้ำบางปะกง เกิดคลื่นลมพายุแรงมาก สุนทรภู่อเองก็ต้องบนบานต่อเจ้าแม่ด้วย ดังคำกลอนตอนหนึ่งว่า

“เห็นจวนจวนบนเจ้าเขาสามมุข	จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
พอลอดค้ำน้ำขึ้นทั้งคลื่นคลาย	ทั้งสามนายหน้าชื่นค้อยเฉื่อยมา”

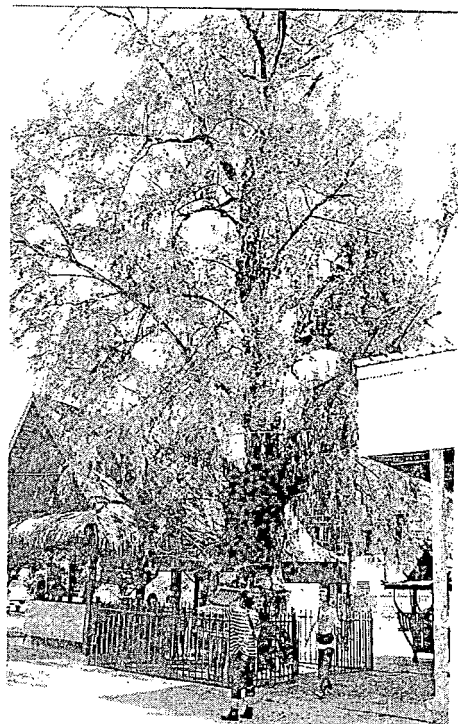
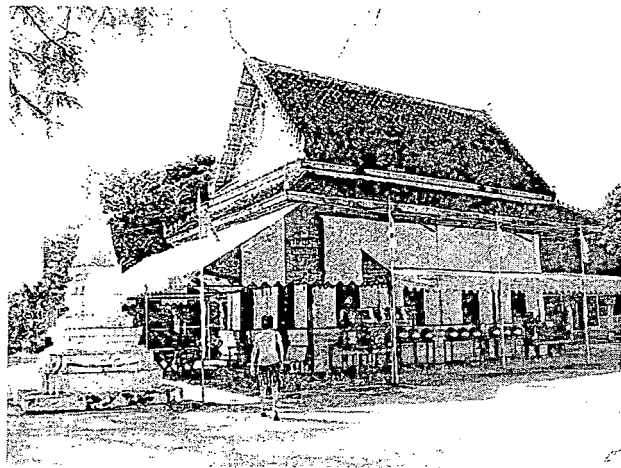
นอกจากนี้ “ศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอยร่อง” แห่งท้องทะเลบางแสนก็ขึ้นชื่อลือชื่อนามไม่แพ้กัน ถึงแม้ชื่อหลังนี้จะมีความเป็นท้องถิ่นเมื่อเทียบเคียงกับเจ้าแม่สามमुख แต่ความเคารพนับถือในความศักดิ์สิทธิ์ของท่านก็ไม่ธรรมดา อย่างเช่นกับกลุ่มชาวเรือแถบหาดวอนนภาศัพท์และหาดบางแสนเป็นอาทิ เจริญไม้กระดาน 3 แผ่น เขียนภาพเทพถืออาวุธในมือคู่สี่สัดไสมีชีวิตชีวา (เข้าใจว่าเขียนใหม่โดยอาจารย์ชานีสุวรรณช่าง เมื่อประมาณสิบกว่าปี) ศาลฯนี้เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบทั้งปวงแล้วประเมินได้ว่าสร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับศาลเจ้าพ่อสาคร (ที่บางปะกงและปากซอยเสริมสันติ) และศาลเจ้าพ่อหลวงที่ทำยชอยทิพย์สถาน กับทั้งชวนให้เชื่อได้ว่าเป็นศาลเทพารักษ์ในชุมชนชาวเลแห่งนี้

สมุคภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาที่ระบุชื่อชุมชนบ้านเมืองชายทะเลแถบภาคตะวันออก อาทิ บางทราย บางปลาสร้อย บางพระเรือ บางละมุง มีหลักฐานได้แก่วัดโบราณ สร้างขึ้นแต่ครั้งนั้นเช่น วัดนางเศรษฐี วัดท่ากระดาน วัดโบสถ์ร้าง และวัดสว่างฟ้าพัฒนาราม ส่วนที่ตั้งของตัวเมืองเข้าใจว่า ตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับวัดวารีล้อม ยังพบเห็นซากโครงสร้างของบ้านเรือนเก่าในบริเวณนั้น ทั้งนี้คงต้องมีการศึกษาวิจัยเฉพาะเรื่องอย่างลงลึกอีกครั้ง

ภาพที่ 121 แผนที่แสดงเขตวัดบางละมุงและใกล้เคียง สุชาติ เกาทอง เขียนภาพ

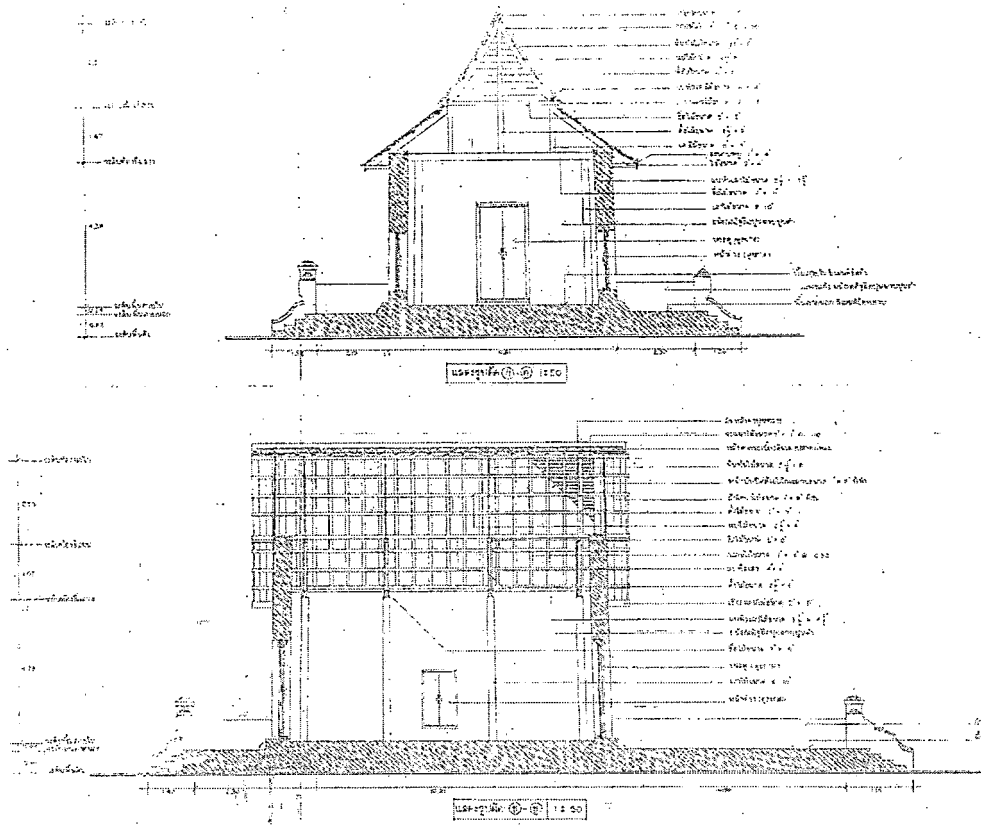
“อนุสรณ์สถานจุดพักทัพภูษาคี” จากการศึกษาพบว่าอาณาบริเวณวัดบางละมุงเป็นจุดพักทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ก่อนยกทัพเข้าไปตีเมืองจันทบูร (จันทบุรี) ในตอนปลายสมัยอยุธยา พบหลักฐานบางโบราณคดีได้แก่ “ต้นสน” ซึ่งสันนิษฐานว่า ปลุกโดยพระเจ้าตากสิน เมื่อ พ.ศ. 2310–2311 โบสถ์เก่าวัดบางละมุงเหลือเพียงฐานพระประธาน (ตัดแปลงเป็นศาลาโถง) ฝั่งตรงข้ามบริเวณวัดท่ากระดาน พบหลักฐานเจดีย์บรรจุกระดูกทหารไทย-จีน แห่งสมเด็จพระเจ้าตากสินครั้งยกกองทัพไปตีเมืองจันทบูร สร้างในบริเวณเชิงตะกอนเก่า หรือถ้าเลยขึ้นไปที่วัดราชบัลลังก์จังหวัดระยองบนเส้นทางเดินทัพฯ พบหลักฐานเตียงบรรทม โต๊ะรองพระบาทของสมเด็จพระเจ้าตากสินเช่นกัน ทั้งนี้หากมีการศึกษาคำรวจอนุสรณ์สถานที่เกี่ยวข้องกับพระองค์บนเส้นทางเดินทัพจากต้นทางถึงปลายทางทั้งเที่ยวไปและกลับตามจุดต่าง ๆ จะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีและหรือบริบทเกี่ยวเนื่องอีกมาก

ภาพที่ 122 ต้นสนที่วัดบางละมุง (ขวา) พระอุโบสถหลังเดิมมีขนาดเล็กกระทัดรัด

“เขตโบราณสถานสมัยอยุธยาบนชายฝั่ง” จากการศึกษาพบว่าอาณาบริเวณสองฟากถนนสุขุมวิท (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) ตั้งแต่วัดท่ากระดาน ฝั่งทิศตะวันออกวัดบางละมุง วัดนางเสรษฐี วัดโบสถ์ร้าง และวัดสว่างฟ้าพุทธาราม เขตบ้านนาเกลือ ฝั่งทิศตะวันตก รวมถึงคู คลอง ลำน้ำและชายทะเลในพื้นที่โดยรอบของอาณาบริเวณทั้งหมด เป็นเขตโบราณสถานสมัยอยุธยาบนชายฝั่งที่สำคัญและโดดเด่นในภูมิภาคตะวันออกนี้ เหตุผลเพราะวิเคราะห์ถึงทรัพยากรทางโบราณคดีจากการศึกษาสำรวจพบองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเกี่ยวเนื่องในเขตพื้นที่ทั้งหมดต่างสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของบ้านเมืองและเขตโบราณสถานแถบนี้ทั้งสิ้น

ทั้งนี้หากประเมินคุณค่าและความสำคัญกับอาณาบริเวณเมืองบางละมุงเก่า ทั้งที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรม คุณค่าทางเศรษฐกิจ และสภาพความแท้ดั้งเดิมของโบราณสถาน ที่ตั้งแถบบริเวณโดยรอบที่มีภูมิลักษณะอย่างสมบูรณ์แบบ เป็นเมืองชายทะเลสมัยอยุธยาที่ยังคงสภาพดั้งเดิมอยู่ ไม่ว่าจะเป็ฝงของพื้นที่ตั้ง ตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถาน แนวคูคลอง และชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกเป็นต้น การอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้เหมาะสมตามศักยภาพของทรัพยากรอย่างถูกต้องและสอดคล้องกันไป นอกจากช่วยรักษาสภาพของโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรอบแล้วยังนำไปสู่พัฒนาทางเศรษฐกิจในชุมชนบริเวณนี้อีกด้วย

ภาพที่ 123 การเขียนแบบโบสถ์เก่าวัดนางเสรษฐี เพื่อการอนุรักษ์โดยสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี
ที่มา : เทศบาลเมืองแหลมฉบัง

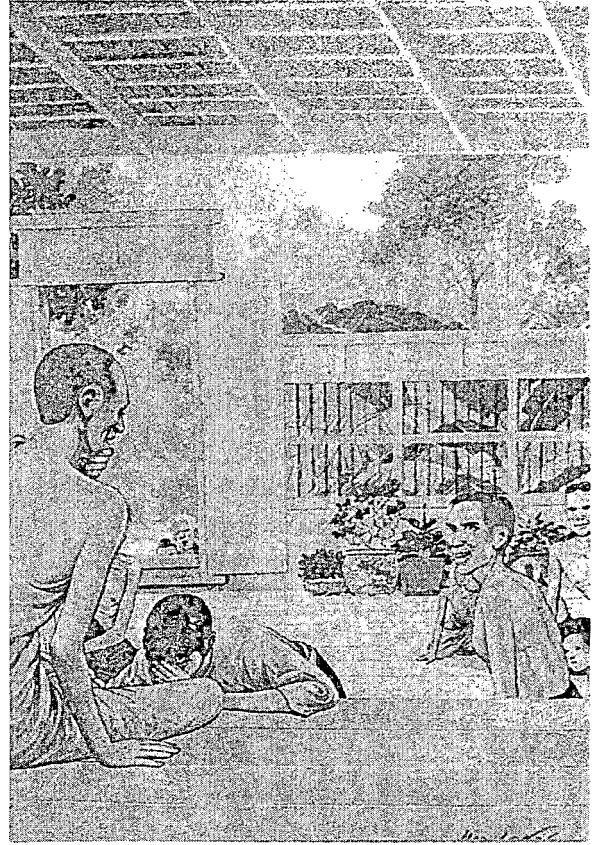
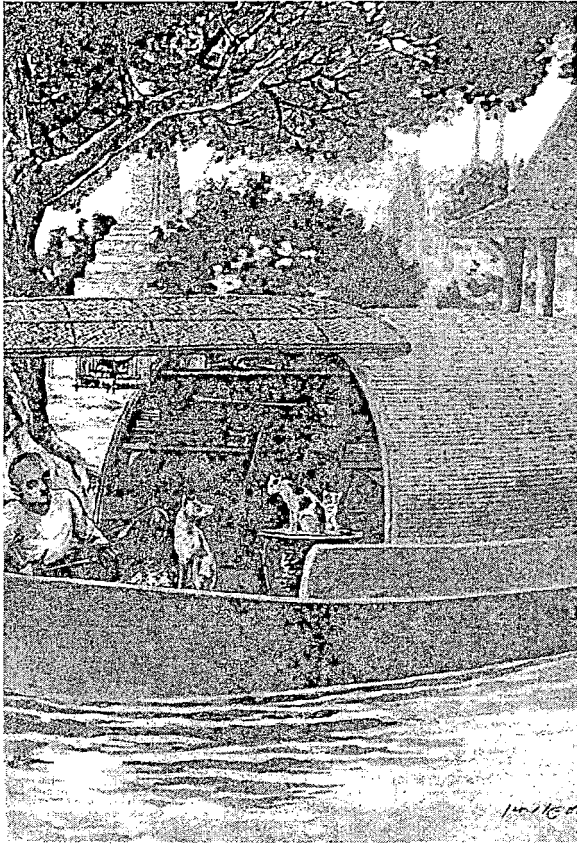
ความดั้งเดิมของบางละมุงอีกประการที่สะท้อนผ่าน “การทำโป๊ะ” บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของบ้านบางละมุง จนมีชื่อชุมชนแถบนี้ว่า “บ้านโรงโป๊ะ” ด้วยมีการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการจับปลาแบบนี้มาอย่างช้านาน ดังคำกลอนบทหนึ่งว่า

“ในกระแสน้ำแล่นแต่โป๊ะล้อม

ลงอนอ้อมโอบสกัดเอามัจฉา”

ปัจจุบันการทำโป๊ะมีชาวประมงที่บ้านบางละมุงยังคงทำอยู่เช่นเดิม ถึงแม้จำนวนจะลดน้อยลงไปเนื่องจากจำนวนปลา และปัญหาจากการขยายโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard) ที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวเล และถิ่นที่อยู่ให้ต้องขยับขยายออกไป อย่างไรก็ตามการทำโป๊ะในภายหลังเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมาเริ่มไปขยายการทำโป๊ะอย่างเป็นลำเป็นสัน ในบริเวณชายทะเลหน้าเขาสามมุขลงไปหาบางปลาสร้อยเพิ่มมากขึ้น พร้อมไปกับการกระชังเลี้ยงปลา สร้างนาเพื่อเฝ้าปลาพร้อมกันไป

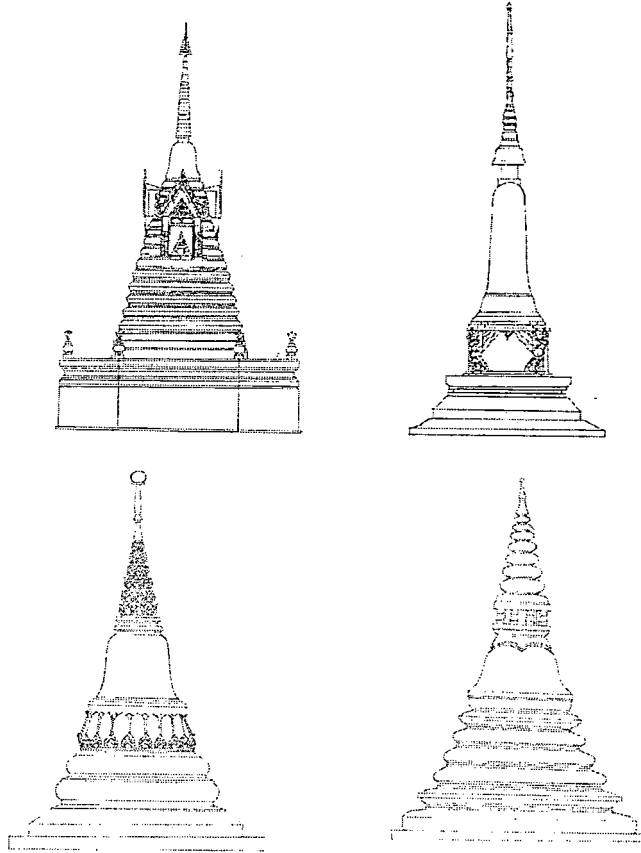
คำกลอนบทนี้ กระฎือหรือกุฎิหมายถึง ที่วัดป่ากร่ำ สถานที่จำพรรษาของบิดาสุนทรภู่มั่นได้
สมณศักดิ์เป็นเจ้าอาวาสนามว่า “อรัญชรรมรังสี” ปัจจุบันวัดนี้ได้ย้ายไปสร้างใหม่ในบริเวณตรงข้าม
อนุสาวรีย์สุนทรภู่ประมาณ 300 เมตร

ภาพที่ 124 สุนทรภู่ขึ้นกุฎิพบบิดาที่วัดป่ากร่ำ (ขวา) และขณะนั่งเรือท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ (ซ้าย)
เหม เวชกร เขียนภาพ

1.2 ย่านแห่งอัตลักษณ์ท้องถิ่น ในบริเวณพื้นที่บ้านตาขัน อำเภอบ้านค่าย บ้านนาตาขวัญ
บ้านแลง และบ้านตะพง อำเภอเมืองระยอง ในย่านนี้พบหลักฐานโบราณคดีได้แก่ “อุโบสถ” มี
ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นซึ่งแตกต่างไปจากอุโบสถในย่านอื่น ๆ เช่นที่ก่อสร้างอยู่บนพื้นทราย มีกำแพง
แก้ว 4 ด้าน ก่ออิฐถือปูน อาคารทรงสูงด้านหลังจะทึบตัน มีพะไลยื่นออกมาจากด้านหน้า และมีเสาและ
กำแพงเตี้ยรองรับ องค์กรประกอบที่คู่ไปกับอุโบสถแบบนี้คือ มีหอไตรกลางน้ำตั้งอยู่กลางสระด้านหน้า
อุโบสถและเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหน้าและด้านข้างอุโบสถทั้งนี้หากวิเคราะห์ถึงคุณค่าและความสำคัญประเมินได้
ว่ากลุ่มอุโบสถเก่าภายในวัดทั้ง 4 แห่ง ต่างสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบโครงสร้างของอุโบสถของผืนปรางค์?
และหอไตรกลางน้ำ ท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์ของเมืองระยองและภาคตะวันออกอย่างชัดเจน โดยมีการสร้าง
ขึ้นแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาลงมา อย่างกรณีวัดบ้านเก่ามีคำกลอนในนิราศเขียนไว้ที่ผนังอุโบสถว่า “เดชะสัจ
จริยานุประจางแจ้ง ให้เสียงแสงเทวตจนตคณัย” คำกลอนตอนนี้น่าจะเขียนไว้ที่วิหารวัดบ้านเก่า

ศิลปะลักษณะแห่งท้องถิ่นนอกจากแฝงอยู่ที่อุโบสถ เจดีย์ หอไตรแล้ว พระประธานภายในอุโบสถเอง ก็ได้แสดงถึงคุณค่าและความโดดเด่นของพระพุทธรูปแบบท้องถิ่นที่สอดคล้องไปกับอุโบสถอย่างกลมกลืนกัน ได้แก่ พุทธลักษณะของพระพักตร์ ฝ่ามือเชิงช่างที่มีความดั้งเดิมเป็นแบบเฉพาะของท้องถิ่นเป็นต้น

ภาพที่ 125 ลายเส้นเจดีย์แบบท้องถิ่นระยอง

1.3 ศาลเจ้าอ่าวสมุทรสุดหาด เจ้าแห่งท้องทะเลตอนล่างศาลที่เคารพนับถือของชาวเรือ หรือผู้มีอาชีพประมงมากแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวที่เขียนไว้ว่า “ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่ สุดหาด เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่ครองขวาง” ศาลเจ้าหลังนี้เป็นศาลฯแบบศิลปะจีน ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ สุดหาดที่หมู่ 3 ตำบลเกล่ง ทั้งนี้หากวิเคราะห์หัวศาลเจ้า ในความเป็นของแท้ดั้งเดิม คุณค่าความสำคัญอาจมีไม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับศาลเจ้าพ่อสาคร ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี และศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอยร้องเป็นอาทิ แต่ทว่าชื่อศาลเจ้า ที่ตั้ง และบริเวณโดยรอบของศาลตามที่กล่าวถึงในคำกลอนอันสะท้อนถึงสภาพเดิม ๆ ให้รับรู้ได้คือ คุณค่าและความสำคัญในอาณาบริเวณศาลเจ้าแห่งนี้

อีกทั้งรับรู้ได้ถึงความเชื่อมโยงของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงเวลาหนึ่ง สถานที่หนึ่ง ๆ บนเส้นทางนิราศฯ ได้แก่ อารักษ์มีศาลพระประแดง (ตั้งอยู่เชิงดินไทร) เจว็ด 3 แผ่น ที่ศาลหัวตะเข้ บางตะเคียน บางไม้เทพารักษ์ (หัวป่าบ้านระภาค) ศาลเจ้าที่บางมังกง (ริมแม่น้ำบางปะกง) เจ้าเขาส้มุก (สามมุก) ศาลเจ้า (ริมน้ำ) ที่บริเวณพัทธา เป็นต้น หากพิจารณาแล้วจะเห็นถึงความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือโลก

เริ่มต้นตั้งแต่ผีसाงเทวดา นางไม้ และเจ้าพ่อเจ้าแม่ที่มีฤทธิ์เดชต่าง ๆ กันไป อย่างเช่น ศาลเจ้าพ่อสมุทร
ศุคหาค คือเจ้าผู้ดูแลท้องทะเล เช่นเดียวกับเจ้าพ่อสาคร เจ้าพ่อสุวรรณลอยร่อง เป็นต้น

1.4 อนุสรณ์สถานสามัญชนแห่งพ่อปู่ การศึกษาวิเคราะห์พื้นที่ตำบลกรำ อำเภอแกลง
สถานที่ที่สุนทรภู่ได้เดินทางไปพบบิดาขณะจำพรรษาอยู่ที่วัดป่ากรำ (บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ปัจจุบัน)
หลักฐานทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และหรืออาคารบ้านเรือนที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับ
ช่วงเวลาดังกล่าว มีหลักฐานน้อย หลักฐานที่พบเช่นพระพุทธรูปขนาดเล็ก (นุชา) เครื่องเบญจรงค์ ฯลฯ
ต่างก็เป็นหลักฐานที่เคลื่อนย้ายได้ และโบราณสถานที่มีอายุเกิน 100 ปี จากการศึกษาสำรวจไม่พบ
หลักฐานปรากฏ มีเพียงอารามที่สร้างขึ้นในชั้นหลังที่ขาดคุณค่าและความสำคัญตามเหตุปัจจัยเท่าที่ควรจะ
เป็น

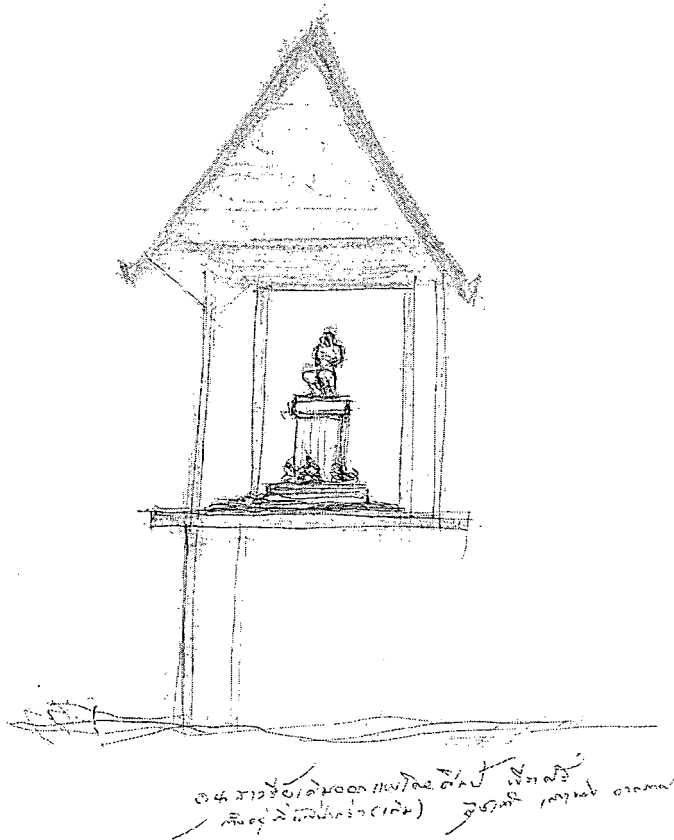
อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์ถึงหลักฐานทางศิลปวัตถุ และอาคารบ้านเรือนบริเวณบ้านกรำด้วย
ปัจจัยใหม่หลัง พ.ศ. 2475 ลงมา จะพบเห็นความรักความศรัทธาต่อพ่อปู่ (ชื่อนามที่ชาวบ้านกรำและ
ใกล้เคียงเรียกสุนทรภู่) ของชาวบ้าน ชาวเมืองระยองอย่างเหนียวแน่นจนนำไปสู่การทำโครงการก่อสร้าง
อนุสาวรีย์และสามัญชนขึ้นเป็นครั้งแรกในบริเวณวัดบ้านกรำเดิม แต่จะเป็นด้วยความคิดเห็นขัดแย้งกันของ
ผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับตำแหน่งที่ตั้งอนุสาวรีย์ว่าจะอยู่ที่ตัวจังหวัด อยู่ที่ตรงสี่แยก และอยู่ที่หาด
แม่พิมพ์ จนในท้ายที่สุดทางจังหวัดจึงตัดสินใจเลือกวัดป่ากรำตามที่ฯพลฯ จอมพลป. พิบูลสงคราม ได้
วางศิลาฤกษ์ไว้เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2498 หนึ่งจากความคิดเห็นต่างกันระหว่างคณะผู้ดำเนินการสร้าง
อนุสาวรีย์จึงเกิดผลตามมาต่อต้นแบบอนุสาวรีย์ต่อมา

ภาพที่ 126 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ฝีมือศิลปิน พีระศรี ออกแบบ ปัจจุบันตั้งอยู่ที่สวนสาธารณะเทศบาล
เมืองแกลง

1.4.1. มาตรฐานของต้นแบบ อนุสาวรีย์สุนทรภู่เดิมเริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2481 – 2513 ระยะเวลาถึง 32 ปี มีการจัดการที่ล้มลุกคลุกคลานมาตามลำดับ จนเมื่อนายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ สมาชิกสภาราษฎรจังหวัดระยองได้เข้ามาช่วยผลักดัน เมื่อปี พ.ศ. 2498 การขับเคลื่อนจึงบังเกิดผลขึ้น แต่เนื่องจากมีปัญหาคความขัดแย้งความคิดเห็นต่างกันอย่างมากอนุสาวรีย์ในขั้นต้นทางนายเสวตรได้ติดต่อกับศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบอนุสาวรีย์จำลอง¹⁰ และเชิญฯ จอมพลป. พิบูลสงคราม มาวางศิลาฤกษ์ไว้ตรงบริเวณวัดป่ากร่ำเดิม ในช่วงหลัง การก่อสร้างตามต้นแบบจำลองที่ออกแบบโดยอาจารย์ศิลป์เดิมจึงมีอันยุติไป และเกิดอนุสาวรีย์ 2 แบบ ณ สถานที่ 2 แห่ง ในเวลาต่อมาได้แก่

(1) แบบศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี¹¹ เป็นแบบที่ออกแบบไว้เดิมเพื่อก่อสร้าง ณ บริเวณวัดป่ากร่ำ มีรูปปั้นสุนทรภู่เป็นหลัก พระอภัยมณี นางผีเสื้อสมุทร นางมัจฉาเป็นส่วนประกอบ โดยสุนทรภู่ นั่งทำท่าเขียนหนังสืออยู่บนแท่นสี่เหลี่ยม และมีภาพพระอภัยมณีกำลังเป่าปี่ ภาพนางมัจฉาทอดตัวอ่อนช้อย และนางผีเสื้อสมุทรอยู่ใต้ภาพสุนทรภู่ มีขนาดสูงประมาณ 40 เซนติเมตร ต้นแบบจำลองเดิมเป็นปูนต่อมาจึงหล่อเป็นโลหะ และนำไปตั้งแสดงภายในศาลาไม้ ณ บริเวณที่ทำพิธีวางศิลาฤกษ์ ณ วัดป่ากร่ำเดิม ปัจจุบันแบบจำลองที่ออกแบบไว้นำไปก่อสร้างเป็นอนุสาวรีย์ที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง

ภาพที่ 127 ลายเส้นแสดงอนุสาวรีย์จำลองที่วัดป่ากร่ำ อำเภอแกลง

(2) แบบสนั่น ศิลากร ช่างศิลปะเอกของกองหัตถศิลป์กรมศิลปากร เป็นลูกศิษย์รุ่นแรก ของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี และมีคณะช่างปั้นหรือประติมากรช่วยสร้างอนุสาวรีย์ 4 คน ได้แก่ นายสุ กิจ ลายเดช ปั้นรูปสุนทรภู่ นายสาโรช จารักษ์ ปั้นรูปนางเงือก ไกรสร ศรีสุวรรณ ปั้นพระอภัยมณี และ นายชนะ เลหาทย์กุล ปั้นรูป ผีเสื้อสมุทร ปัจจุบันคือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ บริเวณวัดป่ากร่ำเดิม

ความไม่ลงรอยกับทางวิชาการและความคิดเห็นจึงแตกต่างของคณะผู้ดำเนินการสร้างอนุสาวรีย์ อาจเป็นอุทาหรณ์เตือนใจให้คนรุ่นหลังได้หันกลับมาทบทวนถึงที่แตกต่างทางออกที่เหมาะสมกับ กรณีศึกษานี้ แล้วนำไปเป็นเครื่องเตือนสติคนในการดำเนินการสิ่งต่าง ๆ ต่อไป โดยเฉพาะอาณาบริเวณ ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลง ที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลสุนทรภู่ วิเคราะห์ถึงทรัพยากร ทางโบราณคดีท้องถิ่นที่มีคุณค่าความสำคัญและความเป็นของแท้ดั้งเดิม ในช่วงเวลาร่วมสมัยและหรือใน ชั้นหลังลงมามีจำนวนน้อยมาก เท่าที่สำรวจพบมีแต่ทรัพยากรแบบใหม่ ๆ เมื่อ 60-70 ปีมานี้ ดังนั้น วิธีการจัดการทรัพยากรจึงต้องอาศัยวิธีคิดแบบพัฒนามาบนฐานการอนุรักษ์เป็นการพัฒนาสร้างสรรค์มรดก ใหม่บนพื้นที่ดั้งเดิมเป็นต้น

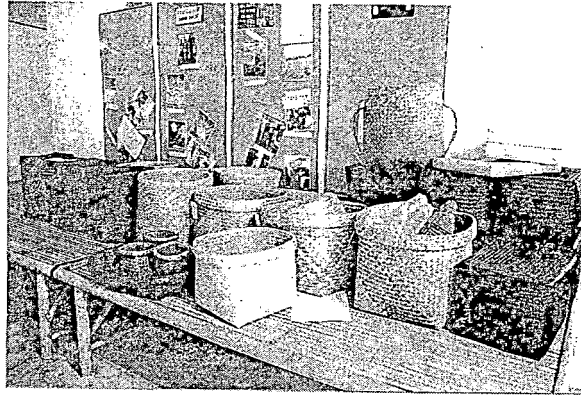
1.5 200 ปี ภูมิปัญญาฐานเลื้อยเมืองแกลง เมืองแกลงถือว่าเป็นชุมชนดั้งเดิมมีประวัติการทอ เลื้อยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา หลักฐานครั้งแรกในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าที่ว่า

“...เมืองมะแสก (เมืองพะแสคือเมืองแกลง) สิ่งของที่ต้อง
ส่งเป็นส่วยคือ ศิลาปากบก และสิ่งของต่าง ๆ ต่อไปนี้
งาช้าง ฝาง กำมะถัน ดินปะสิว ผ้าขาว ผ้าแดง
เลื้อต่าง ๆ ไม้แดง ไม้ดำ¹²

หรือคำกลอนในนิราศเมืองแกลง กลอนตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปผ่านกลาง	เห็นฝูงบางสานเสื่อนั้นเหลือใจ
แต่ปากพลอดเมืองถอดชุกขยิก	จนมือหงิกงอแงไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร	เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน”

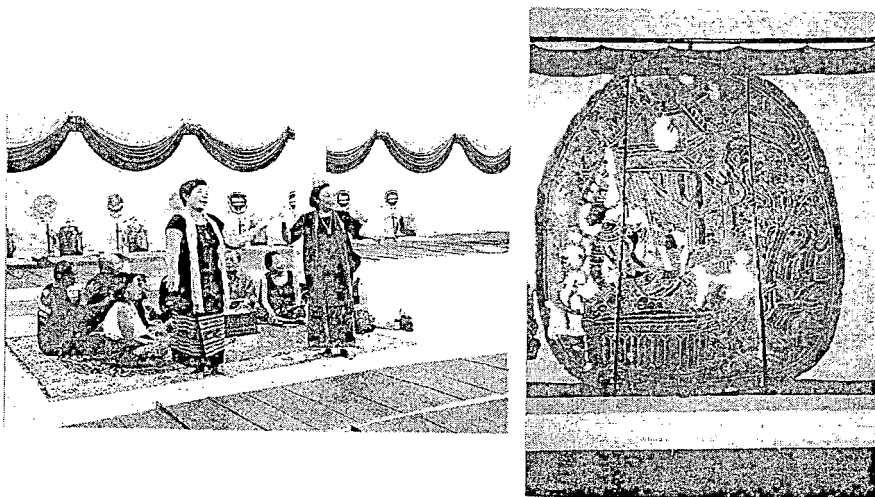
จากคำกลอนในนิราศหรือจากหลักฐานในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า การสานเสื่อมีอายุมากกว่า 200 ปีขึ้นไป โดยเฉพาะการทอเสื่อกก (กรุงเทพฯ เรียกเสื่อกระจูด) เป็นเสื่อห้อง เสื่อลอด หรือเป็นเสื่อ สำหรับส่วยอาศนา ปัจจุบันการทอเสื่อมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ กันไป

ภาพที่ 128 การทอเสื่อหลังวัดท่าเรือ อำเภอแกลง

1.6 คุณค่าวัฒนธรรมท้องถิ่น มูลค่าสิ่งแวดล้อม ตำบลบ้านกร่ำ บ้านนาตาขวัญ ชะวีก และ บ้างแลง วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ที่พบมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าได้แก่ “ลำสวด” ที่ วัดป่ากร่ำ ที่ยังคงความเป็นของแท้ดั้งเดิมอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง น่าเสียดายคณะผู้เล่นผู้ร้องและผู้แสดงส่วนใหญ่มีอายุมากโดยเฉลี่ยประมาณ 50 ปี ขึ้นไป กรณีคณะผู้แสดงลำสวดรุ่นใหม่ มีอายุน้อย ส่วนใหญ่เป็น สาวรุ่น หน้าตาดี การเล่นและแสดงมีรูปแบบเปลี่ยนแปลงไปจากต้นแบบเดิมมาก มีการช่วยวนด้วยท่าทางการแสดง และเนื้อร้องแบบสองแง่สองง่าม มีการแอบแฝงธุรกิจในรูปแบบอื่น ๆ เช่นเดียวกับ “หางเครื่องบาง เสร์” ที่สตั๊ปป

“หนังสือใหญ่” วัดบ้านคอน เป็นอีกการแสดงหนึ่งที่มีการสืบทอดไว้อย่างมั่นคงผ่านนักเรียน และ เยาวชนในเขตพื้นที่ โดยเฉพาะตัวชุดหนังสือใหญ่มีลวดลายแกะงดงามมาก ตามแบบฝีมือช่างหลวง พระครู ปัญญาวุฒิกกร (พู่ ชาวคอน) อดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านคอนลำดับที่ 6 (พ.ศ. 2487 – 2535) ให้ข้อมูลถึงหนังสือใหญ่ชุดนี้ว่า พระยาศรีสมุทรโภคชัยโชคชิตสงคราม (เกตุ ยมจินดา) เจ้าเมืองคนแรกของจังหวัดระยอง (ไม่ปรากฏ พ.ศ.) ได้สั่งซื้อหนังสือชุดนี้ขณะแสดงอยู่ที่พัทลุงจำนวน 200 ตัว เพื่อนำมาเล่นในงานวัดเก่ง¹³ นอกจากนี้ยังมีหนังสือตะลุง การแทงหยวกและประเพณีอื่น ๆ อีกมาก

ภาพที่ 129 หนังสือวัดบ้านคอน (ขวา) และการลำสวด (ซ้าย)

เช่นเดียวกับสิ่งแวดล้อมในบริเวณทิศตะวันตกของชายฝั่งทะเล บริเวณก้นอ่าวลงมาถึงแหลมแม่พิมพ์ และทิศตะวันออกของเขตที่ชุ่มน้ำบึงสำนักใหญ่ มีอาณาบริเวณขนาด 3,871 ไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์น้ำจืดชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะต้นกก และต้นกระจูดสำหรับใช้ทอเสื่อ เช่นเดียวกับชาวฝั่งทะเล ชาวประมงได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำเค็มเป็นแหล่งหาปลา เพาะเลี้ยงหอย และอื่น ๆ ตามปากคลองชายฝั่ง วิธีเช่นนี้เมื่อ 200 ปี ที่ผ่านมาเป็นอย่างไร ปัจจุบันก็เป็นเช่นนั้นไม่เปลี่ยนแปลง เช่นที่ทำเรือเพล บ้านท่าเรือ เป็นต้น

ตารางที่ 4 การประเมินคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

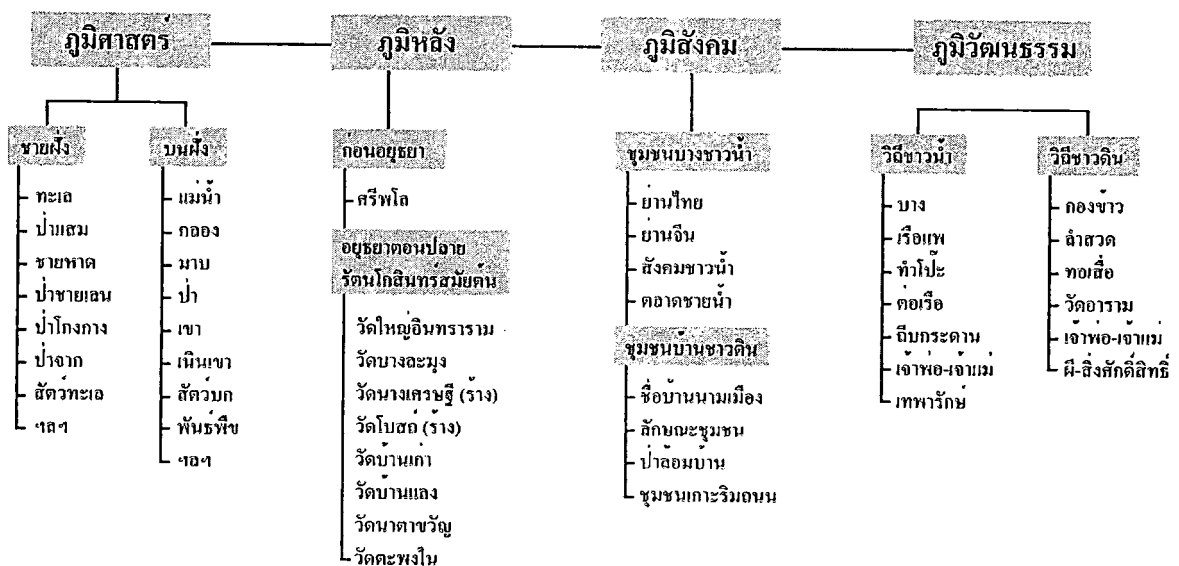
ชื่อแหล่ง ทรัพยากรทาง โบราณคดี ท้องถิ่น	คุณค่าทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม			คุณค่าความดั้งเดิม				คุณค่าทางสังคมเศรษฐกิจ				หมายเหตุ
	อัตลักษณ์ / พหุลักษณะ	ศิลปกรรม	วัฒนธรรม / สภาพที่เกี่ยวข้อง	ที่ตั้ง	บริเวณโดยรอบ	เทคนิคฝีมือช่าง	รูปแบบเดิม	เศรษฐกิจ	การใช้สอย	ข้อมูล / ศึกษาหาความรู้	สังคม	
จังหวัดชลบุรี												
1.บางปะกง	✓	-	-	✓	-	-	-	-	-	✓	✓	
2. บางปลา สร้อย	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	
3.บางพระ	-	✓		✓	✓		-	✓	✓	✓	✓	บริเวณวัดบางพระ
4.บางละมุง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	✓	
จังหวัดระยอง												
1.บ้านเก่า	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	บริเวณวัดบ้านเก่า
2. บ้านนาตา ขวัญ	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	บริเวณวัดนาตาขวัญ
3.บ้านแลง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	บริเวณวัดบ้านแลง
4.บ้านตะพง	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	-	✓	✓	บริเวณวัดตะพง
5.บ้านกร่ำ	✓	-	✓	-	-	-	-	✓	✓	✓	✓	สระใหญ่เป็นของ ชั้นหลัง

ดังนั้น วิเคราะห์น้ำหนักของคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศฯ จากตารางที่ 4 พบพื้นที่เกี่ยวเนื่องในจังหวัดชลบุรี 4 แห่ง และจังหวัดระยอง 5 แห่ง มีชื่อแหล่งชื่อบ้านนามเมืองสอดคล้องไปกับภูมิประเทศและตำแหน่งที่ตั้งได้แก่ “บาง” และ “บ้าน” พบทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศฯ บริเวณบางปลาสร้อย และบ้านแลงมีองค์ประกอบครบตามคุณค่า

ของแต่ละด้านมากที่สุด บางละมุง และบ้านนาตาขวัญมีลำดับรองลงมา และบ้านกร่ำมีลำดับน้อยที่สุด บ่งบอกถึงพลวัตการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการสิ้นสภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน มีทรัพยากรใดมีคุณค่าด้านหนึ่งด้านใด (จากคุณค่า 3 ด้าน) มากน้อย และทรัพยากรนั้นจะมีคุณค่าต่อการนำมาสร้างต่อยอดให้เกิดคุณค่าใหม่ และซึ่งพัฒนาไปสู่มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้สอยได้มากน้อยเพียงไร

ทั้งนี้ ถ้าวิเคราะห์ถึงบริบทความเชื่อมโยงกับภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรมโดยภาพรวมจากการศึกษาสำรวจบนเส้นทางนิราศฯ จะมองเห็นปัจจัยเกี่ยวข้องของกับเส้นทางนี้อย่างมีความหมายในหลาย ๆ มิติ (แผนภูมิที่ 1)

แผนภูมิที่ 2 บริบทความเชื่อมโยงบนเส้นทางนิราศ

ความมั่งคั่งด้วยบริบทข้างต้นตามสภาพเดิม ๆ มีการสืบสานดูแลรักษาให้คงอยู่ตามคุณลักษณะของมรดกทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมมาตามลำดับ จึงช่วยให้พื้นที่ในหลายบริเวณของชุมชนชาวบางและชาวบ้านดั้งเดิมยังคงคุณค่าในบริบทที่เกี่ยวข้องไว้ได้ เช่น ชุมชนบางปลาสร้อยบนสะพานดั้งเดิม ชุมชนชาวบางละมุงบนเกาะชายฝั่งทะเล ชุมชนบ้านแลง บ้านนาตาขวัญ และบ้านเก่าที่เกาะอยู่ริมถนนสายหลักของระยอง เป็นต้น

2. วิเคราะห์แบบสอบถามและสัมภาษณ์ วิเคราะห์ถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเส้นทางนิราศเมืองแกลงความรู้เกี่ยวกับคุณค่า และความเข้าใจการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีจากแบบสอบถามและสัมภาษณ์พบว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับพอรู้ (3.45) (ตารางที่ 1) แสดงให้เห็นว่าผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบและประชาชนในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่องพอรู้เกี่ยวกับทรัพยากร

โบราณคดีท้องถิ่น ทั้งนี้หากพิจารณาถึงระดับความรู้เป็นรายข้อแล้วพบว่า ข้อ 1 2 3 และ 8 มีระดับความรู้ “พอรู้” เท่านั้น โดยเฉพาะข้อที่ 2 ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นและวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง และข้อ 3 ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมีหลักฐานปรากฏบนเส้นทางนิราศ เป็นต้น ซึ่งแย้งกับตารางที่ 2 ระดับการเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับมาก สะท้อนให้เห็นถึงผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาก (4.25)

เพื่อนำไปพิจารณากับการสัมภาษณ์ตามหัวข้อที่เกี่ยวข้องแล้วจะพบว่า ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางนิราศเมืองแกลง และโบราณคดีเกี่ยวเนื่องส่วนใหญ่จะไม่ทราบเว้นแต่ผู้มีความชอบและสนใจเกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นจะมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง อาทิ รูปภรณ์ โสจนะสุเทพ จันทราพราหมณ์ สมพล พงศ์ไทย เป็นต้น ยิ่งการเห็นคุณค่าของทรัพยากรและการพัฒนาจะมีแนวความคิดเห็นค่อนข้างสอดคล้องต้องกันมากเช่น เรื่องของความอนุรักษ์โดยมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในท้องถิ่น ที่เป็นเจ้าของมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรม ประการสำคัญจะทำให้ชาวบ้านที่แบ่งฝ่ายทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการอนุรักษ์พัฒนามองเห็นทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศฯ ได้อย่างไร ด้วยการให้ความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องและชัดเจนจนไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่ได้

กรณีประเด็นข้างต้น เจ้าอาวาสผู้เกี่ยวข้องหลายวัดก็ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์เช่น วัดบ้านเก่า วัดปากกร่ำ ซึ่งเห็นอำนาจหน้าที่โดยตรงที่พึงกระทำได้ด้วยกระบวนการต่าง ๆ ในเชิงการบริหารจัดการ แต่จะเป็นการปิดความรับผิดชอบต่อหน่วยงานอื่นเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือเทศบาลในเขตพื้นที่เป็นต้น ทั้งนี้หน่วยงานเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้ และไม่มีบุคลากรที่เกี่ยวข้องช่วยเหลือโดยตรง

วิเคราะห์ถึงการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นพบว่า มีส่วนร่วมน้อย (2.37) (ตารางที่ 3) เนื่องด้วยปัจจัยและโอกาสไม่เอื้ออำนวย รวมไปถึงมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวน้อย การจะให้เกิดผลควรจะต้องร่วมกันทำ ทำคนเดียวไม่สำเร็จต้องร่วมกันทั้งชุมชน ตั้งแต่ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคสังคม ที่เป็นเจ้าของมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรม เช่นเดียวกับระดับการมีส่วนร่วมการพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นพบว่า มีส่วนร่วมบ้าง (2.50) (ตารางที่ 4)

แสดงให้เห็นว่าผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบและประชาชนในเขตพื้นที่ผู้เกี่ยวเนื่องมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่นบ้าง เว้นแต่ข้อ 1 4 5 6 และ 7 ระดับการมีส่วนร่วม มีส่วนร่วมน้อย ยิ่งพิจารณาตามข้อย่อยของตารางที่ 4 มีการวางแผนเพื่อการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถาน โบราณวัตถุ หรือการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนา และพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน ตามโจทย์ของเรื่องการวิจัยด้วยแล้ว มีระดับน้อย ทั้งนี้นอกจากการไม่เห็นคุณค่าในเบื้องต้นแล้ว การขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่บนเส้นทางนิราศฯ ก็เป็นปัจจัยเกี่ยวข้องอย่างสำคัญ สมพล พงศ์ไทย กล่าวว่าคนในพื้นที่ต้องเห็นคุณค่า และมีความรู้เกี่ยวกับ

ท้องถิ่นของตน กรณีบางปลาสร้อย มะขามหย่งสามารถเป็นเมืองวัฒนธรรมได้อย่างสบายเพราะเขตเมืองนั้นไม่โตแล้ว คนไม่ลงทุนมันไปขยายที่อื่นคล้ายกับหาดใหญ่กับสงขลา ฉะนั้นต้องมาช่วยกันคิดเส้นว่าจะเก็บตรงไหน โดยเฉพาะการจัดพื้นที่บางส่วนต้องดูว่าจะโรมันปรากฏในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานชัดเจน ต้องคุยกันว่ามันเก็บไว้ได้ไหม ถ้าจะสนใจประวัติศาสตร์ชุมชนทางทะเลมากกว่าเพราะเมืองชลบุรีมีชื่อเสียงมากับชุมชนทางทะเลซึ่งเป็นเมืองน้ำเค็มเป็นเมืองอยู่ในทะเลจริง ๆ ¹⁴

กรณีผู้ไม่เห็นคุณค่าความสำคัญเช่นเจ้าอาวาสวัดบ้านเก่ากล่าวไว้ว่า ไม่มีความเข้าใจศิลปะตรงนี้ไม่ได้ศึกษา ไม่รู้เรื่องคุณแล้วไม่เข้าใจ ไม่อยากลงไปทำ เพราะไม่มีความจำเป็นต่อชีวิตของเรา การนำมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนเช่นการท่องเที่ยว มันไม่คุ้มกับการมาเที่ยว ที่อื่นเขาไม่ให้เราดู โน่นดูนี้ใช้เวลาอยู่เป็นชั่วโมงแต่นี้มี 3 ชั้น (อุโบสถ หอไตร และเจดีย์) แล้วไม่วิจิตรพิสดารที่ทุกคนต้องมาดู ถ้าเราจะบวมขนาดไหนมันก็ไม่เข้าชั้น มันไม่น่าสนใจมากนักถึงแม้จะเป็นของเก่า การพัฒนามองไม่เห็นไม่คิดว่าจะทำอะไรได้ ก็คุ้มน้อย ๆ เสียหายลง ๆ จนกว่าจะหมดสภาพถึงที่สุดต้องทิ้ง ¹⁵

ปัญหาน่าห่วงและอาจเป็นวิกฤตทางการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นก็คือ คนที่มีบทบาทและอำนาจหน้าที่กลับละเลยไม่สนใจในการเล่นบทบาทอย่างที่ควรจะเป็น มีการศึกษาเรียนรู้ ทำความเข้าใจต่อเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของตนและดำเนินการให้ทรัพยากรเหล่านั้นได้คงอยู่ และพัฒนาไปบนเส้นที่เหมาะสมไม่ว่าจะเป็นการต่อยอดและหรือการพัฒนาใหม่เป็นต้น เช่น การนำทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาเป็นทุนวัฒนธรรม (สร้างคุณค่า มูลค่า) เพื่อใช้พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งระดับการเทียบคุณค่าต่อเรื่องดังกล่าว (ในข้อที่ 5 และ 6 จากตารางที่ 2) มีมาก แต่แนวทางวิธีการพัฒนาอาจแตกต่างกันไป และส่วนใหญ่จะเป็นการพัฒนาขึ้นใหม่เนื่องจากพื้นที่ไม่มีของเก่า ขึ้นอยู่กับผู้เกี่ยวข้องเช่น เจ้าอาวาสบางคนทางเหนือก็จะนำศิลปะการก่อสร้างเรือนแบบทางเหนือมาปลูกสร้างที่วัดนาตาขวัญ จัดเทศกาลคล้ายประเพณีล้านนาเป็นต้น

สุเทพ จันทรพราหมณ์ เห็นว่าพื้นที่ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลงไม่มีหลักฐานทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น หลักฐานส่วนมากถูกสร้างขึ้นเมื่อ 50-60 ปีมานี้ การพัฒนาพื้นที่บนเส้นทางนิราศฯ มีบางส่วนควรเป็นสิ่งก่อสร้างขึ้นใหม่เช่น สวนวรรณคดี เชื่อมต่อไปถึงทะเล มีความหมายถึงบรรยากาศแดนสุนทรภู่ ทุกอย่างถูกจัดการพัฒนาเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในอดีต นำพืชพันธุ์ไม้ในนิราศมาจัดวางตามผังเส้นทางให้เชื่อมโยงกัน จัดทำตัวศิลปะกรรมเป็นรูปหล่อเด็กสามารถปีนป่ายได้ เล่นสนุกในสวนวรรณคดีได้เรียนรู้ได้ เหมือนแดนเนรมิตแห่งจินตนาการในวรรณคดีผู้คนเข้ามาในพื้นที่ได้ทั้งการท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ ภาษา วรรณคดี พร้อมกันไป ประการสำคัญพยายามให้ของใหม่ และของเก่า (ลำสวด เรือนเก่า) ได้บูรณาการให้มากที่สุด ¹⁶

ดังนั้น สังเคราะห์สาระคุณค่าและความสำคัญตามศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง ได้สารัตถะดังนี้

ช่วงแรก ในเขตจังหวัดชลบุรี ลักษณะของทรัพยากรทางโบราณคดีมีความเชื่อมโยงกับช่วงเวลาในนิราศเมืองแกลง และก่อนหน้านั้นขึ้นไป มีอาณาเขตคิดชายฝั่งทะเลกับพื้นที่ตั้ง ตั้งแต่ตอนบนของจังหวัด

แถบเมืองศรีพโลเดิมสมัยอยุธยาขึ้นไปถึงอุทอง ลงมาที่บางปลาสร้อยและบางละมุง เมื่อแต่สมัยอยุธยา บริเวณชายทะเล สะท้อนให้เห็นถึงอาคาร บ้านเรือน วัดอาราม ที่มีวิวัฒนาการบริเวณชายทะเลแถบ บางปลาสร้อยและมะขามหย่งฝั่งทิศตะวันตกของชุมชนชาวน้ำบนสะพานเดิมจนถึงชุมชนในซอยตามสภาพ ของบริบทใหม่ โดยมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเทพาอารักษ์ เจ้าพ่อเจ้าแม่ในท้องถิ่นริมทะเลย่านนี้ ทั้งหมด รูปทรงของเจว็ดไม้ทั้งการแกะสลักและการวาดภาพระบายสีอย่างสวยงามภายในศาลเจ้าตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนปลายลงมา

เช่นเดียวกับฝั่งตะวันออก พื้นที่ตอนในถัดชายทะเลขึ้นไปต่างก็เป็นพื้นที่ที่ตั้งพระอารามหลวงสมัย อยุธยาคือ วัดใหญ่อินทารามมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรง และโดยอ้อม จำนวนมาก พร้อมไปกับมีมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต มีความเคลื่อนไหวตั้งแต่เดิมได้แก่ ตลาดท่าเกวียน ประเพณีวิ่งควาย เป็นต้น ขณะที่ฝั่งตะวันตกของชายทะเลแถบบางละมุง กรณีวัดสว่างฟ้าพุทธาราม (โบสถ์ เก้า) กับวัดโบสถ์ร้างและวัดบางเศรษฐีร้าง ซากโบราณสถานทั้งสองต่างมีความเป็นของแท้ดั้งเดิมและมีความ โดดเด่นของที่ตั้งเมืองบนเกาะสมัยอยุธยาตอนปลายชายทะเล โดยมีองค์ประกอบทางวัฒนธรรม การทำไผ่ จับปลา และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติตามความที่ปรากฏในนิราศอย่างอุดมสมบูรณ์ และมี ประเพณีกองข้าว ประเพณีวันไหล เป็นแกนที่เกาะเกี่ยวหลอมรวมจิตใจ ความเชื่อ ของชุมชนชาวทะเล แถบนี้

ช่วงที่สอง ในเขตจังหวัดระยอง ลักษณะของทรัพยากรทางโบราณคดีมีความเชื่อมโยงกับช่วงเวลา ตามคำกลอนที่เขียนไว้ในนิราศของพื้นที่บริเวณวัดบ้านเก่า วัดนาตาขวัญ วัดบ้านแลง และวัดตะพง ของ เขตอำเภอบ้านค่ายและอำเภอเมือง ศิลปะลักษณะของอุโบสถ (อาราม อาวาส ในคำกลอน) เจดีย์และหอ ไตร ต่างสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอย่างโดดเด่น และมีคุณค่าทาง ศิลปวัฒนธรรมอย่างมากในย่านนี้ ขณะที่ฝั่งตะวันตกบริเวณชายทะเลแกลง หลักฐานเดิมที่ย้อนหลังไป ตามช่วงเวลาที่ร่วมสมัยกับนิราศฯ มีปรากฏผ่านศิลปวัตถุที่เคลื่อนที่ได้และมีขนาดเล็กเช่น พระเครื่องบูชา พระประธานเก่า ทั้งนี้ทำด้วยไม้และโลหะ และเครื่องเบญจรงค์เป็นต้น ส่วนโบราณสถานแบบมั่นคงถาวร และมีขนาดใหญ่ ปรากฏผ่าน “อนุสรณ์สถานสามัญชนแห่งพ่อปู่ “ครูกวี” ของโลกเมื่อ 60 ปีที่ผ่านมา บน 2 มาตรฐานของต้นแบบ และ 2 กาลเวลาที่สร้างขึ้นของครู ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี และศิษย์ สนั่น ศิลากร อันสะท้อนให้เห็นถึง ความเห็นต่างทางศิลปะกับข้อยุติแบบที่ควรจะเป็นอย่างกระจ่างชัดของ คณะผู้เกี่ยวข้องในการจัดสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ในครั้งนั้น

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของการสานเสื่อและทอเสื่อ เป็นหลักฐานที่มีชีวิตและมีการสืบทอดใน พื้นที่ดั้งเดิมของบ้านแลงมา 200 ปี และยังคงพัฒนาสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากเสื่ออย่างต่อเนื่อง จากสมัย อยุธยาเป็น “เสื่อส่วย” ต่อมาเป็น “เสื่อส่งออก” สร้างมูลค่าให้กับภูมิปัญญาชาวบ้านแกลงอย่างน่า ภาคภูมิใจ เช่นเดียวกับ คุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่น ๆ ที่หาดูได้ยากเช่น “ลำสวด” “หนังใหญ่” ที่ ต่างร้องรำเล่นด้วยภาษาละของพื้นถิ่นอย่างมีสีสัน

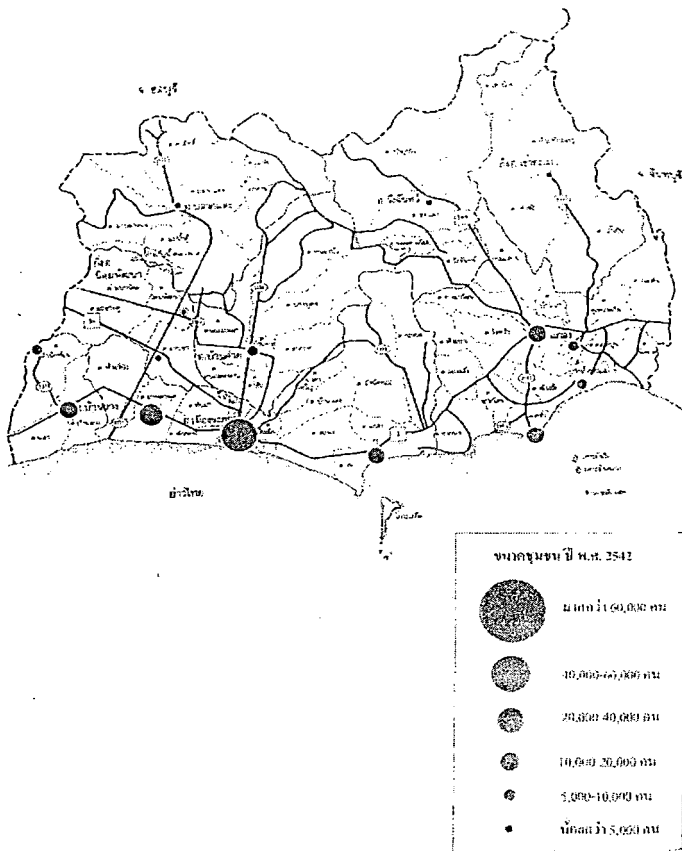
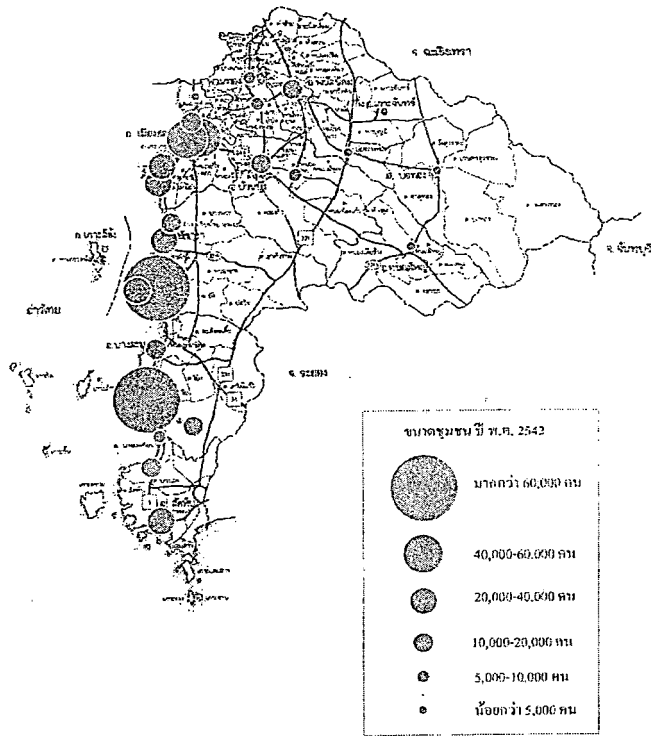

ภาพที่ 130 การทอเสื้อรูปแบบใหม่ตามสมัยนิยมที่เกลง

3. วิเคราะห์ภัยคุกคามและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างริมชายฝั่งทะเล

ตั้งแต่จังหวัดชลบุรีลงไปถึงระยองหลังปี พ.ศ. 2475 ได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไร่นา ป่า หรือที่ว่างที่มีสภาพเป็นธรรมชาติให้กลายเป็นอาคารบ้านเรือน ถนน หรือสิ่งปลูกสร้างอย่างอื่นที่มีการใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น หน้าแน่นด้วยกิจกรรม ผู้คน และขบวนการพาหนะมีการเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงมากกว่าในเขตจังหวัดอื่นของภูมิภาคเดียวกันเป็นสภาพความเป็นเมืองที่เป็นผลของการพัฒนาเมืองแตกต่างกันมากมาย โดยด้านหนึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่แออัดด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างที่มีขนาดทั้งสูง และใหญ่มีผู้คนขวักไขว่คับคั่งแทบตลอด 24 ชั่วโมง ซึ่งได้แก่เมืองพัทยา ทั้งนี้เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นเมืองในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2544 รวมคนถึง 2,365 ล้านคน โดยเกือบครึ่งหนึ่ง (1,104 ล้านคน) อยู่ในเขตจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง และจันทบุรี มีสัดส่วนเกือบเท่ากันคือ 22.57% และ 21.27% ตามลำดับ แต่ความหนาแน่นของจังหวัดระยองเป็น 2 เท่าของจังหวัดชลบุรีและจังหวัดตราดมีความหนาแน่นน้อยที่สุด¹⁷

จำนวนประชากรดังกล่าวเมื่อมองในลักษณะของการตั้งถิ่นฐานแล้วปรากฏว่ามีประชากรกระจุกตัวกันอยู่เป็นแถบๆ ตามริมฝั่งทะเลตลอดความยาวของจังหวัดชลบุรีมากถึง 520,759 คน (ปี พ.ศ. 2544) หรือกว่า 48% ของประชากรทั้งจังหวัดชลบุรี ถัดจากพื้นที่นี้ไปก็เกาะตัวกันเป็นกระจุกอยู่ที่จังหวัดระยอง จันทบุรี และตราด บริเวณของการกระจุกตัวนี้มีฐานะเป็นเมือง ที่หนาแน่นด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างและกิจกรรมต่างชนิดซึ่งทางราชการกำหนดเป็นเทศบาลระดับต่าง ๆ¹⁸ (ภาพที่ 131) ทั้งนี้ความหนาแน่นและการขยายตัวเป็นเมืองยังไม่รวมถึงเขตอุตสาหกรรมในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดชลบุรีและระยองที่เริ่มพัฒนาตามโครงการ “Eastern Seaboard” มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 อีกจำนวนมาก

ภาพที่ 131 แสดงตำแหน่งเขตชุมชนที่มีความหนาแน่นในเขตจังหวัดชลบุรีและระยอง
ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนา
ภาคตะวันออก 2543.

วิเคราะห์ถึงเขตพื้นที่การพัฒนา การขยายตัวและความหนาแน่นจะพบว่าพื้นที่ทับซ้อนกัน
เส้นทางนิราศเมืองแกลง และเส้นทางเดินทัพของพระเจ้าตากสินในหลายบริเวณเช่นที่ตำบลบางปลาสร้อย
อำเภอเมืองชลบุรี ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี หรือตำบลตาขัน ตำบลทับมา อำเภอ
เมืองระยอง เป็นต้น กรณีเมืองระยองมีเขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้านฉางและมาบตาพุด และ
ชลบุรีมีเขตนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบังเป็นต้น ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการพัฒนาพื้นที่ที่ดิน การขายที่ดินให้คน
ต่างชาติและอื่น ๆ อีกมาก ภัยคุกคามข้างต้นมีผลต่อการรุกรานเขตโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมทาง
วัฒนธรรมให้เปลี่ยนแปลงไปเช่นที่บางปลาสร้อยและมะขามหย่งของจังหวัดชลบุรีมีการปลูกสร้างอาคาร
บ้านเรือนบดบังโบราณสถาน ศาลหลักเมือง ศาลาพิงธรรม พระอุโบสถพระวิหารวัดใหญ่อินทาราม หรือ
มีการปรับพื้นที่เขตป่าชายเลน ทำเรือประมงชายฝั่ง สะพานปลา เพื่อสร้างถนนเลียบริมชายทะเลด้านหน้า
เมืองชลบุรีเป็นต้น เช่นเดียวกับที่บริเวณวัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเศรษฐี ของตำบลบางละมุง มีชุมชนราย
รอบโบราณสถานได้รุกรานเข้าไปอยู่อาศัยและปลูกสร้างสิ่งต่าง ๆ บดบังเขตพื้นที่ทางโบราณคดีมากจนทำ
ให้เกิดทัศนอุจาดขึ้นโดยทั่วไป

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศและทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น
ในแต่ละแห่ง มีปัจจัยหลายประการที่จะช่วยให้การจัดการวิธีการอนุรักษ์ (พัฒนา) เป็นผลสัมฤทธิ์ขึ้น เป็น
ต้นว่าประการแรก คือ พระดำริพระเทพรัตนราชสุภาสวามบรมราชกุมารี เกี่ยวกับ “ตามรอยสุนทรภู่” ที่
ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวต่าง ๆ มากมาย หรือการชะลอตัวของความเจริญการขยายตัวของตัวเมืองชลบุรี
(ตำบลบางปลาสร้อย ตำบลมะขามหย่ง และตำบลบ้านโชนฯ) เกี่ยวกับสิ่งปลูกสร้าง ธุรกิจ การค้าและการ
ท่องเที่ยว ผู้เกี่ยวข้องและผู้นำท้องถิ่นเริ่มหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม ทรัพยากร
โบราณคดีเพิ่มมากขึ้นโดยจะบริหารจัดการให้ออกมาในรูปแบบเมืองวัฒนธรรม หรือการรวมตัวของผู้นำชุมชน
ชาวบ้านผู้สนใจทางศิลปะและวัฒนธรรม ในรูปของสภาวัฒนธรรมอำเภอ ตำบล และหมู่บ้านเพื่อช่วยกัน
ปกป้องรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เช่นที่
สภาวัฒนธรรมตำบลบ้านแลง อำเภอเมืองระยอง ได้เข้ามาช่วยการอนุรักษ์ฟื้นฟู พัฒนาพระอุโบสถ (เก่า)
หอไตรกลางน้ำ พระปรารักษ์ ของวัดบ้านแลงให้คงสภาพเดิมและใช้งานได้ ชุมชนบ้านบางละมุงและ
โรงเรียนบ้านบางละมุงได้ร่วมมือกันจัดทำโครงการอนุรักษ์วัดนางเศรษฐี (พระอุโบสถเก่า) ที่สร้างมาแต่
ครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยร่วมมือกับกรมศิลปากร เทศบาลแหลมฉบังและบริษัทเอกชนหลายแห่งเป็นต้น

4. แนวทางการจัดการอนุรักษ์ (พัฒนา) ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น การกำหนดแนว
ทางการจัดการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นจะดำเนินการจนก่อให้เกิดผลการขับเคลื่อนใน
พื้นที่ ชุมชน หรือท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงไรนั้น จะขึ้นอยู่กับข้อ 1-3 ที่ผ่านมาเป็นปฐม จนรู้ธรรมชาติ
โครงสร้าง คุณค่า พลวัตวัฒนธรรม และ ปัจจัยจากภัยคุกคามหรือแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะ
เกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทั้งนี้หากวิเคราะห์และสังเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย (จุดแข็ง-จุดอ่อน) ของ
ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามศักยภาพของตัวทรัพยากรเอง ตามการประเมินคุณค่ามาตามลำดับ
(ตารางที่ 4) และตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยจะพบว่า ตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียง (ตำบล

มะขามหย่งและตำบลบ้านโหนด) ตำบลบางละมุง วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเศรษฐี (ร้าง) วัดบางละมุงหรือวัดวาริ์ล้อมเดิม และบริเวณใกล้เคียงของจังหวัดชลบุรี ตำบลบ้านแลง (วัดบ้านแลง) ตำบลบ้านเก่า (วัดบ้านเก่า) และตำบลนาตาขวัญ (วัดนาตาขวัญ) ของจังหวัดระยองมีศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีมาก โดยเฉพาะบางปลาสร้อย บางละมุง และบ้านเก่า มีภัยคุกคามอันเกิดจากการพัฒนาพื้นที่ของเมือง เขตอุตสาหกรรมและผู้ปกครองวัดอย่างมาก (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 วิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น

พื้นที่และ ทรัพยากร ทางโบราณคดีฯ	สอดคล้อง วัตถุประสงค์			คุณค่า			จุดเด่น / จุดแข็ง			สภาพแวดล้อม			ภัยคุกคาม		
	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย	มาก	ปาน กลาง	น้อย
จังหวัดชลบุรี															
1.ตำบลบางปะกง (วัดคงคาราม)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-
2.ตำบลบางปลา สร้อยและใกล้เคียง	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	✓	-
3.ตำบลบางพระ วัดบางพระ และใกล้เคียง	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	-	✓
4.ตำบลบางละมุง (วัด โบสถ์ร้าง) วัดนางเศรษฐี (ร้าง) วัดบางละมุง และใกล้เคียง	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-
จังหวัดระยอง															
1.ตำบลตาขัน (วัดบ้านเก่า)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-
2.ตำบลนาตาขวัญ (วัดนาตาขวัญ)	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	✓	-	-	-	-	✓
3.ตำบลบ้านแลง (วัดบ้านแลง)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	-	✓
4.ตำบลบ้านตะพง (วัดตะพงใน)	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-
5. ตำบลบ้านกร่ำ วัดป่ากร่ำและ ใกล้เคียง	-	-	✓	-	✓	-	-	✓	-	-	-	✓	-	✓	-

การจะจัดการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นให้เกิดผล (output) ตามคุณลักษณะ ศิลปลักษณะ หรือศักยภาพของทรัพยากรฯ ได้อย่างแท้จริง พร้อมไปกับสร้างความพึงพอใจต่อชุมชนท้องถิ่น (outcome) ได้นั้น นอกจากวิเคราะห์ถึงศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น (ดูตารางที่ 5) มาโดยลำดับแล้ว วิธีการจัดการทรัพยากรฯตามวงจรการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (ดูแผนภูมิที่ 1) ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันไม่ว่าจะเป็น “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา” หรือ “การพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” แบบใดแบบหนึ่งหรือหลายแบบบูรณาการกัน เพื่อให้วิธีการจัดการเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพและก่อประโยชน์สูงสุด ดังนั้นการพิจารณาวิธีการอนุรักษ์จึงต้องคำนึงถึงศักยภาพของทรัพยากรแต่ละแห่งพร้อมกันไปว่าควรจะใช้วิธีการบนฐานแบบใด

ในขั้นต้นจากการศึกษาวิเคราะห์ถึงการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมีวิธีการจัดการทรัพยากรได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีศักยภาพคุณค่าตามตารางที่ 5 มากน้อยเพียงไร และมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมเกื้อกูลต่อทรัพยากรอย่างไรเป็นต้น ตัวบ่งชี้จากองค์ประกอบทั้งสองจะนำมาซึ่งข้อสรุปของวิธีการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องกันไป ทั้งนี้หากพิจารณาจากตารางที่ 6 จะพบถึงทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในเขตจังหวัดชลบุรี ต้องได้รับการอนุรักษ์มากถึง 30 แห่ง จังหวัดระยอง 13 แห่ง และในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศของคำบลบ้านกร่ำ และคำบลบ้านแก่ง ต้องได้รับการสร้างสรรค์การดัดแปลงต่อยอดหรือการพัฒนาให้มีมิติทางศิลปวัฒนธรรมใหม่ ๆ (ตารางที่ 6)

พิจารณาวิเคราะห์ในมิติของแหล่ง (ชื่อ) ในวิธีการจัดการของแต่ละแหล่งให้ลงลึกลงไปพบว่าพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อย และมะขามหย่งของจังหวัดชลบุรีบริเวณฝั่งตะวันออกและตะวันตกของถนนวชิรปราการมีทรัพยากรเกี่ยวเนื่องบนเส้นทางนิราศหลายแหล่งอาทิ เช่น วัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง วัดสวนตาล และคลองบางปลาสร้อย โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณที่เรียกว่า “ท้ายบ้าน” ซึ่งเป็นย่านไทยมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้น ทรัพยากรทางโบราณคดีต้องได้รับการอนุรักษ์บนวิธีการที่ถูกต้อง (ตารางที่ 6) เช่นเดียวกับชุมชนตามซอยต่าง ๆ ของฝั่งทิศตะวันตกตั้งแต่บริเวณซอยที่สามารคขึ้นไปทางเหนือถึงบริเวณซอยเสริมสันติ ก็ควรมีการอนุรักษ์ พื้นฟู ทำนุบำรุงรักษาบ้านเรือนศาลเจ้า ให้คงสภาพเท่าที่กระทำได้และพัฒนาพื้นที่บางแห่งเช่น บ้านเลขที่ 496 หมู่บ้านเลขที่ 640 ม (นายแพทย์สมพล พงศ์ไทย) ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนชาวน้ำ (ชาวเล) ดังเดิมเป็นต้น

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น									หมายเหตุ
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด	การพัฒนา	
4.1 เจริ๊ด	✓									สร้างในรุ่นหลังศาลเจ้า พ่อหลักเมือง
5. วัดคันสน										
5.1 อุโบสถ				✓						
5.2 จิตรกรรมฝาผนัง	✓									
6. ศาลากลางจังหวัด	✓			✓						
7. ศาลจังหวัดหลังเก่า	✓			✓						
8. วัดสวนตาล										
8.1 พระประธาน				✓						
9. บ้านกูรีวิรักษ์บดี		✓		✓					✓	พัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ มีโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เกี่ยวเนื่องมาก
10. ซอยชีจามารค (สะพานขาว)										
10.1 บ้านเลขที่ 181/11	✓	✓	✓	✓				✓		
10.2 บ้านเลขที่ 182/1ข		✓	✓	✓				✓		
10.3 บ้านเลขที่ 185ข		✓	✓							

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีที่ท้องถิ่น								หมายเหตุ	
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด		การพัฒนา
ตำบลมะขามหย่ง										
1. ซอยท่าเรือพลี (สะพานศาลเจ้า)										
1.1 ศาลเจ้าชกเกียน	✓								✓	การพัฒนาพื้นที่โดยรอบ
1.2 ศาลเจ้าที่ตีเป ป้อน้ำ ซึ่งปักเต้า เซียบ้อเจ็งซึ่ง	✓								✓	การพัฒนาพื้นที่โดยรอบ
1.3 บ้านเลขที่ 462ญ		✓								
1.4 บ้านเลขที่ 463		✓								
1.5 บ้านเลขที่ 469ญ	✓		✓							อายุ 100 ปีขึ้นไป
2. ซอยเสริมสันติ (สะพานหลวง)										
2.1 บ้านเลขที่ 639/ฌ										อายุ 100 ปี บ้านข้าทองสุข
2.2 บ้านเลขที่ 696ฌ								✓		เรือนไม้ 2 ชั้นขนาดใหญ่มี สภาพสมบูรณ์ริมชายทะเล
2.3 บ้านเลขที่ 640ฌ	✓	✓	✓						✓	ได้รับการอนุรักษ์ตัวเรือน อยู่อาศัยและเรือนประกอบ อาชีพเดิมไว้เป็นอย่างดี ควรได้รับการพัฒนาเป็น ศูนย์การเรียนรู้

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ	
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด		การพัฒนา
ตำบลแสนสุข										
1. วัดศาลาล้อม										
1.1 อุโบสถ	✓									
1.2 จิตรกรรมฝาผนัง	✓									อุโบสถและภาพเขียนได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากร
2. เจ้าแม่สามमुख (เดิม)	✓	✓		✓					✓	มีการพัฒนาพื้นที่โดยรอบให้มีความโดดเด่น
ตำบลบางพระ										
1. มณฑปพระพุทธบาทบางพระ	✓									
ตำบลศรีราชา										
1. โรงพยาบาลสมเด็จพระศรีราชา										
1.1 เรือนในทะเล	✓									
1.2 ตึกพระพันวัสสา	✓									อาคารอนุรักษ์ของสภาอากาศไทยเป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่น พ.ศ. 2544 – 2545
1.3 เรือนไขเก็น		✓								
ตำบลบางละมุง-บ้านนาเกลือ										
1. วัดท่ากระดาน										
1.1 เจดีย์บรรจุอัฐิทหารไทย-จีน		✓		✓						
1.2 แฉงพระพิมพ์ไม้	✓									
2. วัดบางละมุง										
2.1 พระอุโบสถเก่า	✓			✓	✓					

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ	
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบชิ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การตัดแปลงต่อยอด		การพัฒนา
3. วัดโบสถ์ (ร้าง)	✓			✓					✓	พัฒนาพื้นที่โดยรอบมีการ รुकถ้ำของชาวบ้านมา ประดิษฐานโบสถ์เก่า
4. วัดนางเสริมฐี (ร้าง)										
4.1 พระอุโบสถ	✓	✓							✓	ได้งบประมาณอนุรักษ์จาก ท้องถิ่น ควรพัฒนาด้วยการ เปิดพื้นที่ด้านข้างอุโบสถให้ มองเห็นจากภายนอก
4.2 พระประธาน	✓									
5. วัดสว่างฟ้าพุทธาราม										
5.1 พระอุโบสถเก่า	✓								✓	อายุประมาณ 200 ปี จาก ข้อมูลของทางวัด ควร พัฒนาพื้นที่โดยรอบให้ กลมกลืนกับพระอุโบสถ
5.2 พระประธาน ภายในอุโบสถเก่า	✓									
จังหวัดระยอง										
ตำบลควนขัน										
1. วัดบ้านเก่า										
พระอุโบสถเก่า	✓	✓		✓		✓				ควรดำเนินการอนุรักษ์ควน ประเต็นสำคัญขาดการดูแล จากทางวัดปล่อยให้สิ้น สภาพตามกาลเวลา

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ	
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค	การดัดแปลงต่อยอด		การพัฒนา
1.2 พระเจดีย์เก่า	✓	✓		✓						ควรสร้างแบบจำลองให้ มองเห็นสภาพเดิมของเจดีย์
1.3 หอไตรกลางน้ำ	✓	✓		✓						
1.4 พระพุทธรูปไม้ แกะสลัก										
ตำบลนาตาขวัญ										
1. วัดนาตาขวัญ										
1.1 พระอุโบสถเก่า	✓	✓								
1.2 เจดีย์เก่า	✓	✓								เจดีย์แบบระฆังของนิยมสร้าง กับหลายวัดเช่น วัดตะพง ใน
1.3 พระประธาน ภายในอุโบสถเก่า	✓	✓								
ตำบลบ้านแดง										
1. วัดบ้านแดง										
1.1 พระอุโบสถเก่า	✓									
1.2 พระปรารักษ์	✓									มีเพียงแห่งเดียวของระฆัง
1.3 หอไตรกลางน้ำ	✓	✓				✓				
1.4 พระประธานใน พระอุโบสถเก่า	✓	✓								
ตำบลตะพง										
1. วัดตะพงใน										
1.1 พระอุโบสถเก่า	✓	✓	✓						✓	ขาดการดูแลจากทางวัด ควรมีการพัฒนาพื้นที่ โคขรอบพระอุโบสถ

ชื่อ / ทรัพยากรโบราณคดี	วิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น								หมายเหตุ	
	การอนุรักษ์	การฟื้นฟู	การส่งเสริมและสนับสนุน	การทำนุบำรุงรักษา	การบูรณะปฏิสังขรณ์	การสร้างรูปแบบขึ้นใหม่	การสร้างสรรค์	การดัดแปลงต่อยอด		การพัฒนา
ตำบลบ้านแก่ง										
1. ศาลเจ้าอ่าวสมุทร (ศาลเจ้าปู่โต๊ะ)	✓	✓					✓	✓	✓	พื้นที่โดยรอบสามารถพัฒนา สร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีได้
2. ชุมชนสวนเลื้อยแก่ง	✓							✓	✓	
ตำบลบ้านกร่ำ										
1. อนุสาวรีย์สุนทรภู่				✓			✓	✓	✓	มีอายุประมาณ 51 ปี พื้นที่โดยรอบและกลุ่มอนุสาวรีย์ควรได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับท้องถิ่น
2. วัดป่ากร่ำ						✓		✓	✓	วัดป่ากร่ำเป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่สถานที่เดิมอยู่บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่

หมายเหตุ : การจัดการทรัพยากรค่านึงถึงโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป รวมถึงบริบทเกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้น ชุมชนชาวฝั่งทะเลตามถนนและซอยต่าง ๆ เริ่มต้นตั้งแต่ลาดวิถี ศรีบุญญิตี รัฐผดุงขึ้นไปทางเหนือจนจรดเสริมสันติ บริเวณแถบนี้มีบ้านเรือนและอาคารแบบดั้งเดิมที่สะท้อนถึง “ชุมชนชาวน้ำ (เล)” ที่อาศัยอยู่บนสะพานมาแต่ดั้งเดิมมีลักษณะของโครงสร้างตัวบ้านและยกพื้นสูง เสาสูงเพื่อให้พื้นระดับน้ำทะเลหลังคาเรือนทรงจั่ว ฝาเรือนมีแบบฝาสำหรับหวด ฝาปะกน และฝาเกล็ด เป็นต้น นอกจากนี้มีเรือนอาคารแบบตะวันตกในช่วงหลัง พ.ศ. 2450 ลงมา ซึ่งมีหลังคาแบบทรงมนิลา และทรงปั้นหยาสผสมผสานกัน

ซอยที่จามารค (สะพานยาวเดิม) ท่าเรือพลี (สะพานศาลเจ้าเดิม) และเสริมสันติ (สะพานหลวงเดิม) มีบ้านเรือนแบบดั้งเดิมมาก และหลายหลังสมควรได้รับการอนุรักษ์ตามศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีเหล่านั้น พร้อม ๆ ไปกับบริบทที่เกี่ยวข้องโดยยังรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่นป่าชาย

เลน คูคลอง และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม เช่น วิธีการทำประมง ความเชื่อประเพณีกองข้าว วังควาย ฯลฯ พร้อมกันไป เช่นเดียวกับพื้นที่ตำบลบางละมุงและใกล้เคียง มีโบราณสถานดั้งเดิมสมัยอยุธยาตอนปลายลงมา (ดูภาพที่ 6) สภาพของอุโบสถมีโครงสร้างและรูปลักษณะที่มีความสมบูรณ์ และบริบทแวดล้อมยังคงสภาพเดิม ๆ อยู่มากไม่ว่าจะเป็นป่าชายเลน คลอง การทำโป๊ะ เป็นต้น พื้นที่ตรงที่ต้องได้รับการอนุรักษ์และดูแลอย่างเร่งด่วน เนื่องจากเป็นพื้นที่เขตติดต่อกับนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบังที่มีโครงการจะขยายพื้นที่ลงมาทางใต้เพิ่มขึ้น ก็ต้องมีการพัฒนาพื้นที่โดยรอบแหล่งโบราณคดีให้สภาพเรียบร้อยสวยงาม

กรณีจังหวัดระยอง พื้นที่บนเส้นทางนิราศที่มีความสำคัญสมควรได้รับการอนุรักษ์อย่างเร่งด่วน ได้แก่ วัดบ้านเก่า (อุโบสถเก่า เจดีย์เก่า หอไตรเก่า) วัดนาตาขวัญ (อุโบสถเก่า) วัดบ้านแลง (อุโบสถเก่า พระปรารักษ์ หอไตรเก่า) วัดตะพงใน (อุโบสถเก่า) และศาลเจ้าปู่ไต่ะกง (ศาลเจ้าอ่าวสมุทร) ทรัพยากรฯ ในกรณีของพระอุโบสถเก่าของจังหวัดระยองมีรูปแบบโครงสร้างของอาคารแสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นแถบนี้อย่างเด่นชัดไม่ว่าจะเป็นตัวอาคาร หลังคา และชายคา (พะไล) ที่ลาดต่ำลงมาทางด้านหน้าพระอุโบสถเป็นต้น เช่นเดียวกับชุมชนสานเสื่อ ทอเสื่อกระจูด เสื่อกกบริเวณท่าเรือแกลง และใกล้เคียงต้องได้รับการอนุรักษ์รูปแบบและกรรมวิธีการทอเสื่อดั้งเดิม และการดัดแปลงต่อยอดพัฒนาการทอเสื่อของที่นี่ได้คงรูปคงร่าง มีความเจริญรุ่งเรืองไปตามกาลสมัย หากถามว่า “แนวทางการจัดการอนุรักษ์ – พัฒนาควรทำอย่างไร” ให้สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรฯ การเริ่มต้นการดำเนินการมีข้อเสนอแนะดังนี้

ประการแรก ควรศึกษาทำความเข้าใจธรรมชาติ โครงสร้าง พลวัตวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น

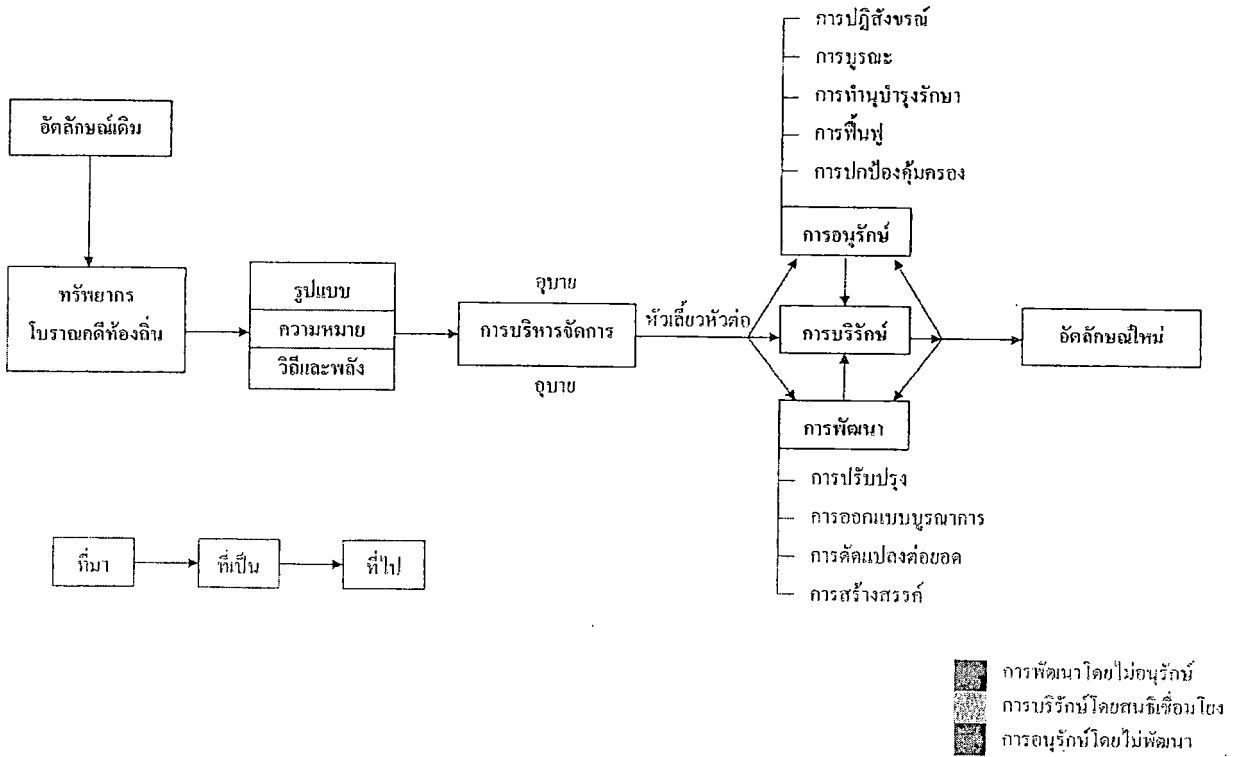
ประการที่สอง วิเคราะห์ถึงคุณค่าของทรัพยากรฯ คุณค่าความแท้ดั้งเดิมและคุณค่าทางสังคม เศรษฐกิจ

ประการที่สาม สรรหาอุบายหรือกลวิธีเพื่อการอนุรักษ์ หรือพัฒนาสร้างสรรค์เพื่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้เหมาะสมแก่พื้นที่โดยยึดวิธีการจัดการที่เรียกว่า “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา และการพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” (แผนภูมิที่ 3)

ประการที่สี่ สร้างความร่วมมือกับชุมชนให้ถึงพร้อมด้วยอุบายหรือยุทธวิธีที่ดีในการอนุรักษ์ พัฒนาไปสู่แนวทางการอารยะเกิดคุณค่าและมูลค่าอย่างผสมกลมกลืน

แผนภูมิที่ 3 วิธีการจัดการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

แผนภูมิกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น
จาก อัครลักษณ์เดิม สู่อัครลักษณ์ใหม่

เชิงอรรถ

- ¹ คู่มือหมายเหตุราสามดวง
- ² ศาลเจ้าแม่ทับทิมหมู่ที่ 1 ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เจวัดเดิมเป็นไม้ลอยมาติดอยู่ที่คลองด้านหน้า (ปัจจุบันไม่มี) ชาวจีนได้อัญเชิญมาไว้บูชา แล้วอธิษฐานขอให้เกิดโชคลาภแล้วได้ผลจึงสร้างศาลไม้ไว้เป็นที่ตั้งเจวัด ต่อมามีการพัฒนาเจวัดใหม่จากรูปแกะสลักบนแผ่นไม้กระดานแบน ๆ มาเป็นรูปปั้นหล่อโลหะแบบลอยตัว โดยให้ช่างจากกรุงเทพฯ เป็นผู้ออกแบบและปั้นรูปเจ้าแม่ฯ เช่น ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน
- ³ คูพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (จำนวนนาค) สำนักพิมพ์ต้นฉบับ. กรุงเทพฯ พ.ศ. 2547. (หน้า 190)
- ⁴ ตัวเมืองบางปลาสร้อยเดิมสันนิษฐานว่ามีอาณาเขตครอบคลุมตั้งแต่ศรีพโลลงไปจนถึงอ่างศิลา พิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในบริเวณทั้งสอง
- ⁵ วัดอ่างศิลามีชื่อเดิมว่า “วัดอ่างหิน” แบ่งออกเป็น 2 วัด คือวัดอ่างหินนอก และวัดอ่างหินใน ต่อมาพระสังฆราชและแนะนำให้รวมทั้ง 2 วัดเข้าด้วยกัน และเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “วัดอ่างศิลา”
- ⁶ เอกสาร บ1.1/2 ระยะทางเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีและที่ต่าง ๆ รศ 95 (พ.ศ. 2419) หน้า 208.
- ⁷ กรมศิลปากร. (2483). ชลบุรีภาคต้น. หน้า 6.
- ⁸ การตั้งศาลเจ้าของชาวจีนในอาณาบริเวณโคหมายถึงการได้ตั้งหลักปักฐานมั่นคงในพื้นที่ชุมชนแถบนั้นบ่งบอกถึงความเป็นมาและช่วงเวลาของการตั้งหลักแหล่ง
- ⁹ สมพล พงศ์ไทย. แดดสาแทรก. หน้า 60.
- ¹⁰ แบบจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่เมื่อศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ออกแบบจำลองด้วยโลหะขนาดความสูง 40 เซนติเมตร ได้นำไปตั้งไว้ในศาลาเรือนไม้บริเวณวัดป่ากร่ำ ณ บริเวณที่กระทำพิธีวางศิลาฤกษ์ เพื่อเป็นตัวอย่างให้ประชาชนในพื้นที่ได้เห็น ต่อมา พ.ศ. 2510 จึงเกิดมีการพัฒนาแบบอนุสาวรีย์ใหม่ โดยมีนายสนั่น ศิลากร ศิษย์รุ่นแรกของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบแบบจำลองเดิมภายในศาลา ได้ถูกเคลื่อนย้ายไปไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ด้านหลังบริเวณ และปัจจุบันไม่ทราบว่าแบบจำลองเดิมที่ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรีออกแบบไว้เดิมใครเป็นผู้เก็บรักษา
- ¹¹ มีคำถามว่าทำไมไม่สร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ตามแบบศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ทั้งที่ได้มีการวางศิลาฤกษ์ไปแล้วโดย ฯพณฯจอมพลป. พิบูลสงคราม ณ วัดป่ากร่ำเดิมทำไมต้องออกแบบใหม่โดยสนั่น ศิลากร และลูกศิษย์ อะไรคือประเด็นปัญหา

- ¹² คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงเจ็ด ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. (2515).
สำนักพิมพ์คลังวิทยา
- ¹³ หนังสือวัดบ้านดอน. (2549). หน้า 33.
- ¹⁴ สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ¹⁵ พระครูสมุรพินธุอุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹⁶ สุเทพ จันทรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹⁷ คูสถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาภาคตะวันออก. หน้า 5 – 27 และ 5 – 42.
- ¹⁸ แหล่งเดิม.

บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย

ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงจากต้นทางที่ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงปลายทางที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง มีศักยภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นได้แก่ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม สภาพความแท้ดั้งเดิมและจุดเด่นจุดแข็งบนเส้นทางนิราศฯหลายแหล่ง โดยเฉพาะมีพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อยและพื้นที่ใกล้เคียงได้แก่พื้นที่ตำบลบางละมุงและบ้านนาเกลือของจังหวัดชลบุรี พื้นที่ตำบลตาขันและตำบลตะพง ของจังหวัดระยอง มีหลักฐานของทรัพยากรได้แก่ วัดอาราม ตลาด บ้านเรือน การถีบกระดาน การทำโป๊ะ และสิ่งแวดลอมทางธรรมชาติ ตามที่มีการระบุไว้ในคำกลอนเมื่อครั้ง พ.ศ. 2349 – 2350 อย่างชัดเจน เป็นต้นว่า วัดตะพงใน วัดบ้านเก่า ตลาดบางปลาสร้อย เรือนฝาโถง การถีบกระดานหาหอยที่หน้าเมืองชลบุรี และการทำโป๊ะที่บางละมุง ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีหลักฐานสำคัญและมีคุณค่าทางโบราณคดีในช่วงเวลาร่วมสมัยอีกหลายแหล่งเช่น วัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง วัดสวนตาล วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรษฐี (ร้าง) วัดบ้านแลง วัดนาตาขวัญ เป็นต้น

นอกจากนั้น ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นของพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อย และตำบลบางละมุงของจังหวัดชลบุรี มีองค์ประกอบของคุณค่าและมีพื้นที่เกี่ยวข้องบนเส้นทางนิราศหลายแหล่ง (จุด) ในช่วงเวลาระยะหลังลงมาได้แก่ ชุมชนชาวน้ำ (เล) บนสะพานดั้งเดิมบริเวณชายทะเลฝั่งทิศตะวันตก การทำประมง การทำโป๊ะหรือศาลเจ้าพ่อเจ้าแม่ (ศาลเจ้าพ่อสาคร ศาลเจ้าแม่สามमुख) และสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ศาลากลางจังหวัดชลบุรีหลังเก่า ศาลจังหวัดชลบุรีหลังเก่า) เป็นอาทิ

กรณีทรัพยากรทางโบราณคดีในช่วงหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บนสะพานดั้งเดิมตั้งแต่สะพานยาว (ทิจามารค) ขึ้นไปทางเหนือถึงสะพานหลวง (เสริมสันติ) บ้านเรือนที่ปลูกสร้างบนสองฝั่งของสะพานเดิมตั้งแต่ตีนสะพานถึงหัวสะพาน มีหลักฐานแสดงให้เห็นถึงเรือนไทยแบบท้องถิ่นชายทะเล และเรือน อาคารแบบตะวันตกที่เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการปลูกสร้างบ้านเรือนในช่วงหลังลงมาอย่างโดดเด่นและมีหลายหลังยังคงสภาพสมบูรณ์ตั้งแต่ คับบ้าน คับเรือน แนวรั้วและซุ้มประตู ฯลฯ

ทำนองเดียวกันกับพื้นที่ของตำบลตาขัน (วัดบ้านเก่า) ตำบลตะพง (วัดตะพงใน) และตำบลนาตาขวัญ (วัดนาตาขวัญ) ของจังหวัดระยอง มีหลักฐานของอุโบสถหลังเก่าที่มีกระบวนแบบหรือรูปแบบท้องถิ่นมีความโดดเด่นสะท้อนถึง ศิลปลักษณะและอัตลักษณ์ที่ไม่เหมือนใครมีอายุเก่าแก่ประมาณต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ลงมา ทรัพยากรโบราณคดีตามที่กล่าวข้างต้นล้วนมีศักยภาพของคุณค่า จุดเด่นจุดแข็ง สภาพแท้ดั้งเดิมและมีลักษณะองค์ประกอบของคุณค่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยลำดับ

ปัญหาคือ มีพื้นที่หลายแหล่งได้รับผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรม เขตอุตสาหกรรม บ้านจัดสรรและการขยายตัวของตัวเมืองอันเป็นภัยคุกคามอย่างสำคัญต่อทรัพยากรโบราณคดีโดยตรงให้ถูกบุกรุกขยายพื้นที่เข้ามาในเขตแหล่งโบราณคดีดั้งเดิมให้สิ้นสภาพไปในที่สุด สอดคล้องกับความคิดเห็นของสุเทพ จันทพรพราหมณ์ ที่กล่าวว่า ปัจจุบันพื้นที่ในเขตบ้านกร่ำ ระยองถูกโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาจับจองพื้นที่ ถูกบ้านจัดสรรเข้ามาปลูกสร้างบนเส้นทางนิราศฯ ช่วงสำคัญ ๆ มีการปรับพื้นที่รื้อถอนต้นไม้ในวรรณคดีสำคัญ ๆ ไปหลายต้น ทางผู้เกี่ยวข้องเองก็ไม่ได้ตระหนักว่าจะคิดอนุรักษ์พัฒนาพื้นที่อะไรตรงนั้นตรงนี้ ถ้าปล่อยไปเช่นนี้ไม่นานทรัพยากรทางโบราณคดีฯ และเรื่องราวเกี่ยวข้องกับเส้นทางนิราศเมืองแกลงก็จะหมดไปในที่สุด¹ และสอดคล้องกับตารางที่ 4 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วม ข้อ 6 เกี่ยวกับการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนาและพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน ซึ่งมีระดับการมีส่วนร่วม “มีส่วนร่วมน้อย”²

ต่อกรณีปัญหาดังกล่าวจึงมีคำถามคือ

1. ทำอย่างไรจึงจะอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีที่ท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงไว้ได้?
2. การจัดการการอนุรักษ์จะใช้วิธีการแบบใดจึงจะพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีที่ท้องถิ่นในแต่ละลักษณะและแต่ละแห่งได้?

ประเด็นแรก การจะอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีที่ท้องถิ่นไว้ได้นั้น การสร้างความสำนึกและเห็นคุณค่าและร่วมมือร่วมใจกันนั้นมีความสำคัญมาก เพราะเมื่อเห็นคุณค่ากับทรัพยากรแล้ว การจะช่วยกันคิดและร่วมมือกันอนุรักษ์และรักษาจะบังเกิดขึ้นยิ่งพื้นที่หลายแห่งบนเส้นทางนิราศฯ มีภัยคุกคามและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงมากตามเขตชายฝั่งทะเลตั้งแต่จังหวัดชลบุรี เขตบางปลาสร้อย มะขามหย่ง และจังหวัดระยอง เขตมาบตาพุด แกลง เป็นอาทิ ล้วนสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรทางโบราณคดีฯ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งสอดคล้องกับการสอบถามและสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องพบว่า มีความรู้ความเข้าใจอยู่ในระดับพอรู้ และการมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากปัจจัยและโอกาสไม่เอื้ออำนวย ยิ่งการวางแผนเพื่อพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีที่ท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถาน โบราณวัตถุ เพื่อการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรฯ มีระดับน้อยสอดคล้องกับสมพล พงศ์ไทยที่กล่าวว่าคนในพื้นที่ต้องเห็นคุณค่า และมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของตน พร้อมกับต้องมาช่วยกันขีดเส้นว่าจะอนุรักษ์ตรงไหน เก็บรักษาไว้ตรงไหน โดยเฉพาะการจัดพื้นที่บางส่วนต้องดูว่าจะโรมันปรากฏในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานชัดเจนต้องปรึกษากันว่ามันเก็บไว้ได้ไหม³

กรณีของผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพื้นที่โดยตรงได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) เทศบาล และเจ้าอาวาส จะต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดี และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมให้มากกว่าเท่าที่เป็นอยู่ มีการศึกษาเรียนรู้ทำความเข้าใจต่อเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางศิลปวัฒนธรรมตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้ระบุไว้ในหลายหมวดและมาตรา เช่น หมวดที่ 9 การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่

บำรุงรักษา ศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น⁴ สอดคล้องกับ สมบูรณ์ สัตย์อุดมกล่าวว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นทำได้ไม่เต็มที่ เพราะต้องพัฒนาด้านอื่นด้วยจึงทำ บ้างไม่ทำบ้างไม่ต่อเนื่องตามกำลังงบประมาณ และมองว่าเรื่องปากท้องความกินคืออยู่ดีสำคัญที่สุด เรื่อง ของศิลปวัฒนธรรมโบราณสถาน โบราณวัตถุ ของเก่า ๆ ทั้งหลายไม่ได้รับการดูแลมากนัก⁵ และ สอดคล้องกับผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ที่กล่าวว่าองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ความสามารถจริง ๆ เขามีแต่ให้ความสนใจน้อยอาจไปทำด้านอื่นแทนหรือไม่ให้ความสำคัญเลย เทคนิค แต่เพียงจะปรับปรุงทำใหม่โดยการจะรื้อบ้านเก่าออกหมดสร้างเป็นตึกเป็นอาคารให้เข้าจะทำให้มีรายได้ มาก⁶

ดังนั้น กิจกรรมเร่งด่วนที่องค์การปกครองท้องถิ่นทุกระดับควรจะเร่งดำเนินการก่อนจะต้องเร่งเข้าไปจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในทุกรูปแบบคือ ต้องสร้างความรู้ ความเข้าใจในคุณค่า ความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นและหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์ในระยะยาวแก่ท้องถิ่นนั้น ๆ โดยเริ่มจากการศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ (survey research) และหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research & development : PAR&D) เพื่อค้นหาและจัดทำบัญชีทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่ปกครองของตนว่ามีอะไรที่ไหนดมากน้อยเพียงใด จัดการประเมินคุณค่า ความสำคัญ ศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ และจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรฯให้เป็นระบบเดียวกันจนสามารถเชื่อมโยงข้อมูลกันได้กับเครือข่ายขององค์การปกครองท้องถิ่นในเขตจังหวัดชลบุรีและระยอง เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไป

นอกจากนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นองค์ประกอบหลักสำคัญที่จะช่วยอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรไว้ได้ ซึ่งการวิจัยพบว่าการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนามีส่วนร่วมน้อย และไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ดังนั้นการดำเนินการให้เกิดผลสัมฤทธิ์ต้องเริ่มตั้งแต่มีการรวมตัวกันในรูปของคณะกรรมการชุมชนซึ่งมาจากทุกภาคส่วนของประชาชนในท้องถิ่นได้แก่ สถาบันการศึกษา หมู่บ้าน วัด ปราชญ์ผู้รู้ และภาคธุรกิจเอกชน ส่วนราชการ และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น เพื่อการจัดการร่วมกัน สอดคล้องกับอริยะ ทองประไพ ที่กล่าวว่าปัญหาด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาต้องพึงพาท้องถิ่น? ชุมชนสำหรับพื้นที่ที่มีศักยภาพทางวัฒนธรรม ซึ่งควรประกอบด้วยคณะกรรมการที่มาจากบุคคลหลายอาชีพ ตัวแทนจากผู้มีความรู้และความเข้าใจถึงวิถีชีวิตและกิจกรรมในอดีต ตัวแทนจากหน่วยงานท้องถิ่น ตัวแทนจากองค์กรชุมชนที่จัดตั้งโดยเทศบาลตำบล และตัวแทนจากสถานศึกษาในพื้นที่ โดยมีสถาปนิกหรือนักวิชาการที่มีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ด้านวัฒนธรรมของชุมชนเป็นผู้ประสานงานและดำเนินการ⁷

ประเด็นที่สอง การจะจัดการอนุรักษ์จะใช้วิธีการแบบใดจึงจะพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในแต่ละลักษณะ และแต่ละแห่งได้นั้น จากการศึกษาในขั้นต้นวิธีการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นฯ ต้องเป็นไปหลายลักษณะ (ดูตารางที่ 6) ตั้งแต่การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การสร้างสรรค์ การพัฒนาเป็นต้น การบริหารจัดการต้องมีการศึกษาวิจัยและวางแผนการจัดการวิธีการอนุรักษ์

ไปตามศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นฯ แต่ละลักษณะและแต่ละแห่งโดยเริ่มไปตามลำดับคุณค่า ความสำคัญของทรัพยากรฯ ได้แก่ คุณค่าทางวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม (อัตลักษณ์ พหุลักษณะ ศิลปกรรม วัฒนธรรม สภาพที่เกี่ยวข้อง) และคุณค่าความแท้ดั้งเดิม (ที่ตั้ง บริเวณโดยรอบ รูปแบบเดิม เทคนิคฝีมือช่าง) และคุณค่าทางสังคมเศรษฐกิจ (เศรษฐกิจ การใช้สอย ข้อมูล ศึกษาหาความรู้ สังคม) โดยมีบริบทความเชื่อมโยงบนเส้นทางนิราสเมืองแกลงพร้อมกันไปด้วย คือ สภาพทางภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรมที่มีรูปลักษณะ คุณลักษณะไปตามปัจจัยเกี่ยวข้องต่าง ๆ กันไป จะช่วยให้มองเห็นภาพรวมและภาพย่อยของการจัดการวิธีการอนุรักษ์ได้กระจ่างขึ้น สอดคล้องกับปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ที่กล่าวว่า การจัดการวิธีการอนุรักษ์หรือพัฒนาต้องทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนและที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงอย่างเป็นระบบและขั้นตอนที่สำคัญควรมีการวางแผน กำหนดจุดลงไปตรงไหนสำคัญมีคุณค่าว่าควรทำอะไรในนั้นมีมากน้อยเพียงใด วางแผนบริหารจัดการไว้สัก 10-20 ปี เพื่อไว้เป็นทิศทางร่วมกัน⁹ เช่นเดียวกับสุเทพ จันทรพราหมณ์ที่กล่าวว่าวิธีการอนุรักษ์อย่างเหมาะสมต้องพิจารณาถึงคุณค่าในหลายด้านไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม คุณค่าดั้งเดิม คุณค่าพิเศษของท้องถิ่นเป็นอย่างไร จะทำอะไรให้ดูรากเหง้าตัวเองว่ามีอะไรแค่ไหนอย่างไร แล้วเลือกสิ่งที่มีคุณค่า ความสำคัญมาปรับใช้กับเทศบาลสุนทรภู่ ซึ่งต้องมีทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนาไปพร้อมกัน⁹

กรณีทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราสฯ ช่วงแรกในเขตจังหวัดชลบุรีมีทรัพยากรทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องมาก และมีความร่วมสมัยกับช่วงเวลาเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและก่อนหน้านั้นขึ้นไปอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เช่น ที่บางปลาสร้อย มีหลักฐานที่ปรากฏตามชื่อในนิราสตั้งแต่สภาพของชื่อชุมชนดั้งเดิม บ้านเรือน ศาลเจ้า วิถีชีวิต ตลาด เป็นต้น หรือที่บางละมุงมีบ้านเมืองในช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่บางปลาสร้อย มีหลักฐานวัดวาอาราม วิถีชีวิต ที่ก่อสร้างมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา สะท้อนให้เห็นถึงชุมชนเมืองน้ำ ชวน้ำที่ตั้งอยู่ตามชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกอย่างชัดเจน มีชื่อปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การจัดการอนุรักษ์ต้องการรักษาความแท้ดั้งเดิมของโบราณสถาน ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร วัดใหญ่อินทาราม วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรษฐี (ร้าง) ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ศาลเจ้าแม่สามमुख เรือนไทยริมทะเล ดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ในซอยที่สามารค (สะพานยาว) ซอยเสริมสันติ (สะพานหลวง) สะพานศาลเจ้า (ท่าเรือพลี) เป็นต้น

พยายามรักษาที่ตั้งบริเวณโดยรอบรูปแบบเดิมและเทคนิคฝีมือช่างเก่าไว้ให้มากที่สุด โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ได้แก่ การถักกระดานหาหอย การกองข้าว การทำโป๊ะ การทำประมง ซึ่งต้องรักษาและฟื้นฟูให้มีการนำมาใช้ในรูปของแหล่งเรียนรู้ พิพิธภัณฑ์ชุมชน หรือการจัดการทางวัฒนธรรม เป็นต้น สอดคล้องกับรองนายกเทศบาลเมืองชลบุรีกล่าวว่า เขตเทศบาลเมืองชลบุรีบริเวณตำบลบางปลาสร้อยมีนโยบายจะทำถนนคนเดินหลังโรงแรมโชคสะอาด มีแนวคิดจะทำตลาดนัดเมืองเก่า ปรับปรุงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ศาลเจ้ายกเกียน ศาลเจ้าลิ้มกอเหนี่ยว ศาลเจ้าพ่อสาคร จะทำให้รู้ว่าตรงนั้นเป็นที่ตั้งสิ่งต่าง ๆ และการอนุรักษ์ธรรมชาติโบราณวัตถุ โบราณสถาน ทำไว้เพื่อการอนุรักษ์และเพื่อ

การศึกษา¹⁰ สอดคล้องกับทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดีที่วากูญแจสำคัญที่จะทำให้การอนุรักษ์ดำรงไว้ได้อย่างประสบความสำเร็จคือ จะต้องมีความเข้าใจแหล่งมรดกนั้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาโดยรวม การอนุรักษ์และการจัดการมรดกควรเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการเมืองและทรัพยากรธรรมชาติแบบผสมผสาน นอกจากนี้การรวมรูปแบบและวิถีชีวิตท้องถิ่นที่ยังคงอยู่เข้าด้วยกันกับระบบดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการพัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เพื่อให้เข้ากับความต้องการในสมัยปัจจุบัน¹⁰ กับนิราศเมืองแกลง

สำหรับช่วงที่สอง จังหวัดระยองมีทรัพยากรทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับบางพื้นที่ ได้แก่ วัดบ้านเก่า (พระอุโบสถ เจดีย์ และหอไตร) วัดนาตาขวัญ (พระอุโบสถ เจดีย์) วัดบ้านแลง (พระอุโบสถ หอไตร และปราสาท) และวัดตะพงใน (พระอุโบสถ) โดยเฉพาะวัดบ้านเก่าและวัดตะพงในมีเนื้อความในคำกลอนระบุไว้อย่างชัดเจน ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงหลักฐานทางโบราณคดีก็ชวนให้เชื่อได้ว่า พระอุโบสถ พระเจดีย์ มีอายุเก่าแก่ถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไปเล็กน้อย ความโดดเด่นจะอยู่ที่รูปลักษณะของพระอุโบสถเก่าทั้ง 4 หลัง มีศิลปะลักษณะสะท้อนถึงความเป็นท้องถิ่นระยองอย่างน่าสนใจ และมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นอย่างมาก การอนุรักษ์และฟื้นฟูจำเป็นต้องศึกษารูปทรง โครงสร้างและการออกแบบตกแต่งให้เป็นไปตามลักษณะดั้งเดิม รวมถึงการใช้วัสดุและมีมือช่างที่ควรคัดเลือกเพื่อให้ได้ช่างฝีมือเข้ามาบูรณะซ่อมแซมให้คงรูปทรงความดั้งเดิมไว้ และให้ความหมาย รวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วย โดยเฉพาะข้อ 4 (4.1) ทำการสำรวจศึกษาสภาพเดิมและสภาพปัจจุบันของโบราณสถานทั้งด้านประวัติการก่อสร้าง การอนุรักษ์ซึ่งรวมถึงรูปทรงสถาปัตยกรรม การใช้วัสดุและสภาพความเรียบร้อยที่ปรากฏอยู่ โดยการทำเป็นเอกสาร บันทึกภาพ และทำแผนผังเป็นรูปแบบไว้โดยละเอียด เพื่อให้เป็นข้อมูลสำหรับนำมาประกอบการพิจารณาทำโครงการอนุรักษ์และเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ต่อไป¹²

บางพื้นที่ของเส้นทางนิราศฯ ในเขตตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวเนื่องตามช่วงเวลา มีโบราณสถานที่ได้รับการปลูกสร้างเมื่อประมาณ 50-60 ปี มาแล้ว และมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้งของหลักฐานเดิมเช่น วัดป่ากร่ำ เป็นต้น ทรัพยากรที่ปรากฏพบเป็นศิลปวัตถุที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในชั้นหลังเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องราวในนิราศเมืองแกลง และวรรณคดีพระอภัยมณีที่สุนทรภู่ประพันธ์ขึ้น เช่นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ที่มีการสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายในเขตจังหวัดระยอง แหล่งสำคัญคือบริเวณวัดป่ากร่ำเดิมมีสนั่น ศิลากรและคณะเป็นผู้ดำเนินการ และที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง (ฝีมือศิลป์ พีระศรีออกแบบ) การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรในบริเวณตำบลกร่ำและใกล้เคียงควรให้ความสำคัญกับการต่อยอดสร้างสรรค์และพัฒนาเป็นกรณีพิเศษ คล้ายสร้างมรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัยขึ้นใหม่เช่น “อุทยานสุนทรภู่” ด้วยการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ชายหาดแหลมแม่พิมพ์และเขตพื้นที่ชุ่มน้ำบึงสำนักใหญ่ ให้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสุนทรภู่ทั้งหมดสร้างสรรค์พัฒนาแบบ “ดินแดนของสุนทรภู่” (Sunthormpu Land) มีการอนุรักษ์พันธุ์ไม้ดั้งเดิม พันธุ์สัตว์ดั้งเดิม ที่ปรากฏในนิราศ ชื่อบ้านนามเมืองเดิม และศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ให้ผสมกลมกลืนกันไป สอดคล้อง

กับผู้นำชุมชนบ้านกร่ำ และสุเทพ จันทรพราหมณ์ กล่าวว่า พื้นที่บ้านกร่ำไม่มีมรดกทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม มีแต่ของที่สร้างขึ้นในช่วงระยะหลัง ไม่มีอะไรน่าสนใจเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งอื่น ๆ แต่จุดแข็งของเราที่พออยู่ (สุนทรภู่) เป็นหลักชัยสำคัญและสามารถนำมาสร้างเป็นจุดขายในท้องถิ่นใหม่ได้ เราต้องสร้างศิลปวัฒนธรรมขึ้นใหม่ที่สอดคล้องไปกับรากเหง้าของเรา โดยพยายามพัฒนาพื้นที่ต่าง ๆ ให้มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ให้มากกว่า อนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่มีอยู่เท่านั้น¹³

การจะดำเนินการให้ได้ผลสอดคล้องไปตามศักยภาพของทรัพยากร โบราณคดีจำเป็นต้องสรรหาอุปาย หรือยุทธวิธีเพื่อการอนุรักษ์หรือพัฒนาสร้างสรรค์เพื่อการคงไว้หรือการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้เหมาะสมกับพื้นที่ โดยยึดวิธีการจัดการที่เรียกว่า “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา และการพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” แบบส่งเสริมเกื้อกูลกัน สอดคล้องกับปรีชา ช้างขวัญยืน ที่กล่าวว่า ด้วยมีปัญหากเกี่ยวกับวัฒนธรรมในปัจจุบันประการหนึ่งก็คือมีผู้มุ่งอนุรักษ์โดยไม่ยอมพัฒนา กับมีผู้มุ่งพัฒนาโดยไม่ให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์ ความเห็นดังกล่าวทำให้ขาดความร่วมมือกันในการทำงาน และทำให้งานด้านวัฒนธรรมไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร และเสริมอีกว่าการอนุรักษ์จึงเป็นเรื่องสำคัญคือไม่ใช่อนุรักษ์ไม่อยู่คงที่แต่เป็นการอนุรักษ์เพื่อเป็นรากฐานการพัฒนา ทำให้การพัฒนามีแกนและมีแก่น อีกทั้งการพัฒนาที่ดีต้องคำนึงการรักษา หรือการอนุรักษ์ไม่พัฒนาจะหาแก่นไม่ได้ เพราะหากขาดความเชื่อมโยงระหว่างการอนุรักษ์กับงานพัฒนาก็จะไม่ได้ความจำเป็นในการอนุรักษ์และงานนั้นก็เป็งานใหม่มิใช่งานพัฒนา¹⁴ สอดคล้องกับวิมลสิทธิ์ หรยางกูรที่กล่าวว่า สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับมิติการอนุรักษ์กับการพัฒนา ที่เป็นผลจากการคิดในกรอบกับการคิดนอกกรอบ การศึกษาจึงได้กำหนดการวิเคราะห์ การอนุรักษ์กับการพัฒนาไว้ 3 ลักษณะ คือ 1) แบบตรงกันข้ามมีความขัดแย้งกัน 2) แบบตรงกันข้ามที่เกือหนุนต่อกันในลักษณะสมดุล 3) แบบต่อเนื่องเชื่อมโยงกันในลักษณะควบคู่กันไป และเพื่อสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาภายใต้กรอบแนวคิดในกรอบและนอกกรอบได้¹⁵

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

เส้นทางนิราศเมืองแกลงมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่มาก การวิจัยครั้งนี้เป็นเพียงการวิจัยภายในขอบเขตและวัตถุประสงค์แบบกว้าง เพื่อให้ได้ภาพรวมระดับหนึ่งเท่านั้น ไม่สามารถลงลึกในทุกมิติได้ ทั้งนี้จากการออกสำรวจและวิจัยมาระหว่างปี พ.ศ. 2550 – พ.ศ. 2553 ในพื้นที่ภาคตะวันออกบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง และพื้นที่เกี่ยวเนื่องได้พบเห็นประเด็นสำหรับโครงการวิจัยในเรื่องต่าง ๆ อีกมาก โดยมีข้อเสนอแนะสำหรับหัวข้อในการวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

1. แผนที่เส้นทางนิราศเมืองแกลงจากกรุงเทพฯ – ระยอง
2. การบริหารจัดการเส้นทางนิราศเมืองแกลงเพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาบางปลาสร้อย
3. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเกี่ยวเนื่องบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง : กรณีศึกษาระหว่างปากคลองลำโรงถึงบางปะกง

เชิงอรรถ

- ¹ สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- ² คู่มือที่ 4. แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดี
ท้องถิ่นตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบและประชาชนในพื้นที่ ข้อ 6.
- ³ สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553.
- ⁴ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550. มีการกำหนดไว้ในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพ
ของประชาชน หมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ หมวดที่ 9 การปกครองส่วนท้องถิ่น
- ⁵ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 20 พฤษภาคม 2553.
- ⁶ พรนิภา เข็มโฆษิต. สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553.
- ⁷ อริยะ ทรงประไพ. รายงานการวิจัยเรื่องแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับชุมชนปากคลองวัดประดู่
จังหวัดราชบุรี
- ⁸ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์. สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553.
- ⁹ สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- ¹⁰ เซาวริน ประเสริฐสกุล. สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553.
- ¹¹ เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 1/2532. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและ
แหล่งโบราณคดี. 2532, หน้า 98.
- ¹² แหล่งเดิม.
- ¹³ สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- ¹⁴ ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” ในเอกสารประกอบการประชุม
เชิงปฏิบัติการเรื่อง “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” 2549.
- ¹⁵ วิมลสิทธิ์ ทรยางกูร. “ การอนุรักษ์มีการพัฒนา : การคิดใน / นอกกรอบ มุมมองสถาปนิกนักอนุรักษ์
/ พัฒนา.” เล่มเดิม.

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2483). ชลบุรีภาคต้น. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพ
นางเทศ สมุทรานนท์. 26 ตุลาคม 2483. โรงพิมพ์มหามงกุฎวิทยาลัย.
กรมศาสนา. (2544). ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรเล่ม 19. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
กรมแผนที่ทหารกระทรวงกลาโหม. (2496). ชุมชนโบราณภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย.
โครงการ World Wide Web.
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 พช.8.1/35. การก่อสร้างที่เกาะสีชัง.
(13 พ.ย. ร.ศ. 111 – 1 ส.ค. ร.ศ. 113)
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2544). สมุดภาพไตรภูมิฉบับ
กรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรีเล่ม 1. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด.
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม
พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (2544). วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกถลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. กรุงเทพฯ : จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม
พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกถลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดตราด. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์
คณะกรรมการเฉพาะกิจจัดทำหนังสือภูมิทัศน์ไทยในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ. (2539).
ภูมิทัศน์ไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ด้านสุทธาคารพิมพ์.
โครงการสนองพระราชดำริ กองโบราณคดีฝ่ายวิชาการ กรมศิลปากร. (2538). แหล่งโบราณคดี
เกี่ยวเนื่องกับเส้นทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี
ปราจีนบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี. ฉบับที่ 1/2538 โครงการ
ศึกษาวิจัยโบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองนครนายก โครงการสนองพระราชดำริ
กรมโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ กรมศิลปากร
เกลียว ราชบุรี. (2549). ประวัติศาสตร์เมืองระยอง. ระยอง : ระยองกันเอง จำกัด.
ทิวา สุภจรรยา และผ่องศรี วายสิน. ที่ราบเจ้าพระยาตอนล่างฝั่งทะเลสมัยทวารวดี. วารสาร
ภูมิศาสตร์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 พฤศจิกายน 2523.
ทิวา สุภจรรยา. “ชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทยจากหลักฐานบนภาพถ่าย
ทางอากาศ.” ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ภาคตะวันออกเฉียง :
เอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยบูรพา ชลบุรี.

- ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติรัชมังกลาภิเษกจันทบุรี. (2533). กรุงเทพฯ : อัมรินทร์
พรินต์ติ้งกรุ๊ปจำกัด.
- ธวัช ปุณโณทก. (2544). “ประชาสังคมภาคตะวันออก” ในภาคตะวันออก เอกลักษณะ
ทางศิลปวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยบูรพา ชลบุรี.
- ธงชัย ขวัญบุรี. (2551). บ้านชะวีก. สมุทรสาคร : ไทยพัฒนารายวันการพิมพ์.
- น.ณ. ปากน้ำ. “ศิลปะแห่งเมืองศรีพโลที่ชลบุรี” วารสารเมืองโบราณ : ปีที่ 5 เล่มที่ 3.
กุมภาพันธ์—มีนาคม 2522.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” ในเอกสารประกอบการ
การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การจัดการวัฒนธรรมอนุรักษ์กับพัฒนา 2549
สาขาปรัชญา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). มุขิตานุสรณ์ พระปรีชิตธาตา (อเนก ชานิสุสโร ป.ศ.7)
7 ธันวาคม 2544 ชลบุรีการพิมพ์.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31. จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในประเทศไทย.
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (จำ บุนนาค)
สำนักพิมพ์ต้นฉบับ. กรุงเทพฯ : 2547
- มหาวิทยาลัยบูรพา. (2545). ชุมชนโบราณในภาคตะวันออกของประเทศไทยจากหลักฐาน
บนภาพถ่ายทางอากาศ. ชลบุรี. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- รุจ รัตนพาหุ. รายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนตลาดสามชุก
จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ปรัชญาสาขาศาตร์มศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- วรวิมล เพ็งพันธ์. รายงานการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์คุณค่าและบทบาทของตลาดน้ำในฐานะ
แหล่งการเรียนรู้ของชุมชนกรณีศึกษาตลาดน้ำ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วชิราภรณ์ อมฤตนันท์. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปรียบเทียบค่านิยมเกี่ยวกับการอนุรักษ์
โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายกับนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญใน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
- วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. การอนุรักษ์กับการพัฒนา : การคิดใน/นอกกรอบมุมมองสถาปนิกอนุรักษ์
/พัฒนา. ในเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การจัดการวัฒนธรรมอนุรักษ์
กับพัฒนา 2549. สาขาปรัชญา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
_____. “ร่องรอยของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำพานทอง” วารสารเมืองโบราณ
ปีที่ 5 เล่มที่ 3.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2544). “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเอกลักษณ์ทางศิลปะและวัฒนธรรม 2544. มหาวิทยาลัยบูรพา ชลบุรี.

_____. (2543). ภูมิศาสตร์ — ภูมิทัศน์ตั้งบ้านแปลงเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ศิริรัตน์ แอดสกุล. รายงานการวิจัยเรื่อง การเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของทางมอญ การศึกษาชุมชนมอญบ้านม่วง.

สมพล พงศ์ไทย. (2553). แปรสาแหลก. เอกสารอัดสำเนา.

สมชาย สุวรรณจักร. รายงานการวิจัยเรื่อง ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของครูในจังหวัดสุโขทัย. (2528). วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สภากาชาดไทย. 100 ปี 2445 — 2545 โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา. โรงพยาบาลสมเด็จพระ ณ ศรีราชา ชลบุรี.

สายันต์ ไพรชาญจิตร. (2548). การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2543). สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา วิสัยทัศน์และแนวทางการพัฒนาบางประมาณในช่วงแผนฯ ระดับอนุภาค : อนุภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 16 — 17 มีนาคม 2543. ณ โรงแรมชลจันทร์ พัทยา รีสอร์ท.

สุบิน สืบสงวน. (2550). “เมืองบางปลาสร้อยหรือเมืองชลบุรี” ในหนังสือที่ระลึก 72 ปีเทศบาลเมืองชลบุรี. เทศบาลเมืองชลบุรี.

สุชาติ เกาทองและคนอื่น ๆ. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบประติมากรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของไทย. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุชาติ เกาทอง. (2552). ฐานข้อมูลศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2552. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

_____. (2549) รายงานการวิจัยเรื่อง จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

_____. รายงานการวิจัยเรื่อง สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 5 ในมณฑลการปกครองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

สุชาติ เถาทอง. (2545). การสำรวจและศึกษาแหล่งข้อมูลพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมและ
ภูมิปัญญาพื้นถิ่นในภาคตะวันออกเฉียง (ศิลปกรรม—ศิลปหัตถกรรม). ชลบุรี.
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

_____. “ภูมิทัศน์ชุมชนโบราณชายฝั่งทะเลชลบุรี” วารสารศิลปกรรมบูรพา. ปีที่ 10
ฉบับที่ 1 มิถุนายน—พฤศจิกายน 2550.

_____. (2551). ภูมิบูรพา. ชลบุรี : อัดสำเนา.

_____. (2544). ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียง. กรุงเทพฯ :
โอเดียนสโตร์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2550). นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยองและจังหวัดระยอง. (2549). สุนทรภู่สู่ระยอง 200 ปี.
ระยอง : ปกรณ์พรินติ้งแลนค์ จำกัด.

หนังสือวัดบ้านดอน. (2549). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพฯ : ศรีบูรณพริ้นติ้ง
อินค์สตร์จำกัด.

อชีก สวัสดิ์มงคล. (2534). “เรื่องเมืองชลบุรี” ที่ระลึก 72 ปีอชีก สวัสดิ์มงคล.

อริยะ ทรงประไพ. รายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา. สำหรับชุมชน
ปากคลองวัดประคู้ จังหวัดราชบุรี วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนุสรณ์ แสงงาม. (2525). วัดสว่างฟ้าพุทธาราม. จากหนังสือประวัติวัดสว่างฟ้าพุทธาราม
เมืองพัทยา. พิมพ์แจกเนื่องในโอกาสสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราชเสด็จทรงเป็นประธานเททองพระประธานโบสถ์มหาสภาวัดสว่างฟ้า
พุทธาราม. 5 กุมภาพันธ์ 2524.

เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 1. (2532). ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถาน
และแหล่งโบราณคดี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

เอกสารรัชกาลที่ 5. บ.1.1/2. ระยะทางเสด็จประพาสจันทบุรี. รศ. 95 (พ.ศ.2419).

องค์การคำครุสภา หนังสือชุดภาษาไทยของครุสภา. (2538). ชีวิตและงานของสุนทรภู่.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภาลาดพร้าว.

Henni Mouhot. (1889). Voyage dans les ruyaueme de Siamve. de Cambouge, de Laos
etaotres parties. Centraleas de I Indo – chine. Gendve : Olizanc,. 1889.

สัมภาษณ์

เชาวริน ประเสริฐสกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553

คำรึห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553

จุปกรณ์ โสชนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553

- ประมวล ชำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 14 พฤศจิกายน 2552
- ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- พรนิภา เจียมโมฆิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- พรเลิศ เถามีไชเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2553
- พระอธิการสังัด วิเวโก. สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- พระตำรวจ โชติโก. สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- พระครูสุวรรณชลธาร (เจริญ). สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- พระครูสมุวรพันธ์ อุทโย. สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์. สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ลดา เพชรขັນ. สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- สมบุญ สัตย์อุดม. สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ลิขิต สิริมณีรัตน์. สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553
- วรรณะ อุณาอุท. สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553

ภาคผนวก

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

เรื่อง

การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น
บนเส้นทางนิราศเมืองแกลง บริเวณภาคตะวันออกเฉียง

คำชี้แจง

1. แบบสอบถามฉบับนี้สร้างขึ้นเพื่อศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง บริเวณภาคตะวันออกเฉียง ทางโบราณคดีท้องถิ่น ของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่เกี่ยวเนื่อง

2. คำตอบของท่านจะไม่มีถูกหรือผิด เพราะเป็นการแสดงความคิดเห็นเฉพาะตน ซึ่งผู้วิจัยจะใช้เฉพาะเพื่อการวิจัยในครั้งนี้นี้เท่านั้น และคำตอบของท่านจะไม่มีผลกระทบใด ๆ ต่อตัวท่าน เนื่องจากผู้วิจัยจะวิเคราะห์ในภาพรวม

คำแนะนำในการตอบแบบสอบถาม

1. โปรดตอบแบบสอบถามทุกตอนและทุกหัวข้อ เพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูล

2. แบบสอบถามนี้มี 4 ตอน ซึ่งประกอบด้วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

ระดับความรู้ และคำแนะนำมาตราส่วนข้อคำถามมีดังนี้

5 หมายถึง มีความรู้เป็นอย่างดี

4 หมายถึง มีความรู้

3 หมายถึง พอรู้

2 หมายถึง ไม่แน่ใจ

1 หมายถึง ไม่รู้

ตอนที่ 3 การเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

ระดับการเห็นคุณค่า และคำแนะนำมาตราส่วนข้อคำถามมีดังนี้

5 หมายถึง เห็นคุณค่าในระดับมากที่สุด

4 หมายถึง เห็นคุณค่าในระดับมาก

3 หมายถึง เห็นคุณค่าในระดับปานกลาง

2 หมายถึง เห็นคุณค่าในระดับน้อย

1 หมายถึง เห็นคุณค่าในระดับน้อยมาก

- ตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น
ระดับการมีส่วนร่วมและค่าน้ำหนักมาตราส่วนข้อคำถามมีดังนี้
- 5 หมายถึง มีส่วนร่วมบ่อยมาก
 - 4 หมายถึง มีส่วนร่วมบ่อย
 - 3 หมายถึง มีส่วนร่วมบ้าง
 - 2 หมายถึง มีส่วนร่วมน้อย
 - 1 หมายถึง ไม่เคยมีส่วนร่วม

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย / ลงในช่อง () หน้าข้อความที่ตรงกับสถานภาพของท่าน

1. เพศ

(35) ชาย	(65) หญิง
------------	-------------
2. ปัจจุบันท่านอายุ

(3) ต่ำกว่า 20 ปี	(20) 20 – 29 ปี
(29) 30 – 39 ปี	(32) 40 – 49 ปี
(15) 50 – 59 ปี	(1) 60 ปีขึ้นไป
3. ระดับการศึกษา

() ไม่ได้เรียนหนังสือ	() ประถมศึกษา
(1) มัธยมศึกษาตอนต้น	(7) มัธยมศึกษาตอนปลาย / ปวช.
(10) อนุปริญญา / ปวส.	(62) ปริญญาตรี
(19) ปริญญาโท	(1) ปริญญาเอก
4. อาชีพ

() เกษตรกร	(1) ค้าขาย / ธุรกิจส่วนตัว
() รับจ้างทั่วไป	(18) ลูกจ้าง / พนักงานบริษัท
(73) รับราชการ / รัฐวิสาหกิจ	(4) นักเรียน / นักศึกษา
(4) อื่น ๆ ระบุ.....	ข้าราชการบำนาญ (1), พนักงานจ้างของรัฐ (3)
5. จังหวัดที่ท่านสังกัด คือ

() ฉะเชิงเทรา	(65) ชลบุรี
(35) ระยอง	() อื่น ๆ ระบุ.....

ตอนที่ 2 ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

คำชี้แจง โปรดเขียนเครื่องหมาย ✓ ลงใน ทางขวามือที่ตรงกับความเป็นจริงของท่าน
เพียงระดับเดียว ดังนี้

ข้อ	ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น	รู้เป็น	รู้	พอรู้	ไม่	ไม่รู้
		อย่างดี			แน่ใจ	
		5	4	3	2	1
1	ท่านทราบหรือไม่ว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้ให้สิทธิและเสรีภาพแก่ปวงชนชาวไทยในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี และศิลปะ	6	47	36	5	6
2	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นและวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง	1	20	66	9	4
3	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นมีหลักฐานปรากฏบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงในชุมชนของท่าน	1	28	41	19	11
4	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นเป็นเรื่องราวแสดงให้เห็นถึง ภูมิหลัง ภูมิวัฒนธรรม ภูมิสังคมฯ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน	7	47	39	4	3
5	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นเป็นมรดกของชุมชนแสดงให้เห็นถึงความเจริญ และพัฒนาการของสังคมมาโดยลำดับ	13	52	32	3	
6	การให้ความสำคัญกับทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นควรคำนึงถึงความเก่าแก่เป็นหลักใหญ่	8	55	22	14	1
7	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นในชุมชนปัจจุบันได้ถูกทำลาย มีความเสียหายไปมาก	10	48	31	9	2
8	จากข้อ 7 การทำลายนั้นเกิดขึ้นจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้คน	7	50	28	15	
9	ทรัพยากร โบราณคดีถูกทำลายลงไปเป็นผลมาจากคนในชุมชนไม่เห็นคุณค่าและประโยชน์	13	46	33	7	1
10	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นมีศักยภาพในหลายด้าน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจฯ	13	46	37	3	1

ตอนที่ 3 การเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

ข้อ	การเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น	มาก	มาก	ปาน	น้อย	น้อย
		ที่สุด		กลาง		ที่สุด
		5	4	3	2	1
1	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสร้างความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น	38	42	20		
2	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของสังคมและวัฒนธรรม	37	46	17		
3	ท่านรู้สึกเสียดายหากทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นถูกทำลายลงไป	54	34	9	3	
4	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นการสะท้อนถึงภูมิปัญญาของช่างในอดีต	45	40	15		
5	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นได้อย่างหลากหลาย	42	43	14	1	
6	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความค่านำมาส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวได้	43	44	12	1	
7	ทรัพยากรโบราณคดีช่วยสร้างความรู้สึกรักและความผูกพันให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น	31	51	18		
8	ชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอย่างดีที่สุด	44	38	17	1	
9	ในกรณีทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเกิดการชำรุดเสียหายต้องได้รับการบูรณะ ปฏิสังขรณ์อย่างถูกต้อง	49	35	16		
10	การจัดการดูแลควรมีคณะเฝ้าระวังทรัพยากรโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมอื่นในท้องถิ่นอย่างชัดเจน	39	40	18	3	

ตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

ข้อ	การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น	บ่อยมาก	บ่อย	มีบ้าง	น้อย	ไม่เคย
		5	4	3	2	1
1	<u>การอนุรักษ์</u> ท่านเคยมีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดีบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง	1	7	34	22	36
2	ท่านมีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม	1	7	36	42	14
3	ท่านมีการอนุรักษ์ด้วยวิธีการที่เหมาะสมเพื่อการทำนุบำรุงรักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	5	9	38	39	9
4	ท่านมีการอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดี ดำเนินควบคู่ไปกับการจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง	1	18	41	31	9
5	ท่านมีการประชุมวางแผนร่วมกัน เกี่ยวกับการตัดสินใจด้านการจัดการทรัพยากรโบราณคดีและมรดกทางวัฒนธรรม	1	10	32	31	26
6	ท่านมีการระดมทรัพยากร (คน เงิน สิ่งของ และสถานที่) และเทคโนโลยีท้องถิ่น (เครื่องมือ) เพื่อการจัดการทรัพยากรโบราณคดี	2	6	26	37	29
7	ท่านมีการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ทรัพยากรโบราณคดีให้ฟื้นคืนชีวิตใหม่	1	6	29	36	28
8	ท่านมีการจัดอบรมให้ความรู้ วิธีการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีแบบพื้นฐานทั่วไปให้กับชุมชน	1	14	24	31	30
9	ท่านมีการส่งเสริม สนับสนุนให้โรงเรียนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	1	19	29	27	24
10	ท่านมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น หรือวางแผนอนุรักษ์รักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	2	17	27	33	21

ข้อ	การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น	บ่อยมาก	บ่อย	มีบ้าง	น้อย	ไม่เคย
		5	4	3	2	1
1	การพัฒนา ท่านมีการวางแผนเพื่อการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถาน โบราณวัตถุโดยลำดับ	1	10	46	21	22
2	ท่านมีการประยุกต์ ดัดแปลง โบราณสถานที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์	2	14	36	30	18
3	ท่านมีการประสานความร่วมมือกับภาคประชาชน สถานศึกษา ภาครัฐ และผู้รู้เพื่อร่วมกันพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	2	16	36	26	20
4	ท่านมีการพัฒนาทรัพยากรบุคคล (ผู้สนใจ) ในท้องถิ่น ให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรโบราณคดี	1	9	40	33	17
5	ท่านมีการประชุมร่วมกันในการกำหนดผังเมือง จัดแบ่งเขตพื้นที่ทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งประวัติศาสตร์ ให้แยกออกจากกันอย่างเป็นระบบ	1	8	29	28	34
6	ท่านมีการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนาและพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน	3	7	30	31	29
7	ท่านมีความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต เทศบาล) เพื่อร่วมกันจัดการพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น		12	33	29	26
8	ท่านมีการนำทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาเป็นทุนวัฒนธรรม (สร้างคุณค่า มูลค่า) เพื่อใช้พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	2	23	31	22	22
9	ในท้องถิ่นมีการจัดการให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวได้มีส่วนเรียนรู้และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอย่างสมศักดิ์ศรีและสร้างสรรค์	3	15	37	28	17
10	ท้องถิ่นควรมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นแบบครบวงจร	13	22	41	14	10

ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

Report

Result

Question	N	Mean	Minimum	Maximum	Std. Deviation
Q1	100	3.42	1	5	.912
Q2	100	3.05	1	5	.702
Q3	100	2.88	1	5	.967
Q4	100	3.51	1	5	.810
Q5	100	3.75	2	5	.716
Q6	100	3.55	1	5	.869
Q7	100	3.55	1	5	.869
Q8	100	3.49	2	5	.835
Q9	100	3.63	1	5	.837
Q10	100	3.67	1	5	.779
Total	1000	3.45	1	5	.870

การเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

Report

Result

Questions	N	Mean	Minimum	Maximum	Std. Deviation
1	100	4.18	3	5	.744
2	100	4.20	3	5	.711
3	100	4.39	2	5	.777
4	100	4.30	3	5	.718
5	100	4.26	2	5	.733
6	100	4.29	2	5	.715
7	100	4.13	3	5	.691
8	100	4.25	2	5	.770
9	100	4.33	3	5	.739
10	100	4.15	2	5	.821
Total	1000	4.25	2	5	.744

การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น(การอนุรักษ์)

Report

Result (การอนุรักษ์)

Questions	N	Mean	Maximum	Minimum	Std. Deviation
1	100	2.17	5	1	1.025
2	100	2.39	5	1	.852
3	100	2.62	5	1	.951
4	100	2.71	5	1	.902
5	100	2.29	5	1	.998
6	100	2.15	5	1	.978
7	100	2.16	5	1	.940
8	100	2.25	5	1	1.067
9	100	2.46	5	1	1.086
10	100	2.46	5	1	1.068
Total	1000	2.37	5	1	1.003

การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น (การพัฒนา)

Report

Result การพัฒนา

Questions	N	Mean	Maximum	Minimum	Std. Deviation
1	100	2.47	5	1	.979
2	100	2.52	5	1	1.010
3	100	2.54	5	1	1.049
4	100	2.44	5	1	.914
5	100	2.14	5	1	1.015
6	100	2.24	5	1	1.046
7	100	2.31	4	1	.992
8	100	2.61	5	1	1.127
9	100	2.60	5	1	1.035
10	100	3.14	5	1	1.128
Total	1000	2.50	5	1	1.059